

T.C.
ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

Doktora Tezi

Özgür TÜRKER

GÜNEY KAFKASYA'DA RUS-KAÇAR (İRAN) NÜFUZ MÜCADELESİ
(1779-1813)

Özgür TÜRKER

2017

EYLÜL-2017

Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı

Doç. Dr. Seyfullah YILDIRIM
Enstitü Müdür V.

Bu tezin Doktora derecesi için gereken tüm şartları sağladığımı tasdik ederim.

Prof. Dr. Hüseyin ÇINAR
Anabilim Dalı Başkanı

Okuduğumuz ve savunmasını dinlediğimiz bu tezin bir Doktora derecesi için gereken tüm kapsam ve kalite şartlarını sağladığını beyan ederiz.

Yrd. Doç. Dr. Hasan IŞIK
Danışman

Jüri Üyeleri (İlk isim jüri başkanına ve ikinci isim ise danışmana aittir)

Prof. Dr. M. Vedat GÜRBÜZ (AYBU, Tarih)

Yrd. Doç. Dr. Hasan IŞIK (AYBU, Tarih)

Prof. Dr. M. Şamil YÜKSEL (AYBU, Tarih)

Prof. Dr. M. Ali ÇAKMAK (GÜ, Sos. Bilgiler Öğretmenliği)

Doç. Dr. Alper ALP (GÜ, Tarih)

İNTİHAL

Bu tez içerisindeki bütün bilgilerin akademik kurallar ve etik davranış çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu beyan ederim. Ayrıca bu kurallar ve davranışların gerektirdiği gibi bu çalışmada orijinal olmayan her tür kaynak ve sonuçlara tam olarak atıf ve referans yaptığımı da beyan ederim; aksi takdirde tüm yasal sorumluluğu kabul ediyorum.

Adı Soyadı : Özgür TÜRKER

İmza :

ÖZET

GÜNEY KAFKASYA'DA RUS-KAÇAR (İRAN) NÜFUZ MÜCADELESİ (1779-1813)

Türker, Özgür

Doktora, Tarih Bölümü

Tez Yöneticisi: Yrd. Doç. Dr. Hasan IŞIK

Eylül 2017, 271 sayfa

Rusların XVIII. asrın sonlarından başlayarak, XIX. asrın ilk çeyreğine kadar Güney Kafkasya'ya yayılım göstermeleri, birçok cephede mücadele vermeyi gerektiren tarihsel bir süreç yaratmıştır. Savaş ve diplomasi ile şekillenen bu oluşum sürecinin sancıları bugün dahi hissedilmekle birlikte, söz konusu dönemde Rus işgaline karşı takınılan tutumların yaratmış olduğu husumetlerin de henüz aşılamadığı gerçeği ile yüz yüze kalınmaktadır.

II. Katerina (1762-1796) döneminde bir daha dönmeksizin Kafkasya'ya adım atan Rusya, bölgede kalıcı olmak adına büyük bir mücadele vermiştir. Doğa şartları, Osmanlı ve İran'ın bölgesel nüfuzu, feodal güç odaklarının çetrefilli politikaları ve en nihayetinde Rus idaresine girme konusunda direnç gösteren Kafkas halklarının haklı direnişleri bu süreci oldukça sancılı hale getiren faktörler olmuştur.

Bu çalışma Güney Kafkasya'nın Rusya sınırlarına dâhil edilmesini, belli başlı olaylar üzerinden irdelemekte ve sürecin tüm bileşenleri ile birlikte ne şekilde vuku bulduğu konusu üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Bu amaç doğrultusunda **I. Bölüm**'de; XVIII. yüzyıl sonları itibariyle Güney Kafkasya'da ortaya çıkan Rus-Kaçar rekabetine değinilmektedir. Burada öncelikli olarak Rusya'nın Güney Kafkasya'ya ne zaman ve niçin ilgi göstermeye başladığı sorusu aydınlatılmaya gayret edilerek, bu amaç doğrultusunda atılan adımlar ve bunun yarattığı sonuçlar üzerinde durulmaktadır. Yine Rusların özellikle Gürcistan üzerinden Güney Kafkasya'ya sirayet etme

çabaları, İran'da ortaya çıkan yeni bir hanedanın geleneksel refleksi ile karşılık bulmuş ve böylelikle ileride iki büyük savaşa neden olacak Rus-Kaçar rekabetinin temelleri atılmıştır.

II. Bölüm; XIX. asrın başlarında Güney Kafkasya'da baş gösteren Rus yayılcılığı ve bölgede Rus idaresinin konsolide edilmesi hususuna ayrılmıştır. Bu bölümde öne çıkan noktalar, Kartli-Kaheti Krallığı'nın Rusya tarafından ilhak edilmesi ve hemen akabinde bölgeye geniş yetkilerle gönderilen P. D. Tsitsianov'un Rus idaresini konsolide etmek uğruna başlatmış olduğu agresif siyasetin yansımalarıdır. Ruslar bu dönemde Gürcistan'ın kendi sınırlarına entegre etmek adına büyük bir çaba sarf etmeleri yanı sıra, bu yeni Rus vilayetinin iç ve dış güvenliği adına da girişimlerini arttırmışlardır. Ancak Tsitsianov'un İran'ın eski toprak bütünlüğü içinde yer alan bölgelerde, savaş ve diplomasi yoluyla yürüttüğü yayılma siyaseti Rusya ve Kaçar devletleri arasında vuku bulan savaşın temel sebebi haline gelmiştir.

III. Bölüm; 1804-1813 Rus-Kaçar Savaşı'nın sebeplerine ve savaşın başlamasından Tsitsianov'un ölümüne değin geçen sürece ayrılmıştır. İki taraf arasında kaçınılmaz bir biçimde vuku bulan bu savaşın ilk perdesi, aslında kazananın olmadığı, ancak Ruslar adına Güney Kafkasya serüveninde büyük tecrübeler edinmelerine neden olacak inişli-çıkışlı bir dönemi ifade etmektedir. Savaşın ve diplomasını yoğun bir biçimde uygulandığı bu dönem Tsitsianov'un trajik ölümü ile noktalanmıştır.

IV. Bölüm ise; Aras ve Kura nehirleri arasındaki bölgede Rus hegemonyasının tesis edilmesi meselesine ayrılmıştır. Tsitsianov'un ölümü ardından bir bocalama dönemine giren Güney Kafkasya'daki Rus ilerleyişi, savaşın ikinci perdesinde, Rusların bu bölgeye nispeten daha fazla konsantre olmaları neticesinde kaldığı yerden devam etmiştir. Bu dönemde Fransa ve İngiltere gibi devletlerin siyasi ve askeri desteklerine rağmen, bir türlü savaş meydanında istediği sonuçları elde edemeyen Kaçarlar, iki büyük mağlubiyet ardından Güney Kafkasya'daki haklarından büyük ölçüde feragat ettiğini ilan eden Gülistan Antlaşması'nı imzalamak zorunda kalmıştır. Ancak bu anlaşma daha sonraki Rus-Kaçar Savaşı'nın da en önemli sebebi haline gelecektir.

Anahtar Kelimeler: Rusya, İran, Kaçar Hanedanı, Güney Kafkasya, Nüfuz Mücadelesi.

ABSTRACT

RUSSO-QAJARIAN (IRAN) RIVALRY IN TRANSCAUCASIA (1779-1813)

Turker, Ozgur

Ph.D., Department of History

Supervisor: Assist. Prof. Hasan ISIK

September 2017, 271 pages

Russian expansion in Caucasus from the end of the 18th century to the first quarter of the 19th century had created a historical process that requires struggle in many fronts. The pain of this process, shaped by war and diplomacy, is still felt today. In this period, we are faced facts that the hostilities created by the positions intended for the Russian occupation, have not been overcome yet.

Russian Empire, who had entered permanently to the region during the reign of the Catherine II (1762-1796), had great struggle in the Caucasus. Natural conditions, traditional dominations of the Ottomans and Iran, the intricate politics of the feudal powers, and the rightful resistance of the Caucasian peoples, who ultimately resisted entering the Russian administration, were the factors that made this process very difficult.

In this study, we researched the inclusion of the South Caucasus into Russian borders in the context of major events, and focused on how the process emerged with all its components.

In accordance with this purpose, in **Chapter I**; was mentioned about the Russo-Qajarian rivalry that emerged in the South Caucasus in the late of the 18th century. In this chapter, we focused on primarily the questions of when and why Russians started to interest for the region, and which attempts they realized for this purpose. In addition, we evaluated that Russia's efforts to infiltrate the South Caucasus, especially through Georgia, and Russo-

Qajarian conflict, which was arised for this reason, leaded to two major wars in the near future.

In the **Chapter II**, we discussed Russian expansionism and consolidation of Russian borders in the South Caucasus in the beginning of the 19th century. The main topics in this chapter were annexation of Kingdom of Kartli-Kakheti by Russia and aggressive politics of P. D. Tsitsianov, who was appointed as a General Governor of the region afterwards. In this period, Russians made a great effort to integrate Georgia into their borders, as well as increasing their initiatives on behalf of the internal and external security of this new Russian province. However, expansionist politics of Tsitsianov, which were realized through war and diplomacy in former territorial provinces of Iran, have become the main material of the war between Russia and Qajar states.

In the **Chapter III**, we mentioned the main reasons of the Russo-Qajarian War 1804-1813, and the period from the beginning of the war to the death of Tsitsianov. This is the first period of the war, which occurred inevitably between the two sides. This period with no winner, however, represents a tumultuous period for Russians, at the same time provided them great experience in the South Caucasus adventure. This period, during which the war and his diplomacy were exercised extensively, ended with the tragic death of Tsitsianov.

Finally, the last **Chapter IV**, we discussed the issue of consolidating Russian hegemony in the region between the Aras and Kura rivers. Russian expansionism in the South Caucasus, which entered a wobbling period after the death of Tsitsianov, continued distinctly, thanks to Russian troops, who focused on this region. In this period, the Qajar State, despite the political and military support of states such as France and Britain, could not obtain the results of any kind of warfare. They had to sign Treaty of Gulistan, which means that they had abandoned their rights on the South Caucasus. However, this agreement will also become the most important reason for the subsequent Russo-Qajarian War 1826-1828.

Keywords: Russia, Iran, Qajar Dynasty, Transcaucasia, Rivalry.

Ebulfeyz ELÇİBEY'in aziz hatırasına...

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın her aşamasında bana desteğini esirgemeyen danışman Hocam Hasan IŞIK'a; değerli vakitlerinden ödün vererek çalışmanın eksiklerini görmemizi sağlayan değerli hocalarım M. Vedat GÜRBÜZ, M. Ali ÇAKMAK, M. Şamil YÜKSEL, Alper ALP ve Mustafa GÖKÇE'ye; iş yükümü omuzlayan ve bana bu çalışmayı yapma fırsatı yaratan birbirinden kıymetli mesai arkadaşlarıma; birlikte yola koyulduğum can dostlarım S. Serkan ÜKTEN ve Abdolvahid SOOFİZADEH'e; en nihayetinde de eşim PINAR ve çocuklarım BİLGE ile KAĞAN'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Özgür TÜRKER

Ankara 2017

İÇİNDEKİLER

İNTİHAL	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	v
TEŞEKKÜR.....	viii
İÇİNDEKİLER	ix
TABLolar.....	xii
HARİTALAR	xii
RESİMLER.....	xii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xiii
METODOLOJİ VE KAYNAKLAR	1
I. METODOLOJİ	1
II. KAYNAKLAR	3
A. Resmi Belge Koleksiyonları	3
B. Kronikler, Hatıratlar, Seyahatnameler ve Gezi Raporları	8
C. Araştırma Eserler	11
GİRİŞ	18
I. BÖLÜM	23
XVIII. YÜZYIL SONLARINDA GÜNEY KAFKASYA'DA RUS-KAÇAR REKABETİ	23
(REKABET).....	23
1.1. İKİNCİ KATERİNA DÖNEMİ VE KAFKASYA'DA RUS İLERLEYİŞİ	23
1.1.1. Rus Kumandanı Gottlieb Heinrich Totleben'in Gürcistan Harekâtı (1769).....	24
1.1.2. Küçük Kaynarca Antlaşması (1774)	29
1.1.3. Azak-Mozdok Müstahkem Hattı (1777)	31
1.1.4. Kırım'ın İlhakı (19 Nisan 1783)	34
1.1.5. Georgiyevsk Antlaşması ve Gürcistan'da Rus Himayesi (1783).....	36
1.2. RUSYA'NIN GÜNEY KAFKASYA STRATEJİSİNDE DEĞİŞİM.....	44
1.2.1. Tiflis'te Bulunan Rus Birlikleri'nin Kafkas Hattı'na Çekilmesi	45
1.2.2. Ruslar ve Gürcüler Arasında Güven Bunalımı.....	46
1.2.3. Rus-Gürcü İttifakında Yol Ayrımı	50
1.3. AĞA MUHAMMED HAN'IN KAFKASYA SEFERİ VE GÜNEY KAFKASYA'DA KAÇAR RESTORASYONU	53
1.3.1. Kaçar Hanedanı'nın Ortaya Çıkışı ve İran'da Yükselişi	53
1.3.2. Ağa Muhammed Han'ın Güney Kafkasya Siyaseti	55
1.3.3. Ağa Muhammed Han'ın Tiflis Seferi ve Krtsanisi Savaşı (8-11 Eylül 1795).....	60
II. BÖLÜM	68
XIX. YÜZYIL BAŞLARINDA GÜNEY KAFKASYA'DA RUS	68
YAYILMACILIĞI VE KONSOLİDASYON	68
(SİRAYET)	68
2.1. KARTLI-KAHETİ'NİN (GÜRCİSTAN) RUSYA TARAFINDAN İLHAK EDİLMESİ (1801)	68

2.1.1. İlhak mı, İltihak mı?.....	69
2.1.2. İori Nehri Savaşı (7 Kasım 1800).....	75
2.1.3. İmparator I. Pavel'in Gürcistan Manifestosu (18 Ocak 1801).....	77
2.1.4. İmparator I. Aleksander'in Gürcistan Manifestosu (12 Eylül 1801).....	79
2.2. GENERAL PAVEL DİMİTRİYEViÇ TSİTSİANOV VE KAFKASYA'DA RUS AGRESİVİTESİ.....	83
2.2.1. Gürcistan'da Rus İdaresinin Konsolide Edilmesi.....	85
2.2.2. Georgiyevsk Sözleşmesi (26 Aralık 1802).....	86
2.2.3. General Vasily Gulyakov'un Caro-Belokan Seferi (9 Mart 1803).....	90
2.2.4. Megrelya'nın Rusya'ya Bağlanması (4 Aralık 1803).....	94
2.2.5. Tsitsianov'un Gence'yi İşgali (4 Ocak 1804).....	98
III. BÖLÜM.....	107
1804-1813 RUS-KAÇAR SAVAŞI.....	107
(ÇATIŞMA).....	107
3.1. 1804-1813 RUS-KAÇAR SAVAŞI'NIN NEDENLERİ.....	107
3.1.1. Savaşın Nedenlerine Dair Yaklaşımlar.....	108
3.1.2. Emperyalizm ve Küresel Güçlerin Etkisi.....	109
3.1.3. Meşruiyet Kısılcısındaki İmparatorluk Onuru.....	111
3.1.4. Haddi Aşan Yetkiler ve Sonuçları.....	116
3.1.5. Kaçınılmaz Son: Savaş.....	119
3.2. TSİTSİANOV KOMUTASINDAKİ RUS KUVVETLERİNİN REVAN HAREKÂTI.....	120
3.2.1. General S. A. Tuçkov'un Gümrü'ye Girmesi (10 Haziran 1804).....	122
3.2.2. Eçmiyazin (Üç Kilise) Muharebesi.....	126
3.2.3. Tsitsianov'un Revan Kuşatması.....	128
3.2.4. Kuşatmanın Kaldırılması ve Rusların Revan Önlerinden Geri Çekilmeleri.....	138
3.3. GÜNEY KAFKASYA'DA RUS İMPARATORLUĞU'NA KATILIMLAR.....	142
3.3.1. Şuragel Sultanlığının Rusya'ya Katılımı.....	144
3.3.2. Karabağ (Şuşa) ve Şeki (Nuha) Hanlıklarının Rusya'ya Katılımı.....	145
3.3.3. Şirvan (Şamahı) Hanlığının Rusya'ya Katılımı (25 Aralık 1805).....	152
3.4. GENERAL P. D. TSİTSİANOV'UN SON EYLEMLERİ VE ÖLDÜRÜLMESİ.....	157
3.4.1. 1805 Yılı Muharebeleri.....	158
3.4.2. İrinarh İvanoviç Zavalışın ve Hazar Filosu'nun Faaliyetleri.....	167
3.4.3. Bakü'nün Kuşatılması ve Tsitsianov'un Ölümü.....	171
IV. BÖLÜM.....	176
KURA VE ARAS NEHİRLERİ ARASINDA RUS HÂKİMİYETİNİN TESİSİ.....	176
(HEGEMONYA).....	176
4.1. GENERAL İVAN VASİLYEViÇ GUDoviÇ DÖNEMİ VE FAALİYETLERİ (1806-1809).....	176
4.1.1. Debent, Karabağ, Bakü, Kuba ve Şeki Hanlıklarının Rusya Tarafından İşgali.....	179
4.1.2. 1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşının Başlaması ve Uzun Kilise Muahedesi (1806).....	184
4.1.3. Fransız Kaçar İttifakı ve Finckenstein Antlaşması (4 Mayıs 1807).....	186
4.1.4. Başarısız Revan ve Nahcivan Seferleri ve Gudoviç'in İstifası.....	189
4.2. ALEKSANDER PETROViÇ TORMASOV DÖNEMİ.....	191
4.2.1. İngiltere'nin Müdahalesi.....	192
4.2.2. Rusya'ya Karşı "Cihad" İlan Edilmesi.....	195
4.2.3. Askaran'daki Barış Müzakerelerinin Sonuçsuz Kalması.....	196
4.2.4. Savaşın Tekrar Başlaması ve Meğri'nin İlgali.....	198
4.3. P. S. KOTLYAREVSKİY VE ARAS'IN KUZEYİNDE RUS HEGEMONYASI.....	202
4.3.1. Aslandüz Muharebesi (19-20 Ekim 1812).....	202

4.3.2. <i>Lenkeran Taarruzu (1 Ocak 1813)</i>	208
4.3.3. <i>Gülistan Antlaşması</i>	211
SONUÇLAR	217
KAYNAKÇA	225
EKLER	237
A. PORTRELER	237
B. ÖZGEÇMİŞ	254

TABLÖLAR

Tablo 1	Revan Kuşatmasına Katılan Rus Birlikleri
Tablo 2	Gürcistan'da Konuşlu Rus Askeri Varlığı
Tablo 3	Kotlyarevski'nin Komutasındaki Rus Birlikleri

HARİTALAR

Harita 1	Azak-Mozdok Müstahkem Hattı
Harita 2	Gürcistan Tarihi Coğrafyası
Harita 3	Gence Kalesi Planı
Harita 4	General Tsitsianov'un Gence Harekât Planı
Harita 5	Rusların Eçmiyazin Manastırı Harekât Planı
Harita 6	Rusların Revan Ablukası
Harita 7	Rusların Meğri Saldırı Planı
Harita 8	Aslandüz Muharebe Planı

RESİMLER

Resim 1	Revan Savaşı 1804
Resim 2	P. Tsitsianov'un Feth Ali Şah tarafından öldürülmesi (temsili)
Resim 3	II. Katerina
Resim 4	I. Pavel
Resim 5	I. Aleksander
Resim 6	P. İ. Kovalenskiy
Resim 7	P. D. Tsitsianov
Resim 8	İ. V. Gudoviç
Resim 9	A. P. Tormasov
Resim 10	F. O. Pauluççi
Resim 11	N. F. Rtişev
Resim 12	P. S. Kotlyarevski
Resim 13	Ağa Muhammed Han
Resim 14	Feth Ali Şah
Resim 15	Abbas Mirza
Resim 16	Mirza Ebu'l-Hasan Han Şirazi (İlci)
Resim 17	II. İrakli
Resim 18	XII. Giorgi
Resim 19	Prens Aleksander

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
a.g.t.	Adı geçen tez
AKAK	Aktı, sobrannie Kavkazkoy arheografiçeskoy kommissiey
AKV	Arhiv Knyazyä Vorontsova
Bkz.	Bakınız
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	Cilt
C.DH	Cevdet Dâhiliye
C.SM	Cevdet Saray Mesâlihi
CA	Cevdet Askeriye
Çev.	Çeviren
DİA	Diyanet İslam Ansiklopedisi
Ed.	Editör
Fasc.	Fasikül
g.	God (yıl)
Haz.	Hazırlayan
HH	Hatt-ı Hümayûn
h.t.g.	Hicri takvime göre
İA	MEB İslam Ansiklopedisi
j.t.g.	Julyen takvimine göre
№	Numara
PSZRİ	Polnoe Sobranie Zakonov Rossiyskoy İmperii
s.	Sayfa
S.	Sayı
SİRİO	Sbornik imperatorskovo Russkovo istoriçeskovo obşestva
sobr.	Sobraniya
Ter.	Tercüme
TTK	Türk Tarih Kurumu
Vıp.	Vıpusk
Vol.	Volume
Yay.	Yayınlayan

METODOLOJİ VE KAYNAKLAR

I. METODOLOJİ

XIX. asra üç büyük imparatorluk arasında (Rusya, İran ve Osmanlı) bir tampon bölge olarak adını alan Kafkasya'nın, bu üç imparatorluk tarafından da tarihsel nüfuz bölgeleri vasıtasıyla kontrol altına alınmak istenmesi, çatışmalarla dolu bir süreci beraberinde getirmiştir. Bilhassa bu dönemde üçüncü bir güç olarak Rusya'nın devreye girmesi ve diğer iki devletin aleyhine olacak bir şekilde bölgede kendi hegemonyasını tesis etmesi, oldukça girift ve sofistike bir tarih olgusu yaratmaktadır. Bölgede XVIII. asrın sonlarından itibaren meydana gelen hegemonik çatışmalar, periyodik bir biçimde günümüze kadar etkisini sürdürmüştür. Bugün hala Kafkasya'da tarafların makul kabul edebileceği bölgesel sınırlar üzerinde bir konsensüs sağlanabilmiş değildir. Bu bağlamda, "Güney Kafkasya'da Rus-Kaçar (İran) Nüfuz Mücadelesi (1762-1813)" başlıklı çalışma ortaya konulurken, doğal olarak, birbiriyle çatışma halindeki güç merkezleri tarafından meydana getirilmiş olan bir literatürle çalışma yapma talihsizliğiyle karşılaşıldı.

Çalışma meydana getirilerken *Mukayeseli Tarih Araştırma Metodu* (Comparative Historical Research) gereği, her iki tarafın dilinden ve kaleminden çıkmış (Rusça ve Farsça) ana kaynaklara ağırlık verildi. Özellikle Ruslar tarafından meydana getirilmiş devasa arşiv külliyesi, bu çalışmanın başlıca dayanak noktasını teşkil etti. Bu kaynaklar ele alınırken karşılaşılan en önemli sorun, hiç şüphesiz Bolşevik Devrimi (1917) sonrasında kaleme alınan tarihi eserlerin propagandist bir üslupla meydana getirilmiş olmalarıydı. Bu nedenle batılı araştırmacıların da tercih ettiği üzere, daha çok devrim öncesi kaynaklara itibar edildi. Dönemin önemli aktörleri tarafından meydana getirilen çok sayıda ferman, manifesto, rapor, mektup, gezi notu, hatırat vb. kaynaklar tarafsız bir gözle değerlendirilmeye alındı.

Diğer yandan konunun diğer muhatabı durumundaki Azerbaycan ve İran kaynaklarının ana nüvesini oluşturan eserlerin, daha çok kronik eser tarzında kaleme alınmış olmaları, bu kaynakları değerlendirme adına ciddi bir handicap teşkil etti. Zira İslam kronik yazarlığının bir türevi olan bu tarz eserlerde, çoğu kere zaferler taçlandırılmakta, düşmanın gücü abartılmak istenmekte ve hezimetler öne sürülen çeşitli bahanelerle hafifletilmeye çalışılmaktaydı. Bu tür eğilimler ve sübjektif yorumlar, Rus kaynaklarında da gözlenmekle birlikte, en azından cephedeki asker sayısı hakkında verilen istatistiki verilerin daha sağlıklı

olduğu söylenebilir. Ancak Rus kaynaklarının da ilginç bir biçimde, kaybedilen muharebeleri nakletmek yerine, cephede mücadele veren Rus subaylarının kahramanlıklarına destanlar düzmeleri de İran kaynakları ile bu anlamda bir uyum içinde olduklarını göstermektedir.

Yukarıda belirtildiği gibi çatışma halindeki tarafların gözünden meydana getirilen bu tür kaynakların olaylara yaklaşım tarzlarının objektif olması beklenemezdi. Ancak bu çalışma dâhilinde Rusya ve İran tarafından ortaya konulan kaynaklara tarafsız bir gözle ve tarih ilminin metodolojik kaideleri doğrultusunda yaklaşılmaya gayret edildi. Zaman zaman bölgenin diğer aktörü durumundaki Osmanlı Devleti menşeli arşiv belgelerine başvurulmuş, olayların bu devlet tarafından algılanış biçimine dikkat çekildi.

Bölge tarihi hakkında sentez bir çalışma ortaya koymak adına, bu alanda yapılmış araştırma eserlere de kayıtsız kalınmadı. Alana katkıları tartışılmaz derecede mühim olan J. F. Baddeley'in *The Russian Conquest of the Caucasus* adlı çalışması, üzerinden yaklaşık bir asırdan fazla bir süre geçmiş olmasına rağmen, metodolojik açıdan (comparative) güzel bir örnek teşkil etti. Keza yine Prof. Muriel Atkin'in *Russia and Iran 1780-1828* adlı eseri, çok güncel olmasa da, yetkinliği ve kaynakçasının çeşitliliği bakımından bizlere yol gösterici oldu. Nikholas N. Gvosdev'in *Imperial Policies and Perspectives Towards Georgia 1760-1819*, David M. Lang'in *The Last Years of the Georgian Monarchy 1658-1832* ve Z. Avalov'un *Prisoedinenie Gruzii k Rossii* isimli çalışmaları, Gürcistan'ın Rusya'ya katılım süreci konusunda başvurduğumuz önemli araştırma eseler olarak çalışmadaki yerini aldı. V. Potto, N. F. Dubrovin, N. Belyavskiy vb. çok sayıda Rus tarihçinin konu ile ilgili eserlerinden yoğunlukla istifade edildi.

Çalışmanın ana düsturu, bir mücadelenin tarihi olması hasebiyle, iki önemli dayanak noktası üzerine inşa edildi. Bunlar *savaş* ve *diplomasi* idi. Zira yapılan araştırmalarda, birbiri ile sebep-sonuç ilişkisi içinde olan bu iki kavramın, taraflar arasında bazen eşzamanlı olarak, bazen de birbirinin peşi sıra tatbik edildiği, kaçınıldığı ya da bazen körüklendiği görüldü. Diplomasi kanalı her daim açık ve faal olmakla birlikte, bunun her zaman uzlaşma ve barış ile değil, zaman zaman da yeni çatışmalara mahal verecek şekilde sonuçlandığı tespit edildi. Bu bağlamda, hem iki taraf arasındaki savaşın niteliğine, hem de tarafların birbirini alt etmek adına yürüttükleri diplomasi trafiğine vurgu yapıldı. Bazı diplomatik metinler, mümkün mertebe aslına sadık kalınmak kaydıyla ve ilk kez orijinal dilinden Türkçeye aktarıldı. Bu aktarımlar çeşitli analizlerle desteklendi. Bu noktada Fransa, İngiltere

ve Osmanlı devletlerinin Güney Kafkasya'daki Rus-İran mücadelesine diplomatik müdahaleleri de kaçınılmaz olarak tartışıldı.

Çalışma dâhilinde yapılan tarihlendirmelerde tarafların Jülien ve Hicri takvimi kullanıyor oluşundan doğabilecek karmaşanın önüne geçmek adına, zaman zaman Gregoriyen takvim ile birlikte verilmesi uygun görüldü. Bazı kereler terminolojik farklılıklardan kaynaklı olarak, bir terimin iki farklı kullanımı satırlarda yer buldu (Kaçar-İran, Osmanlı-Türk, Kartli ve Kaheti-Gürcistan, Güney Kafkasya-Transkafkasya, Feth Ali Şah-Baba Han vb.). Çalışmanın daha net anlaşılması için bazı tablolar, savaş planları, haritalar vb. materyaller büyük uğraşlar sonucunda Rusça ve İngilizceden Türkçeye aktarıldı.

II. KAYNAKLAR

A. Resmi Belge Koleksiyonları

1) *Akti, sobrannie kavkazkoyu arheografiçeskoyu kommissieyu-AKAK* (Kafkasya Arkeoloji Komisyonu tarafından toplanan belgeler), A. P. Berje (Berger) tarafından Tiflis'te neşredilen bu geniş devrim öncesi koleksiyonun ilk cildi 1866 yılında Tiflis'te neşredilmiştir. 12 ciltten oluşan AKAK arşivi, Kafkasya'nın geneline ait Rus askeri ve idari yazışmalarını içeren binlerce sayfalık bir külliyyatı bünyesinde barındırmaktadır. AKAK Arşivi'nin özellikle ilk yedi cildi bu çalışma adına önem arz etmektedir. Bunlardan ilk cilt 1398-1799 yıllarını kapsamakla beraber genel itibarıyla konuya giriş niteliği taşımaktadır ve Rusların bölgeye sirayet etmeye başladıkları tarihe kadar olan gelişmeleri değerlendirmektedir. 1868 yılında neşredilen ikinci ciltte ise 1802-1806 yılları arasında Rusların Gürcistan'daki birliklerini komuta eden Pavel Tsitsianov'un faaliyetlerine yer verilmiştir. Ertesi sene yine Tiflis'te neşredilen üçüncü ciltte Kuzey Kafkasya'da önemli başarılarla imza atan ve Anapa Kalesi'nin Rus askerleri tarafından alınmasını sağlayan General İvan Gudoviç'in (1806-1809) icraatlarına yer verilmiştir. 1870 yılında neşredilen dördüncü cilt General Aleksandr Tormasov'un, 1873 yılında çıkan beşinci cilt Philip Pauliççi ve Nikolay Rtişev'in askeri faaliyetlerine ayrılmıştır. AKAK Arşivi'nin altıncı cildi iki bölüm halinde ve birer yıl arayla neşredilmiştir. (1874-1875) Kuzey Kafkasya'daki Rus askeri idaresi için kritik bir dönem olan 1816-1827 yıllarını ihtiva eden bu nüshalar, Kafkasya yazınında iz bırakmış bir şahsiyet olan General Aleksey Yermolov'un bölgede görev ifa ettiği döneme tesadüf etmektedir. 1878

yılında neşredilen yedinci cilt 1828-1829 yıllarında vuku bulan Osmanlı-Rus Savaşı'nın meşhur kumandanı General İvan Paskeviç'e (1827-1831) ayrılmıştır. Sekizinci cilt (1881) General Grigor Rozen (1831-1837), dokuzuncu cilt General Yevgeny Golovin (1837-1842), 1885 yılında neşredilen onuncu cilt ise Dağistan'da yaşanan Kafkas-Rus çatışmalarının önemli aktörlerinden Mihail Vorontsov dönemine (1844-1854) ışık tutar mahiyettedir. On birinci cilt (1888) Nikolay Muravyev (1854-1856), on ikinci ve son cilt ise (1904) Aleksandr Baryatinski (1856-1862) dönemine ait raporları ihtiva etmektedir¹.

2) *Sbornik imperatorskogo russkogo istoričeskogo obşestva-SIRIO* (Rus İmparatorluk Tarih Arşivi), Rusların Kafkasya'daki askeri faaliyetlerine dair malumat aldığımız bir diğer arşiv külliyatı da 1867-1914 yılları arasında neşredilen ve Rus İmparatorluğu'nun resmi tarih arşivi olarak kabul edilen, toplamı 148 ciltlik devasa bir arşiv niteliğindeki *SIRIO*'dur. Birkaç cildi istisna olmak üzere geneli St. Petersburg'da neşredilen *SIRIO*, (104,105, 111, 114, 117, 120, 124, 130, 138, 146. ciltler Yurev'de; 137 ve 142. ciltler Moskova'da; 141. cilt Helsinki'de; son iki cilt ise Petrograd'da yani yine St. Petersburg'da neşredilmiştir) Rus İmparatorluğu'na dair çok sayıda bilgi ve belgeyi bünyesinde barındırmaktadır².

3) *Polnoe Sobranie Zakonov Rossiyskoy Imperii-PSZRI* (Rus İmparatorluğu Kanunnameleri Koleksiyonu), PSZRI arşivi 1649-1913 yıllarını kapsayan ve Rus İmparatorluğu'nun hukuki, siyasi, ekonomik, idari ve kültürel gelişimini gözler önüne seren en zengin külliyatlardan biridir. Üç seri halinde yayınlanan arşivin ilk bölümü 1830 yılında Mihail Mihailoviç Speranski ve çalışma arkadaşları tarafından neşredilmiştir. Kronolojik olarak sıralanmış 45 ciltten oluşan ilk seri 1645 yılından I. Aleksander'in saltanatının sona erdiği 11 Aralık 1825 tarihine kadar olan dönemi kapsamaktadır ve 30.600 kararnameyi ihtiva etmektedir. Arşivin ikinci bölümü I. Nikolay ve II. Aleksander dönemlerini (1825-1881) kapsamakta ve 55 ciltten oluşmaktadır. İkinci seride bulunan kararname sayısı 61.920'dir. Üçüncü ve son cilt ise Mart 1881 tarihinden bu serinin yayınlandığı tarih olan 1913 yılına kadar olan dönemi kapsamaktadır. Son seride 38.603 kararname yer almaktadır. 19-40. ciltler

¹ *Akti, sobrannie kavkazkoyu arheografičeskoyu kommissieyu (AKAK)*, Tom: I-XII, Tiflis 1866-1904.

² *SIRIO, Sbornik imperatorskogo russkogo istoričeskogo obşestva*, Tom: 1-148, Sankt-Peterburg-Yurev Moskva-Gelsingfors-Petrograd 1867-1914.

arası çalışmamız bakımından önem arz eden PSZRI arşivinden bilhassa diplomatik antlaşma metinleri konusunda faydalanılmıştır³.

4) *Perepiska Gruzinskih tsarey i vladetelnih knyazey s gasudaryami Rossiyskimi v XVIII stoletii* (XVIII. yüzyılda Gürcü Kralları ve Egemen Prenslerin Rus İdarecilerle Yazışmaları), A. A. Tsagareli'nin derlediği bu resmî belge koleksiyonunda II. Katerina döneminde Rusların Gürcistan'da bulunan prensliklerle ve özellikle de İmereti Kralı II. Solomon ve Kartli-Kaheti Kralı II. İrakli ile yapmış oldukları yazışmalara yer verilmiştir. Çalışmanın Gürcistan faslında bu eserden büyük oranda istifade edilmiştir⁴.

5) *Gramoty i drugie istoričeskie dokumenty XVIII stoletiya otnosyašiesya do Gruzi* (XVIII. asırda Gürcistan İlişkilerine Dair Diplomatik ve diğer Tarihi Dokumanlar), A. A. Tsagareli tarafından toplanan ve 1898-1902 yılları arasında iki cilt halinde yayımlanan resmî belge koleksiyonunda, 1769-1801 yılları arasında Gürcü idareciler ve Rus makamları arasında geçen çok sayıda resmi yazışmaya yer verilmiştir. 1898 yılında neşredilen ilk cilt Gürcüce, 1902 yılında neşredilen II. cilt ise Rusçadır. Bu resmî belge koleksiyonu bir dönemin Gürcü-Rus ilişkileri için oldukça mühim bilgiler içermektedir⁵.

6) *Pod Styagom Rossii: Sbornik Arhivnih Dokumentov* (Rusya Bayrağının Altında: Arşiv Belge Koleksiyonu), 1992 yılında Moskova'da yayımlanan bu arşiv belge koleksiyonu A. A. Sazonov, G. N. Gerasimov, O. A. Guşkov, S. K. Kisterev, S. O. Podolny gibi araştırmacılar tarafından derlenmiş olup, XVIII asrın sonları ve XIX. asrın başlarından itibaren Rus İmparatorluğu himayesine alınan bölgelerin idarecileri ile Ruslar arasında imzalanan katılım mukavelelerini ihtiva etmektedir. Çalışmada bu metinlere sık sık göndermede bulunulmuştur⁶.

³ PSZRI, *Polnoe Sobranie Zakonov Rossiyskoy Imperii*, Tom. XIX-XL, Sankt-Peterburg 1830.

⁴ A. A. Tsagareli, *Perepiska Gruzinskih tsarey i vladetelnih knyazey s gasudaryami Rossiyskimi v XVIII stoletii*, Sankt-Peterburg 1890.

⁵ A. A. Tsagareli, *Gramoty i drugie istoričeskie dokumenty XVIII stoletiya otnosyašiesya do Gruzi*, Tom. II. Vıp. I-II, Sankt-Peterburg, 1898-1902.

⁶ A. A. Sazonov- vd., *Pod Styagom Rossii: Sbornik Arhivnih Dokumentov*, Moskva 1992.

7) *Arhiv Knyaza Vorontsova* (Vorontsov Aile Arşivi), 1844-1854 yılları arasında Kafkasya'daki Rus birliklerini komuta eden Mihail S. Vorontsov'un kişisel aile arşivi Kafkasya'daki Rus askeri faaliyetlerinin bir dönemine ışık tutabilecek nitelikte belgeler ihtiva etmektedir. Toplam 40 ciltlik bir arşiv olan Vorontsov Arşivi 1870-1895 yılları arasında Moskova'da neşredilmiştir. Bu belge koleksiyonunun 8, 9, 13, 14, 15, 24 ve 36. ciltleri çalışma ile yakından alakalı belgeleri haizdir ⁷.

8) *Osmanlı Devleti ile Kafkasya, Türkistan ve Kırım Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri* (1687-1908 yılları arası), Başbakanlık Devlet Arşivleri (BOA) tarafından 1992 yılında Ankara'da neşredilen bu belge koleksiyonu üç kısımdan oluşmakta (özet, transkripsiyon ve faksimile) ve muhtevasında 147 adet resmî belge (37 tanesi Kafkasya ile ilgili) bulunmaktadır. Bu belgeler arasında özellikle Şirvan, Revan gibi çalışma sahamızı ilgilendiren Azerbaycan hanlıkları hakkındaki belgeler dikkat çekmektedir⁸.

9) *Osmanlı Devleti ile Azerbaycan Türk Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri 1578-1914* (Karabağ-Suşa, Nahçıvan, Bakü, Gence, Şirvan, Seki, Revan, Kuba, Hoy), Başbakanlık Devlet Arşivleri (BOA) bünyesinde 1992 ve 1993 yıllarında 2 cilt olarak neşredilen bu belge koleksiyonunda toplamda 167 adet Osmanlı arşiv vesikasının özet, transkript ve faksimilesi yer almaktadır. Söz konusu belgeler çalışma konumuz dâhilinde Azerbaycan hanlıkları ile Osmanlı Devleti'nin hemen her alanda yürütmüş oldukları münasebetlere dair önemli veriler sunmaktadır⁹.

10) *Arşiv Belgelerinde Osmanlı-İran İlişkileri*, Bu çalışmayı ilgilendiren zaman dilimi esas itibariyle Rusların tasallut ettiği iki devlet olan Osmanlı ve İran için oldukça sıkıntılı bir dönemi kapsamaktadır. Zira Güney Kafkasya'daki Rus ilerleyişi bu iki devletin de sınır güvenliğini ve bekasını ciddi manada tehdit etmektedir. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü 2010 yılında bu iki devletin siyasi

---

⁷ *Arhiv Knyazyza Vorontsova*, Tom: 1-40, ed. P. İ. Bartenev, Moskva 1870-1895.

⁸ *Osmanlı Devleti ile Kafkasya, Türkistan ve Kırım Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri (1687-1908 yılları arası)*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 1992.

⁹ *Osmanlı Devleti ile Azerbaycan Türk Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri Karabağ-Suşa, Nahçıvan, Bakü, Gence, Şirvan, Seki, Revan, Kuba, Hoy) 1578-1914*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 1992-1993.

ilişkilerine dair bir arşiv belge koleksiyonu yayımlamıştır. Bu eserde 136 adet Osmanlı arşiv belgesi bulunmakta ve İran ile olan ilişkilere dair önemli veriler sunmaktadır¹⁰.

11) *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Karabağ*, Güney Kafkasya'daki Azerbaycan hanlıklarından biri olan ve Rusya tarafından işgal edilen Karabağ Hanlığı hakkında, Osmanlı arşivlerinde mahfuz bulunan belgelerin 2009 yılında neşredildiği bu koleksiyonda 119 adet resmî belge yer almaktadır. Bu belgelerden bazılarında çalışma dahilinde başvuru yapılmıştır¹¹.

12) *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Nahcivan*, Bir diğer Azerbaycan Hanlığı olan Nahcivan Hanlığına dair *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Nahcivan* adlı bu eser, 1554-1923 yılları arasına ait 85 konu başlığında 157 belge kaydını ihtiva etmektedir¹².

13) *A Collection of Treaties, Engagements and Sanads relating to India and Neighbouring Countries*, (Hindistan ve komşu ülkeler ile ilgili antlaşma, sözleşme ve senet koleksiyonu) C. U. Aitchison tarafından 1909 yılında Kalküta'da 12 cilt halinde neşredilen ve diplomatik antlaşma metinlerini, ahitnameleri ve fermanları ihtiva eden bu belge koleksiyonunun özellikle 10. cildi çalışmamız için önem arz etmektedir. XIX. asrın başlarında İngiltere'nin bölgede yürüttüğü siyaseti yakından takip edebilmemiz için elzem bir kaynaktır¹³.

14) *Diplomacy in the Near and Middle East: A Documentary Record 1535-1956*, (Orta ve Yakındoğu'da Diplomasi: 1535-1956 yılları arası bir Arşiv koleksiyonu) J. C. Hurewitz tarafından 1987 yılında 2 cilt olarak neşredilen bu belge koleksiyonu içinde söz konusu yıllar dâhilinde orta ve yakın doğu coğrafyasını ilgilendiren birçok antlaşmanın diplomatik metinlerine erişmek mümkündür. Çalışmamızı

¹⁰ *Arşiv Belgelerinde Osmanlı-İran İlişkileri*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2010.

¹¹ *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Karabağ*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2009.

¹² *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Nahcivan*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2011.

¹³ C. U. Aitchison, *A Collection of Treaties, Engagements and Sanads relating to India and Neighboring Countries*, Vol. X, Government of British India, Calcutta 1892.

ilgilendiren birçok siyasi antlaşma ve ticari imtiyazname bu eserin 1. cildinde yer almaktadır¹⁴.

B. Kronikler, Hatıratlar, Seyahatnameler ve Gezi Raporları

1) *Tarih-i Ravzatü's-Safâ-yı Nâsırî*, Timurlu dönemi müelliflerinden Muhammed bin Havendşah bin Mahmud'un (Mirhand/ölm. 1498) *Tarih-i Ravzatü's-Safa* adlı umumi tarih formatındaki 7 ciltlik eserine XIX. asırda Rıza Kulu Han Hidayet (ölm. 1871) tarafından yapılmış olan zeylin 13. cildi *Zendiyye, Kaçariyye ta Payan-ı Ceng-i Evvel-i İran ve Rus* (Birinci İran-Rus Savaşı'nın sonuna kadar Zendler ve Kaçarlar) ve 14. cildi olan *Donbale-i Saltanat-ı Fethalişâh* (Feth Ali Şah'ın saltanatının devamı) çalışmada başvurulan ana kaynakların başında gelmektedir¹⁵.

2) *Maasir-i Sultaniye* (Sultanlık Dönemi), Kaçarlara tabi Karadağ Hanlığında 1783-1786 yılları arasında idarecilik yapan Necef Kulu Han'ın kaleme aldığı ve Feth Ali Şah'a sunduğu bu kronik, daha sonra İngiliz elçisi Harford Jones Brydges tarafından bulunarak 1833 senesinde Londra'da *The Dynasty of the Kajars* (Kaçar Hanedanı) adı altında neşredilmiştir. Eser genel itibariyle Kaçar Hanedanı'nın doğuşuna ve İran'da yükselişine tanıklık etmektedir. Çalışmada bu eserin elde mevcut bulunan Brydges tercümesinden faydalanılmıştır¹⁶.

3) *History of İran under the Qajar Rule* (Kaçar Hâkimiyeti altındaki İran Tarihi) XIX. yüzyıl İran tarihçisi Hasan Fasai'nin *Farsname-i Naseri* adlı eseri, Heribert Busse tarafından 1972 yılında Farsçadan İngilizceye aktarılarak "*History of İran under the Qajar Rule*" adı altında neşredilmiştir. Bu eser İran'da Kaçar Hanedanı'nın tarihini anlatan kaynak bir eserdir. Eserin ilk iki bölümü bu çalışma ile yakından ilgilidir¹⁷.

¹⁴ J. C. Hurewitz, *Diplomacy in the Near and Middle East: A Documentary Record 1535-1956*, Vol. I-II, Archive Editions, New York 1987.

¹⁵ Rıza Kulu Han Hidayet, *Tarih-i Ravzatü's-Safâ-yı Nâsırî*, Tashih: Cemşid Keyanfer, C. XIII-XIV, İntişârât-ı Esâtir Tahran 1385.

¹⁶ Necef Kulu Han Dunbuli, *Maasir-i Sultaniyye (Dynasty of the Kajar)*, İngilizce ter. Sir Harford Jones Brydges, London 1833.

¹⁷ H. Fasai, *History of İran under the Qajar Rule*, (Farsname-i Naseri), tr. Heribert Busse, , Columbia University Press, New York 1972.

4) *Kavkazskaya Voyna* (Kafkasya Savaşı), Rus subayı Vasily Aleksandroviç Potto'nun kronik tarzında kaleme aldığı *Kavkazskaya Voyna (Kafkasya Savaşı)* adlı beş ciltlik eseri bu çalışmada sıkça yer bulmuştur. Eserin ilk cildi eski zamanlardan başlayarak Aleksandr Yermolov'un Kafkasya'ya gönderildiği 1816 yılına kadar olan dönemi değerlendirmektedir. İkinci ciltte ise Yermolov dönemi mercek altına alınmaktadır. Üçüncü cilt 1826-1828 yılları arasında vuku bulan Rus-İran savaşları hakkındadır. Dördüncü cilt 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nı, beşinci ve son cilt ise General Paskeviç dönemi olaylarını ve Çeçen isyanlarını anlatmaktadır¹⁸.

5) *Memoirs of Life of Artemi* (Artemi'nin Anıları), Ermeni asıllı seyyah Artemi'nin anıları tez çalışmamız için ilginç bir olaya tanıklık etmektedir. Bu olay Ağa Muhammed Han'ın 1796 yılındaki Tiflis Seferi ve bu sefer sonucunda şehrin yakılıp yıkılması hadisesidir. Artemi, İran ordusu şehirden çekilir çekilmez Tiflis'e gelmiş ve edindiği izlenimleri hatıratında dile getirmiştir¹⁹.

6) *Zapiski Sergeya Aleksandreviça Tuçkova 1766-1808* (General Sergey Aleksandroviç Tuçkov'un Notları 1766-1808), P. Tsitsianov'un Kafkasya Başkumandanlığı zamanında ekibinde görev yapan ve birçok harekâta onunla birlikte katılan General Tuçkov'un hatıratı bu çalışmada başvurulan eserlerden biridir²⁰.

7) *Notes: The Russo-Persian Frontier, 1810* (Notlar: Rus-İran Sınırı, 1810) İngiltere'nin Doğu Hindistan Şirketi'nde (*Honourable East India Company HEIC*) asistan cerrah olarak görev yapan James Campbell, Sir John Malcolm ile birlikte İran'a giderek 1810-1814 yılları arasında Feth Ali Şah'ın oğlu olan Azerbaycan Valisi Abbas Mirza'nın cerrahlığını üstlendi. Daha sonra St. Petersburg'a giderek Rusya ve İran arasında arabuluculuk yapan İngiliz diplomat Sir Gore Ouseley'nin heyetinde yer aldı. Campbell'in notları, 1804-1813 Rus-İran Savaşı sırasında İngiliz subayların Kaçar ordusunda gerçekleştirmiş

¹⁸ V. A. Potto, *Kavkazskaya Voyna*, Tom: I-V, Moskva 2006-2007.

¹⁹ Artemi, *Memoirs of Life of Artemi*, London 1822.

²⁰ A. S. Tuçkov, *Zapiski Sergeya Aleksandreviça Tuçkova 1766-1808*, Ed. K. A. Voenskiy, Sankt-Peterburg 1908.

oldukları Avrupa tarzı eğitimi ve bunun sonucunda kazanılan bazı geçici başarıları ilk elden bizlere ulaştırmaktadır²¹.

8) *A Narrative of a journey into Persia, and residence at Teheran* (İran seyahatinin bir öyküsü ve Tahran’da ikamet), 1808 yılında Feth Ali Şah ile görüşmek üzere Tahran’a giden General Claude Matthieu Gardane liderliğindeki Fransız diplomatik heyetinde bulunan M. Tancoigne’nin bu seyahat hakkındaki izlenimlerini içeren eser, Fransa’nın Rusya ve İran arasındaki ilişkilere müdahalesi bağlamında oldukça önemlidir²².

9) *A second journey through Persia, Armenia, and Asia Minor, to Constantinople, between the years 1810 and 1816* (İran, Ermenistan ve Küçük Asya üzerinden İstanbul’a Yolculuk 1810-1816 yılları arası), James J. Morier, İngiliz diplomat Harford Jones-Brydges’in sekreteri olarak 1808 yılında özel bir diplomatik misyonla İran’a giderek Feth Ali Şah ile görüşmüş ve izlenimlerini seyahatnamesine yansıtmıştır. Bu eser de dönemin siyasi ve diplomatik gelişmeleri bakımından önemli bir yere sahiptir²³.

10) *Sefaretname-i Mirza Ebulhasan Han Şirazi (İlçi) be Rusya* (Mirza Ebulhasan Han Şirazi’nin Rusya Sefaretnamesi), Gülistan Antlaşması’nda (1813) İran tarafını temsilen aktif olarak görev alan, 1824-1834 yılları arasında İran’ın dışişleri bakanlığını yürüten Mirza Ebulhasan Han Şirazi’nin 1815 yılında Rus İmparatorluğu başkenti Sn. Petersburg’a giderek kurmuş olduğu diplomatik münasebetler sefaretnamesi vasıtasıyla günümüze ulaşmıştır. Bu eserin tez çalışmamız açısından son derece büyük bir önemi bulunmaktadır. Zira bu misyonun başarısız olması ardından Rusya ve İran arasında ikinci bir savaş daha vuku bulmuş ve Güney Kafkasya bölgesindeki Kaçar otoritesi tamamen ortadan kalkmıştır²⁴.

---

²¹ J. Campbell, “The Russo-Persian Frontier, 1810,” *Journal of the Royal Central Asian Society*, Vol. 18, 1931, s. 223-32.

²² M. Tancoigne, *A Narrative of a journey into Persia, and residence at Teheran*, Ed. William Wright, London 1820.

²³ J. Morier, *A second journey through Persia, Armenia, and Asia Minor, to Constantinople, between the years 1810 and 1816*, London 1818.

²⁴ Mirza M. Hadi Alevi-Şirazi, *Sefername-i Mirza Ebulhasan Han Şirazi (İlçi) be Rusya*, Tashih: Muhammed Gülben, Dünyay-ı Kitap, Tahran 1363.

11) *Three Years in Persia: With Travelling Adventures in Koordistan* (İran’da Üç Yıl: Kürdistan Seyahati ile Birlikte) George Fowler’ın 1841 yılında Londra’da neşrettiği 2 ciltlik seyahatnamesinde 1826-1828 Rus-Kaçar Savaşı’nın devam ettiği ve sona erdiği bir dönemin yansımalarına yer verilmektedir. Fowler’ın notları arasında dönemin İran hükümdarı Feth Ali Şah, veliaht Kaçar prensi Abbas Mirza ve Rus Kumandan İvan Paskeviç’in yazışmalarına da yer veriyor olması oldukça dikkat çekicidir²⁵.

12) *Aleksander Puşkin ve Erzurum Yolculuğu*, Ünlü Rus şairi Sergey Aleksandroviç Puşkin’in 1829 yılında Kafkasya üzerinden Erzurum’a yapmış olduğu seyahatin notları da önemli bir kaynak olarak elimizde bulunmaktadır. Puşkin notlarında Gürcistan ve Tiflis’e açılan dağ geçitleri ve bilhassa Ruslar tarafından lojistik amaçlarla meydana getirilen Gürcü Askeri Yolu hakkında izlenimlerini dile getirmekte, Rus ordugâhının durumundan bahsetmektedir²⁶.

13) *Travels in Russia, the Krimea, the Caucasus, and Georgia*, (Rusya, Kırım, Kafkasya ve Gürcistan’da Seyahat), Eczacı ve botanikçi Robert Lyall’ın seyahatnamesi özellikle Kafkasya’nın kuzeyi ve Gürcistan’ın Rusya egemenliğine girdiği dönem açısından önemli bir kaynak konumundadır. Bu eser 2 cilt halinde 1825 yılında Londra’da basılmıştır²⁷.

C. Araştırma Eserler

1) *Zakavkaze ot 1803-1806 goda* (1803-1806 yılları arasında Güney Kafkasya), N. F. Dubrovin’in 1866 yılında neşretmiş olduğu tek ciltlik bu eserde 1801 yılından General P. D. Tsitsianov’un ölüm tarihi olan 1806 yılına kadar Güney Kafkasya’da

²⁵ G. Fowler, *Three Years in Persia: With Travelling Adventures in Koordistan*, Vol. I-II, London 1841.

²⁶ A. S. Puşkin, *Erzurum Yolculuğu*, Çev. Ataol Behramoğlu, İşbankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014.

²⁷ R. Lyall, *Travels in Russia, the Krimea, the Caucasus, and Georgia*, Vol. I-II, London 1825.

vuku bulan gelişmelere değinilmektedir. Kapsamı ve niteliği itibariyle son derece mühim bir eserdir²⁸.

2) *İstoria Voynı i Vladiçestva Russkih na Kavkaze* (Rus Hâkimiyetindeki Kafkasya'da Savaşın Tarihi), Nikolay Fiyodoroviç Dubrovin'in Rusya'nın Kafkasya'yı nasıl fethettiğini anlatan 6 ciltlik eseri sadece askeri konularla sınırlı kalmayıp, aynı zamanda yerel halkın gelenek ve göreneklerinin de yansıtıldığı önemli bir kaynaktır. Eserde Yermolov ve Paskeviç dönemine ait raporlara da yer verildiği görülmektedir²⁹.

3) *Georgiy XII Posledniy Tsar Gruzii i Prisoyedineniya yeya k Rossii* (Son Gürcü Kralı XII. Giorgi ve onun Rusya'ya katılması), N. F. Dubrovin'e ait olan eserde bu kez Gürcistan'ın (Kartli ve Kaheti Krallığı) 1801 yılında Rusya İmparatorluğu tarafından ilhak edilmesiyle sonuçlanan siyasi gelişmeler ayrıntılı olarak nakledilmektedir. Eserde Gürcistan'ın ilhaki konusundaki açıklayıcı bilgiler bu çalışma bakımından oldukça değerlidir³⁰.

4) *Materialı dlya Novoy İstorii Kavkaza s 1772 po 1803 god* (Kafkasya'nın yeni tarihi hakkında materyaller 1702'den 1803 yılına), ünlü Rus tarihçi Pyotr Grigoreviç Butkov'un 1869 yılında yayımladığı 3 ciltlik eser, Rusya'nın Kafkasya'nın genelinde yürüttüğü siyasi ve askeri yayılıma dair çok önemli bir bilgi kaynağı durumundadır. Genel itibariyle II. Katerina döneminden 1803 yılına kadar olan gelişmeleri ele almaktadır³¹.

5) *Utverjdenie Russkavo Vladiçestva na Kavkaze* (Kafkasya'da Rus Hâkimiyetinin Kabulü), N. N. Belyavskiy'nin V. Potto editörlüğünde neşrettiği 4 ciltlik eserde, Rusya'nın Kafkasya'yı işgali ve bölgede hâkimiyet kurma süreci ayrıntılı olarak ele alınmaktadır. Bu yönüyle Dubrovin ve Potto'nun eserlerinin iyi bir bir alternatifi konumundadır³².

²⁸ N. F. Dubrovin, *Zakavkaze ot 1803-1806 goda*, Sankt-Peterburg 1866.

²⁹ N. F. Dubrovin, *İstoria Voynı i Vladiçestva Russkih na Kavkaze*, Tom I-VII., Sankt-Peterburg 1871-1888.

³⁰ N. F. Dubrovin, *Georgiy XII Posledniy Tsar Gruzii i Prisoyedineniya yeya k Rossii*, Sankt-Peterburg 1897.

³¹ P. G. Butkov, *Materialı dlya Novoy İstorii Kavkaza s 1772 po 1803 god*, Çast. I-III, Sankt-Peterburg 1869.

³² N. N. Belyavskiy, *Utverjdenie Russkavo Vladiçestva na Kavkaze*, Tom. I-II, Ed. V. Potto, Tiflis 1901-1902.

6) *Prisoedinenie Gruzii k Rossii* (Gürcistan'ın Rusya'ya Katılımı), Zurab Avalov tarafından 1901 yılında St. Petersburg'da neşredilen eserde Gürcistan'ın 1801 yılında Rusya tarafından ilhakı ile sonuçlanan tarihi süreç, resmî belgeler ışığında ele alınmaktadır. Gürcistan'ın ilhak edilmesi faslında bu esere sık sık başvurulmuştur³³.

7) *Russia and Iran 1780-1828*, (Rusya ve İran 1780-1828), Muriel Atkin'in 1976 yılında tamamlamış olduğu "*The Khanates of the eastern Caucasus and the Origins of the First Russo-Iranian War*" başlıklı doktora çalışmasının genişletilmiş baskısı olan bu eser, kapsadığı yıllar dâhilinde Güney Kafkasya'nın doğusunda mukim bulunan hanlıkların savaş ve diplomasi yoluyla Rus tahakkümü altına girdiği süreci ortaya koyan kıymetli bir araştırmadır. Eser II. Katerina çağındaki Rus fetihleri ile başlayan, 1830 yılına kadar devam eden ve nihayetinde Kafkasya'nın güneybatı bölgelerinde uzun zamandan beri süre gelen İran hâkimiyetinin ortadan kalkmasıyla sonuçlanan süreci mukayeseli olarak ele almaktadır³⁴.

8) *The Last Years of the Georgian Monarchy 1658-1832* (Gürcistan Monarşisinin Son Yılları), David Marshall Lang'ın 1957 yılında yayımladığı eser Gürcistan'ın adım adım Rusya sınırlarına katılmasını oldukça ayrıntılı ve ana kaynaklara müracaat ederek irdeleyen başarılı bir çalışmadır. Çalışma Gürcistan'ın Osmanlı ve İran hâkimiyeti altında bulunduğu dönemlerden başlamak suretiyle özellikle II. İrakli dönemindeki bağımsızlık mücadelesine ve en nihayetinde de Rusya'nın ilhakına kadar olan dönemi kapsamaktadır³⁵.

9) *Imperial Policies and Perspectives towards Georgia 1760-1819* (Gürcistan'a yönelik emperyal politikalar ve perspektifler 1760-1819), Nikolas K. Gvosdev'in adı geçen çalışması Rusya ve İran arasında XVIII. asrın sonlarından itibaren başlayarak XIX. asra sirayet eden ve nihayetinde Rusya'nın Gürcistan'ı ilhak etmesiyle sonuçlanan rekabeti gözler önüne sermektedir. Eser, Güney Kafkasya'daki Rus-

³³ Z. Avalov, *Prisoedinenie Gruzii k Rossii*, Sankt-Peterburg 1901.

³⁴ M. Atkin, *Russia and Iran 1780-1828*, University of Minnesota Press, Minneapolis 1980.

³⁵ D. M. Lang, *The Last Years of the Georgian Monarchy 1658-1832*, Columbia University Press, New York 1957.

Kaçar rekabetine ışık tutmak üzere yola çıkılan bu çalışmada özellikle Gürcistan konusunda sıklıkla başvurulan bir kaynak konumundadır³⁶.

10) *Rossia i İran XIX-naçalo XX veka (XIX. ve XX. asrın başlarında Rusya ve İran)*, L. M. Kulagina'nın XIX. ve XX. asrın başlarında Rusya ve İran arasında vuku bulan askeri ve diplomatik münasebetlere dair doktora çalışmasının ilk kısmı tezimizle alakalı olan 1800-1830 yılları arası dönemi ilgilendirmektedir. Bu bölümde iki devlet arasında Güney Kafkasya hâkimiyeti adına yaşanan mücadeleler, 1804-1813 Savaşı ve Gülistan Antlaşması son olarak da 1826-1828 Rus-İran Savaşı ve Türkmençay Antlaşması üzerinde durulmaktadır³⁷.

11) *İran der devre-i saltanat-ı Kacâr* (Kaçar Saltanatı Döneminde İran), Yakın dönemde Kaçarlar üzerine yapılmış en dikkat çekici çalışmalardan biri olarak kabul edilen eser, akademik muhtevası açısından önemli bir başvuru eser olarak değerlendirilebilir. “Kaçar Saltanatı Döneminde İran” olarak Türkçeye çevirebileceğimiz bu eser, her ne kadar geniş bir kavramı ihtiva edecek şekilde adlandırılmış olsa da hanedanın sosyal ve kültürel durumundan ziyade çoğunlukla siyasi hayatına dair oldukça ayrıntılı bilgiler ihtiva etmektedir³⁸.

12) *The Cambridge History of Iran* (İran Tarihi), Cambridge Üniversitesi bünyesinde hazırlanan ve 7 ciltten oluşan *The Cambridge History of Iran* adlı eserin son cildi olan *From Nadir Shah to the Islamic Republic* bu çalışma bakımından önemli bir başvuru kaynağı durumundadır. Peter Avery, Gavin Hambly ve Charles Melville editörlüğünde yayımlanan yedinci ciltte İran'da Kaçar Hanedanı'nın doğuşu, Ağa Muhammed Han ve Feth Ali Şah dönemi olayları yanı sıra Kaçarların Osmanlı, Rusya ve İngiltere başta olmak üzere birçok yabancı devletle olan siyasi, askeri ve ekonomik münasebetlerine dair bilgiler bulunmaktadır³⁹.

³⁶ Nikolas K. Gvosdev, *Imperial Policies and Perspectives Towards Georgia, 1760-1819*, St. Antony's College, Oxford 2000.

³⁷ L. M. Kulagina, *Rossia i İran XIX-naçalo XX veka*, İnstitut Vostokovedeniya, Moskva 2010

³⁸ Ali Asgar Şemim, *İran der devre-i saltanat-ı Kacâr*, İntişarât-ı Behzad, Tahran 1387.

³⁹ *The Cambridge History of Iran*, ed. Peter Avery -Gavin Hambly-Charles Melville, Vol. 7, Cambridge University Press, Cambridge 1991.

13) *The Cambridge History of Russia* (Rusya Tarihi) Cambridge Üniversitesi Yayınları bünyesinde 3 cilt halinde yayımlanan *The Cambridge History Of Russia* adlı eserin Dominic Lieven editörlüğünde hazırlanan 2. cildi *Imperial Russia (1689-1917)* çalışmada müracaat edilen bir diğer kıymetli kaynak durumundadır. Bilhassa bu cildin VI. bölümü olan *Forein Policy and the Armed Forces* kısmında I. Petro döneminden itibaren izlenen Rus dış politikası ve askeri faaliyetler hakkında önemli bilgilere yer verilmiştir⁴⁰.

14) *Russia and Iran in the Great Game: Travelogues and Orientalism* (Rusya ve İran'da Büyük Oyun: Seyahatnameler ve Oryantalizm), Elena Andreeva imzasıyla 2007 yılında yayımlanan bu eserde çeşitli sebeplerle İran'a seyahat eden Rus seyyahların bölge hakkındaki izlenimlerine ve görüşlerine yer verilmiştir. Andreeva'nın bölgeyi yerinde görmek suretiyle bilgi aktaran seyyahların notlarından hareketle yapmış olduğu eser bu çalışma için de önemli bir başvuru kaynağı durumundadır⁴¹.

15) *Iran at War 1500-1988* (İran'da Savaş 1500-1988), Kaveh Farrokh'un yaklaşık beş yüz yıllık bir dönemde İran'a hâkim olan devletlerin harp tarihini ele aldığı araştırma eserin IV. bölümü Kaçar döneminde vuku bulan savaşlara ayrılmıştır. Bu bölümde çalışma ile doğrudan alakalı olarak Ağa Muhammed Han'ın İran'ı kontrol altına almak adına, Zend hanedanının son kalıntıları ile yaptığı mücadeleler, Kafkasya harekâtı, Kaçar ordusunun niteliği ve Feth Ali Şah döneminde Ruslarla olan muharebelere dair bilgiler bulunmaktadır⁴².

16) *The English Amongst the Persians: During the Qajar Period 1787-1921*, Denis Wright tarafından 1977 yılında yayımlanan bu araştırma eser Büyük Britanya Krallığı'nın İran coğrafyası ile ilgilenmeye başlaması ve bölgeye gönderilen İngiliz diplomatların faaliyetlerini ele alan önemli bir çalışmadır. İngiltere, Rusya'nın Güney Kafkasya'daki faaliyetlerinden büyük bir endişe duymakta ve Hindistan'daki çıkarlarının tehlikeye düştüğü endişesiyle İran nezdindeki diplomatik girişimlerine

⁴⁰ *The Cambridge History of Russia*, ed. Dominic Lieven, Cambridge University Press, New York 2006.

⁴¹ Elena Andreeva, *Russia and Iran in the Great Game: Travelogues and Orientalism*, Routledge, Oxon/New York 2007.

⁴² K. Farrokh, *Iran at War: 1500-1988*, Osprey Publishing, Oxford/New York 2011.

hız vermektedir. Wright'ın eseri bu bağlamda çalışmamıza büyük katkı sağlamaktadır⁴³.

17) *Abbas Mirza*, Emine Pakrevan'ın 1973 yılında Paris'te neşrettiği bu eser tezimizin önemli figürlerinden Abbas Mirza'nın hayatını ve faaliyetlerini anlatan biyografik bir çalışmadır. Kaçar hükümdarı Feth Ali Şah'ın en büyük oğlu ve tahtın resmi varisi olan *Naibü's-Saltana Abbas Mirza*'nın Rus-İran harplerindeki rolü ve icraatlarına da değinen bu eser bizim de başvuru kaynaklarımız arasında yer almaktadır⁴⁴.

18) *Atlas of the Ethno-Political History of Caucasus* (Kafkasya Etno-politik Tarihi Atlası), Osetyalı kartograf Arthur Tusitsiev'in 2006 yılında yayımladığı *Atlas etnopolitiçeskoj istorii Kavkaza (1774-2004)* başlıklı 57 harita içeren eseri daha sonra Nora Seligman Favorov tarafından 2013 yılında İngilizceye çevrildi. Açıklamalı bir şekilde neşredilen haritaların bu çalışma bakımından önemli bir yeri bulunmaktadır⁴⁵.

19) *Doroga na Gyulistan: İz istorii rossiyskoj politiki na Kavkaze vo vtoroj polovine XVIII-pervoy çetverti XIX. v. (Gülistan Yolunda: XVIII asrın ikinci yarısı ve XIX. asrın ilk çeyreğinde Kafkasya'da Rus Siyasi Tarihi)*, 1813 yılındaki Gülistan Antlaşması Rusya'nın Güney Kafkasya hâkimiyetine giden yolda bir kilometre taşıdır. Ayrapetov, Volhonsiy ve Muhanov üçlüsünün XVIII. asrın ikinci yarısından XIX. asrın ilk çeyreğine kadar Rusya'nın Kafkasya siyasetini irdelediği bu eser, yapılan çalışma adına önem arz eden kaynaklar arasında yer almaktadır⁴⁶.

20) *The Russian Conquest of the Caucasus* (Kafkasya'da Rus Fetihleri), İngiliz J. F. Baddeley tarafından 1908 yılında Londra'da yayımlanan eser bugün hala Kafkasya'da Rus işgali konusunda çalışma yapan araştırmacıların başvurduğu

⁴³ D. Wright, *The English Amongst the Persians: During the Qajar Period 1787-1921*, Heinemann, London 1977.

⁴⁴ E. Pakrevan, *Abbas Mirza*, Ter. Kasım Sonavi, Çeşme, Tahran 1376.

⁴⁵ A. Tusitsiev, *Atlas of the Ethno-Political History of Caucasus*, Translated by: Nora Seligman Favorov, Yale University Press, New Haven and London 2013.

⁴⁶ O. R. Ayrapetov, M. A. Volhonskiy, V. M. Muhanov, *Doroga na Gyulistan: İz istorii rossiyskoj politiki na Kavkaze vo vtoroj polovine XVII-pervoy çetverti XIX. v.*, Mejdunarodny İstitut Noveysih Gosudarstv, Moskva 2014.

önemli bir kaynak durumundadır. 1988 yılında *Rusların Kafkasya'yı İstilas ve Şeyh Şamil* adıyla Türkçeye aktarılan bu kıymetli eserden zaman zaman faydalanılmıştır⁴⁷.

21) *The Khanate of Erevan Under Qajar Rule 1795-1828* (Kaçar Hâkimiyeti Döneminde Revan Hanlığı 1795-1828), George A. Bournotian'ın bu çalışması Revan Hanlığının İran'a tabi olduğu dönemi irdelemektedir. Aslında eser taraflı bir bakış açısıyla bu bölgeyi bir Ermeni yerleşim alanı olarak gösterme eğilimindedir. Gerçekte ise Revan bölgesi Ruslar tarafından işgale uğradığı dönemde yoğun bir biçimde Ermeni iskânına uğramıştır. Her ne kadar böyle taraflı bir bakış açısı olsa da eserin Revan Hanlığı üzerindeki Rus-İran çekişmesi hakkında verdiği bilgilerden istifade etmek mümkündür⁴⁸.

22) *İran Tarihi (1700-1925)*, Yılmaz Karadeniz'in 2004 senesinde tamamlamış olduğu *Kaçar Tarihi 1795-1925* başlıklı doktora tez çalışması, daha sonradan 2012 yılında biraz daha genişletilerek *İran Tarihi* olarak yayımlanmıştır. Bu nedenle eserin büyük bir kısmı Kaçar Hanedanı tarihine ayrılmıştır. Tezimiz açısından Kaçarların özellikle Ruslarla Kafkasya bölgesinde gerçekleştirdikleri rekabet ve bunun yanında diğer devletlerle olan münasebetlerine dair verilen bilgiler oldukça kayda değerdir⁴⁹. Yılmaz Karadeniz'in ayrıca *İran'da Sömürgecilik Mücadelesi ve Kaçar Hanedanı* adlı bir başka çalışması daha mevcuttur. Bu eserin de ilk üç bölümünde İran'da Kaçar Hanedanı'nın ortaya çıkışı ve Rusya ile olan mücadelelerine değinilmektedir⁵⁰.

23) *Hanlıklar Devrinde Azerbaycan-Türkiye İlişkileri (1723-1829)*, M. Ali Çakmak'ın 1996 yılında hazırlamış olduğu doktora tezi Osmanlı arşiv vesikalarının yoğun olarak kullanıldığı değerli bir çalışmadır. Bilhassa Azerbaycan mıntıkasında mukim bulunan hanlıkların Osmanlı, İran ve Rusya üçgeninde sıkıştıkları ve bir dönemi ele alan Çakmak, siyasi ilişkiler yanında bölgenin ekonomik ve sosyokültürel yapısına da değinmiştir. Çakmak'ın çalışması incelemekte olduğumuz

⁴⁷ J. F. Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilas ve Şeyh Şamil*, Çev. Sedat Özden, Kayıhan Yayınları, İstanbul 1989.

⁴⁸ G. A. Bournotian, *The Khanate of Erevan Under Qajar Rule 1795-1828*, Mazda Publishers, New York 1992.

⁴⁹ Y. Karadeniz, *İran Tarihi (1770-1925)*, Selenge Yayınları, İstanbul 2012.

⁵⁰ Y. Karadeniz, *İran'da Sömürgecilik Mücadelesi ve Kaçar Hanedanı*, Bakış Yayınları, İstanbul 2006.

dönemi ve bölgeyi Osmanlı Devleti nokta-i nazarından ele alan önemli bir kaynak konumundadır⁵¹.

GİRİŞ

Kafkasya, bölgesel bir tanımlama olarak çok sık karşılaştığımız, ancak sınırları konusunda çok az insanın hemfikir olabileceği bir coğrafyayı ifade etmektedir⁵². Aslen bir Kafkasyalı (Osetin) olan Arthur Tsutsiev, bu belirsizliğe çare olmak adına bir açılım getirmektedir. Tsutsiev tarihi, coğrafyası ve kültüründen ötürü bir bölge olarak tanımladığı Kafkasya'nın sınırlarını; batıda Karadeniz ve Azak Denizi, doğuda Hazar Denizi, kuzeyde Don Nehri'nin aşağı mecraları ve Kuma-Manus çökertisi ve güneyde politik sınırlar gereği İran ve Türkiye ile çevrili olarak tespit ediyor. Ancak yine de bir belirsizlik durumu mevzu bahis, zira Tsutsiev, bu harici sınırların belirgin olmaktan çok uzak olduğunu dile getiriyor. Kuzeydeki sınırlar yerini şimdi Rusya'nın Güney Federal Bölgesi idari merkezi ve "Kafkasya'ya açılan kapı" konumundaki Don boyundaki Rostov'a (Rostov na Donu) bırakmış durumda. Güney sınırına gelince bu sınır, son iki asır süresince değişim göstererek bugünkü halini aldı ancak Tsutsiev'e göre; tarihsel, kültürel ve dinsel bakımdan Kafkasya'nın bir parçası olduğu halde siyasi sınırların dışında kalan bölgeler de bulunuyor⁵³.

Kafkasya coğrafi ve kartografik olarak (bölgenin eksenini oluşturan dağ silesinden ziyade bir bölge olarak) görece kısa bir geçmişe sahiptir. Herhangi bir kategori ve başlık

---

⁵¹ M. Ali Çakmak, *Hanlıklar Devrinde Azerbaycan-Türkiye Münasebetleri (1723-1829)*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1996.

⁵² Frederik Coene, Kafkasya adının Yunanca "Kaukasos" kelimesinin Latince versiyonu olduğunu, ancak bu adın etimolojisinin son derece tartışmalı bir konu olduğunu belirtiyor. Bu tanımlamanın bileşenlerinin ne olduğu konusunda net bir tanım bulunmuyor. Bu sözcük, siyasette, coğrafyada ve hatta bir dereceye kadar kültürde de muğlak bir biçimde kullanıla gelmiş durumda. Bkz. Frederik Coene, *The Caucasus: An introduction*, Routledge, London and New York 2010, s. 1.

⁵³ Arthur Tsutsiev, *Atlas of the Ethno-Political History of Caucasus*, Translated by: Nora Seligman Favorov, Yale University Press, New Haven and London 2013, s. xiii.

belirtilmese de Kafkasya'yı coğrafi ve jeopolitik bir bölge olarak tanımlayan en erken kartografya çalışması 1723 yılında ünlü Fransız coğrafyacı *Guillaume Delisle* tarafından gerçekleştirilmiştir. Delisle, çalışmasında yeni Gürcü ve Rus kaynaklarını kullandı ancak temelde sadece Hazar kıyı şeridi ve Hazar-Azak-Karadeniz hinterlandının mevcut haritalarını rafine hale getirdi. Delisle zaten bu bölgeyi “*Kafkasya*” olarak değil “*Hazar Denizi'ne komşu ülkeler*” olarak zikretmektedir. XVIII. asrın ilk yarısında “Kafkaslar” antik çağdan bu yana bilindiği gibi ünlü Gürcü tarihçi ve coğrafyacı *Vakhushti Bagrationi*'nin eserlerinde “*Kavkasioni*” yani bir dağ silsilesini ifade eden coğrafi bir terim olarak geçmekteydi. Rus İmparatorluğu'nda 1745 yılında basılan ilk atlas bir Kafkasya haritasını içermekteydi ve büyük oranda Vakhushti'nin çalışmasından etkilenmişti. Harita “*Karadeniz ve Hazar Denizi arasındaki yerlerin konumunu*” gösteriyordu⁵⁴. Böylelikle kartografik özellikleri zaten bilinen bölgenin siyasi yapısı da (üç imparatorluğun siyasi sınırları) bir ölçüde ortaya çıkmış oluyordu. Yine de bölgesel bir tanımlama olarak (kıyı şeritleri ve uzun dağ silsileleriyle vb. coğrafi öğeleriyle birlikte) “*Kafkasya*” kavramı bu yüzyıl boyunca yavaş yavaş ortaya çıkacaktır. Bu bölgesel tanımlama sonunda bütün temel mekansal ve coğrafi referansları kapsayacak şekilde, belirli bir siyasal ve tarihsel bölge olarak kabul edilmesine kadar, Kafkas dağ silsilesinin her iki tarafında az çok birbiriyle bağlantılı sınırlar dâhilinde uzanmaya devam edecektir. 1769-1773 yılları arasında Kafkasya'yı keşfeden Rus-Alman kökenli *Johann Anton Guldenshtadt*⁵⁵, modern anlamda belirli bir bölge olarak tanımlanan ilk Kafkasya haritasının ve sonraki yüzyıllarda jeopolitik bir cazibe merkezi olacak Kafkasya teriminin isim babası oldu⁵⁶.

Sınırlarının belirsizliği bir yana, birçok dili ve kültürü bünyesinde barındıran bu topraklarda, uyumun ve tezadın, benzerlik ve farklılıkların bir arada yoğrulduğu, buna mukabil kaynaşmanın da, tecrit edilmişliğin de birbirine et ve tırnak kadar yakınlaştığı bir atmosfere tanıklık edilmektedir. İklimin ve coğrafyanın sertliği adeta insanların mizacında tebarüz etmiş haldedir. Geçit vermez dağ yamaçlarında, *avul* adı verilen dağ köylerindeki ile nehir kenarlarında kondurulan Kazak *stanitsalarındaki* gündelik hayat aynı derecede zordur. Burada yaşayan insanların geneline birden *Kafkasyalı* deniyor olması aslında etnik ya da dini olmaktan öte, tamamıyla yaşam biçimi ve doğa-insan arasındaki muazzam uyum

---

⁵⁴Nikolay Gustav Gerber Buhara ve Hive'ye düzenlenen askeri ve ticari seferlere başkanlık yapmış, Hazar bölgesi topraklarını çok iyi gözlemleyerek 1736 yılında ilk Hazar Denizi haritasını çizmiştir. Bu harita Rusya İlimler Akademisi tarafından neşredilmiştir.

⁵⁵İ. A. Gildenştedt, *Puteşestvie po Kavkazu v 1770-1773 gg.*, Çev. T. K. Şafranovskiy, Sankt-Peterburg 2002.

⁵⁶Tsutsiev, *a.g.e.*, s. 3.

ile ilintilidir. Bu bölge insanı, kara bir yazgı misali tarihin hiçbir döneminde kendi kendini idare etme ve kendi kaderini tayin etme özgürlüğüne sahip olmadı. Biraz daha özgürlüğüne düşkün olanlar daha yüksek bölgelere çekilmek suretiyle adeta üst üste geçmiş evrimsel bir mukavemet çemberi oluşturdular⁵⁷. Bu durum, yüksek dağ yamaçlarında yaşayan toplulukların hürriyetlerine olan amansız tutkularını ve işgalcileri neden bu denli uğraştırdıklarını daha net anlamamızı sağlıyor.

Kafkasya'yı tam ortadan ikiye ayıran ve iki deniz arasında (Karadeniz ve Hazar) bir duvar misali uzanan dağ silsilesi, kuzeyi güneyden ayırmak yanında adeta bu bölge insanı için bir kader çizgisi anlamına gelmekteydi. Dağların güneye bakan tarafı yaşam koşulları ve sahip olduğu doğal kaynaklar bakımından daha cazip bir konumdaydı ve sürekli olarak bu iki denizin güneyinde mukim bulunan politik güç odakları tarafından domine edilmekteydi. XVIII. asrın sonlarına kadar da bu yazgı devam etti. Osmanlı ve İran hanedan zümreleri (Safevi, Afşar, Zend) kendi geleneksel hegemonyalarını çok da stabil olmayan bir biçimde, Kafkas dağ silsilesinin güneyinden Aras Nehri'ne kadar olan mıntıkada yaymayı başardılar. Coğrafya, bazen birleşen ama genelde bölünerek çoğalan bir feodal beylikler habitatu haline gelmeye başladı. Gürcistan parçalanmış haldeydi, Azerbaycan hanlıkları keza aynı şekilde şehir komünleri halinde dağılmış ve bilhassa Nadir Şah Afşar'ın ölümü ardından birbirine kan bağıyla bağlı, ama bir o kadar da hasmane tutumlar sergilemekten geri durmayan hanlık merkezlerine bölünmüştü⁵⁸. Bu bölünmüşlüğü meydana getiren çok sayıda dini, etnik ve sosyokültürel faktör bulunmaktaydı. Basit bir sınıflandırma:

- 1) Değişik dinlere mensubiyet (Müslüman/Hristiyan)
- 2) Aynı dinin farklı koluna mensubiyet (Şia/Sünni)
- 3) Aynı din ve aynı mezhepten olduğu halde etnik farklılıklar (Gürcü/Ermeni)

---

⁵⁷ Derluguian'a göre dağlar bu insanları korudu. Ama aynı zamanda da tecrit etti ve insan topluluklarının küçük boyutlarda kalmalarına neden oldu. Dağlar çok fazla boğaza bakamazdı. Yeryüzü şekillerinin dayattığı bir başka sınırlama da yerel devlet yapılarının büyüklüğü ve derinliği idi. Modern zamanlardan önce Dağlı toplulukların çoğu nadiren devlet memurlarına, emperyal kiliselere ya da büyük lordlara vergi ödemekle yükümlüydüler. Dağların sakinleri genellikle sayıca az, çok dağınık, çok fakir ve kendilerini vergi için rahatsız edebilecek kişilere karşı çok iyi silahlanmış haldeydiler. Bkz. Georgi Derluguian, "Foreword", Arthur Tsutsiev, *a.g.e.*, s. xi.

⁵⁸ XVIII. asrı ortalarından itibaren teşekkül etmeye başlayan bu hanlıkların oluşum süreci M. Ali Çakmak tarafından ele alınmıştır. Çakmak'a Nadir Şah Afşar'ın ölümü ardından yaşanan yönetim boşluğu yanında bu feodal yapıları doğuran bazı sosyoekonomik faktörler bulunmaktaydı. Örneğin Türklerde rastlana bir arazi tasarruf sistemi olan *soyural* ve *tiyul* gibi uygulamalar ister istemez aristokrat bir zümre yaratıyordu. Han ya da beg adı verilen bu idareciler zamanla istila ve yağmadan bıkmış halk için sığınacak birer dal haline geldiler. Bu husus ilerleyen zamanlarda büyük güçlerin kendi meselelerine odaklanmış olmalarını fırsat bilen hanları müstakil bir hale getiriyordu. Ayrıntılı bilgi için bkz. M. A. Çakmak, "Azerbaycan'da Müstakil Hanlıklar Devrine Umumi Bir Bakış", *Türkler*, C. 7, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 10-20.

Komplike bir coğrafya, komplike politik yapılar ve oldukça sofistike bir ilişkiler sarmalı. Güney Kafkasya'nın XVIII. asrın sonlarına intikal ederken içinde bulunduğu durumu özetleyen bir tanımlama.

Jeopolitik bakımdan bölgeye yaklaşıldığında ise; Güney Kafkasya başlıca üç büyük siyasi bölgeye ayrılabilir:

- 1) Gürcistan
- 2) Azerbaycan (Gence, Karabağ, Revan ve Nahcivan)
- 3) Şirvani ardılı hanlıklar (Şirvan, Şeki, Derbent-Kuba ve Bakü) Hazar Denizi kıyısındaki Talış da bu kategoriye dâhildir⁵⁹.

Bu fotoğrafın içine Rus İmparatorluğu ilk kez 1550'lerde girdi ve sonra daha uzun süreli olmak üzere 1780'lerden 1820'lere değin faaliyet gösterdi. Başlangıçta işgal kolay gibi görünüyordu. Kendisini Napolyon'a karşı savaşlarda test etmiş modern bir Avrupa ordusunun zaferleri sonucu artık Rus İmparatorluğu'nun güney sınırı sırasıyla Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan'a kadar uzanmaktaydı. Rusların bu başarısının nedeni bu bölgelerde Dağlılara nazaran verimli topraklara sahip görece daha feodal yapıların bulunması idi. Rus askeri gücü kendini ispatladıktan sonra Müslüman Türk elitler de dahil olmak üzere Hristiyan Gürcü ve Ermeni prensleri ve rahipleri bir şey söylemek yerine daha iyi şartlara sahip olmak ümidiyle yeni efendilerine uyum sağlamayı seçtiler. Ruslara boyun eğmeyi reddeden sadece devletsiz halde bulunan ve Sufi İslam'ın ruhuyla işgalcilere direnç gösteren Kuzey Kafkasya Dağlı halkları oldu⁶⁰.

Tsutsiev'e göre, Kafkasya'daki Rus ilerlemesine işaret eden üç önemli kilometre taşı bulunmaktadır.

- 1) Çar I. Petro'nun 1722 yılındaki İran Seferi;
- 2) Rusların 1763 yılında Mozdok'ta bir kale inşa etmeleri ve bölgede yayılmak için kalıcı bir üs elde etmeleri;

⁵⁹ Atkin'e ait olan bu tanımlamadaki "İran Ermenistanı" tabiri tarafımızdan "Azerbaycan" olarak düzeltilmiştir. Bkz. Atkin, *a.g.e.*, s. 10.

⁶⁰ Derluguian, "Foreword", Arthur Tsutsiev, *a.g.e.*, s. xii.

3) Rusya ve Osmanlı arasında 1774 yılında imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması⁶¹.

Rusların Güney Kafkasya'ya XVIII. yüzyıl itibariyle nüfuz etmeye başlamaları, işgal yoluyla olduğu kadar davet yoluyla da gerçekleşti. XVI. ve XVII. yüzyıllarda bölünmüş halde bulunan Transkafkasya, Osmanlı ve İran devletleri arasında sürekli olarak el değiştiriyordu. Rusya bu dönemde, kendisini doğu Hıristiyanlarının Müslüman imparatorluklara karşı koruyucusu olarak gördüğü için, Rus etkisini Gürcistan ve Güney Kafkasya'nın Hıristiyan bölgelerinde yaymakta nispeten daha az zorlandı⁶². Gürcistan'ın Kral II. İrakli döneminde himaye altına alınması (1783) ve hemen sonrasında da halefi XII. Giorgi döneminde ilhak edilmesine (1801) kadar geçen süreçte Rusların Güney Kafkasya'daki varlığı kalıcı olmaktan çok uzaktı.

Muriel Atkin, XIX. ve XX. asır Rus tarihçilerinin Rusya'nın Güney Kafkasya'yı tamamen sınırlarına katmasının bu bölgede yaşayan halklar tarafından memnuniyet verici bir hadise olarak karşılandığı iddiasını tenkit etmektedir. Hatta bir Rus yazar, bu iddiayı daha ileri götürerek, Rus işgalinin "*Transkafkasya halklarının yabancı boyunduruğundan kurtuluşu*" anlamına geldiğini öne sürmüştür. Gerçekte ise Rusya'nın sınırını Kura ve Aras nehirleri ötesine taşıma girişimi yerel Müslümanlardan ve özellikle İran'dan gelen ciddi bir muhalefetle karşılaşmıştı⁶³.

---

⁶¹ Tsutsiev, *a.g.e.*, s. xiii.

⁶² Margot Light, "Russia and Transcaucasia", *Transcaucasian Boundaries*, Eds. J. R. R. Wright, Suzanne Goldenberg, Richard Schofield, UCL Press, London 1996, s. 35.

⁶³ Atkin, *a.g.e.*, s. 66.

I. BÖLÜM
XVIII. YÜZYIL SONLARINDA GÜNEY KAFKASYA'DA RUS-KAÇAR
REKABETİ
(Rekabet)

1.1. İkinci Katerina Dönemi ve Kafkasya'da Rus İlerleyişi

Rusların XVIII. asrın ikinci yarısından itibaren kademeli olarak Kafkasya'ya yayılmaya başladıkları görülmekle birlikte, bu ilerleyişin somut hale geldiği ve bir devlet politikasına dönüştüğü dönem İmparatoriçe II. Katerina dönemi (1762-1796) olmuştur⁶⁴. 1768-1774

---

⁶⁴ Muriel Atkin, II. Katerina'nın iktidarı boyunca 200.000 mil karelik bir toprak kazanımı olduğuna dikkat çekerek aslında bu yayılma siyasetinin Moskova Knezliği (1263-1547) döneminde emperyal bir tutum olarak benimsendiğine dikkat çekmektedir. Bkz. Muriel Atkin, *Russia and Iran 1780-1828*, University of Minnesota Press, Minneapolis 1980, s. 22. Atkin'in, ayrıca Moskova Knezliği döneminden başlayarak 1813 yılına kadar Kafkasya'daki Rus yayılmacılığını ana hatlarıyla değerlendirdiği önemli bir çalışması daha mevcuttur. Bkz. Muriel Atkin, "Russian Expansion in the Caucasus to 1813", *Russian Colonial Expansion to 1917*, Ed. Michael Rywkin, Mansell Publishing Limited, London and New York 1988, s. 139-187. Bir başka hesaplama göre ise Rusya'nın gerçekleştirmiş olduğu yayılma sadece Asya topraklarında yılda ortalama 20.643 mil kareydi. 1584 yılı itibarıyla sadece 1.530.000 kilometrekarelik bir araziye sahip olan imparatorluk sınırları, 1899 yılına gelindiğinde 8.660.282 mil kareye ulaşmıştı. Bkz. Alex Marshall, *The Russian General Staff and Asia 1800-1917*, Routledge, London and New York 2006, s. 1. Ruslar, II. Katerina'nın iktidarına denk düşen 1772-1795 yılları arasında Avrupa'da da Polonya'nın bir kısmını, Beyaz Rusya, Litvanya ve Ukrayna'yı sınırlarına katarak

Osmanlı-Rus Savaşı'nın Ruslar lehine sonuçlanması ve hemen ardından imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması hükümleri, artık Rusların emperyal bir güç olarak Kafkasya'ya adım attıklarını tescil ediyordu⁶⁵.

Rusların Kafkasya'ya sirayet etmeleri ve bölgede kalıcı bir güç haline gelmeleri beş aşamalı bir sürecin sonucunda gerçekleşmiştir. Ruslar iki imparatorluk arasında uzanan ve Azak Denizi'nin kuzeyine dökülen Kalmius Nehri ve yine aynı denizin doğusunda bulunan Yeya Nehri arasında kalan bölgedeki “*Bariyer Toprakları*”nın⁶⁶ kontrolünü Osmanlı Devleti'nden alarak bölgeyi domine etmeye başladılar. İkinci aşama Kırım Hanlığının işgal edilmesi idi (1783); üçüncü aşama Kuban Nogay Ordası'nın Tatar Mirzalarının itaat altına alınması ve Nogayların bu bölgeden çıkarılmaları oldu. Ruslar dördüncü aşamada İki Kabarda'yı (büyük ve küçük) işgal ettiler; beşinci aşama ise antlaşma metninde hiç sözü edilmeyen dağlı toplulukların itaat altına alınmaları oldu⁶⁷. Rusların Kafkasya'yı askeri bir güç olarak işgali, step halklarının tehcir edilmesi, stratejik noktalarda iskân edilen Kazak kolonizatörler vasıtasıyla oluşturulan savunma hatları ve bölgenin Ortodoks sakinleri olan Gürcülerden alınan bağlılık senedi, Rus emperyal siyasetinin son derece planlı ve yetkin bir biçimde tatbik edildiğini kanıtlar niteliktedir.

1.1.1. Rus Kumandanı Gottlieb Heinrich Tottleben'in Gürcistan Harekâtı (1769)

XVIII. asrın ikinci yarısına *Kartli-Kaheti*, *Megrelya*, *İmereti* ve *Guria* olmak üzere dörde bölünmüş halde adım atan Gürcistan'ın⁶⁸ iki taraflı olarak, İran ve Osmanlı devletleri tarafından domine edildiği bir dönemde beliren Rus tehdidi, aslında Ruslarla aralarında dini rabıta bulunan bu Gürcü krallıkları adına bir fırsat anlamına gelmekteydi. Zira bu döneme kadar Gürcistan'ın batı kısmını teşkil eden Megrelya, İmereti ve Guria Osmanlı Devleti'nin, daha doğuda yer alan Tiflis merkezli Kartli ve Kaheti krallıkları (1762'de birleşti) ise İran'ın

---

bu yayılmanın bir devlet politikası olduğunu kanıtladılar. Bkz. Charles E. Ziegler, *The History of Russia*, Greenwood Press, Santa Barbara and California 2006, s. 44.

⁶⁵ II. Katerina döneminde Kafkasya'daki Rus ilerleyişi hakkında ayrıca bkz. V. A. Potto, *Kavkazskaya Voyna (Drevniih vremen do Yermolova)*, Tom. I, Moskva 2006; P. G. Butkov, *Materialy dlya Novoy İstorii Kavkaza s 1772 po 1803 god*, Çast. II, Sankt-Peterburg 1869; N. F. Dubrovin, *İstoria Voynı i Vladiçestva Russkih na Kavkaze*, Tom. II-III, Sankt-Peterburg 1886; A. A. Kersnovskiy, *İstoriya Russkoy Armii*, Tom. I, Moskva 1992, s. 162-164; J. F. Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilas ve Şeyh Şamil*, Çev. Sedat Özden, Kayhan Yayınları, İstanbul 1989.

⁶⁶ Kabarda bölgesi için *Bariyer Topraklar* tabirinin kullanılmasının sebebi Osmanlı Devleti ve Rusya arasında 7 Eylül 1739 (j.t.g.18 Eylül) tarihinde imzalanan Belgrad Antlaşması'nın 6. maddesi gereği bu bölgenin iki devlet arasında tarafsız bir tampon bölge olarak belirlenmiş olmasından ileri gelmektedir. Bkz. “Traktat, mejdu Rossiyskim i Turetskim dvorom, zaključenniy v lager pri Belgrad”, *Polnoe Sobranie Zakonov Rossiyskoy İmperii (PSZRİ)*, Sobr. 1, Tom. 10, 18 Sentyabrya 1739, № 7.900, s. 901; J. C. Hurewitz, *Diplomacy in the Near and Middle East: A Documentary Record 1535-1956*, Vol. I, Archive Editions, New York 1987, s. 49.

⁶⁷ Arthur Tsutsiev, *Atlas of the Ethno-Political History of Caucasus*, Translated by: Nora Seligman Favorov, Yale University Press, New Haven and London 2013, s. 4.

⁶⁸ Potto, *a.g.e.*, s. 46.

kontrolü altında bulunmaktaydı⁶⁹. İmereti Kralı I. Solomon'un 14 Aralık 1757 yılında vuku bulan Kresili Muharebesi'nde Osmanlı kuvvetlerini ağır bir yenilgiye uğratması ardından, Türklerin intikam almasından çekinen Gürcüler, 1761 yılında Kaheti Kralı II. Taymuraz'ı Rus başkenti St. Petersburg'a göndererek Ruslarla ilişkilerini güçlendirmek adına girişimlerde bulundular⁷⁰. Gürcülerin bir girişimi de Kızlyar'da bulunan Rus General Potapov üzerinden oldu. Potapov'un *Kallegiya İnostrannih Del'e*⁷¹ göndermiş olduğu 15 Ekim 1768 tarihli raporda (j.t.g. 4 Ekim) İmereti Kralı I. Solomon'un kendisine Maksim adındaki din adamıyla bir mektup ileterek Türklere karşı savaşmak için asker ve para yardımı talep ettiği⁷², eğer bu da olmazsa hiç değilse Rus himayesine girmek istediği belirtilmektedir. Potapov ise bu taleplere karşılık para yardımı yapamayacaklarını ancak sadece himaye etme sözü vererek bunu da Karadeniz'de bulunan Türk kalelerine taarruz etmeleri şartı ile kabul edebileceklerini belirtmiştir⁷³. Kallegiya İnostrannih Del'den Kumandan Potapov'a gönderilen 11 Aralık 1768 (j.t.g. 30 Kasım) tarihli yüksek fermanla ise kendisinden İrakli ve Solomon ile iş birliği sağlanması için azami gayret göstermesi istenmiştir⁷⁴.

Gürcistan topraklarının Kafkasya'daki Rus emperyal planları için ne denli önemli bir basamak olduğu⁷⁵ konusunda hiçbir şüpheye mahal bırakmayacak kadar açık olan nokta ise 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'nın sahnelendiği cephelerden biri olan Kafkasya'da tertip

⁶⁹ Nikolas K. Gvosdev, *Imperial Policies and Perspectives Towards Georgia, 1760-1819*, St. Martin's Press, New York 2000, s. 2.

⁷⁰ 15 Ocak 1760 günü üç Gürcü kralının (I. Solomon, II. Taymuraz ve II. İrakli) Tshinvali adındaki sınır kasabasında yapmış oldukları görüşme belki de XV. asırdan beri ilk kez Gürcü liderleri ortak bir umde etrafında birleştiriyordu. Toplantıda Taymuraz'ın bizzat St. Petersburg'a giderek artan Osmanlı, İran ve Lezgi saldırılarına karşı destek istemek üzere İmparatoriçe Elizaveta Petrovna (1741-1762) ile görüşmesi yönünde görüş birliği sağlanmıştır. Bkz. Gvosdev, *a.g.e.*, s. 18-20. İmparatoriçe Elizaveta ile görüşen II. Taymuraz'ın ayrıca askeri ve finansal konularda da Ruslardan destek talebinde bulunduğuna şahit olmaktayız. Bkz. N. A. Berdzenişvili, V. D. Dondua, G. A. Melikişvili, *İstoria Gruzii s drevneyşih vremen do 60-h godov XIX. veka*, Tiflis 1962, s. 175.

⁷¹ I. Petro tarafından 1717 yılında ihdas edilen *Kollegia İnostrannih Del* (Dışişleri Dairesi) İmparator I. Aleksander tarafından 1802 yılında Rus Dışişleri Bakanlığı'nın ihdas edilene kadar imparatorluğun dış politikasına yön vermiştir. II. Katerina döneminde büyük bir atılım yapan *Kollegia İnostrannih Del* bünyesindeki Rus diplomatlar, Küçük Kaynarca Antlaşması (1774), Teschen Kongresi (1779), Baltık Denizi Silahlı Tarafsızlık Antlaşması (1780), Kırım ve Kuzey Karadeniz kıyılarının ilhakı (1783), Georgiyevsk Antlaşması (1783), Litvanya, Belarus ve Ukrayna'nın doğu kesimlerinin Rusya etki sahasına dâhil edilmesi gibi önemli başarılarla imza atmışlardır. Bkz. P. V. Stegnyy, "Kollegiya inostrannih del v period pravleniya Ekaterine II", *Mejdunarodnie otnoşeniya*, Moskva 2002, № 1 (2), s. 5-28.

⁷² İmereti Kralı Solomon'un Osmanlı'ya karşı Ruslarla ittifak kurmak gayesiyle Maksim adındaki din adamını göndermesi ardından Türklerin bu durumu haber almasından çekindiği görülmektedir. Zira Solomon'un 2 Temmuz 1768'de (j.t.g. 21 Haziran) Rus şansölyesi N. İ. Panin'e yazdığı mektupta "Gizli olarak Çariçe'ye din adamı Maksim'i gönderdim. Bu görüşmeyi lütfen gizli tutalım. Ve adamımı yakın zamanda geri gönderiniz" dediğine şahit olmaktayız. "Gramota tsarya Solomona k grafu N. İ. Paninu", 21 İyuna 1768, bkz. A. A. Tsagareli, *Perepiska Gruzinskih tsarey i vladetelnih knyazey s gasudaryami Rossiyskimi v XVIII stoletii*, Sankt-Peterburg 1890, s. 17-18.

⁷³ "Raport v Kollegiyu İnostrannih Del kizlyarkovo komendantageneral-mayora Potapova", 4 Oktyabrya 1768 g." Bkz. Tsagareli, *a.g.e.*, s. 12-14.

⁷⁴ "Vişoçayşiy Ukaz iz Kollegii İnostrannih Del kizlyarskomu komendantu Potapovu", 30 Noyabrya 1768 g., Tsagareli, *a.g.e.*, s. 19-20.

⁷⁵ Rus yetkililer bu dönemde Gürcüleri kendi saflarında Osmanlı Devleti'ne karşı savaştırmak bazı için planlar yapmaya başlamışlardı. Bu planların dayanak noktasını ise, Gürcülerin Müslümanlar tarafından zulme uğratıldığı propagandası oluşturmaktaydı. Bununla birlikte Rusların bu hususta İrakli'den ziyade Solomon'a güvendikleri de resmi yazışmalarda açıkça görülmektedir. Bkz. Tsagareli, *a.g.e.*, s. 6.

edilen sıra dışı bir harekâtı⁷⁶. 29 Kasım 1768 günü (j.t.g. 18 Kasım) Osmanlı-Rus Savaşı'nın deklare edilmesinin ardından⁷⁷ Katerina'nın ordusunun ana kütlesi Knez D. V. Golitsin ve P. P. Dolgorukov komutasında Dnyester ve Perekop'a hareket ederken, birbirinden bağımsız iki askeri birlik de Kafkas dağ etekleri, Kuban bölgesi ve Kafkas dağ silsilesinin diğer tarafındaki Eski Kolhis ve İberyia bölgesine gönderildi⁷⁸. Rusların Kafkasları aşmak suretiyle Transkafkasya'ya inmek ve Gürcistan'a ulaşmak istedikleri bu ilk askerî harekât, tam anlamıyla başarıya ulaşamasa da ilerleyen yıllarda bölgeye bu kez kalıcı olarak giriş yapmak isteyen Rus askeri varlığı için ciddi bir prova olmuştur⁷⁹.

Gürcistan'ı askerî harekât planı içine dâhil etmek isteyen Rus Şansölyesi N. İ. Panin, daha 11 Aralık 1768 tarihinde (j.t.g. 30 Kasım) İmereti Kralı I. Solomon'a mektup yazarak bu harekâttan sağlanacak ortak faydaya dikkat çekmiş ve kendisinden destek istemiştir⁸⁰. Solomon Tiflis'e giderek bu teklifi Kartli-Kaheti Kralı II. İrakli'ye iletmış, bu görüşme sonunda iki kral İmparatoriçe'ye hizmet etmek konusunda karar almışlardır. Ancak daha sonra Lezgi saldırılarından endişe eden İrakli'nin bu karardan geri adım attığı görülmektedir⁸¹. Bu arada Ruslar da Kizlyar'da bulunan Kumandan Potapov aracılığı ile ülkesine dönen Gürcü elçisi Maksim'i korumak bahanesiyle, Gürcüce bilen bir grup askeri Gürcü topraklarına yollayarak bölgeyi yakın takibe almışlar ve yapılacak harekât için bilgi toplamışlardır⁸². Diğer yandan Metropolit Maksim de dönüş yolunda Solomon'un isteği

⁷⁶ İmparatoriçe II. Katerina Osmanlı Devleti'ne karşı savaş ilan edilmesinden on gün sonra 9 Aralık 1768'de (j.t.g. 28 Kasım) *Kallegiya İnostrannih Del'e* bir *ukaz* vererek Gürcistan hakkında kafasındaki soru işaretlerine cevap teşkil edecek bir raporun acilen kendisine sunulmasını emretmiştir. Katerina'nın merak ettiği konular arasında II. Taymuraz'ın daha önce gerçekleştirmiş bulunduğu St. Petersburg ziyareti de bulunmaktadır. Bkz. "Ukaz imperatritsi Ekaterini II Kollegii İnostrannih Del, 28 Noyabr 1768", Tsagareli, *a.g.e.*, s. 9.

⁷⁷ "O načatii voyni c Ottomanskoyu Portoyu Manifest Ekaterini II ot 18 Noyabrya 1768 goda", *Pri Senate*, 19 Noyabr 1768 Sankt-Peterburg, s. 1-22.

⁷⁸ Potto, *a.g.e.*, s. 46.

⁷⁹ General Heinrich Totleben'in geçit vermez Kafkas dağlarını aşarak Gürcistan'a yapmış olduğu ileri harekâta şahit olan yardımcısı ve sekreteri Fransız Jean de Grailly de Foix'in notları bu yolculuğun ne denli riskli ve zorlu bir görev olduğunu ortaya koyar niteliktedir. Bkz. D. M. Lang, "Count Totleben's Expedition to Georgia 1769-1771 (according to a French eyewitness)" *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, University of London, Vol. 13, № 4 (1951), s. 878-907.

⁸⁰ Panin, mektubunda Solomon'a övgü dolu sözler söyleyerek, onun ne kadar iyi bir Hıristiyan kralı olduğunu, düşmanları olan Osmanlılara karşı savaşmasının Hıristiyan âlemi ve Gürcistan Krallığı için son derece doğru bir davranış olduğunu, gönderdiği mektubun çok yerinde olduğunu ve kendisine Rusya'dan özel seçilmiş yüksek rütbede askerler göndereceklerinden bahsetmiştir. Panin ayrıca halen Rusya'da olan Gürcü din adamı Maksim dönene kadar, Solomon'un ivedi olarak bir ordu kurup Türklere karşı sefere çıkmasını istemektedir. Panin, Solomon'a sefer konusunda hiçbir şeyden çekinmemesi gerektiğini, Rusların her konuda kendilerine destek olacağını ve Gürcistan'ın bağımsızlığı için savaşmak üzere İrakli'nin de mutlak suretle ikna edilmesi gerektiğini telkin etmektedir. Bkz. "Pismo grafa N. İ. Panina k tsaryu Solomonu", 30 Noyabrya 1769 g., Tsagareli, *a.g.e.*, s. 22-25.

⁸¹ Potto, *a.g.e.*, s. 47.

⁸² "Raport v Kollegiyu İnostrannih Del kizlyarskavo komendanta Potapova" 20 Yanvarya 1769 g., Tsagareli, *a.g.e.*, s. 24-26.

üzerine sınırda yer alan Osmanlıların kaleleri ile burada konuşlu asker ve teçhizat miktarı hakkında ayrıntılı bir rapor hazırlamıştır⁸³.

Bu harekât için belirlenen isim de oldukça dikkat çekicidir. Alman asıllı Rus Kumandan Heinrich Tottleben, İmparatoriçe Elizaveta Petrovna'nın hizmetine girdikten sonra 1760 yılında Berlin'e girmesiyle ün yapmış, ancak daha sonra kendisini İmparatoriçe'nin isyancı askerler tarafından öldürülmesine yol açan olaylar silsilesi içinde bularak hüküm giymiş bir subaydı. II. Katerina bu deneyimli subaydan faydalanılması gerektiği inancıyla önce cezasını sürgüne çevirmiş, bir süre sonra da korgenerallik rütbesini kendisine iade ederek 27 Mart 1769 tarihli⁸⁴ ukazla⁸⁵ onu Gürcistan Kolordusu Kumandanı olarak tayin etmiştir⁸⁶. Ancak sicilinin çok temiz olmaması nedeniyle sınırlı bir kuvvetle bu zorlu harekâta çıkmasına izin verilen Tottleben'in başarıları da aynı ölçüde sınırlı kalmıştır⁸⁷.

General Tottleben'in 1769 yılının sonbahar mevsiminde Gürcistan'a vasıl oluşu ardından⁸⁸ Gürcülerin olası bir isyanından şüphe eden Türk idarecilerin teyakkuza geçtiği görülmektedir⁸⁹. Tottleben, Tiflis'te Kral II. İrakli ile yakın dostluk kurma fırsatı bulmuş, ancak kısa süre sonra Gürcü idarecilerle arasında birtakım sorunlar hâsıl olmaya başlamıştır⁹⁰. Gürcistan'da bulunan Knez Mouravov'un 23 Ekim 1769 tarihinde (j.t.g. 12 Ekim) Graf Panin'e ilettiği bir raporda bölge halkının fakirliğine dikkat çekiliyor, Solomon'un Rus tarafına geçmeye dünden razı olduğu ancak İrakli'nin 5.000 asker talebi yerine getirilmeden Türklere karşı savaşa yanaşmadığı dile getiriliyordu⁹¹. İmparatoriçe Katerina, General Tottleben'e 27 Aralık 1769 tarihli (j.t.g. 16 Aralık) mektubunda:

⁸³ "Zapiska Mitropolita Maksima", 14 Marta 1769 g., Tsagareli, *a.g.e.*, s. 27-31.

⁸⁴ Gvosdev, *a.g.e.*, s. 33.

⁸⁵ *Ukaz* (ya da *imennoy ukaz*): İmparatorluk Rusyası'nda XVIII. yüzyıldan itibaren İmparatorun en üst dereceden ve bizzat kendi imzası ile yayınladığı kanun, hüküm ve kararnamelere verilen addır. Bkz. "İmennoy ukaz", *Entsiklopedicheskiy slovar Brokgauza i Yefrona*, (82 Tom. i 4 dop.), Sankt-Peterburg 1890-1907.

⁸⁶ Kersnovskiy, *a.g.e.*, s. 162; Baddeley, *a.g.e.*, s. 62; Potto, *a.g.e.*, s. 47.

⁸⁷ Lang, *a.g.m.*, s. 881.

⁸⁸ P. G. Butkov, *Materialy dlya Novoy İstorii Kavkaza s 1772 po 1803 god*, Çast. I, Sankt-Peterburg 1869, s. 280.

⁸⁹ 15 Kasım 1769 tarihli bir tahrirde Kartli-Kaheti Kralı II. İrakli'nin bir isyan düşüncesi içinde olduğu haberi İstanbul'da ulaştığından, böyle bir durumun önüne geçmek için memur edilen Kars Muhafızı Ahmet Muhtar Paşa'nın maiyetindeki askerler için zahire temin edilmesi istenmiştir. Bkz. BOA.CA, № 423/ 17.550, (7 Recep 1183).

⁹⁰ Osetlere para karşılığında yaptırdığı köprü vasıtasıyla Terek Nehri'ni geçen Tottleben 7 Eylül 1769 günü (j.t.g. 27 Ağustos) Tiflis yakınlarında bulunan Hode köyünde İrakli ile görüşmüş ve kendisinden Solomon'la görüşmek için topraklarından geçme izni istemiştir. Tottleben ayrıca İmparatoriçe Katerina tarafından İrakli'ye yazılan bir mektubu kendisine ileterek ittifak teklifini yinelemiş, İrakli ise Türklere karşı savaşmak için 5.000 Rus askerinin gönderilmesi talebinde bulunmuştur. İrakli, ayrıca sınırda yaşayan Ermeni ve Lezginlerin de onun tarafında Türklere karşı savaşacağına dair teminat vermektedir. Ruslar İrakli'nin ne suretle olursa olsun ikna edilmesini ve Solomon ile birlikte bu harekâta destek vermesini arzu etmekteydiler. Bkz. "Raport Knyaz Mouravova grafu N. İ. Paninu", 3 Sentyabrya 1769 g., Tsagareli, *a.g.e.*, s. 60-66.

⁹¹ "Raport Knyaz Mouravova grafu N. İ. Paninu", 12 Oktyabrya 1769 g., Tsagareli, *a.g.e.*, s. 66-67.

“Graf Totleben, görevinizi layıkıyla yerine getirmenizden ötürü sizi takdir ediyorum. Çar İrakli’yi Türk-Rus savaşında bize yardım etmesi konusunda ikna etmeniz çok büyük başarıdır. Ancak İrakli ve Solomon’un arasındaki iç anlaşmazlıklar biterse ve güçlerini birleştirip Türklere karşı bizim tarafımızda savaşarlarsa, daha da iyi sonuçlar elde edebiliriz. Ama gördüğüm kadarıyla, Solomon hiç iyi bir idareci değil. Aslında İrakli’ye söz verdiğimiz gibi yer altı zenginliklerini işlemek için özel ustaları ve istediği 5.000 askeri bu sene gönderirsek fena olmaz. Ancak İrakli bizim yanımızda Türklere savaş açarsa, bu sene olmasa bir sonraki sene bölgeye en az 15.000 kişilik bir ordu göndermemiz gerekecek. Bu bölgeyi Türk tehlikesine karşı güvende tutmalıyız. Hatta yakında onlara 50.000 ruble para yardımı da yapacağız” demektedir⁹².

Totleben ile Kral II. İrakli arasındaki sürtüşmeler 1770 yılında yapılması planlanan Ahıska harekâtının sağlıklı bir biçimde yürütmesine engel teşkil edecek düzeye ulaşmıştır. Gürcülerin memnuniyetsiz tavırlarının bir nedeni de Totleben’in beklediklerinden çok daha az bir kuvvetle Tiflis’e gelmesiydi⁹³. Zira Osmanlı Devleti de olası bir Gürcü saldırısına karşı önlemlerini arttırmaya başlamıştı⁹⁴. Anlaşılan o ki Rus askeri planlarında Gürcü müttefiklerinin çıkarları çok fazla dikkate alınmamıştı. 20 Nisan 1770 tarihinde II. İrakli’nin Aspindza Köyü yakınlarında Türklere karşı kazandığı zafer sırasında Totleben’in kendisine destek vermemesi ilişkilerin daha da gerilmesine neden oldu⁹⁵. Oysaki Knez Mouravov’un Totleben’e 11 Mayıs 1770 tarihli (j.t.g. 30 Nisan) raporunda İrakli’nin 3.000 kişilik bir kuvvetle Aspindza ve Ahikelek’te Türkleri nasıl mağlup ettiği, Türk paşa ve beylerinin öldürüldüğü, bazılarının Kura Nehri’nde boğuldukları ve eğer biraz daha asker olsa Erzurum’a dahi girebilecekleri belirtilmekteydi⁹⁶.

Totleben’in Gürcülerle yaşadığı sürtüşmeler artık harekâtı da olumsuz etkilemeye başlamıştı. Bir Türk garnizonu olan Ahıska’ya düzenlenmesi planlanan harekâta Totleben Gürcülerin direktifleri doğrultusunda düşmana savaşmaktan kaçınır tutumlar sergiliyor,

⁹² “Gramota imperatritsi Ekatarini general-mayoru grafu Totlebenu”, 16 Dekabrya 1769 g., Tsagareli, *a.g.e.*, s. 85-89.

⁹³ Totleben 8 Aralık 1769 tarihli raporunda elindeki asker ve teçhizat miktarını şu şekilde bildirmiştir: 1 Tomson piyade alayı, 1 musketer bölüğü, 2 süvari taburu, 200 Don Kazağı, 300 Kalmuk. Sahra topçu alayı haricinde: 4 düzine çadır, bir düzine yunikorn topu ve bir düzine puşka topu. Personel sayısı: kurmay ve diğer subaylar: 106, subayların komutasında bulunan er ve erbaşlar: 3.302, diğer savaşçılar ve savaşçı olmayanlar: 359 ve toplamda 3.767 kişi. Bkz. Tsagareli, *a.g.e.*, s. 81-82.

⁹⁴ 12 Mart 1770 tarihli yazıda, İmereti Kralı I. Solomon’un Gürcistan havalisinden gelebilecek saldırılarına karşılık vermek üzere 2.000 piyade askerinin tertip edilip Çıldır Valisi Numan Paşa emrine tayin olunduğu söylenmektedir. Bkz. BOA.CH, № 45/2233, (15 Zilkade 1183). Ayrıca 25 Nisan 1770 tarihli bir başka tahrirde de Bitlis hâkimi Hasan Han’ın, Solomon’u tedib etmekle görevlendirilen Çıldır Valisi Numan Paşa’nın emrine tayin edilmek suretiyle takviye edildiği görülmektedir. Bkz. BOA.CH, № 173/8645, (29 Zilhicce 1183)

⁹⁵ Gvosdev, *a.g.e.*, s. 34-36.

⁹⁶ “Raport Knyaz Mouravova grafu Totlebenu”, 30 Aprelya 1770 g., Tsagareli, *a.g.e.*, s. 105-109.

İrakli ise ısrarla Rus öncü birliklerinin kendi işlerini kolaylaştırmasını talep ediyordu⁹⁷. Rus başkentine birbiri ardına ulaşan karşılıklı şikâyet mektuplarının ardından⁹⁸ bir başka Türk garnizonu olan Poti'ye hareket eden Totleben, 12.000 kişilik bir kolordu tarafından korunan kaleyi kuşatma altına aldı. Ancak benzer entrikalar sebebiyle bu kuşatmadan da müspet bir netice alınamadı. Knez Mouravov, 18 Mayıs 1770 günü (j.t.g. 7 Mayıs) Totleben'e bir rapor göndererek İrakli ile aralarındaki sürtüşmeye bir son vermesini, vazifesinde daha dikkatli olmasını, Gürcü halkına iyi davranmasını ve askerlerin kabalık ve itaatsizliklerine acilen son vermesini istedi⁹⁹. Diğer yandan İrakli de Panin'e de bir mektup yazarak Totleben ve askerlerinin asıl düşman olan Türklerle mücadele etmek yerine yerli halk ve askerlere zulmettiğini dile getirmiştir¹⁰⁰. Poti kuşatmasının da başarısız olması üzerine İmparatoriçe II. Katerina, Gürcü idarecilerle bir türlü anlaşamayan Totleben'i nihayet görevden aldı ve tüm Rus kuvvetlerinin Kafkas Hattı'na çekilmesi emrini verdi¹⁰¹.

1.1.2. Küçük Kaynarca Antlaşması (1774)

1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'nın Tiflis'e kadar uzanan Kafkasya cephesinde Bağdadçık, Kutayis ve Şehurban kalelerinin zapt edilmesi¹⁰² dışında müspet bir başarı sağlanamazken, Ruslar adına belki de en önemli kazanç, Rus askeri faaliyet alanının Kafkas dağlarının güneyine kadar genişletilmesi ve bölgenin kendileri için artık bir muamma olmaktan çıkmış olmasıdır. Bununla birlikte Rusların 21 Temmuz 1774'te (j.t.g. 10 Temmuz) imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması ile Kafkasya'da artık iyiden iyiye söz sahibi olmaya başlaması, başta İran ve Osmanlı devletleri olmak üzere bilhassa bölgenin Müslüman sakinleri tarafından endişeli bir şekilde takip edilmeye başlanmıştır. Küçük Kaynarca Antlaşması ile Karadeniz'in kuzey sahillerinde ve Kuban Nehri havzasında etkinliklerini arttıran Ruslar, Güney Kafkasya sınırlarına kadar dayanmışlardı. Rus İmparatorluğu'nun güneye doğru gerçekleştirdiği bu ani yayılma ile birlikte, Kafkas ötesinde bulunan Osmanlı ve İran etki sahası ile doğrudan temasa geçildi. Tarafsız bölgeler

⁹⁷ Aslında iki Gürcü kral arasında da hemfikir oldukları bir harekât planının olmaması Totleben'in işini zorlaştıran bir diğer faktör olmuştur. I. Solomon'un asıl gayesi Türkleri Gürcistan'ın batısından dışarı atmakken, II. İrakli Ahıska'yı alarak Anadolu topraklarına girmenin planlarını yapmaktaydı. Bkz. Gvosdev, *a.g.e.*, s. 34.

⁹⁸ İrakli, Knez Mouravov'a 17 Mayıs 1770 tarihli (j.t.g. 6 Mayıs) mektubunda Totleben'i şikâyet etmektedir ve onun başına buyruk hareket etmesinden rahatsız olduğunu belirtmektedir. Bkz. "Pismo tsarya İrakliya k knyazyu Mourarovu", 6 Maya 1770 g., Tsagareli, *a.g.e.*, s. 109-110.

⁹⁹ "Raport Knyaz Mourarova graf Totlebenü", 7 Maya 1770 g., Tsagareli, *a.g.e.*, s. 110-111.

¹⁰⁰ "Pismo tsarya İrakliya k grafu N. İ. Paninu, 4 İyunya, 1770 g., Tsagareli, *a.g.e.*, s. 118-123.

¹⁰¹ Potto, *a.g.e.*, s. 50; Baddeley, *a.g.e.*, s. 62.

¹⁰² Adı geçen kaleler de daha sonra Küçük Kaynarca Antlaşması'nın 23. maddesi gereğince Osmanlı Devleti'ne iade edilmiştir. Bkz. Osman Köse, *1774 Küçük Kaynarca Antlaşması*, TTK Basımevi, Ankara 2006, s. 213.

olan Kabarda (21. madde)¹⁰³, Azak (19. madde)¹⁰⁴ ve Bug Nehri (18. madde)¹⁰⁵ Osmanlı'dan kopararak Rusya'nın yetki alanına girer hale geldi¹⁰⁶. Ruslar Terek Nehri boyunca uzanan müstahkem Kazak Hattı'nın tamamlanması ile Gürcistan sınırına kadar uzandılar.

Artık Gürcistan meselesini de iyiden iyiye gündemine alan Rusya'nın Küçük Kaynarca Antlaşması'na dindaşlarının sempatisini cezbedecek birkaç madde daha eklemesi tesadüf olmasa gerektir. Zira antlaşmanın 7. ve 23. maddeleri direkt olarak Gürcistan'ı ilgilendirmekteydi. 7. maddeye göre; Osmanlı Devleti, tebaası olan Ortodoks Hıristiyanların haklarını güvence altına alacaktı¹⁰⁷. Öte yandan antlaşmanın 23. maddesi Gürcülerin Rusya eksenine kaymasına sebep olacak hükümler içermekteydi. İleride Gürcülerin Ruslara bağlılık senedi anlamına gelen Georgiyevsk Antlaşması'nın (1783) giriş kısmında da atıf yapılan¹⁰⁸ bu maddeye göre: Osmanlı Devleti Gürcü ve Megrelya halkına ait toprakları eski sahiplerine bırakacak, dini yaşantılarına müdahale etmeyecek ve bu yörelerden aldığı cizyeyi kaldıracaktı¹⁰⁹.

¹⁰³ “İki Kabarda (büyük ve küçük), Tatarlara olan yakınlıklarından dolayı Kırım hanlarına bağlanırlar. Bu nedenle, bu ülkeler Rusya hükümetine tabi olmayı kabul etmek kaydıyla Han'a bağlı kalır.” Bkz. “Traktat veçnavo mira i drujbi, zaklyuçenniy mejdu imperiyu Vserossiyykoyu i Ottomanskoyu Portoyu”, *PSZRİ*, Sobr. 1, Tom. 19, 10 İyulya 1774, № 14.164, s. 964; Hurewitz, a.g.e., s. 59.

¹⁰⁴ “Kırım Yarımadası'nda mukim Yenikale ve Kerç kaleleri, limanları, tüm yapıları ve tüm uyezdleriyle (ilçe) birlikte, Karadeniz'den başlayarak Kerç'in eski sınırını izleyerek Bug denilen yere kadar ve Bug'dan direkt bir hat üzerinden yükselerek Azak Denizi'ne kadar olan topraklar, tam ve sınırsız olarak Rus İmparatorluğu'nun egemenliği altında kalacaktır.” Bkz. *PSZRİ*, Sobr. 1, Tom. 19, 10 İyulya 1774, № 14.164, s. 963; Hurewitz, a.g.e., s. 59.

¹⁰⁵ “Dinyeper'in ağzında mukim Kinburn Kalesi (Kilburun), Dinyeper'in sol kıyısıyla orantılı bölgeler ve Bug ile Dinyeper arasındaki çölü oluşturan köşe, tam ve sınırsız olarak Rus İmparatorluğu'nun egemenliği altında kalacaktır.” Bkz. *PSZRİ*, Sobr. 1, Tom. 19, 10 İyulya 1774, № 14.164, s. 963; Hurewitz, a.g.e., s. 58-59.

¹⁰⁶ Gvosdev, a.g.e., s. 46.

¹⁰⁷ “Osmanlı Devleti, Hıristiyanların hakkını ve kiliselerini koruyacaktır. Rus elçileri 14. maddede belirtilen İstanbul'daki kilise ve hizmetçilerin her ihtiyaçlarını bildirmelerine yardımcı olabileceklerdir. Elçinin bu tarz arzları, ancak Osmanlı Devleti'nin dost bildiği devletlerin adamları tarafından tebliğ olunmakla, Rus Elçisi tarafından verilen bu arzla da kabul olunacaktır”. Rusya bu maddeye istinaden daha sonra Osmanlı buyruğunda bulunan ve Gürcülerin de dâhil olduğu Ortodoks Hıristiyanları himaye yetkisi olduğu iddiasında bulunsa da antlaşmanın müzakere edildiği dönemde böyle bir durumun mevzubahis olmadığı görülmektedir. Bkz. Köse, a.g.e., s. 140.

¹⁰⁸ “Majesteleri Çariçe, şimdi mutlu saltanatında, Gürcü halkına tatmin edici bir şekilde lütf göstermiş, bağışlayıcı bir özen içinde sarf ettiği güçlü gayretler sayesinde onları köleliğin boyunduruğundan, erkek ve kızlarını taciz edici haraçlardan azat etmiştir.” Bkz. “Dogorov, postanovlenniy mejdu yeya İmperatorskim veličestvom i Tsarem Kartalinkim i Kahetinskim İrakleem Vtorim”, *PSZRİ*, Sobr. 1, Tom. 21, 24 İyulya 1783, № 15.835, s. 1013.

¹⁰⁹ “Gürcü ve Megrelya havalisinde bulunan ve Ruslar tarafından zapt edilmiş olan Bağdadçık, Kutayis ve Şehaban kaleleri eski sahiplerine verilecektir. Şöyle ki, tahkikat sonucu eski sahibi Osmanlı Devleti ise, Rusya antlaşmanın mübadelesinden sonra belirtilen bir vakitte bu kaleleri teslim edecektir. Osmanlı devleti birinci madde gereği devlet aleyhine işlenmiş tüm suçları affedecektir. Bundan sonra bu yörelerden oğlan ve kız vergisi ile cizye alınmayacaktır. Osmanlı Devleti hiçbir kimsenin hakkına tecavüz etmeyecektir. Gürcü ve Megrelyalılar tarafından öteden beri zapt olunan yerler tekrar onların himayesine verilecektir. Dini yaşantılarına, manastır ve kiliselerine müdahale edilmeyecek, eskilerin tamirine ve yenilerinin yapılmasına engel olunmayacaktır. Çıldır Paşası ve zabıtlarının taarruzlarına engel olunacaktır. Bu yöre ahalisi Osmanlı Devleti reayası olduğundan Rusya asla bunlara müdahale etmeyecektir” Bkz. Köse, a.g.e., s. 116-117.

1.1.3. Azak-Mozdok Müstahkem Hattı (1777)

Küçük Kaynarca Antlaşması Ruslara Kafkasya'daki askeri planları için önemli bir hareket alanı yaratmıştı. Özellikle Karadeniz'in kuzeydoğu ve Azak Denizi sahillerinde etkinliklerini arttıran Ruslar, bölgede kalıcı olabilmek ve demografik yapıyı kendi çıkarları doğrultusunda yeniden dizayn etmek adına birtakım projeler hayata geçirmişlerdir¹¹⁰.

Rusların Kafkasya'yı işgal planları dâhilinde önemli bir aşama da Knez Grigory A. Potyomkin'in¹¹¹ 1777 yılında Rus senatosuna sunmuş olduğu bir raporda acilen hayata geçirilmesini salık verdiği "Azak-Mozdok Müstahkem Hattı" projesidir. Potyomkin'in senatoya sunduğu raporun dayanağı ise Kafkasya'daki en önemli Rus garnizonu konumundaki Mozdok'tan Azak Denizi'nin kuzeybatı sahillerine kadar olan hat boyunca, Yarbay Herman ile birlikte ayrıntılı bir keşif yapan General Yakobi'nin kendisine sunmuş olduğu rapordur¹¹².

Yakobi'nin kendisine iletmış olduğu raporu dikkatle inceleyen Knez Potyomkin, Azak-Mozdok Müstahkem Hattı projesinin taslak planını hazırlayarak 24 Nisan 1777 tarihinde Rus Senatosu'na, dolayısıyla da İmparatoriçe II Katerina'nın dikkatine sunmuştur. Potyomkin, hazırlamış olduğu raporda şu hususlara dikkat çekmektedir:

"Astrahan Gubernatoru Tümgeneral Yakobi'nin Azak'tan Mozdok'a kadar uzanan sınırlarımızın durumu hakkında yapmış olduğu tahkikat doğrultusunda, söz konusu aralıkta bir hattın kurulmasına dair görüş hâsıl olmuştur. Ve bu hattın Mozdok'tan Azak Guberniyası'na kadar aşağıda belirtilen güzergâhlar boyunca uzatılması gerekmekte, taslak planda nerelerde tahkim edilmiş köyler inşa edileceği gösterilmektedir. Bu yerler isimlerine göre: 1. Kura'da, 2. yine Kura Nehri üzerinde, 3. Tsaluga (Zolka) Nehri üzerinde, 4. Kuma Nehri üzerinde, 5. Tomuzlov Nehri üzerinde 6. Beybala'da, 7. Kalaus Nehri üzerinde, 8. Taşla Nehri üzerinde, 9. Yegorlık Nehri üzerinde, 10. Kara Orman'dan

¹¹⁰ Rusların Kafkasya'da bir savunma hattı oluşturma projesi daha 1736 senesinde Nadir Şah ile yapılan Gence Antlaşması sırasında gündeme gelmiş, Hazar Denizi kıyısında bulunan Sladkoreçni Limanı'ndan 1763 yılında inşa edilen Mozdok Kalesi'ne kadar bir hat oluşturulmuştu. 1784 yılında tamamlanan ve Mozdok'tan Gürcistan'a uzanan Gürcü Askeri Yolu'nun emniyeti de bir türlü sağlanamıyor ve yolcular Kumuk, Lezgi, Kişsenti, İnguş, Osetin, Karabulak, Maklin ve Kabardin vs. dağlı toplulukların saldırılarına maruz kalıyorlardı. Bu nedenle Potyomkin, Kafkasya Savunma Hattı'nın güçlendirilmesi konusunda çalışmalar yapmaya başladı. Bkz. İ. Debu, *O Kavkazskoy linii i prisoedinennom k ney Çernomorskom voyske 1816 po 1826*, Sankt-Peterburg 1829, s. 29-38.

¹¹¹ Knez Grigory Aleksandroviç Potyomkin-Tavriçeski 1774-1791 yılları arasında *Voennaya Kollegia*'nın (1717-1802 yılları arasında aktif olan Rus Harp Dairesi) başkanlığını yürüten Rus asilzade ve devlet adamıdır. Özellikle II. Katerina döneminde oldukça aktif ve etkili bir mevkide bulunan Potyomkin'in Rusya'nın yayılmacı siyasetinde başrol oynadığını söylemek mümkündür. Potyomkin'in hayatı ve faaliyetleri hakkında bkz. V. V. Ogarkov, *G. A. Potemkin yivo jizn i obşestvennaya deyatelnost*, Sankt-Peterburg 1892.

¹¹² V. A. Potto, *Dva veka Terskavo Kazaçestva (1577-1801)*, Vladikavkaz 1912, s. 276.

Don Nehri'ne kadar olan yerde. Eğer Majesteleri İmparatoriçe bana lütfedip onay verirlerse, bir ukaz yayınlanması için fikrini sormaya cesaret edebilirim"¹¹³.

Potyomkin, raporunda Azak-Mozdok hattının ne şekilde inşa edilmesi gerektiğini de ayrıntılı olarak anlatmaktadır. Potyomkin'e göre yukarıda adı geçen akarsu yatakları, Küçük Kabarda sakinlerinin yaşadığı Beştamak gibi (Terek ve Malka nehirleri üzerinde bulunan ve ormanların arkasında kalan) bölgeler bu iş için en uygun yerlerdir. Plana göre bu nehir yataklarıyla birleşik kaleler buralarda konuşlandırılmalıdır. Hattın uzunluğu yaklaşık 500 verst¹¹⁴ olmalı, planda belirtilen noktalara 10 adet kale inşa edilmeli, 25 verst arayla müstahkem noktalar, her 5-10 verstte bir de gözetleme kuleleri konuşlandırılmalıdır¹¹⁵.

Potyomkin planında inşaat işleri için ve askeri meselelerde Don, Volga ve Hoperski Kazaklarının kullanılmasını ve tüm bu işlerin bir yılda tamamlanmasını öngörmekteydi¹¹⁶. Zira bütün bu işleri yapması için önemli bir insan gücüne ihtiyaç vardı. Aslına bakılacak olursa bu planda öne çıkan husus bölgede Rus nüfuzunu arttırmaya yönelik bir kolonizasyon politikasının güdülmüş olmasıdır¹¹⁷. Bu planın bir parçası olarak 1777 yılında Volga Kazaklarından 700 aile Mozdok ve Stavropol arasındaki beş köyde yeniden iskân edildi. Göç etme konusunda önemli bir muhalefet olmasına rağmen, 1778'de iskân edilen Kazak kolonizatörlerin sayısı 4.640 kişiyi bulmuştur¹¹⁸.

1777-1778 yılları arasında planda belirtilen 10 kalenin inşasına başlanmıştır. Bunlar; Malka Nehri kıyısına inşa edilen *Aziz Katerina Kalesi* (Yekaterinenski); Kura Nehri kıyısına inşa edilen *Aziz Pavla Kalesi* (Pavlovski), Zolka Nehri kıyısına inşa edilen *Aziz Maria Kalesi* (Marinski), Kuma Nehri kıyısına inşa edilen *Aziz Georgi Kalesi* (Georgiyevsk), Tomuzlov Nehri kıyısına inşa edilen *Aziz Aleksander Kalesi* (Aleksanderovski), Aziz Aleksander'in

¹¹³ Bkz. "Vsoçayşe utverjdenniy doklad Astrahanskavo Novorossiyskavo i Azovskavo General-Gubernatora Knyazyza Potemkina, (Mozdok'tan Azak'a hat kurulması hakkında), *PSZRI*, Sobr. 1, Tom. 20, 24 Aprely 1777 g., № 14.607, s. 518-521.

¹¹⁴ Rus uzunluk ölçüsü: 1 verst 1,0668 km'dir.

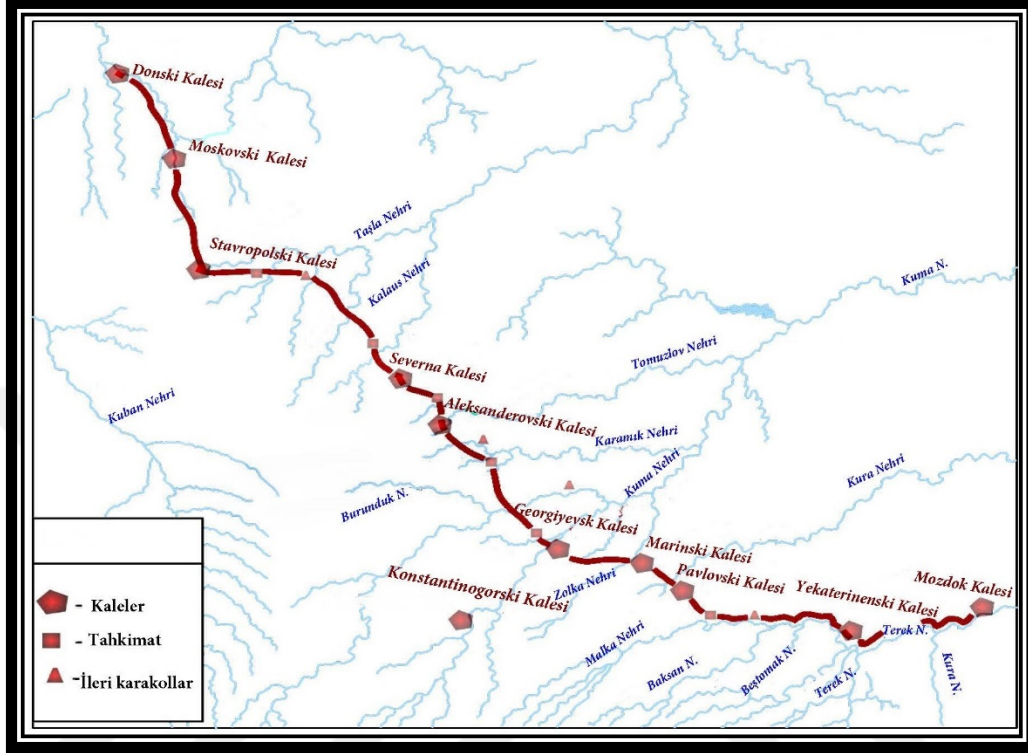
¹¹⁵ *PSZRI*, aynı yer.

¹¹⁶ Potto, *Dva veka Terskavo...*, s. 277.

¹¹⁷ Kafkasya'daki Kazak kolonizasyonu konusunda en önemli otoritelerden biri olan Thomas M. Barrett, aslında bu girişimin ekolojik açıdan da bölgeye ciddi zararlar verdiğini ortaya koymaktadır. Barrett'a göre, Kuzey Kafkasya'daki Kazak yerleşimcilerin sınır boylarındaki tarihleri, Rus emperyal misyonunun bir takım zaafalarını gözler önüne seriyordu. Kazaklar, ormanları tahrip ederek yeni yerler açmak suretiyle gittikleri bölgeleri değişime uğrattılar ve bunun sonucu olarak ortaya çıkan seller ve salgın hastalıklar, birer ekonomik kolonizator ya da kültürel asimilatörler olan bu insanların kendi limitlerini de ciddi bir şekilde zorlayacak düzeye ulaştı. Bkz. Thomas M. Barrett, "The Land is Spoiled By Water: Cossack Colonisation in the North Caucasus", *Environment and History*, Vol. 5, № 1 (February 1999), s. 27. Kafkasya'daki Kazak kolonizasyonu hakkında ayrıca bkz. Thomas M. Barrett, "The Frontiers of the North Caucasus", *Slavic Review*, Vol. 54, № 3 (Autumn, 1995), s. 578-601.

¹¹⁸ Thomas M. Barrett, *At the edge of Empire: The Terek Cossacks and the North Caucasus Frontier, 1700-1860*, Westview Press, Colorado 1999, s. 40-41.

kuzeybatısında inşa edilen *Severna Kalesi*, Kalas Nehri kıyısında inşa edilen *Sergeyevski Kalesi*, Taşla Nehri üzerinde inşa edilen *Stavropol Kalesi*, *Moskovski Kalesi* ve son olarak da Yegorlık Nehri üzerinde inşa edilen *Donski Kalesi*'dir¹¹⁹.

Harita 1 Azak-Mozdok Müstahkem Hattı

Potjomkin, bu yeni kaleler çevresinde kendiliğinden gelişen yerleşimlerin yanı sıra, hattın yakınında yoksul asiller, devlete bağlı köylüler, emekli askerler, Volga Almanları vb. yerleşimcilerin iskân edilmesi için devlet tarafından desteklenen bir politika başlattı. Ayrıca Katerina'nın kendi taraftarı olan bazı soylulara bu bölgelerden arazi tahsis etmesini sağladı. Katerina'nın sekreteri ve siyasi danışmanı Knez Aleksander Bezborodko da bu kişiler arasındaydı¹²⁰.

Plan dâhilinde kaleler arasında bin kişiden az olmamak koşuluyla Kazak *stanitsaları* (köyleri) konuşlandırılması ve hattın bu şekilde müstahkem hale getirilmesi öngörülmekteydi. Ancak Rusların bu öngörüsünün kısa vadede gerçekleşmesi oldukça zor görünüyordu. Projenin hayata geçirilmeye başlandığı 1777 yılında Azak-Mozdok Hattı'nın

¹¹⁹ Butkov, *a.g.e.*, Çast. II, s. 48.

¹²⁰ Muriel Atkin, "Russian Expansion in the Caucasus to 1813", *Russian Colonial Expansion to 1917*, Ed. Michael Rywkin, Mansell Publishing Limited, London and New York 1988, s. 157.

inşasından sonra bile, Rus karakolları, yalnızca birer ince çizgi boyunca uzanmıştı ve kaleler arasında büyük mesafeler bulunmaktaydı¹²¹. Ancak yine de bu hattın Kafkasya'daki Rus işgali adına bir direnç noktası haline geldiği, inşa edilen kalelerin ilerleyen dönemlerde Kafkasya'daki Rus idari yapılanmasının temellerini oluşturduğu, Kazak kolonizasyonu ve tahkimatlar sayesinde de Rusların artık Güney Kafkasya'ya çok daha rahat sirayet edebildiklerini söylemek mümkündür. Ruslar bir dönem sadece “savunma” hatları ötesindeki topraklar ve nüfus üzerinde askeri ve idari denetim hakkını kullandılar. Bir dönem sonra hattın ötesine geçen Rusya'nın genişlemesi, bu tür toprakları tamamen Rusya'nın bir parçası yapacak şekilde gelişmiştir¹²².

1.1.4. Kırım'ın İlhakı (19 Nisan 1783)

Kırım'ın Rusya tarafından ilhak edilmesi Kafkasya'nın kaderini doğrudan doğruya etkilemiştir. Zira bu bölge alelade bir toprak parçası değildi. Bir zamanlar Ruslar üzerinde de tahakküm kurmuş olan Cengizli Hanedanı'nın ahfadı tarafından korunan ve üç asırdan beri Osmanlı Devleti'ne sadakatle bağlı kalan Kırım, civar bölgelerde ve bilhassa da Kafkasya'da mukim bulunan step halklarının da bir nevi hamisi durumundaydı. Küçük Kaynarca Antlaşması'nın 3. maddesi uyarınca¹²³ Kırım'a sembolik bir bağımsızlık tanınması ardından, yarımada sular bir türlü durulmamıştı. Rus yanlısı Şahin Giray ile Osmanlı Devleti tarafından desteklenen Selim Giray'ın taraftarları arasında çatışma çıktı. Rusya Şahin Giray'ın hükmettiği hanlığın doğudaki parçası Kuban'da ve onun güney sınırlarında askeri tahkimat yaparak Han'a destek veriyordu¹²⁴.

21 Mart 1779 (j.t.g. 10 Mart) tarihinde Osmanlı ve Rusya arasında imzalanan Aynalıkavak Antlaşması'nın 4. maddesi gereği, kendi güdümünde olan Şahin Giray'ın Kırım Hanı olmasını Osmanlı Devleti'ne kabul ettiren Rusya, buna karşılık olarak antlaşmanın 3. maddesi gereğince en geç üç hafta veya 25 gün içinde Kırım, Taman ve Kuban'da bulunan askeri birliklerini geri çekmeyi taahhüt ediyordu¹²⁵. Ancak tahtını bölgedeki Rus askeri varlığı, bilhassa da Ruslar tarafından 1778 yılında Kırım'a yerleştirilen

¹²¹ Barrett, *At the edge of Empire...*, s. 44.

¹²² Tsutsiev, *a.g.e.*, s. 7.

¹²³ “Bütün Tatar Halkları: Kırım, Bucak, Kuban, Yedisian, Canboylu ve Yediçkül Tatarları hiçbir devlete tabi olmadan tamamen serbest kalacaklardır. Kırım Tatarları kendi hanlarını eski kanunlarına ve adetlerine göre ‘Âl-i Cengiz’ soyundan serbestçe seçeceklerdir. Yalnız Tatarlar Müslüman olduklarından, istiklallerine zarar vermemek suretiyle dini işlerde hilafet makamına bağlı bulunacaklardır”. Bkz. “Traktat veçnavo mira i drujbi, zaklyuçenniy mejdu imperieyu Vserossiyykoyu i Ottomanskoyu Portoyu”, *PSZRİ*, Sobr. 1, Tom. 19, 10 İyulya 1774, № 14.164, s. 959.

¹²⁴ Tsutsiev, *a.g.e.*, s. 7.

¹²⁵ “Izyasnitelnaya konventsiya, zaklyuchennaya mejdu Rossiyskoyu Imperiyeyu i Portoyu Ottomanskoyu”, *PSZRİ*, Sobr. 1, Tom. 20, 10 Marta 1779 g., № 14.851, s. 802.

“Kırım Hristiyanları” adlı grubun desteğiyle sağlama alan Şahin Giray, bu desteği yitirince güvenliği tehlikeye düştü¹²⁶. Kırım’daki Rus yanlılarının Osmanlı yanlılarına göre daha zayıf olmaları ve bölgenin yeniden Osmanlı idaresine girme riski taşıması üzerine II. Katerina Kırım’ın ivedilikle Rusya’ya katılması talimatını verdi¹²⁷.

İmparatoriçe II. Katerina’nın 19 Nisan 1783 (j.t.g. 8 Nisan) günü yayımladığı manifesto ile Rusya, adı geçen üç bölgeyi tek taraflı olarak ilhak ettiğini ilan ediyordu. II. Katerina’nın ifadelerine bakılacak olursa, sanki Rusya Osmanlı ile olası bir savaşın önüne geçmek ve Kırım’da barışı tesis etmek adına böyle bir karar almıştı. Manifesto metni aynen şu şekildeydi:

“Osmanlı İmparatorluğu ile yapılan son savaşta gücümüz ve silahlarımız sayesinde Kırım’ı kazandık. Osmanlı imparatorluğu ile eski zamanlarda olduğu gibi barış halinde yaşamak, iki devlet arasında eskiden beri süregelen çekişmeleri ve herhangi bir çatışma ihtimalini engellemek için artık Tatar milletlerini özgür ve bağımsız hale getirmek istedik.

Ama Rusya İmparatorluğu’nun o bölgesinde yönetmeliğe dair sakinlik ve güvenlik sonuna kadar sağlamadı. Tatarlar, kendi zararlarına olacak şekilde yabancıların önerilerine kulak asarak bizim yaptığımız iyiliklerden vazgeçtiler. Bu değişim zamanında seçilmiş hanlarını (Sahip Giray) vatanından kovan yabancı Tatarlar, eski hâkimiyetin (Osmanlı’nın) boyunduruğu altına girmeyi planlıyorlardı. Tatarların bir kısmı onun tarafını tuttu, bir kısmı ise ona karşı çıkamadı. Bu durumda, savaşın en iyi ganimeti olan Kırım’ı elimizde tutabilmek için iyi niyetli Tatarları Rusya hâkimiyeti altına almaya, onlara özgürlük vermeye ve Sahip Giray Han yerine başka han seçmek mecburiyetinde kaldık. Bunların hepsini yapabilmek için, bu zor dönemde, isyancılara karşı en iyi silahlı askerimizi Kırım’a gönderip uzun süre iâşe ettik; bu da hepimizin hatırladığı üzere, az kalsın Osmanlı İmparatorluğu ile yeni bir savaşa neden olacaktı. Tanrı’ya şükürler olsun! Felaketten kurtulduk! Şahin Han Osmanlı İmparatorluğu tarafından kabullenildi. Bu kurtuluş İmparatorluğumuza pahalıya mal olsa da ileride komşularımızın güvende olacaklarını umuyorduk. En kısa zamanda umduğumuz oldu. Geçen sene yeni bir isyan çıkınca Kırım ve Kuban bölgesine asker göndermeye mecbur kaldık ve asker hala orada. Çünkü asker olmadan Tatarlarda barış ve huzur mümkün değil. Tatarlar Osmanlı İmparatorluğu’nun hâkimiyeti altındayken Osmanlı ve Rus İmparatorlukları arasında çatışma nedeniydi, Kırım Rusya İmparatorluğu hâkimiyetine geçip ve özgür bölge olunca da Rusya İmparatorluğu’nu endişelendiriyor, askerlerimizi zahmete sokuyor ve masraflı oluyor. Dünya kamuoyu biliyor ki, biz adaleti sağlamak için askerlerimizi Tatar bölgesine birkaç defa gönderdik. Rusya Devleti olarak bunu onların iyiliği için yapmamış olsaydık Kırım bölgesini hâkimiyet altına almazdık ve isyancı Tatarları cezalandırırdık.

Tatar bölgesine ve Tatarlara sarf edilen on iki milyon ruble masraf bir yana dursun, zaten ölen askerlerin canlarına paha biçilemez. Diğer taraftan biliniyor ki Osmanlı İmparatorluğu, Tatar

¹²⁶ Dariusz Kolodziejczyk, *The Crimean Khanate and Poland-Lithuanian international diplomacy on the European periphery (15th-18th century) : a study of peace treaties followed by annotated documents*, Brill, Leiden 2011, s. 213.

¹²⁷ Tsutsiev, a.g.e., s. 7.

bölgelerinde üst düzeydeki yetkilileri değiştiriyor: Taman Adası'ndaki yetkili, Şahin Giray Han'dan gelen askeri heyetin başındaki kişinin başını kestiriyor ve orada yaşayanları Türk halkı olarak ilan ediyor. Bu olay Tatar milletlerine verilen özgürlük ve bağımsızlık taahhüdünü ortadan kaldırmıştır. Bu nedenlerden dolayı da Kırım Yarımadası, Taman Adası ve Kuban bölgesi Rusya İmparatorluğu'na bağlanacaktır”¹²⁸.

Rusların bir oldubitti ile Kırım'ı ilhak ettiğini duyurmasının ardından, Osmanlı Devleti mevcut imkânları dâhilinde her türlü diplomatik ve askeri çareye başvurdu. Ancak Rusya'nın Avusturya ile ittifak halinde, Osmanlı Devleti'nin sükûtu anlamına gelecek daha vahim projelerin peşinde olması¹²⁹ ve Devlet-i Âliyye'nin uluslararası kamuoyunda kendisine yeterince destek bulamaması, Kırım'ın artık Osmanlı mülkü olmaktan çıkmasını olağan hale getiriyordu. Öyle ki Ruslar işi tarihte eşine az rastlanır bir şekilde Kırım'daki işgali meşru kılacak bir tasdik belgesi talep etmeye kadar götürdüler. 9 Ocak 1784'te imzalanan ve tarihe “*Kırım, Kuban ve Taman Senedi*” olarak geçecek üç maddelik protokolle adı geçen bölgelerdeki Rus otoritesi Osmanlı Devleti'ne zorla kabul ettirildi¹³⁰. Kırım'ın Ruslar tarafından işgal ve ilhak edilmesi orta ve uzun vadede bizatihi Osmanlı payitahtı için büyük bir tehdit anlamına geliyordu. Ancak olaya bu çalışma açısından yaklaşılacak olursa: Kırım, Kuban ve Taman'ın ilhak edilmesiyle Ruslar artık Kafkasya'nın kapısını ardına kadar aralamış oluyorlardı.

1.1.5. Georgiyevsk Antlaşması ve Gürcistan'da Rus Himayesi (1783)¹³¹

Ermeni ve İran tarihlerinden de istifade edilerek oluşturulan Gürcü vakayinamelerinde soyları Yafes'e kadar ulaştırılan Gürcistan halkı¹³² ilk Kartli Kralı Kartoslu Parvanaz (MÖ 302-307) döneminden, Hıristiyanlığı benimsedikleri Kral Mirian (MS 265-342) zamanına

¹²⁸ “Manifest, O prinyatii poluostrova Krımskavo, ostrova Tamana, i vsej Kubanskoy storonı, pod Rossiykuyu derjabu” (Kırım, Taman ve tüm Kuban bölgesinin Rusya'nın gücü altına girdiğine dair manifesto), *PSZRİ*, Sobr. 1, Tom. 21, 8 Aprely 1783 g., № 15.708, s. 897-898.

¹²⁹ O sıralarda Osmanlı Devleti adına asıl tehlike Gregory Potyomkin'in planlayıcısı olduğu ve Avusturya Kralı II. Joseph tarafından da destek gören “*Greek Project*” yani İstanbul'un Osmanlı'dan alınarak yeni bir Bizans Devleti kurulması projesiydi. Kurulması planlanan bu devletin başına da II. Katerina'nın torunu geçirilecekti. Bkz. Atkin, *a.g.e.*, s. 23-24. Ancak şunu belirtmek gerekir ki Potyomkin'in mühendisliğine soyunduğu bu plan Katerina hükümetinin içinden de büyük bir muhalefetle karşı karşıya kalmıştır. 1786 yılında Rusya'da bulunan Fransız başkonsolosun bildirdiğine göre de Rus bakanlar Potyomkin'in bu planlarından nefret ediyorlardı. Bkz. Hugh Ragsdale, “Russian Foreign Policy, 1725-1815”, *The Cambridge History of Russia*, Ed. Dominic Lieven, Cambridge University Press, New York 2006, s. 514.

¹³⁰ Kırım'ın artık Rus toprağı olduğunu belgeleyen “*Kırım, Kuban ve Taman Senedi*”nin tam metni, öncesi ve sonrasında yaşananlar için bkz. Osman Köse, “Osmanlı Devleti Tarafından Kırım ile İlgili Rusya'ya Verilen Resmi Belge “*Sened*” (1784)”, *History Studies*, Vol. 2/2, 2010, s. 349-359.

¹³¹ Gürcistan'ın Rus Himayesine girme süreci hakkında için ayrıca bkz. Özgür Türker-Abdolvahid Soofizadeh, “Gürcistan'ın Rus Himayesine Girmesi ve Sonuçları: Georgiyevsk Antlaşması'ndan Ağa Muhammed Han'ın Tiflis Seferine”, *History Studies International Journal of History*, C. 7, S. 3, Eylül 2015, s. 149-165.

¹³² “*Ermeniler ve Gürcüler, Ranieler, Movakanieler, Herler, Lekler, Megrenler ve Kafkasyalılar hep birlikte Targomas (Togarma) adlı bir cedden inmişlerdir. Togarma, Nuh'un İapeth (Yafes) adlı oğlunun oğlu Avyavan (Yavan)'ın oğlu Tarşiş'in oğlu idi.*” Bkz. *Gürcistan Tarihi (Eski Çağlardan 1212 yılına kadar)*, Gürcüceden Çev. Marie Félicité Brosset, Türkçeye Çev. Hrand D. Andreasyan, Haz. Erdoğan Merçil, TTK Basımevi, Ankara 2003, s. 1.

kadar yirmi dört kralın idaresinde¹³³, kuzeyde Büyük Kafkas sıradağları, güneyde Acara-İmereti, Trialeti, Borcomi-Bakuriani ve Ahıska dağlarının bulunduğu Küçük Kafkas kütlesi ve bu iki kütle arasındaki ova ve yaylaların yer aldığı anayurtlarında yaşamaktaydılar¹³⁴. Bu bölge halkı XI. asırda birleşik Gürcistan ortaya çıkana kadar kendilerine “*Kartveli*” ve yaşadıkları ülkeye de “*Sakartvelo*” diye seslenmekteydiler. Kartvel ülkesi tarihin büyük bir bölümünde Surami dağları tarafından ikiye ayrılmış bir vaziyetteydi¹³⁵. Azize Nino’nun (280-332) 327 yılında Gürcü Ortodoks Kilisesi’ni tesis etmesiyle resmi olarak Hıristiyan kültür dairesine adım atan Gürcüler, bu tarihe kadar Greko-Romen ve İranî unsurların müdahale alanında bulunmaktaydılar¹³⁶. Kral Mirian’ın kendisi de Sasanî Kralı I. Şapur’un oğluydu ve babası tarafından Gürcistan kralları soyundan bir kızla evlendirilerek Gürcü kralı olarak ilan edilmişti¹³⁷.

Böylelikle İranî unsurların etkisine giren Gürcistan 645-646 yıllarında Arap akınlarına maruz kaldı ve Habib b. Mesleme Tiflis’i fethederek Gürcü halkını haraca bağladı. Bu tarihten itibaren Bizans ve Araplar arasında yoğun bir mücadeleye sahne olan Gürcistan toprakları, 683-765 yılları arasında Hazar akınlarına maruz kaldı¹³⁸. 1125 yılından itibaren Selçuklu etkisine giren ve Kraliçe Tamara döneminde (1184-1212) en parlak çağını yaşayan Gürcüler, Kafkasya’nın güneyi ve Doğu Anadolu’da hâkimiyet kurdukları bir esnada meydana gelen Moğol İstilasını ile yeniden bilinmezliklerle dolu bir döneme girdiler¹³⁹. Moğol İstilasının harabeye çevirdiği Bagratlı Hanedanı’nın birleşik Gürcistan Krallığı, 1446 yılından sonra parçalandı. Kurucu kraliyet ailesi mensuplarından bir kısmı, Batı Gürcistan’da bağımsız bir krallık olan İmereti’yi kurdular. İmereti Kralı batı eyaletinin anahtarı olan Megrelya, Guria, Svaneti ve Abhazya prenslikleriyle sürekli mücadele etmekteydi. Doğu Gürcistan da benzer bir şekilde Kartli ve Kaheti olmak üzere iki ayrı krallığa bölündü. İstanbul’un fethi ardından etkinliğini arttıran Osmanlı Devleti ve İran’da yükselişe geçen dinamik Safevi Hanedanı, gözünü siyasi birlikten uzak haldeki Gürcistan’a dikmişti. 1555 yılında Kartli ve Kaheti toprakları İran’ın, 1639 yılında da İmereti, Megrelya ve Guria, Osmanlı Devleti’nin etki alanına girdi¹⁴⁰. 1578 yılında Batı Gürcistan’ı tamamen

¹³³ Gürcülerin ilk 24 kral dönemindeki faaliyetleri hakkında bkz. *Age*, s. 20-61.

¹³⁴ Davut Dursun, “Gürcistan (Fiziki ve Beşeri Coğrafya)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 14, İstanbul 1991, s. 310.

¹³⁵ Roland Grigor Suny, *The Making of the Georgian Nation*, Indiana University Press, Indiana 1994, s. 3.

¹³⁶ Gvosdev, *a.g.e.*, s. 1.

¹³⁷ *Gürcistan Tarihi*, s. 61.

¹³⁸ Hüsamettin M. Karamanlı, “Gürcistan (Tarih)”, *DİA*, C. 14, İstanbul 1991, s. 311-312.

¹³⁹ Baddeley, *a.g.e.*, s. 48; Abdullah Temizkan, “Rusya ve Osmanlı Devleti’nin Kafkas Ötesinde Nüfuz Mücadelesi”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, C. VI, S. 2, İzmir 2006, s. 448.

¹⁴⁰ Gvosdev, *a.g.e.*, s. 2.

Oluşturulmaya çalışılan Rus-Gürcü ittifakı önünde de ciddi pürüzler bulunmaktaydı. Totleben'in harekâtı sırasında Rus askeri gücünün neler yapabileceğine bizzat şahitlik eden Gürcü Kralı, zor bir kararın eşiğindedi. İrakli, ya husumetini kazandığı eski muhataplarıyla ilişkilerini yeni baştan düzene sokacak, ya da Rusya'nın güvencesi altına girmek için talepte bulunarak tehlikeli sulara yüzmeye devam edecekti¹⁴⁵. Bu tercihlerden ilki konusunda somut bir adımı dahi oldu. Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan hemen sonra Osmanlı Sultanı I. Abdülhamid'den dostluk mesajları içeren bir mektup alan İrakli, Osmanlı ile buzların erimesi için bunun iyi bir fırsat olacağını düşünerek 1777 yılında Mirza Görgüni (Giorgi) adlı kâtibini İstanbul'a gönderdi¹⁴⁶. Sultan I. Abdülhamid, İrakli'nin gösterişten ibaret olduğuna inandığı bu talebine karşılık patlak veren 1775-1779 Osmanlı-İran Savaşı nedeniyle olumlu bir yaklaşım sergilemiş, ancak Gürcü kralının asıl niyetinin Ruslarla ittifak yapmak olduğunu öğrenince Kafkaslardaki Rus faaliyetleri hakkında bir *hatt-ı hümayûn* yayımlayarak temkinli olunmasını istemiştir¹⁴⁷.

Öte yandan İmparatoriçe II. Katerina'nın da Gürcistan konusunda ikiyüzlü bir siyaset sürdürdüğünü görmekteyiz. Bölgede görev yapan Rus askeri görevlileri bir yandan amaçlarının Gürcistan'ı özgür kılmak ve Müslüman boyunduruğundan kurtarmak olduğunu söylerlerken, Reş'te bulunan Rus konsolosluğu aracılığıyla da Kerim Han'a (Zend) II. Katerina'nın Gürcistan'da asker bulundurmasının sadece geçici bir önlem olduğu, İran toprakları üzerinde herhangi bir planlarının bulunmadığı konusunda teminat veriliyordu¹⁴⁸.

II. İrakli'nin Osmanlı Devleti'ne yanaşmak istemesi Gürcü-Rus ilişkilerinin kötüleşmesine neden oldu. Zira böyle bir durumda Rus İmparatorluğu'nun Kafkasya'daki çıkarları tehlikeye girmiş oluyordu. Ruslar Kafkasya'daki otoritelerini sağlamlaştırmak için bölge halkı üzerindeki baskılarını arttırınca çok geçmeden tepkiyle karşılaştılar. 1778 yılının sonlarına doğru Kabarda'da Ruslara karşı bir isyan patlak verdi. Kabardinler, Rus Çarı Korkunç İvan tarafından Rus halkının müttefiki olarak tanınmışlardı ve bu tarihten itibaren devam eden haklarının ihlal edildiği iddiasındaydılar¹⁴⁹. Kabardinler eskiden beri Gürcülerle

---

Münasebette Dair Arşiv Belgeleri (Karabağ-Suşa, Nahçıvan, Bakü, Gence, Şirvan, Seki, Revan, Kuba, Hoy) 1578-1914, C. I, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 1992, s. 80-85.

¹⁴⁵ Gvosdev, *a.g.e.*, s. 46.

¹⁴⁶ BOA.CH, № 81/4011 (4 Zilkade 1191); Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, C. II, İstanbul 1309, s. 62; Gvosdev, *a.g.e.*, s. 47.

¹⁴⁷ Sultan Abdülhamid hatt-ı hümayûnunda "Maazallahü-te'ala Moskovlu ol taraflara galip olup ol-mel'un dahi tâbi' olmak iktizâ eder ise gayet fena bir şey olacağı zahirdir" diye buyurmaktadır. Bkz. BOA.HH, № 1335.

¹⁴⁸ Gvosdev, *a.g.e.*, s. 46-47.

¹⁴⁹ "Raport Generala Yakobi knyazyu Potemkinu, ot 9-vo Dekabrya 1779", *Akti, sobrannie Kavkazkoy arheografiçeskoy kommissiyey (AKAK)*, Tom. I, Ed. A. P. Berje, Tiflis 1866, s. 91.

muazzam ilişkilere sahiptiler ve Gürcü Kralı, Kabardin ve Çerkez paralı askerlerinin sınır muhafızı olarak kendi ordusunda hizmet etmeleri konusunda davetkâr bir tutum sergilemekteydi. Hatta Gürcistan'da bulunan ordunun büyük kısmı bu paralı askerlerden oluşmaktaydı. İsyanın başlamasından sonra da İrakli, Kabardin sığınmacıların topraklarına yerleşmesine izin vermeye devam etmiş, isyan bölgesinde yaşananları araştırması için ajanlarını bu bölgeye göndermiş ve onlara kendi sınır bölgelerindeki güçlere katılmalarını teklif etmişti. Aralık 1778'deki Kabardin isyanından sonra Gürcistan ordusu adına asker toplamak için Kabarda'ya gelen birkaç Gürcü yetkili Mozdok'ta bulunan Rus idaresi tarafından tutuklanarak alıkonuldu. 1780 yazı sonlarına doğru ise Gürcülerce gönderilmiş ve Kabardin liderine özgürlüklerini kazanmaları için destek verecekleri taahhüdünde bulunan bir Ermeni ulak yakalandı¹⁵⁰.

Tüm bu gelişmeler iki taraf arasında bir güven bunalımına neden olmuştu. Hatta Gürcü-Rus gerilimi öyle seviyeye geldi ki Ruslar güvenlik için Gürcistan sınırını kapatmak üzere harekete geçtiler. 10 Şubat 1780 tarihinde Rus Ortodoks Kilisesi Kutsal Sinod'u ve Kollegiya İnostrannih Del'e müşterek bir ukaz yayınlayarak Gürcistan'dan herhangi bir dini görevlinin izinsiz olarak Rus topraklarına girmesini yasakladı. Astrahan'da bulunan ve Kafkasya'daki Rus askeri gücünün komutasını yürüten Tümgeneral Teodor Fabritsiani'ye de bu kararın bir nüshası yollandı. Ayrıca 12 Haziran'da İmereti Kralı Solomon'a bilgi verilerek Kartli-Kaheti Krallığı'na bağlı Ortodoks rahiplerin serbest bir şekilde topraklarından geçerek Rusya'ya girişlerine engel olması ve onları caydırması istenmiştir¹⁵¹.

Esasında Gürcülerle oluşturulacak bir ittifak Rusya için birçok pratik faydayı beraberinde getirecekti. Öncelikle Katerina bu bölgeyi Osmanlı ve İran'a karşı yürütülecek operasyonlar için hayati ve stratejik bir üs olarak görmekteydi¹⁵². Haddizatında Karadeniz'in Gürcistan sahillerindeki bir liman, Rus donanmasına büyük avantajlar sağlayabilirdi¹⁵³. Diğer yandan Gürcistan'ın himaye altına alınması ile Kuzey Kafkasya'nın dağlı halkları ile onlara maddi-manevi destek sağlayan Osmanlı Devleti birbirinden tecrit edilmiş olacak, böylelikle Rus emperyal siyaseti hem kuzeydeki imparatorluk topraklarından hem de güneydeki Gürcü topraklarından eşzamanlı olarak yürütülebilecekti. Ruslar ayrıca bu ittifak sayesinde kendi

---

¹⁵⁰ Gvosdev, *a.g.e.*, s. 47-48

¹⁵¹ Gvosdev, *a.g.e.*, s. 48.

¹⁵² Elena Andreeva, *Russia and Iran in the Great Game: Travelogues and Orientalism*, Routledge, Oxon/New York 2007, s. 15.

¹⁵³ F. Kazemzadeh, "Iranian Relations with Russia and the Soviet Union, to 1921", *The Cambridge History of Iran*, Vol. 7, Ed. P. Avery, G. R. G. Hambly, C. Melville, Cambridge University Press, New York 2008, s. 327.

ticaret hatlarını Osmanlı ve İran devletlerinin müdahale alanından muaf tutmuş olacaktı¹⁵⁴. Buna mukabil Gürcüler için böyle bir ihtiyaç ise ancak 1770'lerin sonlarına doğru hâsıl olmaya başlamıştır. 1775-1779 yıllarındaki Osmanlı-İran Savaşı sona erdiğinde her iki devlet de kendi geleneksel hegemonyalarını Gürcüler üzerinde tatbik etmekte özgür kalmışlardı. Bu konuda ilk teşebbüs 1781 yılında Osmanlı Devleti'nden geldi. Osmanlı ordusu 1774 yılında boşalttığı kaleleri ve garnizonları ele geçirerek çok sayıda Gürcü'yü esir aldı. Buna ek olarak Osmanlılar 1782 yılında Batı Gürcistan'ın Karadeniz'e çıkış noktası olan Poti'ye yeni bir kale inşa etmeye başladılar. İmereti Kralı Solomon, Osmanlı kumandanlarına bu ihlallerin neden yapıldığını soran ve tekrar eski barış günlerine dönmeyi arzu ettiğini belirten bir mektup ilettiler. Ancak bu mektup İmereti Kralı'nın ne kadar aciz bir durumda olduğunu göstermekten ve Osmanlı ordusunu cesaretlendirmekten başka bir işe yaramadı. Doğu Gürcistan'daki durum da batıdakinden farksızdı. Kral II. İrakli'nin rakibi, eski Kral Bakar'ın oğlu Aleksander, Dağıstan'da aktif hale gelmiş, kuzeni ve kendisi adına tahtı ele geçirecek bir fırsat kollamaya başlamıştı. 1777 yılında İran hükümdarı Kerim Han Zend, bölgedeki Müslüman idarecilere mektup yazarak Aleksander'a destek vermeleri konusunda telkinlerde bulundu. 1781 yılında bu kez Osmanlıların desteğini alan Aleksander, Kartli-Kaheti Krallığını işgal etmek için bir girişimde bulundu. 1779 yılında ise 1746'dan beri Gürcü Krallığı'nın vassalı durumunda olan Revan Hanı, kendisine bağlı beylerle birlikte başkaldırarak ödemesi gereken yıllık vergiyi göndermedi. Aynı sene Kerim Han'ın ölmesi ardından İran'da Zend ve Kaçar hanedanları arasında taht için iki yıl kadar süren kıyasıya bir mücadele yaşandı. Kerim Han'ın yeğeni Ali Murad kendisini yeni Şah olarak ilan ederek Doğu Gürcistan'da eski nüfuzunu yeniden elde etmek için bir sefer girişiminde bulundu. İrakli'nin torunu David, İran'dan gelen bu yeni tehdit karşısında Ruslarla müzakerelerin yeniden başlaması için Gürcü Kralı'nı ikna etmeyi başardı. Gürcüleri Ruslara yaklaştıran bir başka problemde Müslüman Lezgilerin¹⁵⁵ ve diğer Dağlı halkların Gürcistan'a mütemadiyen yaptıkları saldırılardı¹⁵⁶.

1780 yılı itibariyle Rusya'nın Gürcistan siyasetinde hissedilir bir değişim yaşanmıştır. Kont Potyomkin Rusların güney sınırı boyunca ilerlemesi için daha belirgin politikalar uygulama kararı almıştır. Kritik mevkilere yaptığı atamalarla gücünü daha da arttıran

---

¹⁵⁴ Gürcistan'ın yanı sıra Azerbaycan hanlıklarının doğu ve güney yönünde kontrol altına alınması, Rusların hem Karadeniz hem de Hazar Denizi ticaretine hükmetmesine izin verecek, bunun yanında Hazar Denizi'nin kontrol edilmesi ile de imparatorluğun ticari çıkarlarının kuzey İran'a ve Orta Asya'ya kadar yayması sağlanacaktı. Bkz. Atkin, *a.g.e.*, 64-65.

¹⁵⁵ Lezgilerle Gürcüler arasındaki anlaşmazlıkların halli konusunda yine II. İrakli döneminde birkaç Lezgi topluluğu ile yapılan bir anlaşma söz konusudur. Bkz. AKAK, Tom. I, Tiflis 1866, s. 77.

¹⁵⁶ Gvosdev, *a.g.e.*, s. 51-52.

Potyomkin, öncelikle 1780 yılında Kollegiya İnostrannih Del'in başına Aleksander A. Bezborodko'yu getirmiş, 1782 yılında da kuzeni Pavel S. Potyomkin'i Kafkasya'da bulunan Rus Orduları Genel Kumandanı olarak tayin etmiştir¹⁵⁷. Gürcü-Rus ittifakı için artık şartlar olgunlaşmaya başlayacaktır. Çevresindekilerin telkiniyle Rusya'nın koruyuculuğuna girme konusunda ikna olan Kral II. İrakli, 21 Aralık 1782 tarihli bir mektupla İmparatoriçe II. Katerina'ya ittifak talebini iletmiştir¹⁵⁸. İrakli mektubunda İran tehdidine karşı himaye talep etmekten başka siyasi rakibi Aleksander'a karşı da Rusya'nın desteğini istemekteydi. Kont Grigory Potyomkin Gürcülerin bu teklifini kabul ederek kuzeni Pavel'i 29 Ekim'de bilgilendirdi. General Pavel Potyomkin de Alman Fizikçi Jakob Reineggs'i elçi olarak Tiflis'e göndererek yapılacak müzakereler için görüşmelere başlama emri verdi¹⁵⁹.

Zor bir dönemde, oldukça kritik bir göreve atanan Pavel Potyomkin, Rusya'nın Kafkas ötesine yapacağı genişlemenin önündeki engelleri kaldırmak için kolları sıvamıştır. Öncelikle Büyük Rus İmparatorluğu ile Gürcistan'ın Kartli-Kaheti Krallığı arasında kurulması planlanan ittifakın önündeki doğal engellerin ortadan kaldırılması, yani iki devlet arasında askeri ve lojistik sevkiyatın yapılabilmesi için bir karayolunun inşa edilmesi gerekmektedir. O sıralarda Kafkas ötesine açılan birkaç dağ patikasından başka bir yol yoktu ve bu bölgeye giden yolların yetersizliği Totleben'in 1769-1771 yıllarındaki askeri harekâtı sırasında açık bir şekilde hissedilmişti¹⁶⁰. Daryal'dan geçerek Kazbek ve Kobi yönünde devam eden bu yol tehlikelerle doluydu. Yol boyunca kaya ve buz yuvarlanması, yukarı kesimlerde ise çığ düşmesi çok sık görülen olaylardı¹⁶¹. Rusların Kuzey Kafkasya Dağlı halkları ile müzakere ederek Kabarda ve Osetya güzergâhı boyunca uzanacak bir karayolu inşa etme talepleri de Kuzey Kafkasya halkı tarafından kesin bir biçimde reddedilmişti¹⁶². Bu sebeple Ruslar Tiflis ile Rusya'nın kontrolünde bulunan Terek Hattı'nı birbirine bağlayan ve ileride "*Gürcü Askeri Yolu*" olarak anılacak olan yolun inşasına başladılar¹⁶³.

¹⁵⁷ Gvosdev, *a.g.e.*, s. 49.

¹⁵⁸ "Pismo Tsarya Kartli i Kahetii İrakliya II Ekaterine II o predstavlenii çerez General-Feldmarshala Knyazya G. A. Potemkina proşeniya o perehode Kartli i Kahetii pod pokrovitelstvo Rossii", 21 Dekabrya 1782 g., bkz. A. A. Sazonov- vd., *Pod Styagom Rossii: Sbornik Arhivnih Dokumentov*, Moskva 1992, s. 230-231; A. V. Şişov, *Shvatka za Kavkaz XVI-XXI. veka*, Moskva 2007, s. 103-104.

¹⁵⁹ Gvosdev, *a.g.e.*, s. 52-53.

¹⁶⁰ Totleben'in Gürcistan'dan geri çekildiği dönemde Fransız Jean de Grailly, Rus askerinin bu topraklara geri dönmesinin pek mümkün görünmediğini söylemektedir. Bkz. Lang, *a.g.m.*, s. 878.

¹⁶¹ Baddeley, *a.g.e.*, s. 49; Temizkan, *a.g.m.*, s. 449.

¹⁶² İsmail Berkok, *Tarihte Kafkasya*, İstanbul Matbaası, İstanbul 1958, s. 376.

¹⁶³ Yolun yapımında 10.000 civarında işçi çalışmış, 30-40 bin kadar Rus askeri de Kuzey Kafkasyalı kabilelerin saldırılarına karşı bu işçileri korumuştur. Gürcü Kralı II. İrakli de işçilerin işesi için her hafta 100 araba erzak göndererek Ruslara olan bağlılığını göstermiştir. Bkz. Köse, *a.g.e.*, s. 217-218. Diğer yandan 25 Kasım 1783 tarihli bir hattı hümayun vasıtasıyla Türk yetkililerin de bölgeye gönderdikleri ajanlar sayesinde Rusların ve Gürcülerin Tiflis'e yol açma (Cebel-i Ananur yolu) ve zahire temini faaliyetlerini yakından takip ettikleri anlaşılmaktadır. Bkz. BOA.HH, № 10/339 (29 Zilhicce 1197).

Yolun tamamlanması ardından Rus askeri için Gürcistan'a giden yoldaki doğal engeller de ortadan kalkmış oluyordu¹⁶⁴.

Netice itibariyle 4 Ağustos 1783 (j.t.g. 24 Temmuz) tarihinde Rus İmparatoriçesi II. Katerina ve Gürcistan'ın Kartli-Kaheti Kralı II. İrakli arasında, Georgiyevsk Kalesi'nde 13 maddelik bir antlaşma imzalandı. Bu antlaşmada Rus tarafını Knez Grigory Aleksandroviç Potyomkin, Gürcü tarafını ise Knez İvan Konstantinoviç Bagration temsil ediyordu.¹⁶⁵ Antlaşma maddeleri gereğince; Kral İrakli kendisi ve varisleri adına İran ya da başka bir devletin himayesine girmeyi reddediyor, Rusya'nın hükmüne ve himayesine girmeyi kabul ettiğini beyan ediyordu (1. madde). Rusya da bunun karşılığında Kartli-Kaheti Krallığı'nın toprak bütünlüğünü tanıyarak bu krallığın müdafaasını üstleniyordu. (2. madde); Gürcüler ayrıca bundan sonra tahta oturacak kralı Rusya'nın onayına sunacaklar ve yeni kral Ruslar tarafından gönderilecek berat, sancak, kılıç, pelerin vs. alametlerle techiz edilmiş bir vaziyette Rus elçisi önünde sadakat yemini ederek görevine başlayacaktı (3. madde). Ruslar Gürcülerin kendilerinden habersiz başka devletlerle ilişki kurmasını da yasaklamışlardı (4. madde). İki taraf karşılıklı olarak payitahtlarında elçi bulundurabilecek (5. madde); Gürcülerin düşmanı olanlar Rusya'nın da düşmanı sayılacak, Gürcü Kralı payitahtını Rusların izni olmaksızın terk etmeyecek, aksi takdirde Rus idarecileri Gürcistan'ın idaresine el koyabileceklerdi (6. madde). Gürcüler tüm askeri güçleri ile Rusya'nın hizmetinde olacaklar, Gürcistan'da görev yapan Rus idarecileri rütbe olarak Gürcü mevkidaşlarından kıdemli sayılacaktı (7. madde). Gürcüler bu antlaşma ile dini anlamda da bir bağlılığa zorlanıyordu¹⁶⁶. Zira bundan sonra Gürcü Katolikosları ve Başpiskoposları 8. derecede olan Rus rahipleri ile eşit statüde sayılmak kaydı şartı ile Rus Kutsal Sinodu'na üye olabileceklerdi (8. madde). Bundan böyle Gürcü asilzadeleri de Rus bağdaşlıklarıyla aynı ayrıcalıklara sahiptiler (9. madde). Antlaşmanın diğer hükümleri ile taraflar arasında serbest

¹⁶⁴ Totleben'in Tiflis seferinden yaklaşık altmış sene kadar sonra, 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nın Kafkas cephesinde Rus ordusuna Tiflis'e kadar eşlik eden ünlü Rus şairi Aleksander Puşkin, o dönemde bile oldukça çetin olan yol şartlarından bahsetmektedir. Yekaterinodar'dan yola çıkan ve ilk gün yalnızca 15 verst yol alabilen kafile, Vladikafkas, Daryal ve Kazbek güzergâhını seyrederek karlı dağlar ve dar patikalardan geçmek suretiyle Tiflis'e ulaşabilmiştir. Bkz. A. S. Puşkin, *Erzurum Yolculuğu*, Çev. Ataol Behramoğlu, İşbankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, s. 12-23.

¹⁶⁵ *PSZRİ*, Sobr. 1, Tom. 21, 24 İyuna 1783 g., , № 15.835, s. 1014; Köse, a.g.e., s. 219.

¹⁶⁶ Ruslar, Gürcüler ile aynı inanca sahip olmalarını adeta bir araç olarak kullanmışlar ve Gürcü Kralı'nı manevi anlamda kendilerine bağlamak üzere bir antlaşma metni oluşturmuşlardır. Görünen o ki Ruslar kendilerine hizmeti aslında Hıristiyanlığa hizmet etmekle eş değer görmektedirler. Zira Kral II. İrakli'nin kutsal kitap üzerine ettiği yemin bize bunu açıkça göstermektedir: *"İncil üzerine yemin ederek, Rusya İmparatoriçesi II. Katerina'ya sadakatle bağlı kalacağıma söz veriyorum. Bilmümle memalığım adına Rusya'nın himayesini kabul ederek, Hıristiyanlık gereği Rusya Devleti'nin düşmanlarını kendime düşman bileceğim. Rusya Devleti'nin uğrunda canla başla ve kanımın son damlasına kadar mücadele edeceğim. Rusya'nın menfaatlerine aykırı bir hareketi duyduğum ve öğrendiğim an hemen Rusya'ya haber vereceğim. Rusya ile aynı mezhepten olduğumdan, üzerime düşen bütün vazifeleri tam layıkıyla yapacağım"*. Bkz. Köse, a.g.e., s. 221.

dolaşım, esir mübadelesi ve ticaret yapma hakkı konuları karara bağlanmıştır. (10. ve 11. maddeler)¹⁶⁷. 3 Ekim 1783 günü İmparatoriçe II. Katerina tarafından onaylanan Georgiyevsk Antlaşması'nın yürürlüğe girmesi ile Gürcistan, Osmanlı ve İran'a ebediyen sırtını dönüyor ve geleceğini kuzeydeki dindaşlarının insafına terk etmiş oluyordu¹⁶⁸. Güneyde yani İran'da ise bu antlaşmadan hayli rahatsız olan yeni bir hanedan Gürcistan üzerindeki eski haklarını yeni baştan inşa etmek için harekete geçmeye hazırlanıyordu.

1.2. Rusya'nın Güney Kafkasya Stratejisinde Değişim

Kartli-Kaheti Krallığı'nın Rus İmparatorluğu himayesine girmesi Gürcistan tarihi için büyük bir kırılma noktası teşkil etmektedir. Georgiyevsk Kalesi'nde imzalanan antlaşma maddeleri dikkatle incelendiğinde, ahitnamenin masumane bir Ortodoks dayanışması olmaktan öte, irredantizm¹⁶⁹ belirtileri gösteren bir yayılcılığın tezahürü olduğu net bir şekilde görülmektedir. Aslında Kafkasların güneyine sirayet etmek isteyen Ruslar için Tiflis'ten daha uygun bir merkez düşünülemezdi. Gürcü tarafı için de kuzeydeki müttefiklerinin devasa askeri gücü, bitmek tükenmek bilmeyen Dağlı saldırılarına ve hemen yanı başında bulunan kadim metbuları Osmanlı ve İran'a karşı bir garanti anlamını taşıyordu. Tüm bu şartlar altında istenen Rus-Gürcü ittifakı kâğıt üzerinde de olsa tesis edilmiş gibi görünüyordu. Ancak Osmanlı ve Rusya arasında 1787 yılında patlak veren savaş bu ittifakın geleceğine gölge düşürecek hadiselerin yaşanmasına sebep oldu. Rusların Güney Kafkasya'da ve özellikle de Tiflis havalisinde bulunan askeri gücünü 6 Kasım 1787 günü aniden geri çekmesi ardından Kartli-Kaheti Krallığı artık savunmasız hale gelmiş ve antlaşmadan doğan kazanımlarını bir anda kaybetmiş oluyordu. Bu ittifakın Ruslar tarafından ani bir kararla devre dışı bırakılması hadisesi, bu çalışma açısından izaha muhtaç bir durumdur. Zira Gürcistan toprakları Rusların Güney Kafkasya planları bakımından son derece stratejik bir öneme sahiptir.

¹⁶⁷ Georgiyevsk Antlaşması'nın Rusça'dan tercüme edilen tam metni için bkz. Özgür Türker, "Georgiyevsk Antlaşması Bağlamında Gürcistan-Rusya İlişkileri (1783)", *Yeni Türkiye*, Kafkaslar Özel Sayısı, C. VII, S. 77, Ankara 2015, s. 551-554. Söz konusu antlaşmanın Rusça orijinal metni için bkz. *PSZRİ*, Sobr. 1, Tom. 21, 24 İyulya 1783, № 15.835, s. 1013-1017. Antlaşma hükümleri için ayrıca bkz. Butkov, *a.g.e.*, Çast II, s. 122-130; Ahmed Vâsif Efendi, *Mehâsinü'l-âsâr ve Hakâikü'l-ahbâr*, Yay. Mücteba İlgürel, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1978, s. 76-77; Osman Köse, *1774 Küçük Kaynarca Andlaşması*, TTK Basımevi, Ankara 2006, s. 219-220; Gvosdev, *a.g.e.*, s. 55.

¹⁶⁸ Basra ve Bağdat Valisi Süleyman Paşa'nın 24 Ekim 1783 (h.t.g. 27 Zilkade 1197) tarihinde sadarete yazmış olduğu tahrirat ile Rusya tarafına geçen İrakli ile birlikte Gence, Revan ve Karabağ hanlarının da birlikte hareket ettiklerini rapor ediyordu. Bkz. Bkz. *Osmanlı Belgelerinde Karabağ*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, İstanbul 2009, s. 104.

¹⁶⁹ İredantizm: Yabancı bir ülke yönetimindeki soydaşları gerekçe göstererek yayılma siyaseti, kurtarımcılık. Bkz. Sevan Nişanyan, *Sözlerin Soyağacı: Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü*, Everest Yayınları, İstanbul 2009.

1.2.1. Tiflis'te Bulunan Rus Birlikleri'nin Kafkas Hattı'na Çekilmesi

Rusların Gürcistan'daki planlarının değişmesi hadisesi genel olarak İmparator I. Pavel'in Kafkas ötesindeki Rus emperyal politikalarını askıya alması ile açıklanmak istenmiştir¹⁷⁰. J. F. Baddeley bu ani geri çekiliş emrini 1796 yılında Katerina'nın ölümü ardından Rusya tahtına oturan I. Pavel'in verdiğini söylese de¹⁷¹ Rus planları çok önceden, daha II. Katerina döneminde farklı bir mecraya kaymıştır. Zira yaşanan süreç ve elimizde mevcut bulunan resmi yazışmalar, ne İrakli'nin ne de İmparatoriçe II. Katerina'nın birbirlerine karşı samimiyet ve güven duygusunu telkin edemediklerini ortaya koymaktadır. İki idareciyi de ortak bir umde etrafında bir araya getirmekten uzak görünen ittifak girişimi, daha başından itibaren olası bir kaosun habercisi gibiydi. Rusların Güney Kafkasya konusundaki planlarında Gürcistan sadece atılması gereken bir adım ve güvenilir bir liman olmaktan öteye gitmezken, olayın karşı tarafındaki Gürcü Kralı'nın asıl hedefi Ruslarla birleşmekten ziyade, onların askeri gücü vasıtasıyla güvenlik meselelerini çözüme ulaştırmak ve birleşik Gürcistan'ı yeniden ihya etmek için gereken adımları atmaktı.

Sırtını Georgiyevsk Antlaşması'na yaslayan Kral II. İrakli, 1787 yılında Tiflis'te konuşlu iki Rus birliği tarafından desteklenen ordusuyla birlikte, vassalı olan Müslüman Karabağ Hanı İbrahim Halil Han'ın (ölm. 1806) isyanını bastırmak üzere bir sefer düzenledi¹⁷². Rusların desteklediği bir başka Gürcü saldırısı da Nahcivan'a gerçekleştirildi ancak bundan da müspet bir netice alınmadı¹⁷³. Gürcü Kralı bu şekilde hem Rus gücünden istifade etme,

¹⁷⁰ Rus İmparatoru I. Pavel (1796-1801) genel itibariyle annesi II. Katerina'nın emperyal siyasetini desteklemediği ve özellikle Kafkasya, İran ve Hindistan'daki Rus çıkarlarını sekteye uğrattığı gerekçesiyle olumsuz bir imaja sahiptir. II. Katerina ve Aleksander taraftarlarınca akıl sağlığından yoksun bir idareci olarak gösterilmek istenen Pavel'in sanılan aksine sıra dışı bir zekâya sahip yetenekli bir politikacı olduğunu ortaya koyan birtakım görüşler bulunmaktadır. Başta Hugh Ragsdale olmak üzere Norman Saul ve A. M. Stanislavskaya gibi tarihçiler Pavel'in XVIII. yüzyılın sonlarında ve XIX. yüzyılın başlarında Rusya'nın Osmanlı Devleti ve Akdeniz'deki çıkarlarının gelişen İngiliz ve Fransız yayılmacılığı karşısında tehlikeye gireceği endişesini taşıyarak pragmatik bir biçimde güney sınırlarını güvence altına alacak politikalar ürettiğini söylemektedirler. Pavel, annesi Çariçe II. Katerina öldüğünde ilk icraat olarak Kafkasya'da fetih harekâtı yürüten Rus birliklerine geri çekilme emri vermiştir. Böyle bir maceranın Ruslar için felaketle sonuçlanacağına inanan Pavel, devam eden süreçte imparatorluğun Kafkasya ve İran'daki çıkarları için çatışmak yerine bu bölgelerde güvenebileceği müttefikler arama yoluna gitmiştir. Bkz. Muriel Atkin, "The Pragmatic Diplomacy of Paul I: Russia's Relations with Asia, 1796-1801", *Slavic Review*, Vol. 38, № 1 (March 1979), s. 60-61.

¹⁷¹ Baddeley'in söylediğine göre 1796 yılında vuku bulan İran savaşı ardından Rus tahtına oturan Pavel, varlığından hiç haz etmediği annesinin çalışma arkadaşlarını tasfiye ederek Güney Kafkasya'daki kazanımlarını elinin tersiyle itmiştir. Bkz. Baddeley, *a.g.e.*, s. 80.

¹⁷² II. İrakli, Çar için oldukça hassas bir konu haline gelen Gürcü Kossaklarını geri döndürmek için Karabağ'a gidilmesi işini üstlendi. İrakli Eylül 1787'de 5.000 kişilik askeri birliği ve Rusların *Egerskiy Batalion (Avcı Taburu)* adını verdikleri kuvvetlerle Gence'ye doğru hareket etti. Karabağ Han'ı İbrahim Han, İrakli ile süre gelen dostluğun sona ermesi ardından onun Rus desteğini alarak Gence'ye hücum edeceğini biliyordu. İbrahim Han'ın Gence'de bulunan melikleri Mecnun ve Abov'nun yenilginin kaçınılmaz olduğunu görerek Rus tarafına geçmeleri, işleri daha da kolaylaştırdı. Artık İrakli için Karabağ yolu açılmış bulunmaktaydı. İrakli, melikleri Knez Orbelian ve oğlu Knez Yulon komutasındaki 4.000 kişilik bir kuvvetle Karabağ üzerine yolladı. Bkz. P. G. Butkov, *Materiali dlya Novoy İstorii Kavkaza s 1772 po 1803 god*, Çast. II, Sankt-Peterburg 1869, s. 194-195.

¹⁷³ Çıldır Valisi Süleyman Paşa'nın 23 Ocak 1787 (h.t.g. 3 Rebiülâhîr 1201) tarihli tahririnde İraklinin Rus askeri ile takviye edilmiş 8.000 kişilik bir kuvvetle Revan'a saldırdığı, orada mukavemet gördükten sonra yönünü Nahcivan'a çevirdiği,

hem de Rusya'nın düşmanı olan Osmanlı Devleti ile iyi geçinme arzusunda iken, Rusların Gürcistan'da konuşlu birlikleri ile ilgili farklı planları vardı¹⁷⁴. Başarılı bir şekilde seyreden harekât sırasında Rus kumandanı Stefan Burnaşev'e¹⁷⁵ ansızın geri çekilme emri iletildi¹⁷⁶. Görünürde buna sebep aynı sene patlak veren Osmanlı-Rus savaşıydı. Gerçekte ise daha Türklerle resmi savaş bildirgesi ilan edilmeden önce bile, General Pavel Potyomkin tarafından Burnaşev'e tüm Rus birliklerini Gürcistan'dan geri çekmesi için gizli talimatlar gönderilmeye başlanmıştı. İrakli bu haberi alır almaz Burnaşev'e ateş püsküren bir mektup gönderdi. Kral II. İrakli, Potyomkin'in bu emri doğrudan kendisine iletmemesine kızdı. Gürcüler Rusların geri çekilmesine yardım etmek için hiçbir kaynaktan vazgeçilemeyeceğini söyleyerek açık bir şekilde herhangi bir yardım sunmayı reddettiler. İrakli'nin Rus kuvvetlerinin 1788 yılına kadar Gürcistan'da kalması yönündeki talebi de reddedildi¹⁷⁷. Rus İmparatoriçesi II. Katerina, Georgiyevsk Antlaşması'nın 2. maddesi¹⁷⁸ uyarınca Gürcülere verdiği Osmanlı ve İran'a karşı koruma taahhüdünü daha on yıl bile geçmeden unutmuş olsa gerek ki, Gürcistan'da konuşlu Rus birliklerine aniden geri çekilme emri verildi. Artık Gürcistan için İran tehlikesi kapıdaydı¹⁷⁹. 6 Kasım 1787 günü (j.t.g. 26 Ekim) Tiflis'te konuşlu Rus askeri gücü Gürcistan'ı terk etti ve Vladikafkaz'a çekildi¹⁸⁰.

1.2.2. Ruslar ve Gürcüler Arasında Güven Bunalımı

Rus askeri gücünün Tiflis'ten geri çekilmesi ile sonuçlanan olaylar silsilesi, iki taraf arasında bir kangrene dönüşen güvensizliğin belki de son halkası olarak karşımızda durmaktadır. Rusların Kafkasya'nın güneyine inerek yeni bir ağırlık merkezi oluşturmak iddiası ile ortaya çıktıkları ve henüz daha tam manasıyla bölgede söz sahibi olmadıkları bir

---

ancak burada da püskürtüldüğü rapor ediliyordu. Bkz. *Osmanlı Devleti ile Azerbaycan Türk Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri (Karabağ-Suşa, Nahçıvan, Bakü, Gence, Şirvan, Seki, Revan, Kuba, Hoy) 1575-1918*, C. II, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 1993, s. 77-79.

¹⁷⁴ Ruslar 1787 yılında patlak veren Osmanlı Savaşı çerçevesinde Kafkas ötesi bir harekât planından özellikle imtina ediyorlardı. Zira İmparatoriçe II. Katerina'nın hafızasında fiyasko ile sonuçlanan Totleben harekâtı hala tazeliğini korumaktaydı. Ayrıca Daryal Geçidi'ni aşma konusundaki zorluk Rusların kafasındaki bir başka çekinceydi. Bkz. David M. Lang, *The Last Years of the Georgian Monarchy 1658-1832*, Columbia University Press, New York 1957, s. 210.

¹⁷⁵ Stefan Daniloviç Burnaşev Gürcistan'a tam yetki ile atanan ilk Rus askeri idarecidir.

¹⁷⁶ Zurab Avalov, *Prisoedinenie Gruzii k Rossii*, Sankt-Peterburg 1901, s. 145.

¹⁷⁷ İrakli, Potyomkin'e yazdığı mektupta Rus idarecilere karşı sitemkâr bir tavır takınmaktaydı ve onlara şu sözlerle seslenmekteydi: “Şimdi Gürcistan'dan ayrılıyorsunuz ve biz bazı konularda aşırı derecede umutsuz bir vaziyete düşüyoruz, Ömer Han'ın bizi topraklarımıza saldırmakla tehdit etmesi gibi konularda”. Bkz. Gvosdev, a.g.e., s. 63.

¹⁷⁸ Madde 2: “Majesteleri Çariçe, Yüce Çar'ın içten ve ciddi bir şekilde verdiği sözü kabul eder ve aynı şekilde kendi adına ve varisleri adına imparatorluğu kanalıyla Kartli ve Kaheti Çarlığı'nın bütün yüce çarlarına destek ve himaye sağlayacağına dair söz ve güvence verir. Bunun bir kanıtı olarak, Majesteleri Çariçe, Yüce Çar İrakli Taymurazoviç hazretlerinin şu anki bölgesel (toprak) bütünlüğünü imparatorluk garantisi altına alır. Teklif edilen garanti zaman içinde değişen durumlara ve kazanılan başka bölgeler için de genişletilecek ve onu koruyacaktır.” Bkz. *PSZRİ*, Sobr. 1, Tom. 21, 29 Sentyabr 1783, № 15.835, s. 1015.

¹⁷⁹ Gavin R. G. Hambly, “Agha Muhammad Khan and the Establishment of the Qajar Dynasty”, *The Cambridge History of Iran*, Vol. 7, Ed. P. Avery, G. R. G. Hambly, C. Melville, Cambridge University Press, New York 2008, s. 127.

¹⁸⁰ P. G. Butkov, *Materiali dlya Novoy İstorii Kavkaza s 1772 po 1803 god*, Çast. II, Sankt-Peterburg 1869, s. 195.

dönemde, Gürcülerin onlara bel bağlamaları, İrakli'nin bazı bölgesel dengeleri çok iyi analiz edemediğini göstermektedir. Zira İrakli, daha henüz devreye girmeyen İran bir yana dursun, sınırında mukim bulunan Osmanlı Paşalıkları ve komşusu durumundaki yerel hanlıklarla olan ilişkilerde de oldukça kaygan bir zeminde yol almaktaydı. Öyle ki, Ahıska'da bulunan Süleyman Paşa'nın baskısı her geçen gün şiddetini arttırmakta ve onun tazyikiyle sınır tecavüzlerine yeltenen Lezgilerin yarattığı tahribat tahammül sınırlarını zorlar hale gelmekteydi. İrakli'nin Erzurum, Van, Bayezit ve Kars paşaları ile olan münasebetleri ise nispeten daha dostaneydi. Rusların bölgeye gelişi ardından İrakli'nin komşularıyla olan münasebetlerinde olumsuz anlamda bir değişim yaşandı. Kendi idaresinde bulunan Müslümanlar ona itaatsizlik göstermeye başladılar. Azerbaycan'dan gelen hediyelerin kesilmesi de otoritesinin örselendiği anlamına geliyordu. Bilhassa Revan artık ona bağlılık bildirmek istemiyordu. 20 sene boyunca İrakli ile dost geçinen Karabağ Hanı İbrahim Halil Han da ondan uzaklaşmıştı. Gürcü tüccarları İran ve Osmanlı topraklarında tacize uğruyor, Gürcü vatandaşları öldürülüp, bazıları köle olarak satılıyordu. Lezgilere para ve hediye göndermediği için onlar da Türklerin tarafına geçmişlerdi¹⁸¹.

Burada İrakli'yi yaptığı tercihten pişman olmaya sevk edecek usta bir siyasetin de Osmanlı idarecileri tarafından Ahıska Valisi Süleyman Paşa vasıtasıyla tatbik edildiğini belirtmemiz gerekmektedir. Gürcülerin Rus tarafına geçmesi ardından Türklerin lokal bağlantılarını kullanarak onları zor duruma düşürmek isteyeceklerini ön görmek çok da zor değildi. Süleyman Paşa'nın bu konudaki ilk hamlesi bir Dağıstan topluluğu olan Avarların Ömer Hanı¹⁸² (ölm. 1801) nezdinde gerçekleşti¹⁸³. 1785 yılında Türkler ve Lezgiler, Ruslar tarafından iki kez mağlubiyete uğrayınca, Süleyman Paşa Ömer Han'dan yardım istedi. Türkler bu hizmetine karşılık ona ayda 500 kese altın vermeyi taahhüt ediyorlardı. 20 bin kişilik bir ordu toplayan Ömer Han, 1786 yılının ağustos ayında Kaheti'yi kuşattı. Süleyman Paşa'nın planına göre Ömer Han Kaheti'yi kuşattığı sırada kendisi de Kartli'yi kuşatacaktı. Türklerin böyle bir hamle yapacağını az çok tahmin eden İrakli ise 8.000 kişilik ordusunu Gori, Tiflis, Telavi ve Signak (Siğnaği) gibi şehirlerde konuşlandırmıştı. Ancak İrakli'nin

¹⁸¹ Butkov, a.g.e., s. 177-178.

¹⁸² Avar Hanı Ömer Han'ın adı kaynaklarda zaman zaman Omar, Umma ya da Ümmi olarak geçmektedir.

¹⁸³“Devlet-i Aliyye tarafından vârid olan kavâim-i seniyyede ‘Dağıstan tarafından Rusya ülkesini asâkir-i kesîre ile çapul edip memleketini nehb ü gâret ile a’dâya hadşe vermeğe Dağıstan hanlarından cerî ve cesur han var mıdır ve kendüye ittîfak-ı azîme ve hazine-i vefîre i’tâ buyurulsa bu hîdmetin uhdesinden gelmeye kim muktedirdir ?’ isti ‘lâm buyurulduğu mûmâileyh Salih Bey’e tahrir ve Ümmi Han (Ömer Han) ile bu maddeyi sırren müzâkere ve tergîb ü teşvik eylemesi Çıldır valisi müşârûnileyh tarafından ifade ve tenbih olunmuş olmakdan nâşî nefsü'l-emr Dağıstan hanlarından Ümmi Han’dan gayri cerî ve cesur han olmayup Dağıstan hanlarından cümlesinden ziyade sâhib-i iktidar ve asâkir-i kesîre cem’ etmeğe liyâkati bedîdâr olup hîdmet-i mezkûrenin uhdesinden gelmeğe han-ı mûmâileyhden gayrisını akıl tecvîz etmeyeceğin”. Bkz. BOA, HH, № 27/1308, (23 Muharrem 1202).

en büyük korkusu, bir seneden fazla bir süredir maaş alamayan isteksiz askerlerinin silah ve teçhizat bakımından da yetersiz durumda olmalarıydı. Gürcü Kralı beraberinde az sayıda Gürcü ve Rus askeriyle Signak'a geldi. Bu sırada Ömer Han İrakli'ye her esir için 50 ruble ve senelik 10.000 ruble vermesi koşuluyla onun safına geçme teklifinde bulundu. İrakli ise her esir için 45 ruble para ve kalan kısmını değerli kumaşlarla ödeyeceğini söyleyerek ondan derhal Alazan Nehri'nin diğer tarafına doğru çekilmesini istedi. Bu sırada Süleyman Paşa'ya İstanbul'dan gelen geri çekilmesi yönündeki talimat İrakli'nin rahat bir nefes almasını sağladı¹⁸⁴.

Ömer Han vakıasının Rus-Gürcü birlikteliği üzerindeki sarsıcı tesirleri derinden hissedilmiştir. Öncelikle Osmanlı Devleti'nin Dağıstan hanlıkları üzerindeki yaptırım gücü açık bir şekilde görülmekle birlikte Rusların bunu bertaraf etme konusunda yaşadıkları zafiyet de su yüzüne çıkmıştır. Rusların bir süre Ahıska'da kalan Ömer Han'ı durdurmak yerine ona hediyeler vererek oyalamak istemesi de gözden kaçırılmaması gereken bir durumdur. En iyi askerlerini dört bir yana dağıtmak durumunda kalan İrakli ise yaşadığı maddi kaybın telafisi adına Ruslardan büyük oranda gıda ve askeri yardım talebinde bulunuyordu. Köy ve kasabaları talan edilen, Ahıska yakınlarındaki demir ve maden yatakları yağmalanan İrakli, parasız bir halde ordusunu bir arada tutmaya çalışıyordu. Üstelik eşi Kraliçe Darya da kendisini yanlış adımlar atmamakla suçluyor, Gürcü prensleri üzerindeki otoritesi zarar görüyordu¹⁸⁵.

II. İrakli artık dönülmez bir yola girmişti. Ruslarla antlaşması ve bunun yanında sınırda mukim bulunan Türk kalelerine yaptığı akınlar, Osmanlı Devleti nezdinde kendisini bertaraf edilmesi gereken bir tehdit konumuna getirmişti. Üstelik mevcut bulunan tek tehdit Osmanlı da değildi. Sürekli şiddetini arttıran Dağlı saldırıları ve daha mühimi eski metbuu olan İran'ın yeni bir hanedan etrafında toparlanarak eski vassallarını restore etme hazırlığı içinde olması İrakli'yi yeni bir stratejiye sevk etti. Daha 1787-1792 Osmanlı-Rus Savaşı patlak vermeden evvel yaşadığı hadiseler Ruslarla yaptığı antlaşmanın yeterli bir teminat olmadığını düşündürmüş olsa gerek ki İrakli, ani bir siyasi manevrayla yönünü İstanbul'a doğru çevirdi. Asında Osmanlı Devleti ve Gürcüler arasında iyi ilişkiler hasıl olması yönündeki ilk adım bizatihi Süleyman Paşa'nın kendisinden gelmiştir. Süleyman Paşa, Sultan I. Abdülhamit'ten aldığı geri çekilme emri sonrasında, tam da Gürcülerin Rus askeri

---

¹⁸⁴ Butkov, *a.g.e.*, s. 178-185.

¹⁸⁵ Butkov, *a.g.e.*, s. 187-188.

gücünün kendilerini savunma konusunda belirgin bir zafiyet içinde olduğunu hissettikleri bir esnada İrakli'ye dostluk elini uzattı¹⁸⁶. Buna karşılık İrakli de 9 Kasım 1786 tarihinde (j.t.g. 29 Ekim) Süleyman Paşa'ya bir iyi niyet mektubu göndererek¹⁸⁷ batı sınırını güvence altına almaya çalışmıştır¹⁸⁸. Süleyman Paşa'nın da İrakli'den bazı istekleri bulunmaktaydı. Öncelikle Gürcistan'ı güvenli hale getirmek için İrakli'den Rusya'da bulunan iki oğlunu geri çağırarak Rus birliklerini ülkesinden göndermesini talep etti. Kendisine en iyi adamlarından 12 tanesini yollayarak Dağlı saldırılarına karşı korunma taahhüt etmekteydi. İrakli de iki Gürcü prensini kendisine göndererek Süleyman Paşa'ya mukabelede bulundu. İrakli Ruslara ise, bu hamleyi Süleyman Paşa ile aralarındaki sınır anlaşmazlıklarını çözmek için yaptığını söylemekteydi¹⁸⁹.

İrakli'nin Ahıska'da bulunan Türk Paşası ile dirsek temasına geçtiğini haber alan Rus makamları da Osmanlı-Gürcü sınırında etkinliğini arttıran Süleyman Paşa konusunda teyakkuz halindeydiler. O sırada İstanbul'da bulunan Olağanüstü Rus Orta Elçi Yakob İvanoviç Bulgakov'un İmparatoriçe II. Katerina'ya 12 Haziran 1787 (j.t.g. 1 Haziran) tarihinde göndermiş olduğu gizli raporda; Süleyman Paşa'nın Rusya'nın bölgedeki çıkarları için büyük bir tehlike arz ettiği, kendisinin bir an önce bölgeden el çektilmesi için Osmanlı makamlarına baskı yapılması gerektiği belirtilmiş ve Ruslarla olası bir savaşa girmekten çekinen Osmanlı Sultanı'nın kolaylıkla ikna edilebileceği ifade edilmiştir¹⁹⁰. Bulgakov'a Rus Senatosu tarafından gönderilen 26 Temmuz 1786 (j.t.g. 15 Temmuz) tarihli ukazda ise; Osmanlı makamlarının Gürcistan sınırında huzursuzluk yarattıkları, Lezgilere el altından yardım ettikleri ve bu durumun iki ülke arasında yeni bir savaşa yol açmasının uzak bir ihtimal olmadığı dile getirilmektedir¹⁹¹.

Osmanlı-Gürcü sınırında yaşanan hadiselerle hemen hemen çağdaş sayabileceğimiz Rus tarihçi Piyotr Grigoreviç Butkov da (ölm. 1857) Türk idarecilerin Dağıstan ve Azerbaycan

---

¹⁸⁶ Butkov, *a.g.e.*, s. 187.

¹⁸⁷ Esasında İrakli'nin bu hareketi Georgiyevsk Antlaşması'nın 4. maddesinin ihlali anlamına geliyordu. Zira Gürcü Kralı, Rusların izni ve haberi olmaksızın bir başka devlet ile yazışma yapmayacağını beyan etmişti. Bkz. Madde 4: *Yüce Çar hazretleri, Rus sınır makamlarının ve Majesteleri Çariçe'nin bakanları tarafından atanan (Gürcistan maslahatının) önceden rızası olmaksızın komşu devlet idarecileri ile ilişki kurmayacağına dair söz verir. Komşu devlet makamları tarafından bir görevli ya da mektup geldiği vakit onları alarak Rus sınır makamlarına ve Majesteleri Çariçe'nin İmparatorluk bakanlarına başvuracak, gelen görevlilere ve komşu devletlerin idarecilerine verdiği cevap hakkında bilgi verecektir*". Bkz. *PSZRİ*, Sobr. 1, Tom. 21, 29 Sentyabr 1783, № 15.835, s. 1015.

¹⁸⁸ II. İrakli bu antlaşma için iki Gürcü prensini de Süleyman Paşa'ya rehin olarak göndermiştir. Bkz. "Perevod pisma Suleymana-paşı ahaltsihskavo k tsaryu İraklyu", *Sbornik imperatorskovo Russkovo istoričeskovo obşestva (SİRİO)*, Tom. 47, Sankt-Peterburg 1885, s. 193-194.

¹⁸⁹ Butkov, *a.g.e.*, s. 191-193.

¹⁹⁰ "Donesenie Butkova İmperatritse Ekaterine II" 1 İyunya 1786 g., *SİRİO*, Tom. 47, s. 162-164.

¹⁹¹ "Ukaz deystvitelnomu statskomu sovetniku, çrezviçaynomu poslanniku i polnomoçnomu ministru Bulgakovu", 15 İyulya 1796, *SİRİO*, Tom. 47, s. 168-170.

hanlıklarına mütemadiyen para ve hediyeler göndererek Gürcü sınırını taciz etmelerini sağladıkları yönünde ifadeler kullanmaktadır¹⁹². Bu noktada Osmanlı arşiv belgeleri de Butkov'un bu iddiasını doğrular nitelikte bilgiler ihtiva etmektedir¹⁹³. Butkov ayrıca bu işlere ön ayak olan Süleyman Paşa hakkında Ruslar tarafından Osmanlı makamlarına iletilen rahatsızlığın da hiçbir surette dikkate alınmadığını eklemektedir¹⁹⁴.

1.2.3. Rus-Gürcü İttifakında Yol Ayrımı

Rusların Osmanlı-Gürcü yakınlaşmasından ne denli rahatsız oldukları Bulgakov ve St. Petersburg arasındaki yazışmalardan net bir biçimde anlaşılmaktadır. Ruslar kendi metbuu durumunda olan Kartli-Kaheti Kralı II. İrakli'nin aralarında imzalanan antlaşmaya aykırı bir biçimde Türkler ile yakınlık tesis etmesi hadisesi karşısında, asıl muhatap olarak İrakli'den ziyade Osmanlı makamlarını sorumlu tutmaları ve İstanbul'da bulunan Bulgakov'u sürekli olarak bu konuda temkinli olmaya davet etmeleri dikkat çekicidir. Bulgakov'un eline ulaşan 19 Ağustos 1786 (j.t.g. 8 Ağustos) tarihli bir diğer ukazda; Türk makamlarının bütünüyle Rus hâkimiyetine girdiği bilinen Kartli-Kaheti Krallığı ile olan muhaberesinin olası bir Osmanlı-Rus harbine davetiye çıkardığı belirtilmekte ve General Potyomkin'in bizzat Gürcistan sınırına giderek güvenlik meseleleri hususunda önlemler alacağı dile getirilmektedir¹⁹⁵.

Rusların Kafkasya sınırında filizlenen Osmanlı-Gürcü yakınlaşması konusunda da elle tutulur bir istihbarat sahibi olduğunu burada belirtmeliyiz. Zira Bulgakov, Osmanlı Sultanı I. Abdülhamit'in Süleyman Paşa'ya göndermiş olduğu fermanı Fransız Büyükelçisi vasıtasıyla gizlice ele geçirerek 26 Ekim 1786 (j.t.g. 15 Ekim) tarihinde II. Katerina'ya rapor etmesi, Rus makamlarının şüphelerini somut hale getiren önemli bir gelişmedir. Ferman'da Süleyman Paşa Gürcü sınırında huzursuzluk yaratan Lezgiler konusunda uyarılmakta ve iyi komşuluk gereği bu olayların önüne geçilmesi istenmektedir¹⁹⁶. Bunun dışında sınırda

¹⁹² Butkov, *a.g.e.*, s. 176.

¹⁹³ Bkz. "Azerbaycan ve Dağıstan hanlarına gönderilen hediye saat ve paralar", BOA, *C.SM*, № 132/6610, (18 Şevval 1198); "Karabağ Hanı İbrahim Halil Han'ın kâtibi Muhammed Mirzâ'ya verilecek olan kaftan ve hediyelik eşyalar", BOA, *C.DH*, № 82/4085, (25 Şaban 1198); "Dağıstan ve Kafkas hanlarına, Çıldır valisi Süleyman Paşa marifetiyle ve Salih Bey mübaşeretiyle gönderilen teşrifatın gecikmesi sebebiyle sadır olan beyaz üzerine Hatt-ı Hümayun", BOA, *HH*, № 1441/59215, (1 Zilhicce 1201).

¹⁹⁴ Butkov, *a.g.e.*, s. 177.

¹⁹⁵ "Ukaz deystvitelnomu statskomu sovetniku, çrezviçaynomu poslanniku i polnomoçnomu ministru Bulgakovu", 8 Avgusta 1786 g., *SİRİO*, Tom. 47, s. 170-173.

¹⁹⁶ Rus raporlarına yansıyan Sultan I. Abdülhamit'in fermanında Süleyman Paşa'ya "Duydum ki, iznim olmadan Dağıstan'dan kaçan Lezgiler Tiflis'e gelerek köy kasabaları yağma etmişler. Bir daha böyle olayların çıkmamasını emrediyorum. İyi komşuluk ilişkileri dışında kalan bu davranışların bir daha olmamasını sağlamalısınız. Ayrıca Tiflis ile olan sınırımızda sükûnet ve asayiş sağlamalısınız" demektedir. Bkz. "Donesenie Ya. İ. Butkova İmperatritse Ekaterine II", 15 Oktyabrya 1786 g., *SİRİO*, Tom. 47, s. 184-191.

incelemeler yapmak üzere bizzat giden General Potyomkin de Süleyman Paşa'nın İrakli'ye göndermiş olduğu bir mektubu ele geçirerek durumu Bulgakov'a iletmiştir. Potyomkin'in 24 Aralık 1786 (j.t.g. 13 Aralık) tarihli mektubunda Süleyman Paşa ile İrakli arasındaki yakınlaşmaya dikkat çekilmekte, bu durumun büyük bir tehlike arz ettiği dile getirilmektedir. Süleyman Paşa İrakli'den Rusya ile olan ittifakını bozarak Osmanlı Devleti ile dostluk kurmasını ve bunun için Sultan'a bir elçi göndererek ona karşı olan bağlılığını bildirmesini de tavsiye etmektedir¹⁹⁷. İrakli'nin Osmanlı tarafına geçmeye meylettiğini de yine Osmanlı makamları ve Süleyman Paşa arasında vuku bulan muhaberat vasıtasıyla öğreniyoruz¹⁹⁸.

Rusların sabrı artık iyiden iyiye taşmıştı ve nihayetinde 6 Kasım 1787 günü Tiflis'te bulunan iki Rus birliğine geri çekilme emri verildi. Haddizatında Gürcistan'daki Rus birliklerini geri çekilmesi bir yönüyle de Gürcüler adına olumlu bir hadise olarak da kabul edilebilir. Zira sayıca az olan bu kuvvetlerin Kartli-Kaheti topraklarını düşman saldırılarına karşı korumaktan ziyade, onların komşularıyla olan münasebetlerine menfi tesirler yaptığını da bir vakıa olarak dile getirmek durumundayız¹⁹⁹. Bununla birlikte Rusların bu hamlesinin geri planında da birçok farklı sebep olması ihtimal dâhilindedir. Bu konuda birçok fikir ortaya atılmakla birlikte bunlardan en kayda değer olanlarını Butkov şu şekilde sıralamaktadır;

- 1) Gürcistan'da konuşlandırılacak Rus birliklerinin ikmalinin çok zor olması,
- 2) Rusya'nın Gürcistan'ı Osmanlı Devleti'ne karşı yürütülecek harekâtlarda bir üs olarak kullanmaktan vazgeçmesi,

¹⁹⁷ "Pismo Knyaza Potemkina-Tavriçeskavo Ya. İ. Bulgakovu", 13 Dekabrya 1786 g., *SİRİO*, Tom. 47, s. 191-194. Potyomkin'in Bulgakov'a 5 Ocak 1787 (j.t.g. 25 Aralık 1786) tarihli bir diğer mektubunda ise Süleyman Paşa tarafından İrakli'ye yapılan ittifak teklifinin Rus-Gürcü ittifakını fiilen ortadan kaldırdığı açık bir şekilde dile getirilmektedir. Bkz. "Pismo Knyaza G. A. Potemkina-Tavriçeskavo Ya. İ. Bulgakovu", 25 Dekabrya 1786 g., *SİRİO*, Tom. 47, s. 194-195.

¹⁹⁸ 9 Mayıs 1787 tarihli bir Osmanlı arşiv vesikasında Dağıstan'daki Lezgi gruplarıyla Kral II. İrakli arasında bir çatışma vuku bulduğu ve Çıldır Valisi Süleyman Paşa'nın arabuluculuk yaparak taraflar arasında barışın sağlanmasına önayak olduğu belirtilmektedir. İşin ilginç yanı ise be belgede İrakli'nin Osmanlı Devleti'ne tabi olduğunun belirtilmesidir. "Dağıstan'da bulunan Lezgilerin Tiflis Hanı Ereğli Han'ın memleketine tecavüz eyledikleri mesmu olduğundan ve Ereğli Han Devlet-i Aliye himayesinde olmağla bu hal rıza-yı hümayuna mugayir bulunduğundan tecavüzat-ı vakıanın menine dair vaki olan tebliğe cevaben Çıldır Valisi Süleyman Paşa tarafından gönderilen iş bu tahriratta Lezkiilerle Ereğli Han arasında tekevvin eden hadise esnasında Çıldır'a gelen Lezgiler ehl-i İslam'dan olduklarından misafirlikten men olunmamağla Ereğli Han ile aralarında soğukluk hâsıl olmuş ise de şimdi dostluk iade kılınmış olduğu ve han-ı mumailiyh tarafından komşuluğa muğayir bir hal görülmedikçe kendisi tarafından da vukua getirilmeyeceği beyan olunmaktadır". Bkz. BOA.CH, № 12/ 552, (21 Recep 1201). Oysaki Kral II. İrakli Georgiyevsk Antlaşması'nın 1. maddesi gereği sadece ve sadece Rusya'nın tabiyetinde bulunacağını beyan etmişti. "Kartli ve Kaheti Çarlığı'nın yüce Çarı İrakli kendi, varisleri ve halefleri adına herhangi bir devlete vassal olmayı, İran'a ve başka herhangi bir devlete kısmen ya da bütünüyle bağımlı olmayı resmi bir şekilde reddeder ve onun varisleri tahtın parlak geleceği için sadık bir şekilde, devlet adına verilecek desteğin ivedilikle sağlanması için Majesteleri Çariçe ve onun saygın varislerinin yüce gücü ve koruyuculuğu dışında başka hiçbir otoriteyi tanımayacağını bu anlaşma ile tüm dünyanın karşısında deklare eder". Bkz. PSZRİ, Sobr. 1, Tom. 21, 29 Sentyabr 1783, № 15.835, s. 1014-1015.

¹⁹⁹ Avalov, a.g.e., s. 147.

3) Kral II. İrakli'nin Osmanlı ve Rusya arasında patlak veren savaşa dâhil olmak istememesi²⁰⁰.

Avalov ise Butkov'un ileri sürdüğü nedenlere ek olarak İran faktörünü akıllara getirmektedir. Ona göre Ruslar Gürcistan'da konuşlu askerlerini olası bir İran saldırısında sırf Gürcistan'ı korumak pahasına heba etmektense bu birlikleri Osmanlı-Rus savaşına daha etkili bir şekilde kullanmak istemişlerdir²⁰¹.

Gürcülerin Rusya ile kan uyuşmazlığı yaşamasına neden olan hadiseler, bugün elde mevcut bulunan kaynaklar ışığında daha net gözlemlenebilmektedir. İki tarafın da bir satranç oyununda olduğu gibi, birbirlerinin hamlesine karşılık kontra bir hamle yaparak adeta birbirlerine olan sadakatlerini test ettikleri görülmektedir. Rusya'nın Gürcistan'da konuşlu birliklerini geri çekme hamlesi hiç şüphesiz İrakli'nin Çıldır'da bulunan Türk Paşası Süleyman ile olan gizli ittifak arayışına bir tepkiydi. Ruslar daha sonra bir hamle daha yaparak 1788 yılında Potyomkin aracılığı ile İrakli'ye İmereti Kralı Solomon'u da yanına alarak Güney Kafkasya'daki Osmanlı kalelerine taarruz etmesini istediler. Ancak bu teklif de İrakli nazarında kabul görmedi²⁰². Esasında İrakli yaklaşmakta olan İran tehdidine karşı Ruslardan daha ziyade Ahıska Paşası Süleyman'dan almış olduğu teminata güveniyordu²⁰³. Rusya'nın bölgedeki varlığı henüz Gürcüleri Osmanlı ve İran'a karşı tatminkâr bir biçimde garanti altına almaktan uzak görünüyordu. Buna ek olarak zaten olası bir İran yaptırımını karşı karşıya kalacağı bilincinde olan İrakli'nin Osmanlı ile yumuşama temayülleri gösteren ilişkilerini Rus kampanyasına hizmet ederek tehlikeye atmak istememesi, dönemin şartları göz önüne alındığında anlaşılabilir bir tutumdur. Üç büyük güce karşı varlığını muhafaza etme savaşında olan Kral II. İrakli, her defasında bu güçlerden bir tanesini yanına alma temayülü göstermiş ve bu durum muhatapları nazarında ihanet olarak algılanmıştır.

Ancak İrakli'nin rüzgâra göre sürekli yön değiştiren politikaları artık Osmanlı Devleti nezdinde de bir itibar görmüyordu. Zira İrakli'nin Osmanlı-Rus savaşının patlak vermesinden sonra vuku bulan bu ittifak teşebbüsü, Osmanlı makamları tarafından bir hile olarak algılanmış ve 9 Ocak 1788 tarihli bir tahrirde Sultan'a bu şekilde arz edilmiştir²⁰⁴.

²⁰⁰ Butkov, *a.g.e.*, s. 196.

²⁰¹ Avalov, *a.g.e.*, s. 154-155.

²⁰² Gvosdev, *a.g.e.*, s. 64.

²⁰³ Avalov, *a.g.e.*, s. 146-148; Lang, *a.g.e.*, s. 210-211.

²⁰⁴ "Tiflis Hanı İrakli Han Rusya'dan vazgeçerek Devlet-i Aliyye'ye tebaiyet edeceğine ve Divan Kâtibi Taymuraz ve Berat oğlu Osebi'yi Çıldır valisine gönderdiği ve akrabasından iki kişiyi rehine olarak vereceği bildiriliyorsa da; İrakli Han'ın hilâkâtı malum olduğundan basiretkâr bulunulması ve padişaha arzı icap ettiğine dair olup, üzerinde Prusya elçisinin

Netice itibariyle Rusya ile Gürcüler arasında 1787-1792 Osmanlı-Rus Savaşı ile ilgili birtakım anlaşmazlıklar yaşanmıştır. Rusların Osmanlı ile yapılacak olan savaşta Georgiyevsk Antlaşması'nın 7. maddesi gereğince Gürcü askeri gücünden faydalanmak istemesi kaçınılmazdı. Ancak yanı başındaki Osmanlı Devleti ile sıkıntı yaşamak istemeyen Kral II. İrakli'nin buna yanaşmadığı ve Rusları geri çevirdiği anlaşılıyor. İşin ilginç tarafı Kral İrakli Ruslara cephede destek vermediği gibi savaşın bitmesinden iki yıl kadar sonra 28 Temmuz 1794'de Osmanlı Devleti'ne bir mektup daha ileterek sadakatini bildirmiş, Rusya ve İran devletlerine karşı herhangi bir temayülü olmadığını dile getirmiştir²⁰⁵. Bu durum da artık iyice yaklaşan İran tehdidine karşı Gürcü Kralı II. İrakli'nin bir başka siyasi manevra arayışı içinde olduğunu göstermesi bakımından önemli bir anekdotur.

1.3. Ağa Muhammed Han'ın Kafkasya Seferi ve Güney Kafkasya'da Kaçar Restorasyonu

1795 yılından itibaren Rusya ve Osmanlı devletleri arasında Kafkasların güneyinde vuku bulan iktidar mücadelesine bölgenin belki de en eski aktörü konumundaki İran'ın da dâhil olduğunu görmekteyiz. İran'ın kendi iç meseleleri ve siyasi istikrarsızlıklar sebebiyle biraz gecikmeli olarak olaylara müdahil olduğu Güney Kafkasya için, artık çatışmalarla dolu bir dönem başlayacaktır. Ağa Muhammed Han'ın 1795 yılında yapmış olduğu Kafkasya seferi bir anlamda da Rusların geri çekilmesine karşılık gelen ileri bir hamleydi. Artık bekleme sırası Ruslarda, sahneye çıkma sırası da bölgenin eski metbuu olan İran'daydı. Rusların merak ettiği bir başka konu da Gürcülerin nasıl bir tutum sergileyecekleriydi. 1783 yılındaki teminatların önemli bir kısmı daha üzerinden on yıl bile geçmeden karşılıklı olarak çiğnenmişti. Gürcülerin ve İrakli'nin sadakatini son bir kez daha test etmek isteyen Ruslar temkinli bir biçimde İran'dan gelecek karşı hamleyi bekliyorlardı.

1.3.1. Kaçar Hanedanı'nın Ortaya Çıkışı ve İran'da Yükselişi

İran'da Zend Hanedanı'nın zayıflamaya yüz tuttuğu bir dönemde bir başka Türkmen aşireti olan Kaçarlar, Esterabad merkez olmak üzere iktidarını sağlamlaştırmış ve Ağa Muhammed Han'ın (1789-1797), 1796 yılında adına hutbe okutup, para bastırması ile birlikte İran tarihinde *Kaçar Dönemi* olarak bilinen yeni bir döneme girilmiştir²⁰⁶. İlk olarak

---

tavassut edeceğine dair takrirlere reisülküttab ile görüşülmesi hakkında Sadrazam Yusuf Paşa'dan kaymakam paşaya tahrirat" Bkz. BOA, HH, № 24/ 1220, (30 Rebiülevvel 1202).

²⁰⁵ BOA, HH, № 1403/56684, (29 Zilhicce 1208).

²⁰⁶ Necef Kuli Han Dunbuli, *Maasir-i Sultaniyye (Dynasty of the Kajar)*, İngilizce Ter. Sir Harford Jones Brydges, London 1833, s. 1-9. Kaçarlar hakkında ayrıca bkz. Faruk Sümer, "Kaçarlar", *DİA*, C. 24, s. 51-53.

İsfahan'ı ele geçiren Ağa Muhammed Han²⁰⁷ daha sonra Şiraz'ı ve son olarak da Kirman'ı hâkimiyeti altına aldı²⁰⁸. Ağa Muhammed Han, Kirman'ı dört ay kuşattıktan sonra ele geçirmiş ve büyük bir katliamdan sonra da burada bulunan son Zend hükümdarı Lütf Ali Han'ı ortadan kaldırmıştır²⁰⁹. Onun bu başarıları Osmanlı Devleti nezdinde de yankı bulmaktaydı²¹⁰.

Ağa Muhammed Han, Zend Hanedanı'nın son kalıntılarıyla mücadele ederken bir taraftan da kendi kardeşleriyle amansız bir iktidar savaşına tutuşmuştur. Üç kardeşini daha 18 yaşında iken çeşitli yollarla öldüren Ağa Muhammed, diğer kardeşi Murtaza Kulu Han ile uzun müddet mücadele etmek zorunda kalmıştır²¹¹. Kardeşi ile sekiz sene mücadele eden Murtaza Kulu Han, sonunda Ruslara sığınarak kraliçe ile görüşmek için talepte bulunmuş, ancak bu istek olumsuz karşılanmıştır. Ağa Muhammed Han ise bu sırada İran'ın yarısını ele geçirerek şah olma hayali kurmaya başlamıştı²¹².

²⁰⁷ Ağa Muhammed Han'ın hayatı ve faaliyetleri genel itibarıyla dört devreye ayrılabilir. İlk devre henüz genç yaştaiken alıkonularak 37 yaşına kadar Şiraz'da esir tutulduğu 1779 yılına kadar olan dönem; ikincisi 1779-1785 yılları arasında yaklaşık altı yıl süren ve Elbruz bölgesinde kontrolü ele alarak kuzey ve kuzeybatı İran'a hâkim olarak Ali Murad Han Zend'le rekabete girdiği dönem; üçüncüsü 1785-1794 yılları arasında Irak-ı Acem'i (İran'ın orta kesimleri) Zendlerden alarak Fars ve Kirman'ı fethettiği ve hemen bunun akabinde de Lütf Ali Han Zend'in ölümüyle sonuçlanan dönem; son olarak ise 1794-1797 yılları arasında İran platosunun büyük kısmını ve eski Zend Hanedanı topraklarını ele geçirecek vaktiyle bir Safevi vilayeti olan Gürcistan'ı yakıp yıktığı, kendisini şah ilan ettiği ve Horasanı fethettiği dönemdir. Bkz. Gavin R. G. Hambly, "Agha Muhammad Khan and the Establishment of the Qajar Dynasty", *The Cambridge History of Iran*, Vol. 7, Ed. P. Avery, G. R. G. Hambly, C. Melville, Cambridge University Press, New York 2008, s. 114; Ağa Muhammed Han'ın hayatı ve faaliyetleri hakkında ayrıca bkz. Emine Pakravan, *Ağa Muhammed Han*, Çev. Cahangir Efkari, Tahran 1363; Faruk Sümer, "Ağa Muhammed Şah", *DİA*, C. 1, s. 455-456; J. R. Perry, "Aga Mohammad Khan Qajar", *Encyclopedia Iranica*, Vol. I, Fasc. 6, s. 602-605; Yılmaz Karadeniz, *İran Tarihi (1700-1925)*, Selenge Yayınları, İstanbul 2012, s. 237-247.

²⁰⁸ Rıza Kulu Han Hidayet, *Tarih-i Ravzatü's-Safâ-yı Nâsrî*, Tashih: Cemşid Keyanfer, C. XIII, İntişârât-ı Esâtir Tahran 1385, s. 7354.

²⁰⁹ Hidayet, *a.g.e.*, s. 7371.

²¹⁰ Osmanlı Devleti Kars Muhafızı Numan Paşa'nın 1791 (h.t.g. 1205) tarihli raporu ile Ağa Muhammed Han'ın Horasan, Şiraz, İsfahan, Mazenderan ve Gilan'da hâkimiyeti ele aldığı öğreniyordu. Bkz. *Osmanlı Devleti ile Azerbaycan Türk Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri (Karabağ-Suşa, Nahçıvan, Bakü, Gence, Şirvan, Seki, Revan, Kuba, Hoy) 1578-1914*, C. I, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 1992, s. 148-150.

²¹¹ Ruslar tarafından kaleme alınan eserlerde genel olarak Ağa Muhammed Han'ın hayatı ve kişiliği hakkında olumsuz ifadeler göze çarpmaktadır. Buna çarpıcı bir örnek olarak Potto'nun kendisiyle ilgili verdiği bilgilere bakmak sanırım yeterli olacaktır. "Ağa Muhammed Han şüphesiz ki doğuda yükselişe geçen idarecilerin en dikkat çekicilerinden biriydi. Yine şüphesiz ki o korkunç bir insandı ve kaderi insan sevgisinden uzak bir biçimde şekillenmişti. Dedesi olan Gilan Hanı'nın Nadir Şah tarafından öldürülmesinden sonra hadım edildi ve İran Şahlarının yanında sefil bir hayat sürdü. Bu olay onun kin ve nefretle büyümesine sebep oldu. Daha çocukken bu nefretini açık bir şekilde gösteremese de taşıdığı sarayın nadide halılarını keserek Şah'a zarar vermek için çaba sarf ediyordu. Bu değerli eşyalar ilerde kendi eline geçtiğinde ise onlara bakıp 'Keşke bu aptalca işleri yapmamış olsaydım, ama geleceği tahmin edemezdim' diyordu. Onun görünüşü ise Gürcü efsanelerindeki gibi şeytanın ve karanlık karakterlerin bir yansıması gibiydi. Kısa boylu, zayıf, buruşuk ve sakalsız yüzüyle hadım Ağa Muhammed Han bir yaratığı andırıyordu" Bkz. V. A. Potto, *Kavkazskaya Voyna (Drevniih vremen do Yermolova)*, Tom. I, Moskva 2006, s. 143; Dubrovin'in tasvirleri de en az Potto kadar ürkütücüdür: "Çocukluğunda Nadir Şah'tan büyük işkence gören Ağa Muhammed Han, hayatın sonuna kadar nefret ve kinle yaşamıştı. Şüphesiz ki İran'ın gelmiş geçmiş en acımasız hanlarından biriydi. Fiziksel olarak daha çok kadına benzeyen bir bedene sahipti. Yüzü çirkin ve buruşuktu. İnsanlara baktığı zaman, onların korkudan yere baktığı da bir gerçektir. Karakter olarak da çok kindar ve cimriydi. Elinde olsa tüm dünyayı Nadir şahın na'şına yaptığı gibi ayakları altına alır her gün üzerinden geçer ve gülerdi. İran sarayında en çok insan onun zamanında katledilmişti. Merhamet ve iyilik kelimelerini ağzından duyan olmamıştı". Bkz. Dubrovin, *İstoriya Voyni*, Tom. III, s. 1-2.

²¹² Dubrovin, *İstoriya Voyni*, Tom. III, Sankt-Peterburg 1886, s. 4-7.

Ağa Muhammed Han, yaptığı savaşlar ve savaşlarda elde ettiği zaferlerden sonra kendisini tahta çıkmaya hazır görmekteydi. 1795 senesinde Tahran'da yerel yöneticilerin ve komutanların da katılacağı bir kurultay düzenleyen Ağa Muhammed, burada sunacağı belli şartların kabul edilmesi halinde kendisini şah ilan edecekti²¹³. Buna göre eğer kendisi şah olursa bütün yöneticiler ve komutanlar o ölüncüye kadar onun arkasında olacak ve hiçbir suretle ona sırt çevirmeyeceklerdi²¹⁴. Ağa Muhammed Han, şartlarını kabul ettirdikten sonra önceden hazırlattığı Safevi hükümdarı Şah İsmail'e ait kılıcı kuşanarak kendisini Safevilerin ebedi mirasçısı olarak ilan etti²¹⁵. Bu sırada Ruslar da İran'da vuku bulan gelişmeleri yakından takip etmekteydi. Grigory Potyomkin, Kafkasya Valisi olan yeğeni Pavel Potyomkin'e Ali Murad Han'ı bertaraf eden ve İsfahan'ı ele geçiren Ağa Muhammed Han ile yazışmalara başlaması ve dostluk ilişkileri kurması yönünde emirler gönderiyordu²¹⁶.

1.3.2. Ağa Muhammed Han'ın Güney Kafkasya Siyaseti

İran'da kontrolü ele geçirip payitahtını Tahran'a taşıyan Ağa Muhammed Han'ın şimdiki gayesi hâkimiyet sahasını Safeviler çağındaki sınırlara ulaştırmaktı. Zira iktidarın konsolide edildiği, İran platosu üzerindeki kontrolün sağlandığı ve yerel rakiplerinin bertaraf edildiği bir İran'ın özlemi, Safevi döneminden bu yana çekilmekteydi²¹⁷. Diğer yandan Ağa Muhammed Han'ın, Nadir Şah zamanında alınan ve Zendler döneminde elden çıkan Hindistan ve Afganistan için de uzun vadede planları bulunmaktaydı²¹⁸. Muhammed Han, Şah İsmail'e ait kılıcı kuşandıktan hemen sonra gözünü Kafkasya'ya çevirdi. İlk adım olarak 1791 yılında Azerbaycan hanlıklarına haber gönderip, iktidarını kabul etmeleri ve himayesine girmeleri yönünde çağrıda bulundu. Aksi takdirde ordusunu alarak bu toprakları istila edeceğini söylüyordu. İktidarını güvence altına almak için, bu hanların en yakın akraba

²¹³Ağa Muhammed Han kurultayda kendisini dinleyenlere etkileyici bir konuşma yapmıştır. Muhammed Han kendisini dinleyenlere şöyle seslenir: “Bir kişinin kendisine göre taraftarları varsa ve halk tarafından seçilmişse o bir padişahdır. Tacı başa geçirmek ise ancak bir tören ve bir gelenektir. Ondan başka bir şey değildir. Ben bu Nadir Şahın tacını ancak Hindistan, Türkistan, Afganistan ve Farsistan'ı ele geçirirsem takarım. Fakat bu kılıcı şuan takıyorum çünkü Allah'tan diliyorum ki benim de Şah İsmail gibi İslam'a hizmet etmeme yardım etsin ve Şah Abbas gibi büyük bir hükümetim olsun”. Muhammed Han konuşması ardından tacın yanında bulunan sarığı başına takmış ama tacı takmamıştır. Bkz. Abdurrahim Bek Hakverdiyev, *Ağa Muhammed Şah*, Bakü 1907, s. 57-58.

²¹⁴ Dubrovin eserinde ilginç bir bilgi vermektedir. Teamüllere göre Ağa Muhammed Han'ın şah olabilmesi için Azerbaycan'daki Erdebil şehrinde, İran'a bağlı 1 Arap, 1 Gürcü, 1 Kürt ve bir Loristanlı vali hazır bulunmalıydı. Aksi takdirde halk onu İran'ın meşru şahı olarak kabul etmezdi. Bu nedenle Ağa Muhammed ilk önce Azerbaycan'ı ele geçirmeyi hedefliyordu. Bkz. *İstoriya Voyni*, Tom. III, s. 7.

²¹⁵ Said Nefisî, *Tarih-i İctimai ve Siyasi-yi İran der Devre-i Muassır (ez Agaz-ı Saltanat-ı Kacâriye ta Serencam-ı Feth Ali Şah)*, C. 1, Tahran 1383, s. 75.

²¹⁶ Butkov, *a.g.e.*, s. 304-305.

²¹⁷ Manoutchehr M. Eskandari-Qajar, “Between Scylla and Charybdis, Policy-making under conditions of constraint in early Qajar Persia”, *War and Peace in Qajar Persia*, Ed. Roxane Farmanfarmanian, History and Society in the Islamic World, New York 2008, s. 27.

²¹⁸ Peter Avery, *Tarih Muassır İran*, Çev. Muhammed Rafî Mehrebadi, C. I, Tahran 1379, s. 68.

ve dostlarını Tahran'a göndermelerini istiyordu. Ağa Muhammed Han'ın bu girişimleri, sınırdaki casuslar vasıtasıyla Osmanlı Devleti tarafından da dikkatle takip edilmekteydi²¹⁹. Nahçıvan, Merağa, Hoy, Urmiye, Şeki, Tebriz ve Erdebil hanları bu çağrıya uydular²²⁰. Ancak Karabağ Hanı İbrahim ve İrakli'ye bağlı olduğunu dile getiren Revan Hanı Hüseyin²²¹ Ağa Muhammed Han'ın çağrısına olumsuz yanıt verdiler²²². Karabağ Hanı İbrahim'in daha sonra Osmanlı makamlarına bir mektup ileterek Ağa Muhammed Han'ın Azerbaycan'a saldırmak üzere olduğunu bildirdiği ve Sultan III. Selim'den korunma talep ettiği görülmektedir²²³. Osmanlı makamlarının da İbrahim Han'ın bu talebine karşılık kendisine ve Revan Hanı Hüseyin Muhammed Han'a berat göndererek Ağa Muhammed Han'a karşı destek verdikleri anlaşılmaktadır²²⁴.

Bazı Rus kaynakları, Osmanlı ve Kaçar devletlerinin gizli bir ittifak içinde olduklarını ve Rusların bölgeye hâkim olmaması adına Türklerin el altından Ağa Muhammed Han'a destek olduklarını iddia etmektedirler. Butkov'un belirttiğine göre Ağa Muhammed Han henüz Gürcistan seferine çıkmadan, 1795 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ahıska'da bulunan valisine 40 kişilik bir heyet göndererek bu seferin maksadı konusunda bilgi vermiştir. Zira Ahıska, Beyazıt, Diyarbakır ve Erzurum paşaları sınırda oldukları için durumdan endişe etmeye başlamışlar ve Osmanlı payitahtını teyakkuza geçirmişlerdi. Ağa Muhammed Han ise Osmanlı sınırlarında hiçbir yağma ve tacize izin vermemişti. Onun sınırda bulunan paşalardan tek isteği, ordusu için 150 ton buğday, yağ, koyun ve diğer bazı ihtiyaçların karşılanmasıydı. Bu istek yerine getirilince, Ağa Muhammed Han minnettarlığını göstermek

²¹⁹ "Esterâbâd Hanı Muhammed Hasan Han'ın oğlu Ağa Muhammed Han'ın Horasan, Şiraz, İsfahan, Mâzenderan ve Gilan'a zorla hâkim olup hanlıklara kendi adamlarını tayin ettiği, Azerbaycan'da birçok hanı kendine bağladığı, Revan Hanı Muhammed Han'ı dahi yanına çağırıldığı, fakat Muhammed Han'ın kardeşini gönderdiği ve Revan'ı muhasaraya karşı tedarikâtta bulunduğu, Ağa Muhammed Han'ın Revan'a saldırmaması halinde halkın Kars sınırına doğru göç edecekleri ve Han'ın da bunları iade iddiasıyla sınıra asker sevk edebileceği, bunun için de Kars Kalesi'ne cephâne, silah ve mühimmât gerektiğine dâir Kars Muhafızı Numan Paşa'nın tahrîrâtı üzerine sâdir olan hatt-ı hümayûn." Bkz. *Osmanlı Devleti ile Azerbaycan Türk Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri (1578-1914)*, C. I, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 1992, s. 149.

²²⁰ Erzurum Valisi Ziya Paşa'nın İstanbul'a ilettiği bir raporda Revan Hanı Muhammed, Şuşa (Karabağ) Hanı İbrahim ve Gürcü Kralı İrakli dışındaki bütün Güney Kafkasya hanlıklarının Ağa Muhammed Han'a boyun eğdikleri bildiriliyordu. Bkz. "Erzurum Vâlisi Yusuf Ziya Paşa'nın ve Selâm Ağası Memiş Ağa'nın 15 Mayıs 1795 tarihli takrirî", *Osmanlı Devleti ile Azerbaycan Türk Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri (1578-1914)*, C. I, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 1992, s. 159-161.

²²¹ Hüseyin Han'ın adı bazı kaynaklarda Muhammed olarak da geçmektedir. Bkz. George A. Bournoutian, *The Khanate Of Erivan Under Qajar Rule 1795-1828*, Mazda Publishers, California and New York 1992, s. 9.

²²² Butkov, *a.g.e.*, s. 320; Dubrovin ise ilk etapta Ağa Muhammed Han'a tabi olmayı kabul eden tek hanın Gence Hanı Cevad Han olduğunu belirtmektedir. Bkz. Dubrovin, *İstoriya Voyni*, Tom. III, s. 8.

²²³ "Keyfiyet-i ahvâl bu minvâl üzeredir ki Kızılbaş'dan Ağa Mehemed Han hurûc edüp İran mülkünde vâki' olan Irak-ı memleketeyn ve Fars beldelerin taht-ı tasarrufa getirüp şimdi irâdesi budur ki Azerbaycan diyârına âzim olup rûd-hane-i Aras'dan ubûr edüp evvelâ benim üzerimde ve sâniyen İrevan Hanı Mehemed Han üzere ve sâlisen Gürcistan üzere ve alâ-hâze't-tertib maksûd-ı manzûrun kuvveden fi'le getüre". Bkz. *Osmanlı Belgelerinde Karabağ*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, İstanbul 2009, s. 168-170.

²²⁴ Bkz. *Osmanlı Belgelerinde Karabağ*, s. 170-171.

için, Osmanlı sultanına 50 esir, paşalara ise birkaç esir göndermişti²²⁵. Bu bilgiyi bir şerh olarak burada verdikten sonra belirtmek isteriz ki, Osmanlı arşiv kaynaklarında buna benzer bir bilgiye rastlayamadık. Bununla birlikte bir Osmanlı tarihçisi olan Ahmed Cevdet Paşa'nın olaydan yaklaşık bir asır sonra kaleme almış olduğu *Tarih-i Cevdet* adlı eserde dile getirdiği bazı hususların da olayın aydınlatılması bakımından önemli olduğu kanaatindeyiz. Cevdet Paşa'nın sözlerinden Osmanlı Devleti'nin Ağa Muhammed Han'ın faaliyetlerini yakından takip etmekle birlikte, o sıralarda kendi bekası için daha büyük bir tehdit durumundaki Ruslara karşı İran canibinden gelen bu saldırıyı bir fırsat olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Zira Osmanlı Devleti kısa zaman önce Kırım'ı elinden alan Ruslara ve onlarla ittifak yaparak sınır karakollarına saldıran Gürcülere karşı yapılan böylesine bir saldırı karşısında temkinli olmakla birlikte biraz da sessiz kalmayı tercih etmiştir²²⁶.

Ağa Muhammed Han'ın asıl hedefinde diyebileceğimiz Gürcistan, Safeviler döneminde İran'ın kontrolünde girmiş bir bölgeydi. Osmanlı Devleti'nin kısa periyotlarla hâkim olduğu bu bölge, hemen akabinde tekrar İran hâkimiyetine geçmiştir²²⁷. Gürcülerin Hıristiyan olması hasebiyle Safeviler tarafından bazı devlet işlerinde serbestlik tanınması, onların Osmanlı'dan çok İran nüfuzu altına girmelerine neden olmuştu.²²⁸

Bununla birlikte Georgiyevsk Antlaşması'nın ardından Rus Çarıçesi Anna İvanovna (1730-1740) döneminden bu yana iyi bir şekilde seyreden Rus-İran ilişkileri de çıkmaza

²²⁵ Butkov iddialarına gerekçe olarak da Sultan Selim'in 1793 ve 1794 yıllarında Dağıstan ve Kafkasya hanlarına benzer fermanlar vermesini göstermektedir. Bkz. Butkov, *a.g.e.*, s. 342-343.

²²⁶ Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C. VI, İstanbul 1858, s. 179. Osmanlı Devleti'nin Karabağ ve Revan hanlarına sadece berat tevcih etmekle iktifa ederek askeri ve mali yardım yapamamasının bir takım siyasi ve iktisadi sebepleri olduğu açıktır. Zira Ruslarla yapılan uzun harpler devlet ekonomisini sarsmakla birlikte, doğu sınırında bu kez İran ile olası bir savaşa tutuşmak faydadan çok zarar getirecekti. Bu nedenle İstanbul'da bulunan hanlık elçilerine 4 Eylül 1746 tarihinde Osmanlı Sultanı I. Mahmud ve İran Şahı Nadir Şah arasında imzalanan Kerden Antlaşması'nın halen yürürlükte olduğu iletili. Revan Hanı Muhammed Han'ın talep ettiği Anadolu Beylerbeyliği payesi Sultan III. Selim tarafından berat verilmek suretiyle yenilendi ve elçilere Osmanlı-İran sınırında görevli vali ve muhafızlara gereken talimatın verildiği iletilerek memleketlerine dönmeleri söylendi. Bkz. Abdurrahman Ateş, "Ağa Muhammed Han'ın Kafkasya Seferleri ve Osmanlı-İran İlişkileri (1795-1797)", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Yıl. 8, S. 16, Bahar 2014, s. 47-48.

²²⁷ Evvelki zamanlardan itibaren Gürcistan, İran şahının itaatindeydi. Ancak Türkler gelince, İranlıları oradan kovmuş ve orada yeni bir düzen kurmuşlardı. Nadir Şah zamanında ise Gürcüler yine İran'a bağımlı hale gelmişlerdi. Bkz. Dubrovin, *İstoriya Voyn*, Tom. III, s. 6-7.

²²⁸ İran hükümdarları tarafından Gürcülere gönderilen fermanlarda açıkça görüldüğü üzere 1783 yılındaki Georgiyevsk Antlaşması'na kadar bu bölgenin İran'a tabi olduğu anlaşılmaktadır. Şah Safi (1629-1642) tarafından Gürcü Ortodoks Kilisesi Başrahibi Zekeriya'ya (Zachary, 1623-1632) şahin, şarap vs. hediyelerle birlikte gönderilen bir fermanla kendisine Hıristiyanların haklarının İran Devleti tarafından güvence altına alındığı belirtilmiştir. Bkz. AKAK, Tom. I, Tiflis 1866, s. 69. Yine Şah I. Süleyman (1666-1694) döneminde Gürcülere gönderilen bir fermanla mevcut Katolikos saygısızlık yaptığı gerekçesiyle görevinden alınarak yerine bir başkası getirilmiştir. Bu belgede İran Valisi Hazar Ali Han'a Kartli halkının ve ileri gelenlerinin itaat ettiği anlaşılmaktadır. AKAK, Tom. I, s. 69-70. Ayrıca Şah İbrahim (Temmuz-Eylül 1748) tarafından Gürcü Katolikosu I. Anton'a (1744-1755) 1748 yılında gönderilen bir fermanla Safeviler döneminden beri Tiflis ve Gori şehirlerinde bulunan köylü ve çiftçilerden alınan verginin bir kısmı ile kiliselerin aydınlatılması için ödenek ayrılması istenmektedir. Bkz. AKAK, Tom. I, s. 76.

girmiştir²²⁹. Aslında Ağa Muhammed Han'ın Ruslarla olan ilk teşriki mesaisi de pek dostane bir çerçevede gerçekleşmemiştir. Rusların bu dönemde Hazar Denizi'nin güney sahillerinde ticari çıkarlar elde etme planları Ağa Muhammed Han tarafından sert bir biçimde engelledi²³⁰. 1781 yılında bölgeye gönderilen Kont Voinoviç İran Şahı tarafından zorla alıkonularak tabiri caizse bölgeden apar topar kovuldu. İmparatoriçe II. Katerina, Ağa Muhammed Han'ın bu hareketi ardından İran tahtı için kendisiyle mücadele eden Murtaza Kulu Han'a destek vermeye başladı²³¹. İki taraf arasında vuku bulan bu hadiseler ileride Rus-İran ilişkileri açısından bir açmaza dönüşecek olan olayların ilk merhalesi olmuştur. Diğer yandan Ağa Muhammed Han'ın Rusya'ya cephe almasının bir başka özel sebebi daha bulunmaktaydı. Bazı Güney Kafkasya hanlarının da Rusların himayesine girme istekleri, Ağa Muhammed'i çok kızdırmıştı. Ruslarda esir olarak tutuklanan yakını ve sadık dostu Abbas Han'ı kurtarmak istiyordu. Ancak Rusya'nın Kafkasya sorumlusu İvan Vasilyeviç Gudoviç, Katerina'nın izni olmadan böyle bir şeyin mümkün olmayacağını ve İran'ın çiçeği burnunda hükümdarını hiç tanımadığını söyleyince, Ağa Muhammed Han, Ruslardan tamamen soğudu²³².

Ağa Muhammed Han'ın Rusya ile gergin başlayan ilişkileri batılı devletlerin de dikkatini çekmiş, bu durumu fırsata çevirmek isteyen bazı devletler İran nezdinde girişimlerde bulunmuşlardır. Bunlardan biri özellikle Gürcistan'ı da yakından ilgilendirmesi bakımından

²²⁹ Rus Çariçesi Anna İvanovna, Nadir Şah'a (1736-1747) gönderdiği 22 Haziran 1736 tarihli bir mektupta Şah'ın tahta çıkışını tebrik ettikten sonra iki ülke ilişkilerinin geleceği ile ilgili iyi temennilerde bulunarak Osmanlı Devleti'ne karşı destek istemiştir. Bkz. *Esnadi ez Revabet-ı İran ve Rusye ez Safaviye ta Kacâriye*, Çev. Rahim Musulmanyân Kubadiyani, Behruz Musulmaniyan Kubadiyani, Tahran 1387, s. 222-224.

²³⁰ Bu dönemde Hindistan ile doğrudan ticaret yapabilecekleri bir rota arayan Ruslar Hazar'ın güneydoğu kıyısında bir fabrika kurması için Amiral Marko Voinoviç'i bölgeye göndermişlerdir. Amiral Voinoviç filosu ile Gürgan kıyılarına yanaşarak Ağa Muhammed Han'dan Aşraf'ta bir ticaret merkezi kurmak için izin istemiştir. Ancak bu talep Ağa Muhammed Han tarafından reddedilmiştir. Daha sonra Voinoviç, yola devam ederek Karadvin ve Aşurada Adası açıklarında geçici yerleşimler kurmak için harekete geçti. Ağa Muhammed Han buna engel olmadı ancak bu yerleşimlerin daha sonra kalıcı hale geldiği görülünce işin şekli değişti. Ağa Muhammed Han, Voinoviç ve subaylarını Esterabad'da kendisini ziyaret ettiği bir esnada rehin alarak bu yerleşimleri boşaltmaları için Rusları zorladı. Bkz. J. Henry Castera, *History of Catharine II. Empress of Russia*, Translated from French by Henry Hunter, London 1800, s. 466-467. Ağa Muhammed Han'ın Ruslarla yaşadığı bu ilk tecrübe onun 1782 yılında Gilan'ı işgal etmesine neden olmuş olabilir. Zira bu tarihe kadar Gilan hâkimi olan Hidayetullah Han, Enzeli ve Reşt gibi şehirlerde Rus tüccarlarını ağırlamaktan memnuniyet duymaktaydı. Ağa Muhammed Han Gilan'daki Rus varlığını şüpheyle karşılamakla birlikte bu eyalete girmesini farklı nedenlere bağlamak istemiştir. Gilan mamur bir bölgeydi ve bölgenin hâkimi ipek endüstrisi ve Ruslarla yaptığı deniz ticaretinden hatırı sayılır bir gelir elde etmekteydi. Şüphesiz ki Hidayetullah Han'ın biriktirdiği servet Ağa Muhammed Han'ın da dikkatini bu bölgeye çekmişti. Bkz. Hambly, a.g.m., s. 115-116; Lang, a.g.e., s. 180. Muriel Atkin de 1786 yılında Ağa Muhammed Han'ın Enzeli Limanı'na el koymasının da Ruslar ve Kaçarlar arasında düşmanlık oluşmasına neden olduğu tespitinde bulunmaktadır. Bkz. Atkin, a.g.e., s. 48.

²³¹ Guive Mirfendereski, *A Diplomatic History of the Caspian Sea: Treaties, Diaries, and Other Stories*, Palgrave, New York 2001, s. 23-24

²³² Dubrovin, *İstoriya Voynu*, Tom. III, s. 16-17; Butkov da Gudoviç'in Ağa Muhammed Han'ı henüz İran Şahı olarak görmediğini ve Gürcistan konusunda uyardığını belirtmektedir. Gudoviç, Ağa Muhammed Han'a eğer İran Şahı olmak istiyorsa Kafkasya'dan ve özellikle de Rusya'nın kontrolünde olan bölgelerden uzak durması tavsiyesinde bulunmuştur. Bkz. Butkov, a.g.e., s. 330-331.

dikkat çekicidir. 1792 yılında İran'a gelen Fransız elçilik heyeti Kafkaslardaki Rus yayılcılığına karşı Ağa Muhammed Han'dan Gürcistan ve Ermenistan üzerine politikalar geliştirmesini istemekteydi. Böylece Fransızlar, İran'ın Gürcistan ve Ermenistan'ı ilhak etmesiyle Megrelya bölgesi kanalıyla Avrupa'ya yol açmış olacaktı.²³³

Gürcü Kralı'nın Rus himayesine girmesini gelmiş geçmiş bütün İran hükümdarlarına karşı yapılmış bir ihanet olarak kabul eden Ağa Muhammed Han²³⁴, II. İrakli'ye İran'ın büyük kısmında düzeni sağladığını ve Gürcistan'da eski kanunların hala yürürlükte olduğunu hatırlatan ultiatom niteliğinde bir mektup göndermiştir.²³⁵ İran Şah'ı mektubunda şunları dile getirmekteydi:

“Şah İsmail Safevi zamanından ve hatta daha eski zamanlardan beri Gürcistan memleketi daima İran devletleri etkisi altında bulunmuştur. Hatta İran devletleri sulh ve barış zamanlarında Osmanlı Devleti ile anlaştığında Tiflis ve Gürcistan'ın bazı vilayetleri İran sınırı içerisinde kalıyordu. Yakın zamanlarda devletin güveni için savaştığımız esnalarda yolumuz Tiflis ve Gürcistan taraflarına düşmedi. Ama şimdilik başka düşmanlarımızdan rahatız ve isyanları yatıştırdık. Allah'ın yardımı ile düşmanları dize getirdik bu nedenle eski kurallara göre bu toprakların (Gürcistan ve havalisi) İran Devleti'nin etki alanına girmesi şarttır. Umudumuz şudur ki siz de Şahların Şahı olan Ağa Muhammed Han'ın yanına gelip padişahımıza itaat ettiğinizi beyan edersiniz. Aksi halde başka düşman devletlerin başına ne geldi ise sizin başınıza da o gelecektir”²³⁶.

Ağa Muhammed Han'ın ultiatomunu alan Gürcü Kralı II. İrakli bu mektubu cevapsız bırakarak²³⁷ derhal Ruslardan yardım talebinde bulundu. Ruslar ise İrakli'nin sebepsiz yere endişelendiğini, Ağa Muhammed Han ile aralarında kendisinden hiç de haz etmeyen bir yığın hanlık bulunduğunu ve Han'ın Tiflis'e kadar kolayca gelmesinin mümkün olmadığını söyleyerek adeta İrakli'yi oyalamışlardır²³⁸.

²³³Fransa Devleti tarafından 1792 yılında gönderilen heyet Jean-Guillaume Bruguière ve Guillaume-Antoine Olivier'den oluşmaktaydı. Ağa Muhammed Han ile görüşmek isteyen ancak onun Meşhed'de olmasından dolayı vekili Hacı İbrahim Kelanteri ile görüşen Fransız heyetinin amacı Megrelya bölgesinin Kaçar hâkimiyetinde kalmasını temin ederek bu bölgenin Rusların eline geçmesini önlemektir. Bkz. Hambly, a.g.m., *The Cambridge History of Iran*, Vol. 7, s. 129; Kazemzadeh, a.g.m., *The Cambridge History of Iran*, Vol. 7, Ed. P. Avery, G. R. G. Hambly, C. Melville, Cambridge University Press, New York 2008, s. 331.

²³⁴Ağa Muhammed Han Gürcistan'ı kendine ait olan bir vilayet olarak görmekteydi ve İrakli'ye Ruslarla iş birliği yaptığı için büyük öfke duymaktaydı. Ayrıca Revan'ı kuşatmak için gönderilen askerlerine hücum eden İrakli'nin bu davranışını unutmamıştı ve bunun intikamını almak arzusunda idi. Bkz. Potto, a.g.e., s. 143.

²³⁵Gvosdev, a.g.e., s. 68-69.

²³⁶A. A. Tsagareli, *Gramoty i drugie istoričeskie dokumenty XVIII stoletiya otnosyaşiesya do Gruzi*, Tom. II. Vıp. II, Sankt-Peterburg, 1902, s. 146-147; Hidayet, a.g.e., s. 7382; Atkin, a.g.e., s. 93; Hambly, a.g.m., s. 127-128; Hasan Fasai, *History of Persia Under Qajar Rule (Farsname-yi Naseri)*, Farsçadan Çev. Heribert Busse, Columbia University Press, New York & London 1972, s. 66.

²³⁷İran kaynaklarından Şemim, Ağa Muhammed Han'ın İrakli ile görüşmek için Tiflis'e bir heyet gönderdiğini ve İran himayesine girmesi için teklifte bulunduğunu, ancak Gürcü Kralı'nın daha önceden Rusya İmparatorçesi II. Katerina ile anlaştığı için İran tabiiyetine girmekten vaz geçerek Rusya'nın etki altına girmeyi tercih ettiğini belirtiyor. Bkz. Şemim, a.g.e., s. 39.

²³⁸Dubrovin, *İstoriya Voynu*, Tom. III, s. 18.

Diğer yandan Ağa Muhammed Han'ın faaliyetleri 1793 yılında St. Petersburg'da toplanan Rus Savaş Konseyi'nin gündemine gelmiştir. Konsey raporlarına göre Ağa Muhammed Han'ın Rusya için önemli bir tehdit olduğu, İran'da şiddeti körükleyerek iktidarını sağlamlaştırdığı²³⁹ ve İsfahan'ı ele geçirdiği belirtilmiş, Rusya'ya yanaşmaya niyetli hanlara baskı yaptığı dile getirilmiştir. Konsey raporunda ayrıca Ağa Muhammed Han'ın Kral İrakli'nin sınırlarına bir saldırı niyetinin anlaşılması durumunda, Rusya'nın bölgedeki güçlerini kumanda eden General Gudoviç vasıtasıyla gereken cevabın verilmesi ve İrakli'ye istediği korunmanın sağlanması gerektiği dile getirilmekteydi. Ancak bu rapor bile Gudoviç'i Gürcistan'a herhangi bir birlik yollama fikrine teşvik edemedi²⁴⁰.

Çariçe II. Katerina'dan 1783 yılında kendi düşmanlarının Rusya'nın da düşmanı sayılacağı teminatını alan ve bunun hala geçerli bir dayanak olduğuna inanan Gürcü Kralı II. İrakli, Ağa Muhammed Han'ın tehditleri karşısında İran'a boyun eğmeyeceğini bildirdi. Plan dâhilinde olsa da, olmasa da artık Ağa Muhammed Han Gürcistan'daki çıkarları için hem İrakli'yle hem de Ruslarla savaşmak zorunda kalmıştı²⁴¹.

1.3.3. Ağa Muhammed Han'ın Tiflis Seferi ve Krtsanisi Savaşı (8-11 Eylül 1795)

Ruslarla Gürcüler arasındaki güven bunalımı bir türlü çözülemezken, Ağa Muhammed Han, Zend Hanedanı'nın son kalıntılarını ortadan kaldırarak ülkesindeki iç istikrarı sağlamış ve artık tamamen Safevi Devleti'nden koparılan eyaletleri yeni baştan restore etme işine konsantre olmuştu. 1795 yılı yazında Tahran'a dönerek 60.000 kişiden oluşan süvari ve yayalardan kurulu ordusunu sefer için hazırladı²⁴². Şüphesiz ki Kafkasya'ya yapılacak olan böylesine kapsamlı bir askerî harekâtın tek hedefi Gürcüler değildi. İlk iş olarak eskiden beri İran toprağı sayılan Azerbaycan üzerine gidilecekti²⁴³. Kura ve Aras nehirleri arasında kalan

²³⁹ Avery'e göre de Ağa Muhammed Han, gücü elinde tutmak için bilinçli bir şekilde şiddete başvuruyordu. Bu duruma örnek teşkil edebilecek bir hadise son Zend Hanedanı üyesi Lutf Ali Han'ın bulunduğu Kirman şehrinde yaşandı. Ağa Muhammed Han şehre girdiğinde 20 bin erkek ve kadın, köle olarak askerlere verildi. Yetişkin erkeklerin tamamı ya öldürüldü ya da gözleri kör edildi. Canını kurtarabilenler ise Kaçar askerlerinin ya da Ağa Muhammed Han'ın insafa gelmesinden değil ordunun katliam yapmaktan yorgun düşmesi sayesinde kurtulabildiler. Bkz. Avery, *a.g.e.*, s. 67.

²⁴⁰ Lang, *a.g.e.*, s. 213-214.

²⁴¹ Eskandari-Qajar, *a.g.m.*, s. 28.

²⁴² Kaveh Farrokh'a göre 200.000 asker toplamaya muktedir olan Ağa Muhammed Han'ın ordusunun 140.000'ini aşiret süvarileri, 60.000'ini piyadeler oluşturmaktaydı. Kaçar Han'ının ayrıca 3.000 de topçusu bulunmaktaydı. Bkz. Kaveh Farrokh, *Iran at War: 1500-1988*, Osprey Publishing, Oxford/New York 2011, s. 166.

²⁴³ Zend Hanedanı çöktükten sonra Azerbaycan havalisindeki valilerin çoğu Ağa Muhammed Han'a boyun eğdiler. Ancak Karabağ Hanı İbrahim Han başta olmak üzere birkaç vali Ağa Muhammed Han'a katılmakta tereddüt ediyorlardı. Bkz. Ali Asgar Şemim, *İran der Devre-i Saltanat-ı Kacâr*, İntişarât-ı Mudabber, Tahran 1375, s. 40; Potto, *a.g.e.*, s. 143.

bu bölge, Şuşa merkezli Karabağ, Şamahı merkezli Şirvan ve Tiflis merkezli Gürcistan vilayetlerinden oluşmaktaydı²⁴⁴.

Ağa Muhammed Han, ordusunu Aras Nehri yakınlarında konuşlandırmıştı. Bu arada Karabağ hâkimi İbrahim Han, Aras Köprüsü'nü yıkarak Kaçar ordusunun geçişine engel olmak istedi. Ağa Muhammed Han, ordusu ile burada 2 ay uğraş vererek yeni bir köprü inşa ettirdi²⁴⁵. Ağa Muhammed Han, yapılan yeni köprüden Aras Nehri'nin diğer kıyısına geçerek ordusunu üç kola ayırdı. Sol kol Revan yönüne, sağ kol Hazar sahillerini paralel olarak takip ederek Mugan düzlüğü ve Aras'ın aşağı mecralarını aşarak Şirvan'a ve Dağıstan'a, Ağa Muhammed Han'ın idaresindeki merkezdeki kuvvetler ise Karabağ hâkimi İbrahim Han'ın başkenti Şuşa'ya hareket etti²⁴⁶. İbrahim Halil Han ise bu sırada kendi üzerine gelen Kaçarları durdurmak için kuvvet toplamakla meşguldü²⁴⁷. Öte yandan 1795 yılının ikinci yarısından itibaren Karabağ, Revan, Nahçıvan ve diğer bölgelerden Ağa Muhammed'in geldiğini duyan Müslüman ve Hıristiyanlar Gürcistan'a akın etmişti. Onun buraya gelmeye cesaret edemeyeceğini düşünüyorlardı²⁴⁸. Bilhassa Revan, Nahçıvan ve Karabağ hanlıklarının zenginleri, Ağa Muhammed Han'ın üzerlerine doğru geldiğini duyunca, acilen mal ve mülkleri ile birlikte güvenli olduğuna inandıkları Gürcistan'daki Pambak (Lori) adlı yere göç etmişlerdi²⁴⁹.

Ağa Muhammed Han'ın ordusunun Aras'ı geçtiği haberini alan İrakli ise yeniden kuzeydeki komşusuna temayül göstererek Georgiyevsk Antlaşması'nın garanti ettiği korumayı onlardan talep etmeye karar verdi. Prens Çavçavadze'yi diplomatik bir notla birlikte Ruslara anlaşma yükümlülüklerini hatırlatmak ve vaat edilen askeri birliklerin Kartli-Kaheti topraklarına gönderilmesini talep etmek üzere St. Petersburg'daki Kollegiya İnostrannih Del'e gönderdi. Gürcü elçisi Ruslardan, yaklaşan tehlike karşısında altı piyade taburunun gönderilmesini talep etmekteydi²⁵⁰. İrakli ayrıca Kafkasya'da bulunan General Gudoviç'e yazarak kendisinden 6.000 asker talep etti²⁵¹. Gudoviç, İrakli'nin Ağa Muhammed Han'ın Gürcistan'a düzenlemeyi düşündüğü harekâtın planlarını ele geçirerek

---

²⁴⁴ Hambly, a.g.m., s. 126.

²⁴⁵ Şemim, a.g.e., s. 38.

²⁴⁶ Fasai, a.g.e., s. 65.

²⁴⁷ Hambly, a.g.m., s. 126. Bazı kaynaklarda Ağa Muhammed Han'ın Serab ve Halhal şehirlerinden geçerek Erdebil'e, oradan da Kafkasya tarafına gittiği söylenmektedir. Bkz. Şemim, a.g.e., s. 40.

²⁴⁸ Dubrovin, *İstoriya Voiny*, Tom. III, s. 26.

²⁴⁹ Butkov, a.g.e., s. 337.

²⁵⁰ Lang, a.g.e., s. 214.

²⁵¹ Butkov, a.g.e., s. 334.

kendisine yollamasına bile kulak asmak istemiyordu²⁵². Zira Gudoviç hâlâ Ağa Muhammed Han'ı ciddiye almıyor, Kaçar ordusunu zayıf, ilkel ve düzensiz olarak görüyordu²⁵³. İrakli, Ruslarla yaptığı antlaşmaya güvenmekle iktidarındaki en büyük hatayı yaptı. İkinci büyük hatası da Azerbaycan hanlıklarının İran saldırısına direneceğini ve onları geciktireceğine inanmasıydı. İranlıların Gürcü sınırına ulaşmaları halinde ise askerlerinin antlaşmada söz verilen Rus yardımı yetişinceye kadar düşmanı dışarıda tutabileceğine inanıyordu. İrakli böylece teslim olmak yerine Ağa Muhammed Han'a meydan okumayı seçti²⁵⁴.

Ağa Muhammed Han'ın merkez ordusu tarafından 8 Temmuz'dan 9 Ağustos'a kadar muhasara edilen Şuşa daha fazla direnemedi ve İbrahim Han teslim oldu²⁵⁵. Muhammed Han, Şuşa'dan ayrılarak Cevad Han'ın teslim olduğu Gence'ye doğru hareket etti. İki ay gibi kısa bir zaman zarfında tüm Azerbaycan, İran ordusu tarafından pasifize edilmişti. Artık Gürcistan tamamen saldırıya açık bir haldeydi. Ağa Muhammed Han, İrakli'nin eski vassalı Revan Hanı'nın da aralarında bulunduğu Azerbaycan hanlıklarıyla takviye edilmiş ana kuvvetleriyle Gürcistan sınırından giriş yaptı²⁵⁶.

Azerbaycan hanlıklarının ani teslimiyetiyle yüz yüze kalan ve Ruslardan yardım alamayan Gürcü kralı II. İrakli, şimdi düşmana çaresizce karşı koymaya çalışacak olan kendi Gürcü vatandaşlarına güvenmek zorundaydı. Bu ise imkânsız başarılabileceği gibi bir şeydi. İrakli'nin oğulları yani Gürcü prensleri ise kendi aralarındaki çekişmelerden bir türlü sıyrılamayarak, Kaçar ordusuna karşı bir direniş gösteremeyeceklerini kanıtladılar. Kral İrakli üç evlilik yapmıştı ve bunların ikisinden çocukları bulunuyordu. Gürcü Kralı eşlerinden Darya'nın entrikalarına boyun eğerek ülkesine zarar verdi ve oğullarıyla miras kavgasına tutuştu. Bu da Ağa Muhammed Han'a karşı zaten az olan şansının daha da azalması anlamına geliyordu²⁵⁷. Aralarında kraliçenin de bulunduğu bir dizi hanedan üyesi kendilerini güvenceye almak için Kazbek tarafındaki dağlık bölgelere kaçmayı tercih

---

²⁵² Lang, *a.g.e.*, s. 215.

²⁵³ Atkin, *a.g.e.*, s. 45.

²⁵⁴ Gvosdev, *a.g.e.*, s. 69-70.

²⁵⁵ Potto, Hambly'in aksine Ağa Muhammed Han'ın oldukça müstahkem olan Şuşa Kalesi'ni almakla boşa zaman kaybetmek istemeyerek asıl hedefi olan Tiflis'e doğru hareket ettiğini söylemektedir. Bkz. Potto, *a.g.e.*, s. 144. Butkov da Ağa Muhammed Han'ın Şuşa'yı almayı çok istemesine rağmen şehrin korunaklı olmasından dolayı zaman kaybetmemek adına buradan ayrıldığını dile getirmektedir. Bkz. Butkov, *a.g.e.*, s. 337. Fasai'nin belirttiğine göre ise Şuşa kuşatması sırasında iyi bir mukavemet gösteren İbrahim Halil Han adamlarını göndererek Ağa Muhammed Han'a bağlılığını bildirmiş ve ona vergi vereceğini beyan etmiştir. Ağa Muhammed Han da bunun üzerine kuşatmayı kaldırarak Tiflis'e yönelmiştir. Bkz. Fasai, *a.g.e.*, s. 65-66. Dubrovin ise farklı bir görüş ortaya atmaktadır. Ona göre Ağa Muhammed Han bilinçli olarak hedef şaşırtmak adına Karabağ Hanlığına hücum edeceği söylentisini yaymıştır. Bu söylentiler üzerine paniğe kapılan Karabağ Hanı İbrahim İrakli'den yardım istemiş, İrakli'nin oğlu Aleksander komutasındaki Gürcü ordusu İran ordusunu püskürtünce Ağa Muhammed Han'ın nefreti Tiflis'e yönelmiştir. Bkz. Dubrovin, *İstoriya Voynu*, Tom. III, s. 20-21.

²⁵⁶ Hambly, *a.g.m.*, s. 126-127; Gvosdev, *a.g.e.*, s. 70.

²⁵⁷ Potto, *a.g.e.*, s. 143.

ettiler²⁵⁸. Bu da diğerlerini teşvik etti. İrakli'nin torunu olan İmereti Kralı II. Solomon 1790 yılındaki antlaşma gereği 2.000 kişilik bir kuvveti Tiflis'e yolladı. Ancak bu askerler de çok geçmeden firar ettiler²⁵⁹. Kral şehri savunmak için sadece 2.700 asker bulabilmişti²⁶⁰. İrakli ve Solomon çaresiz bir biçimde ellerindeki asker sayısının çok daha fazla olduğu (yaklaşık 8.000) söylentisini yayıyorlardı. İrakli'nin oğlu Grigory ise 4.000 askerle Kaheti'ye olası bir Lezgi saldırısını önlemek amacıyla Signak'da bekliyordu. Tiflis halkı ise İrakli'nin oğullarından her birinde 10.000 asker olduğuna inanıyordu. Gerçekte ise çocuklarından hiçbiri İrakli'yi dinlemiyor ve her biri kendi istikbali için hareket ediyordu ²⁶¹.

İrakli, Rusya'ya bağlılığını bir kez daha yenileyerek tüm askeri birlikleri Tiflis'e toplanmaya davet etti. Ağa Muhammed Han ise ordusunun sağ ve sol kanatlarıyla birleşerek 40.000 atlıdan oluşan ordusuyla Gence'den ayrıldı. Kaçar öncü kuvvetleri 10 Eylül 1795 günü Kral İrakli'nin torunu tarafından kumanda edilen Gürcü kuvvetleriyle sıcak temas sağladılar ancak geri püskürtüldüler. Ağa Muhammed Han ve Kaçar ordusunun ana kısmı ise ertesi gün yetişti ve asıl belirleyici savaş Tiflis önlerinde gerçekleşti²⁶².

Kral II. İrakli savunmayı Tiflis dışında yapmaya karar vermişti. Kendi süvari ve yaya askerlerini hazırlayıp savaş için gerekli tedbirleri aldı. Daha sonra maiyeti ve askerleri ile birlikte Tiflis'i terk ederek şehrin 4 fersah uzağında ordugâhını kurdu²⁶³. Ancak üstesinden gelmek zorunda olduğu ordu kendisinininkinden sayıca çok üstündü²⁶⁴. Ağa Muhammed Han ise, Tiflis'i kesin olarak ele geçirmek ve çarpışma esnasında askerlerinin savaş alanından kaçmasını önlemek için kurnazca bir plan yapmıştı. Daima yanında olan 6.000 atlı Türkmen askerini ordunun ana kütlesi arkasına yerleştirdi. İranlı askerler Türkmenlerden nefret ediyordu ve bu nefret karşılıklıydı. Han bu nefreti kendi lehine çevirerek Türkmenlere savaş

²⁵⁸ Butkov, Kraliçe Darya'nın, İrakli'nin ilk evliliğinden olan veliahtı yerine tahta kendi oğlu Grigori'yi geçirmek istediğini ve Ağa Muhammed Han'ın Gürcistan'a sefer yapmasını bir fırsata dönüştürmek istediğini belirtmektedir. Darya bu surette İrakli'nin büyük oğlunu bertaraf ederek veliahtlıktan indirebileceğini umut ediyordu. Bkz. Butkov, *a.g.e.*, s. 336.

²⁵⁹ Dubrovin İmereti'den gelen az sayıdaki kuvvetlerin Tiflis halkı için büyük bir umut olduğunu belirtiyor. Bkz. Dubrovin, *İstoriya Voyni*, Tom. III, s. 33.

²⁶⁰ Şüphesiz ki İrakli'nin subaylarının ve saray erkânının korkaklığı ve yetersizliği yaşanan hezimette büyük rol oynamıştır. İran ordusu sınırı geçtiğinde savaşmak yerine birçoğu geri çekilmeyi seçmiştir. Bkz. Gvosdev, *a.g.e.*, s. 70; Vasily Potto da bu konuda İrakli'nin çocuklarının savaştan kaçarak babalarını tek başına bıraktıklarını doğrulamaktadır. Bkz. Potto, *a.g.e.*, s. 144.

²⁶¹ Butkov, *a.g.e.*, s. 338.

²⁶² Hambly, *a.g.m.*, s. 128.

²⁶³ Hidayet, *a.g.e.*, s. 7382.

²⁶⁴ Dubrovin'n verdiği rakamlara göre kendisine katılan hanlık kuvvetleriyle birlikte Tiflis önlerinde beliren Ağa Muhammed Han'ın ordusu 70.000 kişiye ulaşmıştı. İrakli'nin ise şehri savunmak için toplayabildiği asker sayısı sadece 2.700 kişiydi. Bkz. Dubrovin, *İstoriya Voyni*, Tom. III, s. 39. Butkov, Şeki ve Gence hanlıklarından Ağa Muhammed Han ordusuna katılmaları olduğunu ve bunun yanında adam başı 100 ruble karşılığında Lezgilerin de kendisine katılma teklifinde bulunduğunu belirtmektedir. Bkz. Butkov, *a.g.e.*, s. 337. Butkov ayrıca Kaçar ordusu Tiflis'i kuşattığı sırada Gürcülerin firar eden askerler nedeniyle sadece 1.500 kişilik bir kuvvetle şehri müdafaa etmek durumunda kaldıklarını belirtmektedir. Bkz. *A.g.e.*, s. 339.

enasında kaçmaya yeltenen her askeri öldürmelerini emretmişti²⁶⁵. Rus kaynaklarında halkın İran ordusunun geldiğini göreyek şehri boşaltmasına ve dağlara doğru çekilmelerine rağmen Ağa Muhammed Han'ın Tiflis'e girmekten çekindiği kaydedilmektedir. Dubrovin'in belirttiğine göre, Ağa Muhammed Han, yanında bulunan Gence Hanı Cevad Han'ın dürbünle şehirden ricat edenleri kendisine göstermesi ardından Tiflis'e hücum edebilmiştir²⁶⁶. Butkov, gecikmenin nedeni olarak Ağa Muhammed Han'ın İrakli'ye son bir defa boyun eğmesi ve yıllık olarak vergi ödemeyi kabul etmesi yönünde bir teklifte bulunmasını gerekçe göstermektedir. Ağa Muhammed Han, ayrıca İrakli'nin varisleri arasında ikilik yaratmak adına onlara taht ve para konusunda vaatlerde bulunmaktan da geri durmamıştır²⁶⁷.

Gürcistan tarihine *Krtsanisi Savaşı* olarak geçecek olan muharebeler gün boyu devam etti. Bu süre içinde İran ordusu üç defa püskürtüldü. Ağa Muhammed Han geri çekilen ordusunu Firdevsî'nin Şehname'sinden bölümler okumak suretiyle cesaretlendiriyordu. Akşama doğru Gürcüler ağır kayıplar vererek Tiflis içlerine doğru çekilmek zorunda kaldılar²⁶⁸.

İran kaynaklarından *Tarih-i Ravzatü's-Safâ-yı Nâsirî*'de Gürcistan tarihinin en trajik olaylarından biri olan Krtsanisi Savaşı şöyle nakledilmektedir:

“Şah'ın ordusu tekerlekler üstünde büyük toplar, Develer üstünde zemburekler²⁶⁹ çeşitli sancaklar ve borazanlar eşliğinde savaş meydanına doğru hareket etti. Bu sesler savaş alanındaki gürültüyü daha da belirgin bir hale getirmişti. İki ordu karşı karşıya geldi ve savaş nizamı aldılar. Savaş meydanı, tüfeklerin ve kılıçların sesleri ile süslendi, oklar ve mızraklar atıldı. Savaş çok uzun zaman sürdü ve o kadar kan döküldü ki Aras Nehri kana boyandı. Ölülerin sayısı dağlar gibiydi. Artık yavaş yavaş Ağa Muhammed Han'ın ordusu üstün geliyordu ve Gürcülerin kayıpları gittikçe artıyordu. Gürcüler savaş kaybetmişlerdi ve çoğu savaş meydanında kalmıştı. Bir kısmı da kaçmayı başardı. II. İrakli durumu fark edince savaş meydanından Tiflis tarafına 4 fersahlık yolu çok hızlı bir şekilde kat ederek uzaklaştı”²⁷⁰.

İrakli, 11 Eylül 1795'de Tiflis'i terk etti. Gürcü Kralı, her ne kadar Ağa Muhammed Han'ın gelişinden önce şehrin surlarını ikmal ettirmişse de kendisini ve ailesini riske atmayarak Gürcistan'ın batısına kaçmayı tercih etti²⁷¹. Savaş meydanında ise İrakli'ye ait

²⁶⁵ Potto, *a.g.e.*, s. 144.

²⁶⁶ Dubrovin, *İstoriya Voynı*, Tom. III, s. 37.

²⁶⁷ Butkov, *a.g.e.*, s. 337.

²⁶⁸ Hambly, *a.g.m.*, s. 128.

²⁶⁹ Zemburek deve üzerinde taşınabilen küçük çaplı toplar olup Safevi ve Kaçarlar döneminde kullanımı oldukça yaygındı. Bkz. Muhammed Muîn, *Ferheng-i Farsî*, C. II, İntişârât-ı Emîr Kebîr, Tahran 1375, s. 1751.

²⁷⁰ Hidayet, *a.g.e.*, s. 7383.

²⁷¹ Şemim, *a.g.e.*, s. 41

çok sayıda top ele geçirildi ve birçok asker esir düştü²⁷². Ağa Muhammed Han'ın karşısında Gürcülerin ileri gelen 70 adamın kafasını kesildi ve süratle Tiflis'e hareket edildi²⁷³. Muzaffer İran ordusu şehre girerek binlerce kişiyi katletti ve 15.000'den fazla kişiyi esir aldı²⁷⁴. Şehir tamamen yakıldı. İran askerleri çekildikten kısa bir süre sonra şehre giren Artem adındaki bir Ermeni seyyah, anılarında karşılaştığı manzarayı şöyle anlatmaktadır:

“İnsan leşleriyle dolu taşlı yolu takip ederek Tapitag kapısından şehre girdim: ama asıl dehşet beni burada bekliyordu, düşmanın kılıçla kestiği kadın ve çocukların bedenleri... Erkekler içinse söyleyecek hiçbir şey yoktu, binden fazlasının cesedini gördüm. Sanki yatan ölüler küçük bir kule gibiydi. Şah Tiflis'in dönüş yolu üzerinde bulunan üç verst uzaklıktaki Handshu'ya varmıştı. Şehre girmek için Handshu kapısından geçmek gerekiyordu. Burada iki hastalıklı ihtiyardan başka yaşayan hiçbir canlı bulamadım. Onlar da düşman tarafından para ve hazinelerin saklı olduğu yeri itiraf etmeleri için zulme ve işkenceye maruz bırakılmışlardı. Şehir neredeyse tamamen tükenmişti ve hala çeşitli yerlerden dumanlar yükselmeye devam ediyordu. Ölü bedenlerden etrafa leş kokuları yayılıyor, sıcaklığın da etkisiyle dayanılmaz hale geliyor ve hastalık yayılıyor”²⁷⁵.

Bu görgü tanığının ifadeleri İran kaynakları tarafından da doğrulanmaktadır²⁷⁶. Kaynaklarda Ağa Muhammed Han'ın Tiflis'te bir faciaya yol açtığı ve kendisine itaat etmeyen valilere ibret olması için sistematik bir katliam yaptığı dile getirilmektedir. Tarih-i Ravzatü's-Safâ-yı Nâsırî'ye göre çok sayıda papaz elleri bağlanarak Aras Nehri'ne atılmış ve çok sayıda kilise ateşe verilip yerle bir edilmişti²⁷⁷. Vasily Potto'nun verdiği malumat da vahşetin boyutları konusunda diğer görgü şahitleriyle uyuşur niteliktedir²⁷⁸.

²⁷² Butkov bu noktada ilginç bir malumat vermektedir. Zira belirttiğine göre Gürcülerin elinde o sırada bize göre Ruslardan kalmış olması muhtemel olan 35 adet puşka topu bulunmaktaydı. Ağa Muhammed Han'ın elinde ise sadece 2 adet eski puşka topu vardı. Butkov Gürcülerin kaçmak yerine bu topları etkili bir biçimde kullanmaları halinde Kaçar ordusunun büyük zayıf vereceğini dile getirmektedir. Bkz. Butkov, *a.g.e.*, s. 339.

²⁷³ Hidayet, *a.g.e.*, s. 7383.

²⁷⁴ Hambly, *a.g.m.*, s. 128; Hidayet, *a.g.e.*, s. 7384; Gvosdev, *a.g.e.*, s. 70; Şemim, *a.g.e.*, s. 41. Butkov esirlerin sayısını 10.000 olarak vermektedir. Bkz. Butkov, *a.g.e.*, s. 340. Dubrovin ise 30.000 esirden söz etmektedir. Bkz. Dubrovin, *a.g.e.*, s. 50. Farrokh ise Ağa Muhammed Han'ın İran'a götürdüğü genç kız ve erkek esirlerin sayısının 15.000 ile 50.000 arasında olduğunu belirtmektedir. Bkz. Farrokh, *a.g.e.*, s. 174.

²⁷⁵ Artemi Araratskiy, *Memoirs of Life of Artemi of Wagarschapat, near Mount Ararat, in Armenia*, London 1822, s. 228-229.

²⁷⁶ Şemim, Ağa Muhammed Han'ın Tiflis'te daha önce Kirman'da uyguladığına benzer bir katliam yaptığını dile getiriyor. Bunu Kafkasya'da kendisine itaatsizlik eden ümeraya ders olsun diye ya da o topraklarda yaşayan Müslüman halkın dikkatini çekmek (belki de hoş görünmek?) için yapmış olabileceğini dile getiriyor. Şemim, olaylar sırasında çok sayıda Hristiyan din adamının elleri ve ayakları ipe bağlanarak Kura Nehri'ne atıldığını, yaklaşık 25.000 kadın ve çocuğun esir alındığını ve Tiflis'in önde gelen zenginlerinin de katliamdan nasibini aldığını belirtiyor. Bkz. Şemim, Bkz. Şemim, *a.g.e.*, s. 39.

²⁷⁷ Hidayet, *a.g.e.*, s. 7384.

²⁷⁸ Bazı Rus kaynakları da Ağa Muhammed Han'ın büyük bir katliam gerçekleştirdiğini üzerine basa basa vurgulamaktadırlar. Potto'nun kaydettiğine göre Kaçar ordusu yedi gün kaldığı Tiflis'te çok korkunç hadiselerin yaşanmasına neden oldu ve adeta Gürcülere cehennemi yaşattı. Askerler yeni doğmuş bebekleri dahi kesip, kadınlara işkence ettiler. Üstelik bu vahşetten şehrin tarihi ve kültürü de nasibini aldı. Birkaç eski kilise haricinde Tiflis'in eski tarihi sanatsal yapıları, kiliseleri, şifalı hamamları yok edildi. Kura Nehri o günlerde ölü Gürcülerin bedenleriyle dolmuştu. Bkz. Potto, *a.g.e.*, s. 145.

Her şeyini kaybeden Kral II. İrakli ise oğlu Prens Mirian ve Çavçavadze aracılığıyla St. Petersburg'a gönderdiği mektupta Ruslara şöyle hayıflanıyordu:

“Atalarımdan ve ailemden bana kalan her şeyi kaybettim. Kraliyet asamı, tacımı, sancağımı, toplarımı, kilise mallarını ve Tiflis'in bütün zenginliklerini... Ve şimdi halkım Ağa Muhammed Han'ın elinde... Sizin ülkeniz, kilise ve Hıristiyanlar için sarf ettiğim emeklerim. Hepsi yok oldu”²⁷⁹.

İrakli, Ağa Muhammed Han'a da bir mektup göndererek neden bir Çar (ya da Şah) gibi davranmayarak bir barbar gibi ülkesini harap ettiğini sordu. Ayrıca onu derhal esirleri serbest bırakmadığı takdirde Ruslar ile birleşerek intikam almakla tehdit etti. Ağa Muhammed Han ise İrakli'ye yardıma gelen Karabağ askerlerini, Afgan Hanı Azat Han'ın meşhur beyaz elmasını²⁸⁰ ve birkaç Gürcü prensini rehin olarak göndermek kaydıyla 30.000 esiri serbest bırakacağını ilettiler. Ancak bazı Rus kaynaklarının belirttiğine göre Gence Hanı Cevad'ın iki taraf arasında ikiyüzlü bir siyaset izlemesi ve tarafları birbirine karşı kışkırtması antlaşma zeminini ortadan kaldırdı²⁸¹.

Ağa Muhammed Han Tiflis civarında dokuz gün kadar kaldı. Havaaların soğuması nedeniyle daha fazla kalma imkânı bulunmadığından Tiflis'i terk ederek Gence tarafına doğru yola koyuldu²⁸². Şah, zaferini ilan etmiş, İran askeri gücünü eski Safevi egemenlik sahasında yeniden kabul ettirmişti. Derbent, Bakü ve Şeki hanları Ağa Muhammed Han'ın başarılı Tiflis seferinden dolayı kendisine tebriklerini ilettiler. Dağıstan hanları ise sıranın kendilerine gelmesinden korkarak bu durumdan oldukça rahatsız olmuşlar ve endişeye kapılmışlardı²⁸³. Mart 1796 itibarıyla Safavi dönemi eyaletlerini yeni baştan restore eden Ağa Muhammed Han, kış aylarında kamp kurmak üzere Mugan ovalarına çekildi. Bu zaferle Nadir Şah'ın 60 sene evvel yapmış olduğu Güney Kafkasya fetihlerini de taçlandırmış oluyordu²⁸⁴. Diğer taraftan da hala kâğıt üzerinde Rusya'nın himayesinde olan Gürcistan

²⁷⁹ Gvosdev, *a.g.e.*, s. 70-71.

²⁸⁰ Gürcüler 1751 yılında Afgan Han'ı Azat'ı yenilgiye uğratmışlar ve bu elmas muhtemelen bu savaşın ganimeti olarak ele geçirilmişti. Bkz. Lang, *a.g.e.*, s. 149. Butkov, Ağa Muhammed Han'ın istekleri arasında Azat Han'ın elması yanında Potyomkin'in İrakli'ye hediye ettiği bir saatin de bulunduğunu belirtiyor. Bkz. Butkov, *a.g.e.*, s. 342.

²⁸¹ Dubrovin, *İstoriya Voynu*, Tom. III, s. 50-51.

²⁸² Potto, Ağa Muhammed Han'ın Tiflis'ten alelacele ayrılmasını Ruslar tarafından yola çıkarılan iki taburluk ordunun üzerine geldiği haberine bağlamaktadır. Ancak Ağa Muhammed Han'ın bir diğer hedefinin de Horasan'da bulunan Nadir Şah'ın torunu Nadir Mirza olduğunu söylemesi de ilginçtir. Yola çıkan Rus ordusu ise Ağa Muhammed Han'ın İran'a döndüğü haberi üzerine geri dönmüştür. Bkz. Potto, *a.g.e.*, s. 146. Diğer yandan Şemim de Ağa Muhammed Han'ın İrakli'yi takip etmek yerine Mugan'a çekilmesini, kışın yaklaşması yanı sıra Şirvan'da meydana gelen ayaklanmaya bağlamaktadır. Bkz. Şemim, *a.g.e.*, s. 40.

²⁸³ Butkov, *a.g.e.*, s. 342.

²⁸⁴ Richard Tapper, *Frontier Nomads of Iran: A Political and Social History of the Shahsevan*, Cambridge University Press, New York 1997, s. 122-123.

acımasız bir şekilde cezalandırılmıştı ve Rus prestiji zarar görmüştü²⁸⁵. Ruslar bu korkunç savaşı, Gürcistan'a değil de Rusya'ya yapılan büyük hakaret olarak kabul ediyorlardı²⁸⁶.

---

²⁸⁵ Hambly, a.g.m., s. 129.

²⁸⁶ Dubrovin, *İstoriya Voynı*, Tom. III, s. 54-55.

II. BÖLÜM
XIX. YÜZYIL BAŞLARINDA GÜNEY KAFKASYA'DA RUS
YAYILMACILIĞI VE KONSOLİDASYON
(Sirayet)

2.1. Kartli-Kaheti'nin (Gürcistan) Rusya Tarafından İlhak Edilmesi (1801)

Ağa Muhammed Han'ın 1796 yılında Tiflis'e girmesi ve büyük bir katliam yapması, hiç şüphesiz iki bin yıllık Gürcistan tarihinin en acı hadiselerinden biriydi. Ancak Gürcistan için daha karanlık günler kapıdaydı. Artık yakın geçmişin önemli aktörleri yoktu. Rus İmparatoriçesi II Katerina (1796), Ağa Muhammed Han (1797) ve Gürcistan Kralı II İrakli (1798) birer sene arayla ölmüşler ve bu kayıplar nedeniyle her üç ülkede de bir bilinmezlik havası esmeye başlamıştı. Katerina'nın halefi olarak Rus tahtına oturan İmparator I. Pavel (ölm. 1801), 1796 yılında Ağa Muhammed Han'ın Gürcistan'da sebep olduğu hadiseler yüzünden annesi tarafından İran'a gönderilerek başarılı bir harekâta imza atan ve Derbent, Şamahı, Bakü, Salyan ve Gence'yi ele geçiren Kont Valerian Zubov'un bu kazanımlarını bir anda boşa çıkaracak bir adım atarak, Rus birliklerine bir kez daha Kafkas Hattı'nın gerisine

çekilme emri verdi²⁸⁷. Rusların çekilmesiyle rahat bir nefes alan Ağa Muhammed Han ise bir türlü alamadığı ve Gürcülerle iş birliği yaptığı için ders vermek istediği Karabağ Hanı İbrahim'in başkenti Şuşa'ya ikinci bir sefer düzenlediği ve tam da şehri ele geçirdiği bir sırada, en yakın adamları tarafından suikasta uğrayarak hayatını kaybetti²⁸⁸. Bir sene sonra 1798 yılında 78 yıllık ömrü boyunca Kaheti'yi 53, Kartli'yi de 35 sene idare eden Gürcü Kralı II. İrakli, Ananur Manastırı'nda terk edilmiş bir vaziyette hayata gözlerini yumdu²⁸⁹. Tüm bu kayıpların ardından St. Petersburg'da, Tahran'da ve dahi Tiflis'te tahta oturan her üç idareci de bir taraftan kendi iç meseleleriyle bir taraftan da seleflerinden devraldıkları Güney Kafkasya meselesi ile boğuşmak zorunda kalacaktı.

2.1.1. İlhak mı, İltihak mı?

Gürcistan'ın hem nüfus hem toprak hem de ekonomik bakımdan en büyük parçası konumundaki Tiflis merkezli Kartli ve Kaheti Krallığı'nın²⁹⁰ Rusların Kırım'da yaptıkları gibi bir oldubittiyle mi yoksa kendi isteğiyle mi imparatorluk sınırlarına dâhil edildiği meselesi oldukça tartışmalıdır. Rus kaynaklarının bu vakıyı "*prisoyedineniye*" yani "*iltihak*" olarak tanımlanması da hayli dikkat çekicidir. Rusların Gürcülerle olan tecrübelerinden ve bilhassa Georgiyevsk Antlaşması'ndaki tutumlarından basit bir "*vassal-süzeren*" ilişkisi kurmaktan ziyade, adeta bölgeyi doğrudan kendi toprakları haline getirmek adına planlar yaptıkları izlenimine kapılıyoruz. Zira bu antlaşmayla birlikte St. Petersburg artık yeni işbaşına gelecek Gürcü kralları için bir tasdik mekanizması haline geliyor bu da ister istemez Kartli-Kaheti Krallığı'nı egemen bir devlet olmaktan çıkarıyordu. Ağa Muhammed Han'ın istilasından sonra Rus yardımından mahrum bırakılan Gürcistan'ın durumu gerçekten içler acısıydı. Gürcüler İrakli'nin ölümünden sonra iyiden iyiye muhtaç bir duruma düşmüşlerdi. Dışarıda Türk, Lezgi ve İran tehdidi, içeride ise taht kavgaları halkın belini büküyordu²⁹¹.

²⁸⁷ Şişov, *a.g.e.*, s. 107-128; Castera, *a.g.e.*, s. 572; Potto, *a.g.e.*, s. 151-156. V. Zubov'un 1796 yılındaki Azerbaycan Harekatı için ayrıca bkz. G. Mamedova, *O Pohode V. Zubova v Azerbaydjan 1796 g.*, Natsionalnaya Akademiya Nauk Azerbaydjana İnstitut İstorii İm. A. Bakihanova, Baku 2003.

²⁸⁸ Ağa Muhammed Han ölmeden evvel katillerine: "*Zavallılar, siz İran'ı öldürdünüz*" diye haykırmıştır. Bkz. Potto, *a.g.e.*, s. 148.

²⁸⁹ P. G. Butkov, *Materialy dlya Novoy İstorii Kavkaza s 1772 po 1803 god.*, Çast. 2, Sankt-Peterburg 1869, s. 438.

²⁹⁰ 1800 yılı dolaylarında toplamda 413,929 kişilik bir nüfusa sahip olan Gürcistan'ın doğu kesimlerini ihtiva eden Karti-Kaheti'nin nüfusu 168,929 kişiydi. O dönemde İmereti'de 120.000; Megrelya'da 100.000 ve Guria'da da 25.000 Gürcü bulunmaktaydı. Bkz. Lang, *a.g.e.*, s. 192-193. Avalov ise 1783-1801 yılları arasında Gürcülerin nüfusunun iki kat azaldığını belirtmektedir. Bkz. Avalov, *a.g.e.*, s. 191.

²⁹¹ Potto, *a.g.e.*, s. 157.

Taç giyme merasimleri tamamlandığında yeni Gürcü Kralı XII. Giorgi²⁹² bir takım baskı ve endişelerle birlikte tahtına oturdu. Giorgi, Temmuz'dan Eylül 1797'ye kadar devam eden ve çok sayıda can ve mal kaybına neden olan Osmanlı destekli Lezgi saldırılarıyla yüz yüze kalmak zorundaydı. Ayrıca Kaçarların Gürcistan üzerindeki hak talepleri de devam etmekteydi. Başvezir Hacı İbrahim Kelanter Şirazi (1779-1801) iki ülke arasındaki sınırların daha eski antlaşmalarla belirlendiğini ve Gürcistan'daki Rus himayesinin illegal ve yasadışı olduğunu deklare etmekteydi²⁹³.

Diğer yandan Giorgi, zaten babasının sağlığından itibaren üvey annesi Darya ve üvey kardeşleri Iulon ve Aleksander'ın yoğun muhalefeti ile karşı karşıya kalmıştı²⁹⁴. İrakli ölmeden 1794 yılında Darya'yı teskin etmek adına Gürcü veraset kanunlarındaki "primogeniture" ilkesini (ilk doğan kuralı) diğer kardeşler lehine değiştirdi²⁹⁵. Bu değişikliğe göre İrakli'den sonra en büyük oğlu olan Giorgi Gürcü tahtına oturacaktı, ancak Giorgi öldüğünde İrakli'nin diğer çocukları da tahta aday olma hakkına sahip oluyorlardı²⁹⁶. Üvey annesi Darya bu değişikliğe sırtını dayayarak Giorgi'yi ve varislerini ortadan kaldırmak için elinden geleni yapıyor, Gürcistan'ı küçük vilayetlere bölmeye çalışıyordu. Daha da vahimi Giorgi'yi tahttan indirmek adına İran ile gizli bir ittifak içindeydi²⁹⁷. Darya ve çocukları Rus karşıtıydılar ve dul kraliçe defalarca Ruslarla iş birliği yapmanın Gürcistan'a bir fayda sağlamayacağını dile getirmekteydi²⁹⁸. Kendisini ve varislerinin geleceğinin tehlikede olduğunu fark eden Giorgi, tüm tehditlere karşı yine Rus kalkını arkasına sığınmaktan başka bir çare bulamadı²⁹⁹. Bu şartlar altında Darya ve oğulları ile baş edemeyeceğini anlayan Giorgi, İmparator I. Pavel'den Gürcüleri tekrardan himayesine almasını isteyecekti³⁰⁰. Aralık 1798'de St. Petersburg'daki Gürcü Başkonsolos Garsevan

²⁹² XII. Giorgi'nin hayatı ve faaliyetleri hakkında bkz. N. F. Dubrovin, *Georgiy XII Posledniy Tsar Gruzii i Prisoyedineniya yeya k Rossii*, Sankt-Peterburg 1897.

²⁹³ Gvosdev, *a.g.e.*, s. 77.

²⁹⁴ Kraliçe Darya, Giorgi'nin yerine tahta en büyük oğlu Iulon'u geçirmek adına birtakım entrikalara teşebbüs etmiş ancak bir sonuç alamamıştı. Bkz. Dubrovin, *İstoriya Voyni*, Tom. III, s. 54; Lang, *a.g.e.*, s. 226.

²⁹⁵ Giorgi ise bu kanunun babasına zorla kabul ettirildiğini ve dolayısıyla geçersiz olduğunu iddia etmekteydi. Bkz. "Pismo tsaritsi Darii k E. İ. V. Gasudaryu İmperatoru, ot 25-vo 1800 goda", *AKAK*, Tom. I, Tiflis 1868, s. 201-203; Gvosdev, *a.g.e.*, s. 77.

²⁹⁶ Lang, *a.g.e.*, s. 198; Gvosdev, *a.g.e.*, s. 77.

²⁹⁷ Potto, *a.g.e.*, s. 158.

²⁹⁸ Gvosdev, *a.g.e.*, s. 77.

²⁹⁹ Ingram'a göre Gürcistan'ın son kralı olan XII. Giorgi, hanedan kavgaları ile Kaçarların ve çevresindeki Müslüman hanlıkların istila tehditleri arasında bağımsızlığını korumanın artık mümkün olmadığına karar vermişti. Bu nedenle, kendisi Hıristiyan olmakla birlikte Müslümanlar tarafından çevrelenmiş olduğundan, Hıristiyan'ı Müslüman hükümlerine tercih ederek, Katerina'nın halefi Pavel'den Gürcistan'ı Rusya'ya dâhil etmesini istedi. Ancak Giorgi, özerkliğini muhafaza etmeyi umuyordu. Gürcistan Safeviler döneminde de benzer bir statüye sahipti: Giorgi aynı anda vekil ve kral olacaktı. Ancak Rus Çarı bölünmüş egemenliği kabul edemezdi. Bkz. Edward Ingram, "An Aspiring Buffer State: Anglo-Persian Relations in the Third Coalition, 1804-1807", *The Historical Journal*, Vol. 16, № 3 (Sep., 1973), s. 511.

³⁰⁰ Potto, *a.g.e.*, s. 158; Lang, *a.g.e.*, s. 226-227.

Çavçavadze, Kral'ın taleplerini Kollegiya İnostrannih Del'e sundu ve Gürcistan'a 3.000 kişilik kalıcı bir Rus birliğinin gönderilmesini talep etti. 25 Aralık 1797 tarihinde Kollegiya'dan çıkan karara binaen, bir keskin nişancı alayı ve Kaçar ordusu tarafından ele geçirilen toprakların yerine de bir topçu alayının Gürcistan'a gönderilmesi ve ayrıca İran'da bulunan Rus diplomatlar kanalıyla da Şah'a Gürcistan'ın artık onların yetki alanından çıktığının hatırlatılması isteniyordu. Kollegiya 11 Şubat 1799'da Çavçavadze'ye resmi cevabını ilettiler ve birliklerin yolda olduğunu³⁰¹, ayrıca Şah'a kendisinin hangi konularda müdahale etmemesi gerektiğini bildirmek için bir elçi yollandığını duyurdu. Piyotr İvanoviç Kovalenskiy Rusya'nın Tiflis büyükelçisi olarak görevlendirildi³⁰². Kovalenskiy, Tiflis'e gelir gelmez Kartli-Kaheti Krallığı'nın bütün devlet işlerini kendi uhdesinde toplama gayretine girişti³⁰³. İlk olarak Osmanlı Devleti İstanbul'da bulunan Rus Bakanı Tamara aracılığıyla Ahıska Paşası ve onunla birlikte hareket eden Lezgilerin Gürcistan topraklarına yaptıkları tacizler konusunda uyarıldı³⁰⁴. Tümgeneral İ. V. Lazarev de 26 Kasım 1799 günü Rus Sefer Kuvvetlerinin kumandanı sıfatıyla Gürcistan'a ulaştı. Havanın çok soğuk olmasına rağmen, Rus birlikleri kolaylıkla ve hiçbir engelle karşılaşmadan Tiflis'e girdi. Gürcü kralı ve yakınları Rusları top ateşleri eşliğinde büyük saygı ve sevinç gösterileriyle karşıladılar. Gürcü halkı yaşadıkları acı hadiselerden sonra Rus askerlerini karşılarında görmekten memnundu³⁰⁵.

Giorgi ayrıca arkasına aldığı Rus desteği ile kendi varislerinin Kartli-Kaheti Krallığı tahtındaki haklarını güvence altına almak üzere harekete geçti. Georgiyevsk Antlaşması'nın 3. maddesi gereği³⁰⁶ oğlu David'i resmi varisi olarak tasdik ettirmek üzere İmparator Pavel'e

³⁰¹ İmparator Pavel, Kafkasya sınırında bulunan General Knorring'e, Tüm General Lazarev komutasında 17 Egerskiy bölüğünü göndermesini emretmişti. Tiflis'e hareket eden Rus kafilisinin bagajında Grigori'ye iade edilmek üzere daha önce Ağa Muhammed Han tarafından alıkonan ve Zubov'un 1796 yılındaki İran Seferi'nde ele geçirilen Gürcü tacı ve bazı değerli eşyalar da bulunmaktaydı. Bkz. Potto, *a.g.e.*, s. 158.

³⁰² Gvosdev, *a.g.e.*, s. 77-78.

³⁰³ Kovalenskiy, yazdığı bir mektupta Gürcü Kralı üzerinde kesin bir biçimde hâkimiyet kurduğunu dile getiriyordu. Bkz. Şişov, *a.g.e.*, s. 147.

³⁰⁴ Lang, *a.g.e.*, s. 229.

³⁰⁵ Potto, *a.g.e.*, s. 158.

³⁰⁶ Madde 3: " Kartli ve Kaheti Çarlığı'nın Yüce Çar hazretleri, samimiyetlerinin bir işareti olarak bütün Rus imparatorlarının yüce gücünü ve himayesini kabul eder, bu hüküm gereğince irsiyet icabı mezkûr çarın tahtına oturanlar ivedilikle Rus İmparatorluk idaresini haberdar edecek, özel bir görevliyi bu talebi arz etmek üzere gönderecek, söz konusu varis İmperatorskiy Dvor Rossiyskoy İmperii tarafından verilen elbise, hükümdarlığını onaylayan kararname, adı geçen çarlığa ait armayı ve Rus İmparatorluk armasının yer aldığı sancak, kılıç, kraliyet asası, pelerin ve ya kakım süslü manto ile tasdik edilecektir. Bu semboller özel görevli tarafından taşınır ya da sınırda görev yapan amirler tarafından Çar'a nakledilir. Bu antlaşma gereği Çar sembollerini aldığı anda bir Rus bakanı hazır bulunacak, Çar Rus İmparatorluğu'na hizmet edeceğine ve bütün Rus imparatorlarının yüce gücünü ve himayesini kabul ettiğine dair sadakat yemini edecektir. Bu seremoni Çarı İrakli Taymurazoviç hazretleri için de tatbik edilecektir." Bkz. PSZRI, Sobr. 1, Tom. 21, 24 İyuna 1783, , № 15.835 s. 1015.

başvurdu³⁰⁷. David, Rus imparatorluk ordusunda bir tümgeneral olarak hizmet ediyordu ve Tümgeneral Lazarev'in raporlarına bakılacak olursa diğer Gürcü prensleri tarafından pek sevilmiyordu³⁰⁸. Ancak onun Rus ordusunda sergilediği askeri meziyetlerin Pavel üzerinde iyi bir izlenim bırakmış olması ve İmparator nazarında Giorgi ve ailesine karşı bir sempati yaratmış olması da mümkündür³⁰⁹. Pavel, Giorgi'nin bu talebine olumlu yaklaşarak oğlu David'i Giorgi'nin resmi varisi olarak tanıdı³¹⁰.

Pavel'in Gürcü payitahtına gönderdiği Başkonsolos Kovalenskiy Tiflis'e varır varmaz yeni İran Şahı Baba Han'a (daha sonra Feth Ali Şah adını alacak) haber göndererek Gürcistan'a geliş sebebini açıkladı. Kovalenskiy³¹¹, 1783 Antlaşması'na dayanarak Kartli Kaheti Krallığı sınırlarında asayişin temin etmek ve sabık kral İrakli'nin de arzusu yönünde onun resmi varisi durumundaki Giorgi'nin resmen Gürcü Kralı olarak taç giymesini sağlamak için Rus imparatoru tarafından görevlendirildiğini, artık bu ülkenin iç ve dış işlerine müdahale etmemeleri gerektiğini dile getiriyordu. Kovalenskiy, ayrıca İran Şahı'ndan Gürcistan ile ilgili iddialarından vazgeçmesini, 1795 saldırısında alınan esirlerin iade edilmesini ve o tarihte yapılan tahribat için tazminat ödemesini istiyordu³¹². Kovalenskiy'nin bu ultimatoma karşı İranlı yetkililer de aynı tonda karşılık verdiler. Baba Han'ın Başveziri Hacı İbrahim Kelanter, Kovalenskiy'e Gürcistan'ın eski zamanlardan bu yana İran'a ait bir bölge olduğunu belirten bir mektup gönderdi³¹³ ve İran payitahtına gönderilen Rus elçilerini tutuklatarak sekiz gün boyunca alıkoydu³¹⁴.

Daha önceden de belirttiğimiz üzere teamüller gereği Baba Han'ın³¹⁵ gerçek bir İran Şahı olabilmesi için Gürcistan'ın kendisine biat etmesi gerekiyordu. Bu nedenle hemen elçilerini Tiflis'e göndererek Rus etkinliğini bertaraf etmeye niyetlendi. Ancak Giorgi, çoktan tarafını

³⁰⁷ “Kopiy a utverditelnoy E. I. V. gramoty tsaryu gruzinskomu Georgiyu, ot 18-vo aprelya 1799 goda- Sankt-Peterburg”, AKAK, Tom. II, Tiflis 1868, s. 1147-1157; Atkin, *a.g.e.*, s. 59; Gvosdev, *a.g.e.*, s. 78.

³⁰⁸ “Zameçaniya gen.-m. Lazareva razsujdeniy vseh sovremennih obstoyatelstv v gruzii”, AKAK, Tom. I, Tiflis 1866, s. 184-186.

³⁰⁹ Lang, *a.g.e.*, s. 229.

³¹⁰ Avalov, *a.g.e.*, s. 174-175; Lang, *a.g.e.*, s. 230.

³¹¹ Kovalenskiy, Giorgi'nin oğlu Prens Ioann'la birlikte, krala gelen yazışmalardan sorumluydu. O aynı zamanda Grigori'nin başkan vekillerinden biri olarak seçildi. Bu durum egemen bir devletin büyükelçisinin eşzamanlı olarak bir başka devletin hükümetinde görev alması bakımından sıra dışı bir gelişmeydi. Bkz. Gvosdev, *a.g.e.*, s. 78.

³¹² Atkin, *a.g.e.*, s. 94.

³¹³ Başvezir Hacı İbrahim, Kovalenskiy'e hitaben yazmış olduğu mektubunda Gürcistan konusundaki iddialarını şu şekilde dile getiriyordu: “Dünya dört kısma ayrıldığı günden beri, Gürcistan, Kaheti ve Tiflis İran Devleti'ne dâhil edildi ve eski İran şahları zamanında bu bölge sakinleri Şahlara hizmet ve itaat gösterdiler. Onlar şahların fermanlarına uymakla birlikte Kral İrakli haricinde asla Rus etki alanının bir parçası değildiler”. Bkz. “Perevod pisma ot vizirya vlastvuyuşavo v Persii Baba-hana, Hadji-İbragim-hana, k ministru vsrossiykavo Kesarya, P. İ. Kovalenskomu.”, AKAK, Tom. I, Tiflis 1866, s. 96-97.

³¹⁴ “Zapiska s. s. Kovalenskovo o Gruzii”, AKAK, Tom. I, Tiflis 1866, s. 114.

³¹⁵ Kaçar Hanedanı'nın ikinci hükümdarı Feth Ali Şah, Rusça kaynaklarda çoğu kere “Baba Han” olarak zikredilmektedir.

belirlemişti. İran elçileri Gürcü sarayında değil, Rus Başkonsolosunun evinde, İmparator Pavel portresinin altında oturtularak karşılandı. Kaçar elçileri Gürcü yetkililerle gizli görüşmeyi talep etmişlerdi, ancak Giorgi, Rus himayesinde olduğu için, böyle bir şeyin mümkün olamayacağını belirtti. Kaçar elçisi, Gürcistan'ın eskiden beri atalarına ait olduğunu ve İran'a itaat etmeleri gerektiğini, aksi bir durumda ise Ağa Muhammed Han zamanında yaşanan olayların bundan sonra olacakları yanında hafif kalacağı uyarısını dile getiren Feth Ali Şah'a ait fermanı Giorgi'ye takdim etti³¹⁶. Kovalenskiy ise, Rusya'nın himayesinde olan bir devlete zarar veren herhangi bir devletin, bunun hesabını ağır bir şekilde ödeyeceğine dair elçilere gözdağı verdi³¹⁷.

Bu şartlar altında başlayan Rusların ikinci Gürcistan macerası yine çalkantılı bir süreçte geçiyordu. Zira Rusların Tiflis'te bulunan biri diplomat ve biri asker olan iki üst düzey temsilcisi arasında birtakım sorunlar hâsıl olmaya başlamıştı³¹⁸. Lazarev, Tiflis'e gelince Kovalenskiy'nin manipülasyonlar vasıtasıyla hasta Gürcü kralını ne şekilde idare ettiğini keşfetti. Lazarev'e göre Kovalenskiy'nin entrikaları çok barizdi ve bu nedenle onun geri çekilmesi için St. Petersburg'a çağrıda bulundu. Nihayet 27 Temmuz 1800 tarihinde Kovalenskiy geri çağırıldı. Ancak bu geçici bir görevden alma olacaktı³¹⁹.

Artık hem Rus hem de Gürcü tarafı adına yeni bir ittifak yapmak için daha ciddi gerekçeler bulunmaktaydı. Govosdev, bu noktada Rus İmparatoru Pavel'in Gürcistan konusundaki fikirlerini değiştirmesine neden olan gerekçeleri net bir biçimde ortaya koymaktadır. Ona göre Pavel'in fikrini değiştiren nedenlerden biri, bölgeye giden Rus diplomatların raporlarıydı. Bunlardan özellikle ikisinin Mihail Skibinevsky³²⁰ ve Apollon

³¹⁶ Ağa Muhammed Han'ın yeğeni ve müstakbel İran Şah'ı Baba Han (Feth Ali Şah) fermanında Giorgi'ye şöyle seslenmekteydi: “Eğer iyi talihiniz size yol göstermiyor ve kötü kaderiniz bu mutlu yolculuğa başlamanızı engelliyorsa, bu bizim yüce hâkimiyetimizin sizin topraklarınızda devam edeceğinin bir kanıtıdır. Tıpkı Ağa Muhammed Han zamanında olduğu gibi şimdi de iki kat artan bir yüküme tabi olacaksınız ve Gürcistan yine yok olacak. Gürcü halkı gazabımıza uğrayacak. Bu nazik tavsiyemizi kabul etmek ve emrimizi yerine getirmek akıllıca olacaktır”. Bkz. “Firman Baba-Hana tsaryu Georgiyu, 5 İyunya 1798 goda”, A. A. Tsagareli, *Gramoty i drugie istoričeskie dokumenty XVIII stoletiya otnoşayiesya do Gruzi*, Tom. II. Vıp. II, Sankt-Peterburg 1902, s. 181-182; Lang, *a.g.e.*, s. 227.

³¹⁷ Potto, *a.g.e.*, s. 161.

³¹⁸ Potto'nu belirttiğine göre General Lazarev ve Kovalenskiy karakter olarak birbirine oldukça zıt yapıdalardı. Lazarev çok başarılı bir asker ve ülkesine sadık bir insandı. Daima azla yetinen ve yetenekli ve başarılı General, Gürcistan'a gelince Kovalenskiy kadar maaş almaya başlamıştı. Kovalenskiy de Rus Çarı'ndan maaşının iki kat artmasını talep etti. Buna sinirlenen Lazarev ise maaşından tamamen vazgeçti. Lazarev'in bu fedakârlığına karşı Kovalenskiy'nin Rus askerlerine onu her gördüğünde selam verilmesini emretmesi de Lazarev cephesinde kabul görmedi. Bkz. Potto, *a.g.e.*, s. 160.

³¹⁹ Gvosdev, *a.g.e.*, s. 78.

³²⁰ Mihail Skibinevsky'nin 25 Ocak 1798'de Devlet konseyine sunduğu “Rusya'nın İran'la olan ticareti ile ilgili kısa bir değerlendirme” adlı rapor dikkat çekicidir. Skibinevsky'nin raporunda İran'ın Transkafkasya'ya yapmış olduğu baskınlarla ticaretin nasıl bozulduğunun ve İran'ın kendi içinde yaşadığı iç çekişmenin ayrıntılarına yer veriliyor, Rus ihracatının artırılması için Kafkasya ve Hazar Denizi'nin güvenliğinin mutlak surette sağlanması gerekliliği üzerinde duruluyordu. Bkz. Gvosdev, *a.g.e.*, s. 79.

A. Musin-Puşkin³²¹ raporları Gürcistan'ın ivedi bir biçimde imparatorluk sınırlarına katılmasını tavsiye eder nitelikteydi. Bunun yanında Fransa'nın Doğu Akdeniz'e kadar uzanarak etki sahasını genişletmesi ve İran ile temas kuruyor olması da³²² İmparator Pavel'i dış politikada bir takım yeni açılımlar yapmaya itti. Bezborodko'nun ölümü, oluşan dış ilişkilerde Fyodor V. Rostopçin, Nikita P. Panin ve Dimitri Tatisçev'den yeni bir troyka ortaya çıkmasına yol açtı. Rus dışişlerinden sorumlu olan bu üç yetkili de Rusya'nın Fransa ile savaşmasının İngiltere ve Avusturya'nın çıkarlarına hizmet etmekten başka Ruslar için 23.000 asker kaybindan başka bir getirisi olmayacağına inanmaktaydı. Rostopçin, Pavel için bir mutabakat metni hazırladı Fransa ile dostluğun geliştirilmesini, Osmanlı topraklarının Rusya, Fransa ve Avusturya konsolosları arasında pay edilmesini ve İngiltere'ye karşı bir Rus-Fransız antantı imzalanmasını istedi. Rostopçin de selefi Bezborodko gibi Gürcistan'daki Rus tutkusunu planları için vazgeçilmez olarak görüyordu. Hindistan'daki İngiliz kumpanyalarına yönelik ortak bir Fransız-Rus saldırısı planı³²³ için Kafkasya iyi bir başlangıç noktası olacaktı³²⁴. Bu ittifaka karşı Kaçarların cevabı da çok gecikmedi. Feth Ali Şah ile İngiltere'yi temsilen Tahran'a gelen Sir John Malcom 28 Ocak 1801'de bir anlaşma imzalayarak Fransa'nın bu bölgedeki etkinliğini kırmaya çalıştılar³²⁵. İngiltere de bu sıralarda Mısır'ı işgal eden Fransa'nın ve Gürcistan vasıtasıyla Güney Kafkasya'da etkinliğini arttıran Rusya'nın Hindistan'daki çıkarları adına bir tehdit oluşturduğunun farkındaydı³²⁶.

Gürcistan'ın ilhak edilmesi meselesi St. Petersburg'da hararetli bir biçimde tartışıldı dursun, Tiflis'te bulunan Gürcü Kralı Giorgi'nin ise asıl gayesi bir Rus vassalı olarak egemenlik sınırları dâhilinde kendisinin ve evlatlarının veraset haklarını güvence altına

---

³²¹1800 yazının sonlarında hazırlanan Musin-Puşkin'in raporu, Kartli-Kaheti'deki maden imkânlarını incelemek için düzenlenmişti ve bölgenin basit bir ekonomik analizinin ötesine geçti. Puşkin'in raporunda vurguladığı en önemli husus Gürcistan ile ittifak yapmaktan ziyade bu bölgeyi doğrudan ilhak etmenin Rus çıkarları adına en doğru adım olacağı yönündeydi. Puşkin'in yazdığı rapora göre Gürcistan'ın doğrudan kontrol edilmesi, Rusya'nın Kafkasya hattının güvenliğini garanti altına almasını sağlayacak, Dağlı halkaları her iki taraftan tamamen izole ederek Mozdok ve Gürcistan'daki ticaretin kontrol altına alınmasını sağlayacaktı. Rusya öncelikle Gürcistan'ın tabii kaynaklarına özellikle de Kaheti'deki altın ve gümüş madenlerine sahip olmuş olacak, bu bölgeyi Hindistan ve İran ile yapılacak ticaret için bir geçiş noktası olarak kullanacak ve son olarak stratejik bir bakış açısıyla Gürcistan'daki Rus askeri garnizonları sayesinde Anadolu topraklarını Karadeniz filosunun yanı sıra karadan da tehdit etmiş olacaktı. Bkz. Gvosdev, *a.g.e.*, s. 80.

³²² Lang, *a.g.e.*, s. 221-222.

³²³ Hindistan'daki İngiliz şirketlerine yönelik Rus-Fransız askeri planı hakkında bkz. İ. Yu. İgolkin, "O pohode Russko-Frantsuzskih voysk v İndiyu", *Vestnik VGU*, Seriya: Lingvistika i Mezhkulturnaya Kommunikatsiya, 2007, № 2, Çast. 1, s. 158-161.

³²⁴ Gvosdev, *a.g.e.*, s.79-80.

³²⁵ Dumbuli, *a.g.e.*, s. 107-115. 1801 yılında İngiltere ile Kaçarlar arasında imzalanan antlaşmanın özellikle 5. Maddesi önemlidir. Bu maddeye göre: "*Fransız ulusunun bir ordusu İran kıyılarındaki herhangi bir adaya ya da sahile yerleşmeye kalkarsa, koordineli olarak hareket etmek ve onları yok etmek için taraflar birlikte hareket edeceklerdir*". Bkz. Hurewitz, *a.g.e.*, s. 69.

³²⁶ Lang, *a.g.e.*, s. 233-234.

almaktı. Hatta Grigori, Rusya'nın askeri ve mali yardımları sayesinde Revan ve Gence hanlıklarını kendisine bağlayarak etki sahasını daha da genişletmek arzusunda idi³²⁷.

2.1.2. İori Nehri Savaşı (7 Kasım 1800)

Bu noktada Gürcistan'ın makûs kaderinin yine iki büyük devlet tarafından belirlendiği ve bu devletlerin Gürcü hanedanı arasında vuku bulan taht mücadelelerine müdahil olmak suretiyle gerilimi tırmandırdıklarına şahit olmaktayız. Şüphesiz ki Grigori'nin Rus desteğini arkasına alması, eskiden beri kendisine dış bileyen üvey annesi Darya ve üvey kardeşleri nazarında rahatsızlık yaratmaktaydı. Bu nedenle hanedanın bu kanadının İran'a yanaşması kaçınılmazdı. Bunu fırsat bilen yeni İran Şahı Feth Ali Şah, Giorgi'den derhal büyük oğlu David'i kendisine rehin olarak göndermesini, Georgiyevsk Antlaşması'nı yok saymasını ve Rusları ülkesinden göndermesini istedi³²⁸. 1800 yılının ilkbaharında Feth Ali Şah 10.000 kişilik bir orduyu Azerbaycan'a göndererek Gürcistan'a saldırımları için hazırlanmaları talimatını verdi. Kralın üvey kardeşi Prens Aleksander açıkça ona sırt çevirmiş ve İran Şahı'na biat etmişti³²⁹. Feth Ali Şah da kendisine han ünvanlı vererek Gürcistan tahtı için destek vaadinde bulunmuştu³³⁰. Bununla birlikte Giorgi, üvey kardeşi Aleksander'in bir ordu kurduğunu ve annesi Darya'ya ve diğer üvey kardeşleri Vaktang, Mirian ve Antoni'ye bir mektup yazarak "*Sabırlı olun, çok yakında Rusların size yapmış olduğu baskılardan kurtulacaksınız*" dediğini General Knorring'e bir mektupla iletti³³¹. İran tehdidiyle ciddi anlamda yüz yüze gelen Giorgi ise Rus İmparatoru'na acil olarak yardım çağrısında bulunuyordu. Ruslar Kafkas Hattı'nda görev yapan General Gulyakov komutasındaki Kabarda Bölüğü'nü derhal Tiflis'e gönderdiler³³².

Kovalenskiy'nin notları bize Prens Aleksander'in açıkça İran safına geçtiğini ve Feth Ali Şah'ın oğlu Abbas Mirza ile birlikte Revan'ı aldıktan sonra Aras Nehri'ni aşarak Tiflis'e

³²⁷ Buradan anladığımız kadarıyla Gürcü Kralı tüm yetkilerini kaybetmesine neden olacak bir iltihak meselesine çok da sıcak bakmamaktadır. Bkz. Dubrovin, *a.g.e.*, s. 162.

³²⁸ Giorgi, Kafkas Hattı'nda bulunan Rus birliklerinin başkumandanı General Karl Fyodoroviç Knorring'e bir mektup yazarak Feth Ali Şah'ın kendisinden rehin olarak oğlu David'i istemesi ile ilgili aynen şu ifadeleri kullanmaktadır: "*Sayın General, Baba Han'dan gelen mektupta David'in Tarhan'a gönderilmesi istenmiştir. Ancak ben bunu yapamam. Yarın Ioann'ı sonra Bagrat'ı ve nihayetinde de bizi de isteyecekler. Bizden Rus himayesinden uzak durmamızı istiyorlar. Bu da demek ki, eskisi gibi topraklarımızı talan ve yağma edip bizi sömürecekler. Ben bunu yapamam*". Bkz. "Pismo ot tsarya Georgiya k gen.-l. Knorringu, ot 6-vo Avgusta 1800 goda, AKAK, Tom. I, Tiflis 1866, s. 128-129.

³²⁹ Kovalenskiy'nin 6 Ağustos'ta Knorring'e göndermiş olduğu mektupta Aleksander'in Kaçar Hanedanı'na sığınarak Abbas Mirza'yı Gürcistan'a saldırması konusunda ikna ettiğini, Gürcistan'ı ele geçiren Kaçarların Aleksander'i Gürcü tahtına oturtmak istediklerini ve Abbas Mirza tarafından Kraliçe Darya'ya gönderilen mektuplarda kendisinin büyük bir orduyla Tiflis'e girmeye hazırlandığı kaydedilmekteydi. Bkz. "Otnoşenie s. s. Kovalenkavo k gen.-l. Knorringu, ot 6-vo Avgusta 1800 goda za № 289", AKAK, Tom. I, Tiflis 1866, s. 127.

³³⁰ Gvosdev, *a.g.e.*, s. 80.

³³¹ "Pismo ot tsarya Georgiya k gen.-l. Knorringu ot 6-vo Avgusta 1800 goda", AKAK, Tom. I, Tiflis 1866, s. 128-129.

³³² Potto, *a.g.e.*, s. 161.

saldırmak üzere hazır beklediklerini gösteriyor. Kovalenskiy, Abbas Mirza'nın ve Aleksander'in ayrıca Gence, Karabağ, Şeki ve Avar Hanı Ömer'i de bu sefere katılmaya teşvik ettiklerini iletliyordu³³³. Aleksander'in bu çabalarına ilk olumlu yanıt Ömer Han'dan geldi³³⁴. Ortak istila, en geç 15 Ağustos 1800'de başlayacaktı³³⁵. Bu arada Kraliçe Darya da Tiflis'te Giorgi tarafından alıkonulmuş halde bekliyordu. Darya'nın oğulları Prens Iulon, Vaktang ve Parnaoz annelerini kurtarmak için 3.000 kişilik bir kuvvetle şehre girmek istemiş, bu olay büyük bir korkuya neden olmuştu³³⁶.

Ancak Gürcistan'ın kadim düşmanlarıyla iş birliği yapan Aleksander, halkın nazarında itibarını kaybetmeye başladı. Bu durumu fark ederek Gürcü halkına “*Azize Nino'nun mezarı üzerine yemin ederim ki bu ordu Gürcistan'ı perişan etmek için değil sadece benim taht üzerindeki haklarımı savunmak adına kuruldu*” diye haber yolladı³³⁷. Gürcistan'dan gelen haberler hiç de iç açıcı değildi. Prens Aleksander'in kendi topraklarında yeterince destek göremediğini anlayan Abbas Mirza'nın morali bozulmuş, diğer hanlıkların da ona destek vermemesi üzerine Kaçar ordusu bölgeden geri çekilme kararı almıştı³³⁸. General Knorrig'in 14 Ağustos 1800 tarihinde Kovalenskiy'e yazmış olduğu mektupta İran ordusunun geri çekildiği ve Aleksander'a sadece Avar Hanı Ömer Han, Gazikumuk Hanı Surhay Han, Akuşin ve Andin kadıları gibi Dağıstan topluluklarının destek verdiği belirtiliyordu³³⁹.

Saldırıdan hemen önce General Lazarev tarafından Ömer Han'a kan dökülmesini önlemek amacıyla Gürcistan topraklarını acilen terk etmesi çağrısında bulunuldu³⁴⁰. Ancak bu çağrı kabul görmedi ve savaş kaçınılmaz hale geldi. Prens Aleksander ve Ömer Han'ın Tiflis'e yapılacak saldırı planı şöyleydi: Aleksander 2.000 adamı ile Tiflis'e 50 verst uzaklıktaki Sagarejo'da mevzi alacaktı. Ordu daha sonra iki kola ayrılacak ve bunlardan biri direkt olarak Tiflis'e giderek şehri almayı deneyecek, diğer kanat ise Kura Nehri'nin sağ yakasına geçerek Aleksander'in kumanda ettiği birliklere katılacak, Giorgi'nin muhalif

³³³ “Zapiska s. s. Kovalenskavo o Gruzii”, AKAK, Tom. I, Tiflis 1866, s. 115.

³³⁴ Ömer Han saldırı gerekçesini Giorgi'nin yıllık olarak kendisine ödemesi gereken 5.000 rubleyi ödememesi olarak meşrulaştırmak istiyordu. Bkz. Gvosdev, *a.g.e.*, s. 81.

³³⁵ Giorgi, General Knorring'e 6 Ağustos 1800 tarihinde gönderdiği bir başka mektubunda Feth Ali Şah'ın 15 Ağustos'ta Tiflis'e gireceğini yazıyor ve yardım istiyordu. Bkz. “Pismo ot tsarya Georgiya k gen.-I. Knorringu ot 6-vo Avgusta 1800 goda, AKAK, Tom. I, Tiflis 1866, s. 129.

³³⁶ Zapiska s. s. Kovalenskavo..., s. 117.

³³⁷ Gvosdev, *a.g.e.*, s. 81.

³³⁸ Kaçar ordusunun geri çekildiğini teyit eden bir başka yazışma da Gürcü Kralı Giorgi ve General Knorring arasında yaşanmıştır. Giorgi'nin Knorring'e 14 Ağustos 1800 tarihinde yazmış olduğu mektubunda Revan'dan gelen haberlere göre Kaçar birliklerinin geri çekildiği belirtiliyor, ancak tehlike tamamen geçene kadar temkinli olunması isteniyordu. Bkz. “Pismo ot tsarya Georgiya k gen.-I. Knorringu ot 14-vo Avgusta 1800 goda”, AKAK, Tom. I, Tiflis 1866, s.

³³⁹ “Otnoşenie s. s. Kovalenskavo k gen.-I. Knorringu, ot 14-vo Avgusta 1800 goda” AKAK, Tom. I, Tiflis 1866, s. 137.

³⁴⁰ “Otziv Omar-Hana, poluçenniy 6-vo Noyabrya” AKAK, Tom. I, Tiflis 1866, s. 168.

kardeşleri Iulon, Vaktang ve Parnaoz'un kuvvetleri ise Tiflis'in batısında diğer güçlere katılacaklardı. İlk kol Tiflis'i alamadığı takdirde kendisini bekleyen ikinci grupla birleşerek tekrar şehre hücum edeceklerdi³⁴¹.

Ancak bu plan işe yaramadı. 7 Kasım 1800 (j.t.g. 19 Kasım) tarihinde Kaheti'deki Iori Nehri yakınlarında Ömer Han ve Aleksander'in komutasındaki 12.000 kişilik bir dağlı ordusu ile Rus Generaller Lazarev ve Gulyakov ile Giorgi'nin oğulları Ioann ve Bagrat'ın liderliğindeki karışık Rus-Gürcü kuvvetleri savaşa tutuştular³⁴². 2.000'den fazla Dağlı askerin ölü ve yaralı hale geldiği savaşta Rusların zıyatı sadece 1 ölü ve 2 yaralıydı. Ömer Han da bu savaşta yaralandı ve Dağıstan'a geri çekildi. Asi Prens Aleksander ise 2.000 destekçisi işe birlikte Karabağ Hanı İbrahim'e sığınmak üzere Şuşa'ya kaçtı³⁴³.

2.1.3. İmparator I. Pavel'in Gürcistan Manifestosu (18 Ocak 1801)

18 Ocak 1800 Prens Aleksander vakıası, Kartli-Kaheti Krallığı'nın Rusya'ya direkt olarak bağlanması konusunda İmparator Pavel'in tereddütlerini tamamen ortadan kaldırmıştır. Gürcü Kralı Giorgi'nin sağlık durumunun iyi olmayışı, ülkesinin idaresinde acizyet göstermesi, hanedanın muhalif kanadının İran ile olan bağlantısı vb. nedenler Rusları daha kalıcı tedbirler almaya sevk etti. Bununla birlikte bu bölgenin Rus toprağı haline getirilmesinin Ruslar nazarında birçok getirisi olacaktı. Gürcistan'ın Rusya'ya bağlanması ile;

1) Kafkas Hattı güvence altına alınmış oluyordu. Böylelikle Gürcülerin civarında yaşayan Kafkas halkları isyan ettikleri zaman, açlık ile cezalandırılabilirdi, çünkü erzakın çoğunu Gürcistan ve Mozdok'tan alıyorlardı.

2) Tabiatı zengin olan Gürcistan Ruslar için ekonomik çıkarlar sağlayacaktı.

3) İran ve Hindistan ile olan ticaret hacminin artmasına neden olacaktı.

4) Türklerle olası bir savaşta Gürcistan topraklarında bulunan Rus askerleri, Karadeniz filosuna ek olarak karadan da Anadolu topraklarını tehdit edebileceklerdi³⁴⁴.

³⁴¹ "Raport gen.-m. Lazareva gen.-l. Knorringu, ot 14-vo Noyabrya 1800 goda, za № 68, . AKAK, Tom. I, Tiflis 1866, s. 170.

³⁴² Bu savaşa General Vasily Gulyakov komutasındaki 655 kişilik Musketerski alayı, General İvan Lazareviç komutasındaki 436 kişilik Egorskiy alayı, 4 tane topa sahip ve 71 kişiden oluşan bir topçu birliği ve 62 Kazak askeriyle birlikte toplam 1.224 kişilik bir Rus kuvveti iştirak etmiştir. Bkz. "Vsepoddanneysiy raport gen.-m. Lazareva, ot 28-vo 1800 goda", AKAK, Tom. I, Tiflis 1866, s. 163-164. Prens Ioann ve Bagrat komutasındaki Gürcü kuvvetlerinin sayısı ise 10.000 civarındaydı. Bkz. P. G. Butkov, *Materiali dlya Novoy İstorii Kavkaza s 1772 po 1803 god*, Çast. II, Sankt-Peterburg 1869, s. 457.

³⁴³ Gvosdev, *a.g.e.*, s. 81.

³⁴⁴ N. F. Dubrovin, *Georgiy XII Posledniy Tsar Gruzii i Prisoyedeniya yeya k Rossii*, Sankt-Peterburg 1897, s. 164.

Gürcistan'da ise Grigori'nin sağlık durumunun ciddiyetini koruması Kartli-Kaheti Krallığı idarecilerini acil bir eylem planını uygulamaya koymaya sevk etti. Gregori Avalov ve Elezar Palavandin başkanlığında St. Petersburg'a hareket eden Gürcü diplomatlar, Kral Giorgi'nin 16 madde altında toplanan taleplerini, Çavçavadze aracılığı ile Pavel'e iletiler. 16 maddelik talep metninin Pavel tarafından kabul görmesi ardından, Graf Rastopçin Pavel'in bu konudaki düşüncelerini Grigori'ye iletmek üzere Avalov ve Palavandin'ni tekrar ülkelerine gönderdi. Ancak Ruslar tarafından gönderilen teklif Bagrat hanedanının ülkesi üzerindeki egemenliğini tamamen devre dışı bırakacak hükümler içermektedir. Gürcistan'ın tüm gelirleri Rusların tasarrufuna terk ediliyor, Kral ve ailesi Pavel'in uygun göreceği bir maaşla yetinmek zorunda bırakılıyordu. Kartli-Kaheti Krallığı ileri gelenlerinin Ruslardan beklentisi ise farklıydı. Grigori bir taraftan hanedanın mevcut yetkilerini muhafaza etmek, diğer yandan da Rusya'nın maddi ve özellikle de askeri gücü adına sığınarak mevcut sorunlarından sıyrılmak istiyordu. Ancak içinde bulunduğu şartlar, taht kavgaları ve istila tehlikesi elini kolunu bağlamıştı³⁴⁵.

Bu arada Pavel'in Gürcüleri ilhak fikrine alıştırmak ve ürkütmemek amacıyla da onlara bazı vaatlerde bulunmaktan geri durmadığını görülmektedir. Buna göre Ruslar; Gürcülere iç işlerinde müdahale etmeyecekler, Tiflis'e bir vali göndererek oranın kontrolünü bu kişi sayesinde sağlayacaklar; hâkim, papaz, vs. kamu görevlilerinin atanmasında Gürcülere salahiyet tanıyacaklar, bölgede asker bulundurmamak suretiyle asayişin temin edecekler, Kral Giorgi ve yakınlarına bir maaş tahsis edecekler ve Rusya'ya gelmek isteyen Gürcü asilzadelerine de yine maaş verilmesini sağlayacaklardı³⁴⁶.

Yukarıda maddeler halinde verdiğimiz saikler doğrultusunda Gürcistan'ı ilhak etmeyi kafasına koyan İmparator Pavel'in bir planı vardı. Öncelikle bir manifesto ile niyetini muhataplarına duyuracak ve ilhaka giden süreci başlatacaktı. Ancak Gürcistan'dan Kral Giorgi'nin sağlık durumu hakkında gelen kötü haberler Pavel'i acele etmeye sevk etti³⁴⁷. General Knorring'e 27 Kasım 1800 (j.t.g. 15 Kasım) tarihinde bir ferman yollayarak Giorgi'nin ölmesi durumunda kendisinden haber alana dek yeni Gürcü kralının taç

³⁴⁵ Avalov, *a.g.e.*, s. 193-198.

³⁴⁶ Dubrovin, *Georgiy XII Posledniy Tsar Gruzii*, s. 166.

³⁴⁷ Ruslar Giorgi'nin ölümü halinde Gürcistan'da büyük bir kargaşa yaşanacağını öngörmektedirler. Düşüncelerine göre böyle bir durumda iç savaş başlayacak ve taht kavgasından dolayı ülke daha da kötü duruma düşecektir. Dahası Türkler ve İranlılar bunu fırsat bilip Gürcüleri kontrol altına almak isteyeceklerdi. Bkz. Dubrovin, *Georgiy XII Posledniy Tsar Gruzii*, s. 170. Potto da ölüm döşegindeki Giorgi'nin Pavel'e bir mektup yazarak: "Gürcü halkı ve Gürcistan artık tamamen Rusya'nın himayesine girmeli ve buradaki iç kargaşalar bitmeli. Sizi bizim imparatorumuz olarak kabul edip sonsuza dek bunun öyle kalmasını istiyoruz" diye vasiyette bulunduğunu söylüyor. Ancak bu bilgi teyitte muhtaç durumdadır. Bkz. Potto, *a.g.e.*, s. 162.

giymesine mâni olması konusunda tembihledi³⁴⁸. Zira Pavel baştan beri Gürcistan'da yalnızca tek bir egemen güç olmasını istiyordu, o da Rusya'nın ta kendisiydi³⁴⁹.

Gürcü Kralı XII. Giorgi'nin 28 Aralık 1800 tarihinde ölmesi üzerine Pavel vefatından bir ay önce hazırladığı manifestosunu nihayet 18 Ocak 1801 tarihinde yayımladı ve ilan etmek üzere General Knorring'e yolladı³⁵⁰. Pavel'in manifesto metni aynen şöyleydi:

“Binlerce yıldır komşumuz olan Gürcüler daima komşularından dolayı zor şartlarda yaşamışlardır ve daima savaş halindedirler. Dış ve iç ahvalinin pekiyi olduğu söylenemez. Bilhassa da iç karışıklıklar Gürcü devletinin sonu olabilirdi. Ancak Gürcü kralları daima bizden yardım talep ettiler. Kral Giorgi ve Gürcü halkı üzerinde bizim himayemiz resmi olarak kabul edildi. Bundan böyle Gürcü devletine göz diken düşman, bizim de düşmanımızdır. Artık Gürcü halkı rahat yaşayacak ve herhangi bir iç ve dış tehditten uzak tutulacaktır. Rus İmparatorluğu'nun kanunları da Gürcü topraklarında geçerli olacaktır. Ancak halkın mevcut olan din, adet ve geleneklerinin devam etmesine müsaade edilecektir.”³⁵¹.

2.1.4. İmparator I. Aleksander'in Gürcistan Manifestosu (12 Eylül 1801)

Pavel'in 18 Ocak Manifestosu adeta ilhakın habercisi gibiydi. Gürcüler ise şaşkın haldeydiler. Manifestodan daha üç gün evvel 15 Ocak 1800 tarihinde Giorgi'nin veliahdı David halka seslenerek, binlerce yıldır olduğu gibi, eski kralın vefatı ile yeni Gürcü kralı olarak taç giyeceğini ilan etmişti³⁵². Giorgi'nin bir diğer oğlu Prens Taymuraz da amcası Aleksander gibi soluğu İran Şahı'nın yanında almıştı³⁵³. Ancak bin yıllık Bagrat hanedanının sonu anlamına gelen manifesto 16 Şubat 1801 günü, Sion Kilisesi'nde toplanan Tiflis halkı önünde Rus ve Gürcü dillerinde yüksek sesle okundu³⁵⁴. Hazır bulunan herkes hep bir ağızdan Rus İmparatoru Pavel'e bağlı kalacaklarına dair yemin etti. Yemin edenler arasında Tiflis'te bulunan Ermeniler de bulunmaktaydı. Rus askerleri Tiflis'in dört tarafında halka bu manifestoyu dört dilde (Rusça, Gürcüce, Ermenice ve Tatarca) okudular. Bütün seremonilerin bittiği gün Gürcü prensleri ve kralın veliahtları Rus sarayına giderek resmi olarak kendi istekleri ile ve Gürcü halkının rızası ile Rusların himayesine girdiklerini beyan

³⁴⁸ “Reskript ot 15-vo Noyabrya 1800 goda.”, AKAK, Tom. I, Tiflis 1866, s. 177-178.

³⁴⁹ Pavel'in Gürcistan'ı ilhak etme hususundaki niyeti konusunda ayrıca bkz. Avalov, *a.g.e.*, s. 199-202.

³⁵⁰ Butkov, *a.g.e.*, s. 466.

³⁵¹ “Genvaryaya 18 Manifest- O prisoyedineniye Gruzinskavo tsarstva k Rossii”, *PSZRİ*, Sobr. 1, Tom. 26, 18 Genvaryaya 1801, № 19.721, s. 502.

³⁵² “Vozzvaniye naslednavo tsareviça Davida Gruzinskomu narodu”, AKAK, Tom. I, Tiflis 1866, s. 297; Avalov, *a.g.e.*, s. 203-204.

³⁵³ Muhammed Taki Sipih, *Nasihü't-tevarih (Tarih Kacâriye)*, Tashih: Cemşid Kiyânfer, C. I, İntişârât-ı Esâtir, Tahran 1377, s. 124.

³⁵⁴ Dubrovin, *Georgiy XII Posledniy Tsar Gruzii*, s. 198.

ettiler³⁵⁵. Manifesto Gürcü halkı cephesinde büyük sevinçle karşılandı. İmereti'ye giden birçok prens ve devlet adamı geri dönmeye başlamıştı. İnsanlar bu kararın olumlu gelişmelere sebep olmasını umut ediyorlardı. Bilhassa da Tiflis'te kalan askerlerin onların güvenliğinin teminatı olduğuna inanıyorlardı³⁵⁶.

Rus İmparatoru I. Pavel'in 12 Mart 1801 (j.t.g. 24 Mart) tarihinde bir suikast sonucu öldürülmesi ve yeni İmparator Aleksander'in babasının Gürcistan konusundaki tasarruflarını yeniden gözden geçirmek istemesi, ilhak sürecinin askıya alınmasına sebep olmuştur. Aleksander, babası Pavel'in vefatından sonra, Gürcistan konusunda acele karar vermek istemiyordu. Her ne kadar 18 Ocak manifestosu ile bir aşama kaydedilmiş olsa bile, Aleksander, halen Gürcistan'ı Rusya'nın bir parçası olarak göremiyordu³⁵⁷. Yeni imparatorun bu tereddütü Gürcistan'da özellikle Rus himayesini istemeyen bir kesim tarafından Rus askerlerinin bölgeden çekileceği söylentilerinin yayılmasına ve halkın paniğe kapılmasına sebep oldu³⁵⁸.

Pavel'in ölümü ardından, 18 Ocak Manifestosu'nda vaat edilen sözlerin tutulmadığı gerekçesiyle bir grup Gürcü diplomat 1801 yılının Nisan ayında Aleksander'in kapısını çalarak ondan bazı isteklerde bulundular. Gürcüler, Gürcü devletinin, kilisesinin ve halkının sonsuza dek Rus himayesi ve kanunları altına girmeyi arzu ettiğini bildiriyor ve zamanında İmparator Pavel'e verilen sözlerin Aleksander için de geçerli olduğuna dair yemin ediyorlardı. Gürcüler ayrıca Aleksander'i yeni imparatorları olarak selamlıyor ve ondan yeni bir antlaşma yapılmasını istiyorlardı. Bu antlaşmaya göre; Ruslar Gürcü devletini himaye altına alacak, Gürcistan tahtına bir Gürcü veliaht oturacak ve ülkesini Rus kanunlarına göre idare edecekti. Bunun dışında devlet yönetiminde hâkim, papaz ve diğer önemli mevkilerde Gürcü asilzadeleri olacak, yardımcıları ise Ruslardan seçileceklerdi. Bunun dışında da devletin yapısıyla ilgili atılması gereken bazı adımlar dile getiriliyordu³⁵⁹. Gürcülerin bu taleplerinden Rusya'ya direkt olarak katılımdan ziyade, yine eskiden olduğu gibi bir vassallık sözleşmesi yapmayı arzu ettikleri anlaşılıyor.

Öte yandan Aleksander'in de babası Pavel'in aksine Gürcistan konusunda bazı tereddütler yaşadığını ve konuyu uzun uzadıya müzakere edip nihai kararını öyle vermek istediğini görmekteyiz. Avalov'un belirttiğine göre; Aleksander ilk zamanlar Gürcistan'ın

---

³⁵⁵ Potto, *a.g.e.*, s. 163.

³⁵⁶ Dubrovin, *Georgiy XII Posledniy Tsar Gruzii*, s. 203.

³⁵⁷ Avalov, *a.g.e.*, s. 207.

³⁵⁸ Dubrovin, *Georgiy XII Posledniy Tsar Gruzii*, s. 209.

³⁵⁹ Butkov, *a.g.e.*, s. 472-473.

ilhak edilmesinin, o devletin hukuki haklarının çiğnenmesi anlamına geldiğini düşünüyordu. Ayrıca, o kadar Rus askerinin Gürcistan uğruna ölmesini pek doğru bulmuyordu. Ancak babasının kararını peşinen kestirip atmak yerine, bu konuda uzman olan Rus devlet adamlarını toplayıp, onların görüşlerini öğrenmek istiyordu³⁶⁰. Rus devlet adamları konuyu iki kere müzakere ettiler. İlk toplantıda alınan karar Gürcistan'ı ilhak etme yönündeydi. Bu şekilde İmparatorluk sınırları da güvence altına alınmış olacaktı. Diğer yandan Katerina'nın isteği de gerçekleşmiş olacaktı³⁶¹. Ancak Aleksander hâlâ ikna olmamıştı. İlk toplantıdan dört gün sonra 15 Nisan'da kendisi ile görüşen General Beklešov, İmparator'un bu konuda isteksiz olduğunu ve Aleksander'in bir devleti böylece kendi topraklarına katmanın haksızlık olacağına inandığını dile getirmekteydi³⁶².

Gerçekleşen ikinci toplantıda Gürcistan ile ilgili birçok konu gündeme geldi. Bazı devlet adamları Gürcüler Rus himayesine alınırsa, tüm Gürcü düşmanlarının kendi düşmanları olacağı inancını taşıyorlardı. Diğerleri ise, Gürcülerin Türklerle veya İranlılarla birleşmesi halinde Kafkasya'daki Müslümanların Rusya'ya düşman kesilecekleri endişesini dile getirmekteydiler. Bazıları ise Rusya'nın tamamen bölgeden çekilmesini talep ediyordu³⁶³.

İlhak kararının hukuki olup olmadığı, Gürcü halkının kendi rızasıyla mı yoksa birtakım baskılar sonucunda mı Rus himayesini kabul ettiği, Gürcistan'daki Bagrat Hanedanı'nın tasfiye edilmesinin ne derece doğru olacağı gibi sorulara cevap bulmak adına General Knorring'in gizlice Gürcistan'a giderek bir rapor hazırlaması uygun görüldü³⁶⁴. Knorring, İmparator Aleksander'in 19 Nisan 1801 tarihli fermanını alır almaz derhal Gürcistan'a hareket etti³⁶⁵. Bölgeye adım atan Knorring'in ilk izlenimi Giorgi'nin oğlu David'in adeta bir kral gibi hareket ettiği yönünde oldu³⁶⁶. Knorring'in hazırlayıp 8 Ağustos 1801 (j.t.g 28 Temmuz) tarihinde senatoya sunduğu Gürcistan raporuna göre:

- 1) Gürcistan'ın iç ve dış siyaseti berbat bir vaziyetteydi.
- 2) Devlet kendini savunacak ve koruyacak halde değildi.
- 3) Ülke sefalet ve karanlık içindeydi.

³⁶⁰ Aleksander'in Gürcistan'ın ilhaki konusundaki düşünceleri hakkında bkz. Avalov, *a.g.e.*, s. 209-212; Butkov, *a.g.e.*, s. 474.

³⁶¹ Avalov, *a.g.e.*, s. 214-215.

³⁶² Avalov, *a.g.e.*, 216.

³⁶³ Avalov, *a.g.e.*, 218-219.

³⁶⁴ Dubrovin, *Georgiy XII Posledniy Tsar Gruzii*, s. 217-221; Avalov, *a.g.e.*, s. 219.

³⁶⁵ Butkov, *a.g.e.*, s. 474.

³⁶⁶ Knorring Gürcistan'daki hayli karışık olan durumu anlamaya çalışıyordu. Kraliçe Darya Rus sarayına mektup yazarak, Gürcistan'ın durumun 1783 Antlaşması'na göre bırakılmasını, David ise hanedanın devam ettirilmesini ve kendisinin tahta çıkması konusunda Aleksander'in olumlu yanıt vermesini istiyordu. Bkz. Avalov, *a.g.e.*, s. 221-222.

- 4) İnsanlar alt tabakadan üst tabakaya kadar, Rusların himayesine seve seve girmek istemektedirler.
- 5) Gürcülerin artık kendilerine ait bir ordusu mevcut değildi.
- 6) Yıllarca İran ve diğer komşu hanlıklar yüzünden yağma edilen Gürcüler, borç ve sefalet içindeydiler.
- 7) Devletin dört tarafı da tehlikelerle çevrili bir durumdaydı.
- 8) İç buhranlar ve taht kavgalarının sonu bir türlü gelmemekteydi³⁶⁷.

Avalov'a göre aslında Ruslar, bölgeye Knorring gibi birini göndermekle hata yapmışlardı. Zira o Gürcistan'da sadece görmek istediklerini görmüş, onu sevinçle karşılayan Gürcülerin yüz ifadelerini kendince yorumlayarak sanki bunu Rusya'ya katılma yönünde bir istekmişçesine raporuna yansıtmişti. Gerçekte ise halkın yüzüne yansıyan bu memnuniyet ifadesi, Rus askerlerin gelişinden ve onların sağlayacağını düşündükleri güven ortamından kaynaklanıyordu. Elbetteki Rusya'nın himayesi altına girmek ve Rus askeri yardımından istifade etmek onların en büyük arzusuydu. Ancak bunu bir Rus'un düşüneceği gibi topyekûn Rusya'ya katılmak şeklinde yorumlamak son derece yanlışti³⁶⁸.

Knorring'in raporu İmparator Aleksander'ın kafasındaki sorular için yeterli bir cevap oldu³⁶⁹. İmparatorun kesin kararı Gürcistan'ın korunması adına bu bölgenin Rus İmparatorluğu tarafından ilhak edildiği ve Knorring'in başkumandan sıfatıyla bölgeye gönderildiği şeklindeydi³⁷⁰.

Rus İmparatoru I. Aleksander'in yaklaşık bin yıllık bir tarihi geçmişe sahip olan Gürcü Bagrationi (Bagratlı) Hanedanı'nın ve dolayısıyla da Kartli-Kaheti Krallığı'nın sonu anlamına gelen manifestosu 12 Eylül 1801 tarihinde ilan edildi³⁷¹. Babası Pavel'e oranla daha uzun bir manifesto metni hazırlayan Aleksander'in ifadeleri özetle şöyleydi:

“Rusya daima sizleri korumaya çalıştı. Katerina zamanında, 1796 yılında İranlıların tehdidine karşı size asker gönderdik. Böylece Karadeniz'den, Aras ve Kura nehirlerine kadar olan bölgede sizin özgürlüğünüz temin edildi. Komşu devletler daima sizi tehdit edip yağma ediyorlardı. En zor durumlarda hep Rusya'nın yardımını talep ettiniz. Askerlerimizin en son kahramanlıkları sayesinde Avar Hanı (Ömer Han) tehlikesinden de sizi biz kurtardık. Böylelikle artık Kafkas halkları size

³⁶⁷ Knorring'in raporunun ayrıntıları için bkz. Butkov, *a.g.e.*, s. 476-481.

³⁶⁸ Avalov, *a.g.e.*, s. 224-225.

³⁶⁹ Butkov, *a.g.e.*, s. 484.

³⁷⁰ Dubrovin, *Georgiy XII Posledniy Tsar Gruzii*, s. 244.

³⁷¹ Gürcistan'ın Rus İmparatorluğu tarafından ilhakı ile sonuçlanan süreç için ayrıca bkz. Atkin, *a.g.e.*, s. 58-59; Lang, *a.g.e.*, s. 244-252.

düşmanca bakamayacak. İran ve diğer devletler artık sesini çıkarmaz oldu. 18 Ocak 1801 yılında yayınladığımız manifesto ile sizi savaş, açlık ve tehlikeden koruyarak kendi himayemize katmış olduk. Vergi ve gelirinizi size bırakacağız. Knez ve devlet adamların toprakları da sahiplerine ait olmaya devam edecektir. Din konusunda da herkes serbesttir. Sizden yalnızca bize itaat edeceğinize dair Rus Çarı'na yemin etmenizi istiyoruz"³⁷².

Manifesto'nun ilan edilmesi ile Gürcistan idari bakımdan da Gori, Lori, Duşeti, Telavi ve Signak olmak üzere beş vilayete bölünüyordu³⁷³. Bununla birlikte Gürcistan'daki Rus idari yapısının tam anlamıyla yerleşmesi ise yaklaşık elli yıllık bir süreç alacaktı³⁷⁴.

2.2. General Pavel Dimitriyeviç Tsitsianov ve Kafkasya'da Rus Agresivitesi

1801 yılı itibariyle Gürcistan'ın Rusya'ya bağlanması, artık Rusların kesin ve kalıcı olarak Güney Kafkasya'ya adım attıklarını gösteriyordu. Bunun yanında bölgenin hiçbir zaman stabil bir hale gelemeyen karmaşık siyasi yapısının Rusların işini oldukça zorlaştıracağı, bu bölgenin kontrol altına alınması ve Rus hakimiyetinin konsolide edilmesi için büyük bir mesai harcanması gerekeceği de çok geçmeden St. Petersburg'da bulunan Rus devlet adamları tarafından anlaşılmıştır. Güney Kafkasya'daki Rus etkinliğinin doğuracağı siyasi, askeri ve ekonomik handikaplar uzun uzadıya tartışılmakla birlikte, artık bölgeye kesin olarak adım atılması ardından yapılan itirazlar bir nebze durulmuş, Kafkasların uzak bir ülke olmadığı belirtilerek Gürcistan'da Rus hakimiyetinin kurulmasıyla ilgili hukukî ve ahlakî çekinceler, Güney Rusya'nın güvenliği adına tüm bölgede sükunete ihtiyaç duyulduğu konusundaki pragmatik bir yaklaşıma dönüşmüştür³⁷⁵.

Ancak İmparator I. Aleksander'in türlü tartışmalar neticesinde şekillendirdiği "*Yeni Kafkasya Politikası*" uygulamaya konmadan hemen evvel, bölgedeki Rus prestiji dramatik bir biçimde düşüşe geçmiştir. Bunun en önemli nedeni Kafkasya Genel Kumandanı payesini taşıyan General Karl Fyodor Knorring'in gerek Gürcistan havalisinde gerekse komşu hanlıklar nezdinde yürüttüğü ilişkilerin bir türlü bölgedeki Rus idaresini konsolide edecek düzeye ulaşamamasıdır. Gerçekten de Knorring'in Gürcistan'daki mesaisi gözle görülür bir zafiyetle başlamıştı. Tiflis'e gelir gelmez uygulamaya koyduğu kurallar ne iç düzenin sağlanmasında ne de Gürcistan'ın komşularıyla olan problemlerinin çözümünde belirgin bir

³⁷² 12 Eylül 1801 Manifestosu için bkz. "Sentyabrya 12. İmennyi danniy Senatu.-O uçrejdenie vnutrennyavo v Gruzii upravleniya.", *PSZRİ*, Sobr. 1, Tom. 26, 18 Sentyabrya 1801, № 20.007, s. 781-786. Bu konuda ayrıca bkz. Şişov, *a.g.e.*, s. 147-149.

³⁷³ Dubrovin, *Georgiy XII Posledniy Tsar Gruzii*, s. 250.

³⁷⁴ Bu konuda bkz. Hayri Çapraz, "Gürcistan'da Rus İdaresinin Yerleşmesi", *Orta Asya ve Kafkas Araştırmaları (OAKA)*, C. 1, № 1, 2006, s. 67-80.

³⁷⁵ Gvosdev, *a.g.e.*, s. 101.

katkı sağlamamış, aksine bölgede Rus idaresini istemeyen Gürcü muhalifler için bulunmaz bir fırsat yaratmıştı. Muhalif Gürcü prensleri çok geçmeden Knorring'in otorite zafiyetini bahane ederek bölgede kargaşa yaratmak için halkı isyana teşvik etmeye başladılar³⁷⁶. Diğer yandan St. Petersburg'dan gelen direktifler doğrultusunda Gürcistan'ın güvenliğinin temin edilmesi adına komşu hanlıklar (Gence, Nahcivan ve Erivan) ile yürütülen müzakereler de tam bir açmaza dönüştü. Müzakerelerde Rusya'yı temsil eden Korgeneral Knorring, hanlık yöneticilerinin kötü niyetli ve iş birliğinden uzak bir tavır takındıklarından yakınırken, hanlık yöneticileri tarafında ise görüşmelerde yaşanan zorluklar nedeniyle Ruslara karşı bir güvensizliğin ortaya çıktığı görülmektedir. Sonuç olarak sadece spesifik konular çözüme kavuşturulmakla birlikte Rus yetkililerle Müslüman Kafkasyalılar arasındaki ilişki iklimi büyük zarar görmüş oldu³⁷⁷.

Güney Kafkasya'daki siyasi vaziyet Ruslar adına sıkıntılı bir sürece gebe iken, İmparator I. Aleksander bölgedeki dengeleri bir anda değiştirecek yeni bir hamle yaparak, 4 Eylül 1802 tarihinde Knorring'in yerine General Pavel Dimitriyeviç Tsitsianov'u getirdi³⁷⁸. Bu beklenmedik hamle St. Petersburg'un Kafkasya siyasetinde kısa zamanda büyük bir tecrübe edindiğini kanıtlar nitelikteydi³⁷⁹. Tsitsianov'a 8 Eylül günü iletilen fermanla Knorring'in bölgede yapmış olduğu hatalara dikkat çekiliyor ve adeta aynı hataları tekrarlamaması konusunda uyarılıyordu³⁸⁰. Tsitsianov'un bölgeye gelişi ardından bölgede Rusların aleyhine olan dengeler bir anda tersine döndü. Tsitsianov, Gürcistan'daki Rus idaresini pekiştirmesi ve muhalifleri bertaraf etmesinin yanı sıra, birbiri ardına gerçekleştirdiği askeri ve diplomatik girişimlerle Kafkasya'nın güneyinde bir Rus agresivitesi meydana getirdi. Tüm bu faaliyetler aslında Rusların Kafkasya hâkimiyeti adına bir kazanım gibi durmakla birlikte, Kaçar Hanedanı ile yürütülecek uzun soluklu savaşların da fitilini ateşlemesi bakımından önemli bir kırılma noktası teşkil etmiştir.

³⁷⁶ Dubrovin, *İstoria Voyni*, Tom. III, s. 509-510.

³⁷⁷ Atkin, *a.g.e.*, s. 67.

³⁷⁸ P. D. Tsitsianov, İmparator I. Aleksader tarafından sadece Kafkasya Başkumandanı ve Gürcistan Valisi sıfatı ile değil, aynı zamanda da Kafkas Hattı Müfettişi, Astrahan Askeri Valisi ve Hazar Filosu Başkumandanı olarak da tayin edilmişti. Bkz. George Bournoutian, "Prelude to War: The Russian Siege and Storming of the Fortress of Ganjeh, 1803-4", *Iranian Studies*, Volume 50, 2017- Issue 1, s. 3.

³⁷⁹ Dubrovin, *İstoria Voyni*, Tom. III, s. 534.

³⁸⁰ İmparator Aleksander fermanında Gürcistan Valisi General Knorring ve Kovaleski'ye gelen şikâyetlerden dolayı Knorring'i ve Kovaleski'yi merkeze çektiğini dile getiriyor, General Knorring'in bölgedeki tüm yetkilerinin ve sorumluluklarının Tümgeneral Tsitsianov'a devredilmesini emrediyordu. Aleksander ayrıca Tsitsianov'a bölgede Knorring'in neden olduğu tüm olumsuzlukların giderilmesi, Gürcü prenslerin güveninin yeniden kazanılması ve Prens Çaçavadze'nin de şikâyetlerini gözden geçirmesi konusunda talimatlar veriyordu. Bkz. "Vişoçayşiy reskript gen.-I. Tsitsianovu ot 8-vo Sentyabrya 1802 goda.", *AKAK*, Tom. II, Tiflis 1868, s. 3-4.

2.2.1. Gürcistan'da Rus İdaresinin Konsolide Edilmesi

Şüphesiz ki Pavel Tsitsianov'un Güney Kafkasya'daki tutkulu mesaisi, onun kaderine yazılmış ve belki de genlerine kodlanmış durumdaydı. Zira onun İmparator Aleksander tarafından bu göreve tayin edilmesinin ardında, ince ve takdire şayan bir strateji yatmaktadır. Aslen bir Gürcü asilzadesi olan Tsitsianov'un dedesi Papuna Tsitsishvili, Gürcü Kralı VI. Vakhtang'ın hükümetinin önemli bir üyesiydi. Vakhtang, 1724'te Rusya'ya sürüldükten sonra, Tsitsishvili Rus ordusu hizmetine girmiş, İsveç ile olan savaş sırasında 1740'da Finlandiya'da ölmüştü³⁸¹. Onun oğlu, yani Pavel'in babası Dimitri Tsitishvili ise 23 Ekim 1739'da Kadet Birliklerine katılmış ve bundan sonra İmparatorluk hükümeti içinde farklı pozisyonlarda bulunmuştu. Pavel de aile geleneğini bozmayarak kendisine askeri bir kariyer çizdi. 1778'de albay rütbesine yükseldiği Rus ordusunda 1786'da St. Petersburg Grenader Alayı kumandanı oldu. Tsitsianov daha sonra Zubov'la birlikte Polonya ve Azerbaycan'da hizmet verdi³⁸². Kafkasya'daki tüm Rus kuvvetlerinin başkomutanı ve Gürcistan'ın yöneticisi olarak atanması, büyükbabasının 80 yıl önce kaçtığı ülkeyi yönetmeye dönmesi anlamını taşıyordu³⁸³.

Aleksander, Tsitsianov'un, Gürcistan'daki asil ailelerin birinin soyundan geliyor olmasının yerli bir yönetim izlenimi vererek bölgede Rus yönetiminin pekişmesine yardımcı olacağını umuyordu³⁸⁴. Aslında ilk başlarda buna işaret eden gelişmeler de oldu. Kral İrakli'nin oğlu asi Gürcü Prensi Aleksander, Kaçar himayesinde olduğu bir dönemde Tsitsianov'a mektup yazarak onun bu göreve getirilmesinden duyduğu memnuniyeti dile getiriyor ve kendisine “*Gürcü toprağının evladı*” diye sesleniyordu³⁸⁵. Gerçekten de Tsitsianov vali olarak atandıktan sonra bu yönde adımlar atarak eski Gürcü yönetim sistemini büyük oranda korudu. Kral Vakhtang'ın kanunlarının güvence altına alındığı yeni bir anayasa oluşturuldu ve tüm önemli kurumların Gürcü asilzadeleri tarafından doldurulması ilkesi devam ettirildi. Devletin resmi dili de Gürcüce olarak kaldı. Asiller tarafından teşkil edilen Gürcü Milis Teşkilatı korundu. Hatta ulusal para basan bir Gürcü

³⁸¹ Şişov, *a.g.e.*, s. 139-140.

³⁸² Muriel Atkin bu noktada Tsitsianov'un, başını Valerian Zubov'un çektiği ve Kafkasya'nın kaderi adına kilit bir rol üstlenen bir jenerasyonun temsilcisi olduğunu dile getirmektedir. Pyotr Butkov, Aleksander Yermolov ve Pyotr Kotlyarevskiy gibi Rus-Kaçar savaşlarının önemli figürlerinin de dâhil olduğu bu jenerasyonun başlıca hasleti ise Müslümanlara karşı kibirli, zalim, megaloman bir yaklaşım içinde olmalarıdır. Bkz. Atkin, *a.g.e.*, s. 70.

³⁸³ Potto, *a.g.e.*, s. 167; Gvosdev, *a.g.e.*, s. 102.

³⁸⁴ Gvosdev, *a.g.e.*, s. 102. Hasan Fasai Tsitsianov'un bölgedeki Ermeniler tarafından “*ishpokhdur*” yani “*müfettiş*” (inspector) olarak adlandırıldığını ya da bunun belki Türkçe konuşan Azerbaycanlılar tarafından “*işi pistir*” şeklinde bir anlamda kullanılmış olabileceğini belirtiyor. Bkz. Fasai, *a.g.e.*, s. 107.

³⁸⁵ “Pismo tsareviça Aleksandra k kn. Tsitsianovu, ot 20-vo Yanvaryä 1803 goda,” AKAK, Tom. II, s. 153-154.

darphanesi çalışmaya devam etti. 1803'te, Tsitsianov'un himayesinde eski Gürcistan'ın Rusya büyükelçisi, Prens Garsevan Çavçavadze “baş asilzade” olarak seçildi. Tsitsianov ayrıca Gürcüleri konsey üyesi ve yönetici olarak görevlendirmeye devam etti³⁸⁶. Bunun yanında da neredeyse tüm kaynaklar onun İranlıları ve Kafkasya Müslümanlarını küçük ve hor gördüğü konusunda hemfikirdir³⁸⁷.

Tüm bunlar Gürcülerin Tsitsianov'un görmek istedikleri yüzüydü. Oysaki onun Gürcistan'da Rus otoritesini tesis etmek adına almış olduğu tedbirler, Gürcü hanedanının son kalıntılarının da bu topraklardan uzaklaştırılması anlamına geliyordu³⁸⁸. İmparator Aleksander'in Tsitsianov'a kesin talimatı, Gürcü hanedan üyelerinin ivedilikle Gürcistan sınırlarından çıkarılıp, Rusya'ya gönderilmeleri yönündeydi³⁸⁹. Ancak hanedan buna şiddetle mukavemet gösterdi. Tsitsianov'un, General Lazarev'e eski Gürcü Kralı Giorgi'nin dul eşi Maria'yı, General Tuçkov'a da oğullarının yakalanma emrini vermesi ardından bu emre direnen Maria'nın General Lazarev'i hançerleyerek öldürmesi, Tiflis'te büyük bir infiale neden oldu³⁹⁰. Ancak netice itibariyle artık ne Gürcistan'daki Rus idaresine karşı koyabilecek bir Gürcü monark, ne de geçmişten gelen haklarını imparatorluk yöneticilerine dayatabilecek bir Gürcü aristokrat kalmıştı.

2.2.2. Georgiyevsk Sözleşmesi (26 Aralık 1802)

I. Aleksander, İmparatorluk gücünün Aras ve Kura nehirleri boyunca uzanan hatlar kurulması vasıtasıyla sağlama alınması gerektiğine inanıyordu. Böylelikle imparatorluğun kalbine yapılacak bir saldırı tehdidi ortadan kaldırılmış olacaktı³⁹¹. Daha Knorring'in Gürcistan'da göreve başladığı ilk zamanlarda dahi İmparator Aleksander, kendisine Gürcistan'ın komşuları olan tüm Dağlı hanlıkların yetkili idarecileri ve elçilerini bir araya getirip, onları Rus himayesine girmeye ikna etmesi yönünde talimatlar vermişti. Aleksander, bu sayede imparatorluğun Güney sınırını güvence altına almaktan başka, ticaretin canlılık kazanmasını ve tüccar taifelerinin bu bölgelerden geçerken ekseriyetle maruz kaldıkları

³⁸⁶ Gvosdev, *a.g.e.*, s. 103.

³⁸⁷ Farrokh, *a.g.e.*, s. 188.

³⁸⁸ Kazemzadeh, Tsitsianov'un Gürcü kökenine rağmen güçlü bir Rus emperyalisti haline geldiğini ifade etmektedir. Bkz. Kazemzadeh, a.g.m., *The Cambridge History of Iran*, Vol. 7, Ed. P. Avery, G. R. G. Hambly, C. Melville, Cambridge University Press, New York 2008, s. 331.

³⁸⁹ Baddeley, Tsitsianov'un Gürcistan'da Rus otoritesinin sağlama yapılması konusunda gösterdiği gayretin altında geçmişte vuku bulan acı olaylar neticesinde sefil ve korunmasız hale gelen soydaşlarının istikbalini Rusya'da görüyor olmasından kaynaklandığını belirtmekte ve bunun da o dönem için yadigarlanmaması gereken bir durum olduğunun altını çizmektedir. Bkz. Baddeley, *a.g.e.*, s. 84-85.

³⁹⁰ Potto, *a.g.e.*, s. 167, Siphir, *a.g.e.*, s. 126; Baddeley, *a.g.e.*, s. 86.

³⁹¹ Gvosdev, *a.g.e.*, s. 101-102.

yağma ve talanın asgari düzeye indirilmesini hedeflemektedir³⁹². Ancak daha önce de belirttiğimiz gibi Knorring'in Kafkasya'daki yerel idarecilerle pek de iyi olmayan teşriki mesaisi, bu projenin hayata geçirilmesine engel teşkil etti. Tsitsianov, göreve geldikten sonra, bir yandan Gürcistan'daki iç dengeleri stabil bir hale getirmeye var gücüyle gayret gösterirken bir yandan da İmparatorun arzusunu gerçekleştirmek için girişimlerini arttırıyordu³⁹³.

Gvosdev'e göre Tsitsianov, içgüdüsel olarak, Transkafkasya'yı kuşatan politik karışıklığın, yerel hanlıkların kendi arasında yürüttükleri kavgaların ve onların Rusya, Osmanlı³⁹⁴ ve İran'a bağlanma konusunda yaşadıkları kaygıların bir sonucu olduğunu ve bunun bitirilmesi gerektiğini fark etmişti³⁹⁵. Atkin'e göre ise hanlık idarecileri bu kavgaları geleneksel bir amaç uğruna ve bilinçli bir şekilde yapıyorlardı. Ona göre yerel idareciler gelecek kuşakları için ve özerkliklerini muhafaza etmek için komşu imparatorlukların zayıflıklarından yararlandılar. Daha sonra ise Rusya ve İran'ı bu manevralarına dâhil ettiler³⁹⁶. Her iki görüşe göre de ortada halledilmesi gereken bir asayiş sorunu bulunmaktaydı ve bu asayiş bozukluğundan da en bariz şekilde zarar gören şey de Gürcistan'ın dolayısıyla da Rusya'nın bölgedeki ekonomik çıkarlarıydı. Bu noktada Dubrovin'in tespitleri Rusların bölgedeki ticari çıkarlarının doğrudan doğruya güvenlik meselesine gelip dayandığı noktasında bizlere ipuçları vermektedir. Ona göre Rusların Asya ticaretinin gelişmesini engelleyen birkaç temel faktör bulunmaktaydı. Bunlardan en önemlisi ise Dağlı hanlıkların aralarındaki anlaşmazlık ve bir türlü bitmek bilmeyen savaşlarıydı. Ayrıca hanlıklar kendi aralarında bir barış ortamı tesis etmiş olsalar bile, bu bölgeden geçen tüccarların can ve mal güvenliğinin sağlanacağı anlamına gelmiyordu. Şeki'den Gence'ye, Boynak'tan Derbent'e ve Kuba'dan Samur Nehri güzergâhı yönüne geçen kervanlar, yolda mutlaka yağma ediliyorlardı. Ticaretin gelişmemesinin diğer sebebi ise, ticari emtialar üzerinden alınan yüksek vergilerdi. Her hanlık istediği miktarı dayatıp kervancılara ödetiyordu. Özellikle Şeki Hanlığında vergi miktarı çok yüksekti. Aynı yoldan giden iki

³⁹² N. F. Dubrovin, *Zakavkaze ot 1803-1806 goda*, Sankt-Peterburg 1866, s. 66-67.

³⁹³ Tsitsianov, Nisan 1803'te İmparator Aleksander'a Rus ticaretini geliştirme amacı ile Kura nehri boyunca tüm kaleleri ele geçirme projesini sundu. Derbent, Bakü ve Salyan'ı ele geçirmeyi ve Şamahı Hanlığına Kasım Han'ı çıkarmayı öneriyordu. Çar bu projenin değerlendirmesini Zubov'a göstermişti, o da Derbent ve Şamahı'ya Kasım Han'ın tahta çıkarma projesine olumlu bakmıştı. Diğer bölgeler için erken olduğunu ve en iyisi evvel Gürcistan'ın durumunu düzene getirilmesini önermişti. Bkz. Butkov, *a.g.e.*, s. 367.

³⁹⁴ M. A. Çakmak, sözleşmede adı geçen hanların birçoğunun bölgede Rus tehdidi görülmeye başladıktan itibaren sınırdaki Osmanlı valilerine ve payitahtına gönderdikleri arızalarla, Osmanlı Devleti'nden himaye talebinde bulduklarını gösteren arşiv vesikalarına dikkat çekmektedir. Bkz. M. A. Çakmak, *Hanlıklar Devrinde Azerbaycan-Türkiye Münasebetleri (1723-1829)*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1996, s. 135-136.

³⁹⁵ Gvosdev, *a.g.e.*, s. 105.

³⁹⁶ Atkin, *a.g.e.*, s. 66.

kervandan bazen hanın keyfine göre birisinden çok, diğersinden daha az vergi alındığı durumlar oluyordu. Bu da tüccarları muzdarip eden bir başka durumdu. Mesela Bakü'den Tiflis'e giden mallardan alınan “*rahtar*” adlı vergi beş kat fazla alınırdı. Bundan başka Lenkeran'dan Terek'e kadar olan bölgede yaşayan halkalar tarafından yağma edilen ticari gemiler de ayrı bir sorundu. Yağmacılar gemide çalışan tüccarların gömleğine kadar alıp götürüyorlardı. Bu nedenle hanlıklar ile bir anlaşma iklimi durumunda elde edilecek ekonomik çıkarlar da güvenlik meselesi yanında hiç de azımsanmayacak derecede önemliydi³⁹⁷.

Bu nedenle Rusların Güney Kafkasya hâkimiyetine giden yol kesin bir biçimde hanlık meselelerinin çözümüne dayanmaktaydı. Tsitsianov'un elindeki geniş yetkileri ve askeri gücü bu uğurda önlenemez bir caydırıcılıkla kullanacağına dair de kimsenin bir şüphesi yoktu. Sonuç itibarıyla, Dağıstan ve Kuzey Azerbaycan hanlarının önemli bir kısmına 1802 yılının sonlarında, Rus İmparatorluğu'nun vassalları olduklarını kabul etmeleri ve bunu Georgievsk Kalesi'nde yazılı bir metne imza atmak suretiyle deklare etmeleri için çağrıda bulunuldu³⁹⁸. Kafkasya tarihine *Georgiyevsk Sözleşmesi* olarak geçecek olan 12 maddelik bu belge imzalandığında, takvimler 26 Aralık 1802 tarihini gösteriyordu. Çalışmamız bakımından çok önemli olduğuna inandığımız Geogiyevsk Sözleşmesi'nin giriş notu ve maddeleri aynen şöyledir:

“Biz aşağıda imzası olan yetkili ve güvenilir kişiler:

Kuba Hanlığı ve Derbent'in sahibi Şeyh Ali Han, onun görevlisi Medet-Bek; Boynak ve Dağıstan Megdi'sinin sahibi Tarko Şamhalı ve görevlisi Orazay-Bek; Talış Hanı Mir Mustafa; Onun kuzeni Mirza Muhammed-Bek; Karakaydak bölgesinin sahibi Utsmiya Rüstem ve görevlisi Ahmet Ağa; Razi Han ve görevlisi Uzkey-Bek; Tabasaran bölgesinden Kadı Rüstem Han ve görevlisi Muhammed-Bek; aynı bölgeye sahip olan Sohrab-Bek Maasum ve görevlisi Nur Muhammed Ağa Mustafayev ve kardeşi Kadim ve onun görevlisi Şah Molla;

Bizler Rus knezi Tsitsianov'un Rus himayesine girme davetini kabul etmek istiyoruz. Çar Aleksander'i kendi imparatorumuz olarak kabul ediyor ve onun himayesine girme arzumuzu bildiriyoruz. Bundan evvel Kafkasya'da aramızda, dağlı hanlıklar ile süregelen anlaşmazlıkların sonuçlanmasını içtenlikle diliyoruz. Ve Rus himayesine

³⁹⁷ Dubrovin, *İstoria Voyni*, Tom. IV, s. 26-27.

³⁹⁸ Gvosdev, *a.g.e.*, s. 105.

girerek aramızda dostluk ve barış ittifakını imzalıyoruz. Rus imparatorluğu bizi düşündüğü için ve General Tsitsianov'un daveti sonucunda bütün hanlık ve bölgeler olarak, bir araya gelip aşağıdaki maddeleri yazdık:

Madde 1: Bizleri, Kuba ve Derbent Hanı Şeyh Ali, Tarko Hanı Şamhal, Dağıstan Hanı Megda, Karakaydak'ın sahibi Utskiy Rüstem, Razi han, Tabasaran yöneticisi Kadı Rüstem, Sohrab Bek Maasum ve Muhammed'i Rus himayesine almanızı diliyoruz. Büyük Rus İmparatorluğu'nun gücüne güvenerek, kendimiz ve halkımız Rusya devleti için daima savaşacağız. Birbirimizin topraklarından uzak durup, ihtiyaç anında birbirimizin yardımına koşacağız. Tümgeneral Tsitsianov'a ettiğimiz yemini tekrar ediyoruz.

Madde 2: Aramızda ortaya çıkan herhangi bir anlaşmazlığı, yalnızca olayın çıktığı bölgenin kanunlarına göre konuşarak ve anlaşarak çözülmesini sağlayacağız. Anlaşamadığımız zaman ise birilerini araya katarak anlaşmak şart. Ancak iki tarafın bir araya gelemediği zamanlar, sorunumuzu Rus İmparatoruna iletmek ve onun yüce kararına uymaktır.

Madde 3: İran'dan bir tehlike gelirse, tüm dağlık bölge ve hanlıkların iyi komşu olarak, bir araya gelerek ittifak kurmayı, savaş esnasında zaman kaybetmeden birbirimizin yardımına koşmayı kabul ediyoruz. Görevimiz İran Şahı bir hanlık üzerine sefer açtığı anda, o hanın bayrağı altında toplanmak ve onun kanun ve emirlerine uyararak savaşmaktır. Savaş esnasında, hiçbir bahane uydurmadan, çekinmeden savaşmak şarttır.

Madde 4: Bizler (adı geçen hanlar olarak) bundan sonra halkımıza komşu hanlık ve bölgelerde yağma, istila, talan ve kargaşa çıkmasını engelleyeceğiz. Birbirimize saygı ile yaklaşıp düşmanlıktan uzak duracağız.

Madde 5: Bu ittifakın Han ve bölge yöneticileri olarak, Karadeniz'de kaza sırasında hasar gören Rus ve İran gemilerinden kurtulan tüccarları, kadın ve erkekleri, herhangi yük veya emvali, gemi parçaları veya başka şeyleri, Rus İmparatorluğu'nun himayesinde bileceğiz. Bu nedenle bu kişiler veya mallar hasar veya kötülük görmeden korunacak ve saklanacaktır.

Madde 6: Gemide sağ kalan veya kurtarılan kişiler, sağ kalan gemi kaptanı veya sorumlu herkimse derhal konsolosluga başvurmalıdır.

Madde 7: Gemiden sağ kalan insanlara yardım eden, mallarını kurtaran ve onlara yardımcı olan kişilere ödül verilecektir. Bu ödül, kurtarılan malın %4'ü kadar olacaktır. Kurtarılan sadece insan ise bu ödüksüz kalacaktır.

Madde 8: İran ve Bakü limanlarından gelen mallardan alınacak vergi belirtilen oranda (burada yazmaya lüzum görmediğimiz çeşitli miktarlarda) olacaktır.

Madde 9: Yaya gerçekleşen ticaret için güvenlik koşullarını her hanlık kabul etmektedir. Her han kendi bölgesinden geçen tüccarların güvenliğini sağlamalı ve sorumlu tutulmalıdır. Tüccarların halkın arasındaki eşkıya ve haydutlar tarafından soyulması olaylarının yerinde çözülmesi için cezalar verilmelidir. Bölgenin hanı zarar gören tüccarın tüm zararını ödemeli veya çalınan mallarını bulmalıdır.

Madde 10: Rus, Gürcü, Ermeni ve Rus himayesinde olan diğer tüccarların hakları korunmalı ve her yerde bu tüccarlar hakkını arayabilmelidir. Sınırlarda sorunlar yaşanmamalıdır.

Madde 11: Bu dostluk ve ittifak sözleşmesini sonsuza dek kabul ediyor ve yüce koruyucumuz olan Rus İmparatorluğu'nun bu konulardaki tüm kanunlarına uyacağımızı ilan ediyoruz.

Madde 12: Bu dostluk ittifakını bozan hanlık ve dağlık bölgelerinin başkanları, çok ağır bir bedel ödeyecektir. Bu nedenle diğer bütün hanlıklar, ittifakı bozan bir hanlık gördükleri zaman derhal sınır valisi vasıtasıyla Rus İmparatoru'na delilleri ile beraber başvurmalıdır"³⁹⁹.

Sonuç itibariyle hanlıklar meselesi kısmen de olsa çözüme kavuşturulmuş oldu. Sözleşme metninde adları geçen hanlık idarecilerin Rusların kendilerine tanıdığı küçük çaplı ticari imtiyazlarla yetinerek kendi özerk statülerini korumak adına onlara boyun eğdiklerini görmekteyiz.

2.2.3. General Vasily Gulyakov'un Caro-Belokan Seferi (9 Mart 1803)

Pavel Tsitsianov döneminde Gürcistan'ın dış siyasetinde de gözle görülür bir değişim yaşanmıştır. Potto, son derece haklı olarak "Tsitsianov'un gelişiyle artık düşmanları Gürcistan'ın değil, Gürcistan düşmanlarının kaderini çiziyordu" ifadesini

---

³⁹⁹ Georgiyevsk Sözleşmesi'nin Rusça metni için bkz. Dubrovin, *Zakavkaze*, s. 485-491.

kullanılmaktadır⁴⁰⁰. Gürcistan'da işleri yoluna koyduktan ve hanlıklarla uzlaştıktan sonra artık askeri caydırıcılığını kendi buyruklarını dinlemeyen Güney Kafkasya sakinleri üzerinde test etmek isteyen Tsitsianov'un ilk hedefi sürekli Kaheti'yi tehdit eden Lezgi topluluğu Caro-Belokanlar olmuştur⁴⁰¹. Nisan ve Mayıs aylarını kapsayan bir dizi hareketle Tümgeneral Vasily Semyenoviç Gulyakov ve Gürcü Prensi Luarsab Orbelian'ın komutasındaki kuvvetler, Caro-Belokan Lezgileri üzerine giderek onları Rusya'ya vergi ödemeye mecbur hale getirdiler⁴⁰². Aslında Tsitsianov'un Dağıstan topluluklarını hedef alan askeri harekâtlarının bir diğer önemli sebebi de Tiflis'ten kaçan Gürcü prenslerinin bu topluluklara sığınması ve Rus idaresini tehdit etmeleriydi⁴⁰³. Nitekim Gürcü Prensi Aleksander, Caro-Belokan Lezgileri ile ittifak halindeydi ve 1803 yılı itibarıyla Dağıstanlıların yardımı sayesinde Tiflis'e gireceği yönünde haberler alınıyordu⁴⁰⁴.

Ocak ayında Tiflis'ten kaçan Prens Aleksander'in tahrikleriyle Lezgiler ve Dağıstanlıların bölgeyi zapt edecekleri duyulmuştu⁴⁰⁵. Ancak kış aylarında bölgenin geçit vermeyen yapısı sebebiyle Ruslar onların gelişini baharda bekliyorlardı. Tsitsianov'a da bu konuda farklı haber ve söylentiler ulaşıyordu. Tsitsianov, durumu yerinde tespit etmek için Tümgeneral Gulyakov'u Urdo (Alazan Nehri) yakınlarına gönderdi⁴⁰⁶. Daha önce Samoylov ve Lazarev gibi meşhur Rus kumandanlar dahi Alazan Nehri'ni aşmaya cesaret edememişlerdi. Ancak Tsitsianov'un ağır eli oralara kadar ulaşıyordu⁴⁰⁷. Tsitsianov, Gulyakov daha Alazan'a gitmeden, her fırsatta Lezgilere sert mesajlar göndererek gözlerini korkutmaya çalışıyordu⁴⁰⁸. Tsitsianov'un tavrı netti. Sürekli Lezgilere “*bir sinekle bir*

---

⁴⁰⁰ Potto, *a.g.e.*, s. 167.

⁴⁰¹ Caro-Belokan kaynaklı Lezgi saldırılarından sadece Kaheti'de yılda yaklaşık 300 aile esir olarak götürülüyordu. Kartli'de de durum pek farklı değildi. Bkz. N. N. Belyavskiy, *Utverjdenie Russkavo Vladiçestva na Kavkaze*, Tom. I, Ed. V. Potto, Tiflis 1901, s. 65.

⁴⁰² Bournoutian, *a.g.m.*, s. 4.

⁴⁰³ Tsitsianov, İmparator Aleksander'e yazdığı mektupta: “*Car bölgesi yalnızca iki şehirden ibarettir. Birisi Belokan, diğeri ise Car'dır. İkisinde de Lezgiler yaşamaktadır. Burada yaşayan tehlike dolu Lezgi boyları, Gürcüleri sürekli yağma ederek onların fakirliğine yol açmışlardır. Ayrıca Prens Aleksander'in de orada olması, beni derhal Car bölgesine hücum etmemi gerektiriyor. Bundan sonra sınırlarımıza yaklaşmayı bile düşünmezler*” demektedir. Bkz. Belyavskiy, *a.g.e.*, s. 69.

⁴⁰⁴ Dubrovin, *Zakavkaze*, s. 91.

⁴⁰⁵ Aleksander Lezgileri kendi tarafına çekerek, Rusya'nın Gürcüleri koruyamayacağını ve onlara beklemeden saldırmak için ikna etmeye çalışıyordu. Bunun dışında 1803 yılı başlarında, Tsitsianov'a gelen haberlere göre, Caro-Belokanlar Lezgilerden destek beklediklerini ve o yardım gelince hemen Kaheti'den Tiflis'e kadar bölgeyi ele geçirmek istediklerini duymuştu. Bkz. Belyavskiy, *a.g.e.*, s. 68.

⁴⁰⁶ Dubrovin, *Zakavkaze*, s. 91-92.

⁴⁰⁷ Belyavskiy, *a.g.e.*, s. 67.

⁴⁰⁸ Yakob Gordin, *Kavkaz Zemliya i Krov: Rossiya v Kavkazskoy voyne XIX veka*, Sankt-Peterburg 2000, s. 78. Tsitsianov Caro-Belokan cemaati liderlerine yazdığı bir mektupta onları şöyle tehdit etmekteydi: “*Sizler cesur savaşırsınız ve cesareti seviyor olmalısınız. Ancak kim Ruslardan daha cesur olabilir ki? Sizin elinizdeki mermi beş insan öldürebilecek. Ama benim top mermim bir defada otuz adamınızı öldürecek. Bütün hesap bundan ibaret.*” Bkz. Potto, *a.g.e.*, s. 170.

kartalın antlaşma yaptığı görülmüş şey midir” diyerek onlardan Prens Aleksander’i derhal teslim etmelerini ve derhal Rus hâkimiyetini kabul etmelerini istiyordu⁴⁰⁹.

Tsitsianov’un planına göre Gulyakov ve askerleri, Alazan yakınlarında konuşlanıp, Lezgilerin gelişini engellemek için ellerinden geleni yapacaklardı. Lezgilerin Ahıska üzerinden gelmesini engelleyerek Karabağ üzerine gitmelerini sağlamak gerekiyordu⁴¹⁰. Tsitsianov bu iş için Tümgeneral Drenyakin’e emir vererek, orduları ile Alazan Nehri boyunca kontrolü sağlamasını istedi. Böylece Lezgilerin Gürcistan’a gelmek için kestirme yolu kapatılmış olacaktı, onlar da mecburen Dağıstan’dan Ahıska’ya doğru veyahut Karabağ üzerinden gelmek zorunda kalacaklar, bu da yollarını hayli uzatacaktı⁴¹¹.

Gulyakov, 2 Mart’ta 3 piyade taburu, 8 top ve 200 Kazaktan oluşan ordusu ve kendisine katılan Gürcü gönüllü askerler⁴¹² ile birlikte Car bölgesine doğru yola çıktı. 4 Mart’ta gidecekleri yere ulaşıp, öğle saatleri itibariyle Lezgileri ateş altına aldılar. Lezgiler iki saat sonra geri çekilince, Gulyakov da nehri geçmek için uygun bir yer aramaya başladı ve bunun kendisine söylenenin aksine çok da kolay olmadığını gördü⁴¹³. Ruslar Alazan’ı geçemiyorlardı. Bu nedenle Gulyakov yeni bir geçit noktası aramaya başladı. Askerler ancak 6 Mart’a diğer tarafa geçebildiler. Bu sırada nehrin diğer tarafındaki köyler boşaltılmıştı. Gulyakov burada hiçbir insan izine rastlayamadı, bu nedenle kiminle anlaşma yapacağını da kestiremiyordu. Ancak daha sonra kesin bir karar alarak, Nadir Şah’ın bile yapamadığını yapmaya karar verdi ve Belokanların üzerine doğru gidip sorunu kaynağında çözmek istedi. Tsitsianov, Gulyakov’un küçük ordusuyla bu bölgenin içlerine kadar girmesine izin vermemişti, ama General bu emre uymadı ve ordusunu Belokanlara doğru götürdü⁴¹⁴.

Rus ordusu 4 gün sonra Belokan önlerine ulaştı. Gulyakov Belokan’a vardığında asi Gürcü prensleri Aleksander ve Taymuraz’ın da aralarında bulunduğu 10.000 kişilik bir Lezgi ordusunu karşısında buldu. Şehir oldukça müstahkem olmasına rağmen Rus ateşine fazla direnemeyen Lezgiler, Aleksander’in mektup ve eşyalarını da bırakarak Belokan’ı terkettiler. Şehir Rus ve Gürcü askerler tarafından talan edildi⁴¹⁵. Gürcü atlıları yakında

---

⁴⁰⁹ Belyavskiy, *a.g.e.*, s. 68.

⁴¹⁰ Dubrovin, *Zakavkaze*, s. 92.

⁴¹¹ Belyavskiy, *a.g.e.*, s. 68.

⁴¹² Gulyakov’un ordusundaki asker sayısı bu harekât için çok azdı. Gürcü knezi Orbeliani, Tsitsianov’a Gürcülerden de destek almasını tavsiye etmişti. Tsitsianov, onun tavsiyesine uyarak knezlere haber saldı. Bir günde etrafında 5.000 yaya ve atlı asker toplandı. Tsitsianov, Gürcülerin bu kadar kısa süre içerisinde toplanmasını Gulyakov’a bağlıyordu. Gürcüler arasında Gulyakov’a karşı İori Nehri savaşından kaynaklı derin bir sevgi ve saygı mevzubahisti. Bkz. Belyavskiy, *a.g.e.*, s. 70.

⁴¹³ Dubrovin, *Zakavkaze*, s. 92-93.

⁴¹⁴ Belyavskiy, *a.g.e.*, s. 71-72

⁴¹⁵ Dubrovin, *Zakavkaze*, s. 94-95.

bulunan tüm köyleri yok ettiler. Belokan adeta bir taş yığınına dönmüştü. Şehrin etrafı Lezgilerin cesetleri ile doluydu. 150 Lezgi ailesi esir alındı. Gürcülerin aldığı esirlerin toplam sayısı ise 700'ü aşmıştı⁴¹⁶.

Belokan'ın tabiri caizse haritadan silinmesi Tsitsianov'u oldukça memnun etmişti. Gulyakov'dan aynı şeyi Carlara da yapmasını istiyordu. Ancak Gulyakov'un bunun için biraz daha zamana ihtiyacı vardı. Diğer yandan Şeki (Nuha) Hanı Tsitsianov'a bir mektup yazarak Carlar ile Ruslar arasında arabuluculuk yapmak istediğini ilettiler. Ancak Carlar Tsitsianov'un ağır şartlarını kabul etmeye yanaşmayınca Gulyakov'a yeniden Carlara hücum etmesi emri verildi. 27 Mart'ta Belokan'dan ayrılan Rus ordusu Carlara doğru ilerlerken, Car cemaatinde Ruslara karşı ne şekilde mukavemet gösterileceği tartışılıyordu. Prens Aleksander Lezgi gençlerini Ruslara karşı savaşmaya kışkırtıyordu. Ancak daha yaşlılar, Belokan hezimetinden sonra zafer kazanılmayacağını farkındaydılar ve bu işi sulh yoluyla halletme eğilimindeydiler⁴¹⁷. Netice itibariyle Car cemaati ve Tümgeneral Gulyakov arasında bir mutabakata varıldı. Lezgiler asi Gürcü knezlerine bir daha kucak açmayacaklarına dair söz verdiler. Bunun dışında vergilerini her yıl ipek olarak ödemeyi, önde gelen beş aileden birer erkek evladını Tiflis'e rehin olarak göndermeyi kabul ettiklerini beyan ettiler. 29 Mart 1803 tarihi itibariyle 9 Lezgi aşireti toplanarak Rus himayesine girmeyi kabul ettiler ve Urdo'da Rus askerlerinin konuşlanmasına razı geldiler⁴¹⁸. Zaferin ardından İmparator Aleksander, Tsitsianov'a bir mektup yazarak kendisini zaferden ötürü tebrik etti. Aleksander mektubunda özellikle çok az kayıp verilmiş olmasından dolayı memnuniyetini dile getiriyor ve Gürcülerin köyleri yağmalanmaması konusunda Tsitsianov'dan dikkatli olmasını istiyordu⁴¹⁹. Gulyakov da bu emre uyararak Carların ev ve mallarına dokunmadı. Hatta askerlerini geri çekerek Alazan civarında konuşlandırdı. Buraya gelen Carların büyükleri Tiflis'e gönderildiler. 12 Nisan 1803 günü Tsitsianov'un şartları Lezgilere okundu ve kabul edildi:

- 1) Tüm Caro-Belokan bölgesi sonsuza dek Rusya'ya katılacak ve senelik vergi olarak 220 pud⁴²⁰ ipek verecek,

---

⁴¹⁶ Belyavskiy, *a.g.e.*, s. 72.

⁴¹⁷ Belyavskiy, *a.g.e.*, s. 74-75.

⁴¹⁸ Dubrovin, *Zakavkaze*, s. 94-97.

⁴¹⁹ M. İ. Bogdanoviç, *İstoriya tsarstvovaniya imperatora Aleksandra I i Rossii v yego vremya*, Tom. I, Sankt-Peterburg 1869, s. 289-290.

⁴²⁰ Yaklaşık 16,38 kiloya tekabül eden bir Rus ağırlık ölçüsü.

- 2) Ayrıca İlisu Sultanlığı da Rus himayesine girip yıllık vergisini 10 pud ipek şeklinde ödeyecek,
- 3) Car, Belokan, Kaheti, Tala, Muhah ve Güllük bölgeleri Ruslara emanet (rehin) gönderecek ve onlara bağlı tüm kasaba ve ilçelerden sorumlu olacak,
- 4) Rus askerleri onların bölgelerine girebilecek, ancak erzak ve tüm ihtiyaçları Ruslar tarafından karşılanacak,
- 5) Bundan böyle Prens Aleksander ve onun yakınlarını, Dağıstan'dan gelen kaçakları kendi bölgelerinden Gürcistan'a geçirmeyeceklerdi⁴²¹.

Bu antlaşma ile Caro-Belokanlar özgürlüklerini kaybetmiş oldular. Diğer yandan da Gürcüler için Kafkas ötesinin en tehlikeli bölgesi artık Rus hâkimiyetini kabul etmiş ve nispeten daha güvenli hale gelmiş oluyordu⁴²². Ancak Tsitsianov Lezgilerin verdiği sözlere çok itimat etmiyordu. Lezgi tehdidine bir önlem olması adına Alazan Nehri civarında imparatorun adını taşıyan “*Aleksander Tabyasını*” kurdu⁴²³ ve bu sayede Kaheti'yi emniyete almış oldu⁴²⁴.

2.2.4. Megrelya'nın Rusya'ya Bağlanması (4 Aralık 1803)

İmereti Kralı II Solomon, sürekli Megrelya Prensiğini tazyik ve tehdit altında tutmaktaydı. Prens Grigory Dadian, artık bu duruma bir son vermek adına çaresizce Rus himayesine girmek için P. Tsitsianov'a başvurdu. Tsitsianov, İmereti Kralı II. Solomon ve Megrelya Prensi Dadian arasında uzun zamandır devam eden düşmanlıkların farkındaydı. Dadian, teknik açıdan Solomon'un bir vassalı olmasına rağmen kendisini egemen ve bağımsız olarak addediyordu⁴²⁵. Solomon'un baskısından kurtulmak için çareyi Ruslara bel bağlamakta bulan Prens Dadian, 22 Nisan 1803 tarihinde Tsitsianov'a göndermiş olduğu mektupta Rus himayesine girmek için adeta yalvarıyordu. Dadian; Ruslara asla ihanet etmeyeceğini, daha evvel babasının da Rus himayesi için başvurduğunu, İmereti Kralı II. Solomon'dan sürekli kötülük gördüğünü, yakın zamanda Rus himayesine girmek istediğini ve Tsitsianov'u babası yerine koyduğunu belirtiyor, hatta kendisine Rus sarayında ve ordusunda bir görev verilmesini istiyordu⁴²⁶. Daha önceden de Saray Nazırı Andrey

⁴²¹ Belyavskiy, *a.g.e.*, s. 75.

⁴²² Potto, *a.g.e.*, s. 170.

⁴²³ Dubrovin, *Zakavkaze*, s. 100

⁴²⁴ Belyavskiy, *a.g.e.*, s. 77.

⁴²⁵ Gvosdev, *a.g.e.*, s. 110.

⁴²⁶ “Pismo kn. Grigoriya Dadiani k kn. Tsitsianovu, ot 22-vo aprelya 1803 goda.”, *AKAK*, Tom. II, Tiflis 1868, s. 454-455.

Yakovleviç İtalinskiy'nin raporu doğrultusunda Gürcistan'da aralarında Megrelya'nın da bulunduğu bazı küçük prensliklerin Rusya himayesine girmek istedikleri yönündeki raporu doğrultusunda Tsitsianov bilgilendirilmişti⁴²⁷. Dadian da Tsitsianov'a yazmış olduğu mektupta Rus İmparatoru eğer Megrelya Prensiğini himayesi altına almazsa, mecburen Solomon tehlikesinden kurtulmak için⁴²⁸, Osmanlı himayesine başvuracağını belirtiyordu⁴²⁹. Tsitsianov, bunun üzerine Megrelya'yı Rus sınırlarına katmak için acele etmeye başladı⁴³⁰.

Tsitsianov, bu haberi aldıktan sonra İmparator Aleksander'e bir rapor hazırlayarak Megrelya Prensiğinin Rus himayesine alınması sonucunda elde edilecek faydalara dikkat çekti⁴³¹. Megrelya'nın alınmasıyla Ruslar, Karadeniz'deki Poti limanına erişebilecek ve Gürcistan'ın merkezinden Karadeniz'e akan Rioni Nehri üzerindeki kontrolleri sayesinde Karadeniz'deki gemilerin içeriye girmesini sağlayacaklardı. Bunun yanında deniz kıyısında bulunan bu bölge, sahip olduğu madenler ve ormanlarla İmparatorluğun sömürüsüne elverişli bir araziydi. Özellikle Rus donanması için yapılacak gemilerin inşası için Megrelya'da bulunan ormanlar ideal bir hammadde kaynağı olacaktı. En önemlisi de yapılacak bir vassallık sözleşmesi ile Rus sınırı Karadeniz'den Hazar Denizi'ne kadar kesintisiz bir hat boyunca uzatılabilecekti⁴³².

Tsitsianov'un tavsiyesi ardından İmparator I. Aleksander bir ferman irsal ederek Megrelya'yı himayesi altına aldığını ilan etti. Tsitsianov da Megrelya Prensi Dadian'a 26 Haziran 1803 tarihinde bir mektup yazarak, aralarında bir ön anlaşma imzalamak üzere kendisine bir yetkili göndermesini istemiştir. Bu mektupta, Rusların Megrelya'yı himaye altına alacaklarını belirten Tsitsianov, İmparator adına bazı taahhütlerde bulunuyordu. Diğer taraftan Megrelya Prensi'nden de şu taleplerde bulunmaktaydı:

- 1) Antlaşmayı imzalamak ve yemin etmek üzere Tiflis'e bir yetkili gönderilmesi,
- 2) İyi niyet göstergesi olarak Megrelya Prensi'nin Rus askerlerine belli bir miktar yiyecek temin etmesi,

⁴²⁷ “Vsoçayşie povelyunie kn. Tsitsianovu, ot 25-vo iyunya 1803 goda”, AKAK, Tom. II, Tiflis 1868, s. 456.

⁴²⁸ Gvosdev, Gürcü soyluların kendi kişisel kavgalarını çözmek için Rusları kullanmaya meyilli olduklarını dile getirmektedir. Bkz. Gvosdev, *a.g.e.*, s. 34.

⁴²⁹ Dubrovin, *Zakavkaze*, s. 147.

⁴³⁰ Belyavskiy, *a.g.e.*, s. 107.

⁴³¹ “Vsepodannyuşiy raport kn. Tsitsianova, ot 17-vo marta 1803 goda, № 33”, AKAK, Tom. II, Tiflis 1868, s. 453-454.

⁴³² Dubrovin, *Zakavkaze*, s. 147-148; Gvosdev, *a.g.e.*, s. 111.

3) Rus askerlerinin koruması karşılığında, Megrelya askerlerinin de gerektiği vakit Rusya için savaşmaları,

4) Megrelya Prensi idam cezasını kaldırması kaydıyla idari işlerde tek yetkili olacağı⁴³³.

Megrelya Prensi Dadian 6 Haziran 1803 günü Tsitsianov'a yazdığı mektubunda kendilerini himaye altına alan Tsitsianov'a teşekkür ediyor ve kendisi ile görüşmeye bizzat gelemediği için affını istiyordu⁴³⁴. Dadian, Rusların talebi doğrultusunda Tiflis'e bir yetkili gönderdi. Ancak bu yetkili uzun zaman Megrelya'ya dönemedi. Zira Megrelya elçisi II. Solomon tarafından tutuklanmış, belli bir süre alı konulduktan sonra serbest bırakılmıştı. Megrelya Prensi Dadian daha sonra emanet (rehin) olarak Ruslara kendi oğlunu gönderdi⁴³⁵.

Gerçekten de Solomon, Dadian ve Ruslar arasındaki yakınlaşmadan rahatsız olmuştu ve onların irtibatını engellemeye çalışıyordu⁴³⁶. Tsitsianov'un 31 Temmuz 1803 tarihinde St. Petersburg'daki Rus Şansölyesi Aleksander Romanoviç Vorontsov'a yazmış olduğu raporda, Dadian tarafından kendisine gönderilen ulaklardan birinin İmereti topraklarından geçtiği sırada öldürüldüğünü belirtiyordu. Hatta Tsitsianov ve Dadian arasında yazılan mektuplardan bazıları da Solomon'un eline geçmişti⁴³⁷. Dadian ise Tsitsianov'un şartlarını memnuniyetle kabul ettiğini ve düşmanı Solomon ile yüzleşmek için kendisine yardıma gelecek Rus birliklerini sabırsızlıkla beklediğini Tsitsianov'a iletmişti⁴³⁸. Bu arada Megrelya Prensi ile Rusya arasında bir antlaşma yapılacağı ile ilgili Osmanlı mercilerinin herhangi bir itirazda bulunmayacakları da İstanbul'da bulunan Rus Başkonsolos İtalinskiy vasıtasıyla A. Vorontsov'a iletildi⁴³⁹.

P. Tsitsianov, Gence seferine çıkmadan evvel, Albay Maynov'u, iki taraf arasında yapılan antlaşmanın bazı maddelerini netleştirmek üzere Megrelya'ya gönderdi⁴⁴⁰. Albay Maynov, Ahıska, Batum ve Poti'yi geçerek uzun bir yolculuktan sonra 2 Aralık 1803 tarihinde Megrelya Prensi Dadian ile bir araya geldi ve Tsitsianov'un isteklerini içeren bir mektubu

⁴³³ "Pismo kn. Tsitsianova k kn. Grigoriyu Dadianu, ot 26-vo iyunya 1803 goda.", AKAK, Tom. II, Tiflis 1868, s. 456.

⁴³⁴ "Pismo kn. Grigoriya Dadiani k kn. Tsitsianovu, ot 6-vo iyunya 1803 goda.", AKAK, Tom. II, Tiflis 1868, s. 455.

⁴³⁵ Dubrovin, *Zakavkaze*, s. 150.

⁴³⁶ Belyavskiy, *a.g.e.*, s. 107.

⁴³⁷ "Predstavlenie kn. Tsitsianova gr A. Vorontsovu, ot 31-vo iyulya 1803 goda, № 584.", AKAK, Tom. II, Tiflis 1868, s. 351-352.

⁴³⁸ "Pismo kn. Grigoriya Dadiani k kn. Tsitsianovu, ot 21-vo avgusta 1803 goda.", AKAK, Tom. II, Tiflis 1868, s. 459-462.

⁴³⁹ "Otnoşenie gr A. Vorontsova k kn. Tsitsianovu, ot 8-vo oktyabrya 1803 goda.", AKAK, Tom. II, Tiflis 1868, s. 462.

⁴⁴⁰ Belyavskiy, *a.g.e.*, s. 107.

kendisine ilettiler. Prens Dadian, eşi Nina Grigoryevna ve tüm Megrelya prensleri Tsitsianov'un istekleri doğrultusunda 4 Aralık 1803 günü Rus himayesine girmek üzere resmi olarak yemin ettiler⁴⁴¹. Tsitsianov, Megrelya'nın Rus himayesine girdiğini 20 Ocak 1804 tarihinde Şansölye A. Vorontsov'a rapor etti⁴⁴². Prens Dadian antlaşma uyarınca şu şartlar karşılığında Rus himayesine girdiğini beyan ediyordu:

- 1) Megrelya Prensi sonsuza dek Rus himayesine girecek,
- 2) Megrelya Prensi kendi kurallarına göre yaşayacak,
- 3) Mahkeme ve ceza işleri Megrelya prensleri yedinde olacak,
- 4) Sürekli olarak bir Rus askeri birliği Megrelya topraklarında bulunacak,
- 5) Megrelya Prensi topraklarında bulunan ve işlenen madenlerden kendi payını alacaktı.

Rusların Megrelya'yı himaye altına alma şartları ise şöyleydi:

- 1) Megrelya Prensi tüm Rus devlet yetkilerine itaat edecek,
- 2) Megrelya'da kalacak Rus askerleri için barınaklar yapılacak. Bu barınakların ısı ve aydınlatma masrafları Dadian tarafından karşılanacak,
- 3) Rus askerlerinin tüm ihtiyaçları ve gereken erzak Megrelya Prensi tarafından karşılanacak,
- 4) Megrelya Prensi, madenlerin işlenmesi için işçileri bulmak ve maaşlarını özel bir kurum aracılığıyla belirlemekle yükümlü olacak,
- 5) Rus gemilerin inşası için gereken ağaç miktarını ücretsiz olarak temin edecek,

⁴⁴¹ "Raport polk. Maynova kn. Tsitsianovu, ot, 4-vo yanvaryu 1804 goda, № 64", AKAK, Tom. II, Tiflis 1868, s. 464.

⁴⁴² "Donesenie kn. Tsitsianova gr A. Vorontsovu, ot 20-vo yanvaryu 1804 goda, № 50.", AKAK, Tom. II, Tiflis 1868, s. 464-465.

6) Osmanlı Devleti Megrelya sınırlarından çekildiği zaman buraya gelecek Rus tüccarlardan vergi alınmayacaktı⁴⁴³.

Ancak Ruslar Megrelya'yı kendi himayeleri altına aldıktan sonra Dadian'ın bu topraklarda muktedir durumda olmasından rahatsızlık duymaya başladılar. Adam Çartoriyskiy 20 Mart 1804 tarihinde Tsitsianov'a göndermiş olduğu mektupta Dadian'ın hala Megreli'nin sahibi durumunda olmasından yakınuyordu⁴⁴⁴. Ancak Tsitsianov Dadian'ın Rus himayesini ancak Megrelya'da muktedir olmak kaydıyla kabul ettiğinin bilincindeydi⁴⁴⁵. İmparator Aleksander diğer Gürcü prenslikleriyle yapmış olduğu antlaşmaların aksine Megrelya'ya vermiş olduğu taahhütlere büyük oranda sadık kaldı. Gerçekten de bu antlaşma 1856 yılına kadar yürürlükte kaldı⁴⁴⁶.

2.2.5. Tsitsianov'un Gence'yi İşgali (4 Ocak 1804)

Tsitsianov, Rus otoritesini İran sınırına kadar yaymakta ve hanlıkları kesin bir biçimde dize getirmekte kararlıydı⁴⁴⁷. Gürcistan'ın hemen güneybatı sınırında bulunan Gence Hanlığı ve hanlığı yaklaşık çeyrek asırdır idare eden Cevad Han'ın (1787-1804) 1796 yılındaki Ağa Muhammed Han'ın seferindeki tutumu kendisini açık hedef haline getiriyordu. Tsitsianov, Gence'nin Ağa Muhammed Han'ın yaptığı sefer için açık bir güzergâh olduğunu farketmişti⁴⁴⁸. Bunun yanında Eski Gürcistan Valisi Kovalenskiy'nin 17 Aralık 1802 tarihinde Tsitsianov'a yazmış olduğu rapor, bu hanlığın bölgedeki Rus çıkarları adına önemli bir tehdit oluşturduğunu ve mutlak surette pasifize edilmesi gerektiğini belirtiyordu⁴⁴⁹. Sıranın kendisine geldiğini fark eden Cevad Han da Tsitsianov'un bölgeye gelişi ardından kendisine bir elçi göndererek himaye talebinde bulunmuştu⁴⁵⁰. Tsitsianov, 8 Mart'ta (j.t.g. 25 Şubat) Cevad Han'ın elçisi Görgin-Bek aracılığıyla aldığı dostluk teklifine bir mektupla yanıt verdi ve Cevad Han'ın iki komşu devlet arasında birlik, barış ve dostluk arzusu içinde olmasından memnuniyet duyduğunu ilettili. Bu iyi niyetinin ispatı olarak

⁴⁴³ Dubrovin, *Zakavkaze*, s. 151-152.

⁴⁴⁴ "Pismo kn. Çartoriyskavo k kn. Tsitsianovu, ot 20-vo marta 1804 goda.", *AKAK*, Tom. II, Tiflis 1868, s. 467-468.

⁴⁴⁵ Dubrovin, *Zakavkaze*, s. 153-154.

⁴⁴⁶ Gvosdev, *a.g.e.*, s. 112.

⁴⁴⁷ Tsitsianov 27 Nisan 1803 tarihli raporunda sırayla Gence, Revan ve sonra da Bakü'yü ele geçirmeyi planladığını belirtiyor ve bu harekâtlar için gereken asker, teçhizat ve kurmay sayısı hakkında bilgiler veriyordu. Bkz. "Vsepoddanneşiy raport kn. Tsitsianova ot 27 Aprelya 1803 g., № 15", *AKAK*, Tom. II, Tiflis 1868, s. 289-291.

⁴⁴⁸ George Bournoutian, "Prelude to War: The Russian Siege and Storming of the Fortress of Ganjeh, 1803-4", *Iranian Studies*, Volume 50, 2017- Issue 1, s. 4.

⁴⁴⁹ "Raport d. s. s. Kovalenskavo kn. Tsitsianovu, ot 17-vo dekabrya 1802 goda, № 273, *AKAK*, Tom. II, Tiflis 1868, s. 586-587.

⁴⁵⁰ Dubrovin, *Zakavkaze*, s. 212.

kendisinden en büyük oğlu Uğurlu Ağa'yı emanet (rehin) olarak Tiflis'e göndermesini istedi⁴⁵¹. Ancak Cevad Han oğlunu rehin olarak göndermeye yanaşmadı.

Cevad Han'ın Tsitsianov'un isteklerine olumsuz cevap vermesinin birkaç sebebi olabilir. Tabiki en önemli sebep arkasına almış olduğu Kaçar desteğiydi. Diğer bir güvencesi de Karabağ Han'ı İbrahim Han ile gizli bir ittifak içinde olmasıydı⁴⁵². Cevad Han'ın resti karşısında Gence'yi işgal etmeyi kafasına koyan Tsitsianov ise iki askeri birliğe Kafkasya sınırından Gürcistan'a gelmesini emretti. Bu arada Rusların seferini engelleyen bir Lezgi saldırısı meydana geldi. Kaheti bölgesinden gerçekleşen bu saldırıyı Ahıska Paşası ile ittifak yapmak suretiyle bertaraf eden Tsitsianov, hazırlıklarını sürdürürken, bu olay neticesinde zaman kazanan Cevad Han da Feth Ali Şah'a bir mektup yazarak kendisinden destek talep etti⁴⁵³. Bu sırada Horasan seferinde olan Feth Ali Şah ise ancak dönüşte yardıma gelebileceğini belirtmiş ve Kazak Ağalarına ferman yollayarak⁴⁵⁴ Cevad Han'a yardım etmelerini istemiştir⁴⁵⁵.

Gence'nin istilasını için girişimlerini arttıran Tsitsianov, İmparator Aleksander'den harekât için takviye kuvvet talebinde bulunmuş, bu talebi karşılayamayacağını belirten İmparator da kendisine eğer elindeki kuvvetlerle mutlak bir zaferden emin ise, ancak o zaman böyle bir harekâta girişmesi yönünde telkinde bulunmuştur⁴⁵⁶. Bu sırada Tsitsianov'un elinde Gence Harekâtı için 6 tabur ve 3 bölükten oluşan bir kuvvet bulunmaktaydı. Bunlardan; 2 tabur Svastapol Musketer Alayı'na, 2 Tabur 17. Egersky Alayı'na, 1 tabur Kafkasya Grenader Alayı'na, 3 bölük Narva Süvari Alayı'na, 2 bölük 17. Egerski Alayı'na mensuptu. Gürcü Prensi Darya'ya eşlik etmek üzere Vladikafkaz'a gönderilen 2 bölük de sonradan bu

⁴⁵¹ "Pismo kn. Tsitsianova k Djavad-hanu, ot 25-vo fevralya 1803 goda, № 14", AKAK, Tom. II, Tiflis 1868, s. 587-588.

⁴⁵² Revaz Andronikov'un 7 Nisan 1803 tarihinde Tsitsianov'a yazmış olduğu mektupta Cevad Han'ın İbrahim Han ile arasını düzelttiği, ondan iki adet puşki topu, 8 tekne ve 1 çadır aldığı, şehrin surlarını tamir ettirdiğini ve halkın bir kısmını İbrahim Han'a gönderdiğini iletliyordu. Bkz. "Pismo kn. Revaza Andronikova k kn. Tsitsianovu, ot 7-vo Apreyla 1803 goda.", AKAK, Tom. II, Tiflis 1868, s. 588.

⁴⁵³ Dönemin İran kaynaklarından *Tarih-i Ravzatü's-Safâ-yı Nâsiri*'de 1803 yılı başlarında Cevad Han'ın mektubunu alan Feth Ali Şah'ın Said Han Damganî'yi hızlı bir şekilde Gence tarafına yardımına gönderdiği belirtilmektedir. Bkz. Rıza Kulu Han Hidayet, *Tarih-i Ravzatü's-Safâ-yı Nâsiri*, C. XIII, Tashih: Cemşid Kiyânfer, İntişârât-ı Esâtir, Tahran 1385, s. 7525; Bournoutian, a.g.m., s. 4.

⁴⁵⁴ Feth Ali Şah'ın 1803 (h.t.g. 1218) yılı itibarıyla göndermeye başladığı fermanlardan ilki Gence havalisindeki Samuh şehrinin hâkimi Şirin-Bek'e idi. Feth Ali Şah, fermanında "şeytanın çocukları" olarak nitelendirdiği Ruslara karşı Abbas Mirza'yı ordu ile birlikte bölgeye gönderdiğini, Gürcü prensleri Aleksander ve Taymuraz'ın da yardımı ile Gürcistan'ı kâfirlerden temizleyeceğini iletterek kendisinden destek istiyordu. Bkz. "Firman Feth-Ali-Şaha (Baba-hana) ot 1218 (1803) goda", AKAK, Tom. II, Tiflis 1868, s. 802-803. Feth Ali Şah'ın gönderdiği diğer fermanlar ise Zagami ve Şamşadin bölgesi liderleri Mamed Hüseyin-Bek, Nasib-Bek ve Mustafa Bek'e yönelikti. Fermanlarda Pir Kulu Han ve Prens Aleksander komutasında 20.000 kişilik bir ordunun Rusları bölgeden temizlemek için yola çıktığı, Gence'nin savunması için gönderilen Seyit Han'a katılarak bölgeye hareket etmeleri, aksi halde kendilerini büyük bir cezanın beklediği vurgulanıyordu. Bkz. "Firman Feth-Ali-Şaha (Baba-hana) na imya Mamed-Huseyn-beka, Nasib-beka, Mustafa-beka i proçih starşin Zagami i Şamşadilya ot redjeba 1218 (1803) goda.", AKAK, Tom. II, Tiflis 1868, s. 803-804.

⁴⁵⁵ Dubrovin, *Zakavkaze*, s. 223.

⁴⁵⁶ Dubrovin, *Zakavkaze*, s. 211.

kuvvetlere katılacaktı (bkz. Harita 4). Rus ordusu 2 Aralık günü Tiflis'e 15 verst uzaklıktaki Soğanlı Köyü'nde toplanmaya başladı. Burada bir gün dinlenen birlikler, 4 Aralık günü çıktıkları altı günlük bir yürüyüşle 10 Aralık günü Şamşadil'in Zaghali Köyü'ne ulaştılar. Burada 17. Egersky Alayı'na ait iki bölük onlara katıldı⁴⁵⁷.

Tsitsianov burada kamp kurduktan sonra, 11 Aralık (j.t.g. 29 Kasım) 1803 günü Cevad Han'a bir mektup göndererek üç neden öne sürdü ve söz konusu nedenlerden ötürü kendisinden kayıtsız şartsız Rusya'ya boyun eğmesini istedi. Tsitsianov'un ilk gerekçe olarak öne sürdüğü iddia, Cevad Han'ın hükümferma olduğu toprakların, Kraliçe Tamara (XII. asır) döneminden bu yana Gürcistan'ın toprak bütünlüğü içinde yer almasıydı. Rus kumandanın ikinci gerekçesi ise, Cevad Han'ın altı yıl evvel (Zubov'un 1796 Seferi esnasında) Rus himayesini kabul ettiği halde⁴⁵⁸, artık buna yanaşmaması ve İran Şahı'ndan çekindiği için oğlunu rehin olarak göndermek istememesiydi. Tsitsianov'un son gerekçesi ise, Tiflisli tüccarlara zarar veren hanlık sakinlerine gereken cezaların verilmemiş olmasıydı. Tsitsianov, mektubunda işgal için bu üç nedeni sıraladıktan sonra Cevad Han'a teslim olması halinde kan dökülmeyeceğini ve kendisine bir zarar verilmeyeceğini belirtiyor, aksi bir durum karşısında İzmail, Oçakov (Özi), Varşova ve daha birçok diğer şehir gibi kan dökülmek suretiyle zorla işgal edilecekleri tehdidinde bulunuyordu⁴⁵⁹.

Cevad Han, ertesi gün Tsitsianov'un tarihsel iddialarına tarihi bir cevap verdi:

“Mektubunu aldım. Yazdığımıza göre Çariçe Tamara zamanında Gence Gürcülerin idaresindeymiş. Bu söylentilere hiç kimse inanmaz. Bilakis, bizim dedelerimiz olan Abbas Kulu Han ve diğerleri Gürcistan'ı yönettiler. Eğer bir şüphen varsa Gürcülerin eskilerine sor. Abbas Kulu Han Gürcüleri yönetti mi yönetmedi mi? Halen Gürcistan'da ona ait cami ve dükkânlar bulunmaktadır. Çoğu Gürcü onun fermanını halen saklanmaktadır. İrakli ve bizim babamız zamanında Gürcistan'ın ve Gence'nin sınırları kesin olarak belirlenmişti. Bir de 6 sene evvel Gence Kalesi'ni Rus Çarı'na teslim ettiğimizi söylemişsin. Evet, bu doğru, o zamanlar senin çarın bana ferman göndermişti. Şimdi de elinde öyle bir ferman varsa görmek isterim. Sen bizim daima Gürcülere bağlı yaşadığımızı söylüyorsun, ancak elimde halen Rus Çarı'nın bana gönderdiği ferman bulunuyor. Bak bakalım üzerinde Gence Beylerbeyi mi yoksa “Gürcistan'ın vassalı” mı yazıyor? Bundan dolayı diyorum ki, tüm yazdıkların yalandan ibarettir. Ayrıca, size Gence'yi teslim ederken, İran Şahı Horasan'daydı. Bu nedenle Rusların himayesini kabul

⁴⁵⁷ Bournoutian, a.g.m., s. 5.

⁴⁵⁸ Cevad Han'ın V. Zubov'un 1796 kampanyası sırasında Ruslara hanlık kapılarını açtığı ve İmparatoriçe II. Katerina'ya sadakat yemini ettiği hususunda Rus kaynaklarında genel bir kabul söz konusudur. Buna bir örnek olarak bkz. Şişov, a.g.e., s. 161.

⁴⁵⁹ Tsitsianov mektubunu şu satırla noktalıyordu: “*Yarın öğleye kadar zamanınız var. Olumlu cevap almazsam, hançer ve ateşle size yürüyüp, sözümü tutacağım*”. Bkz. “Pismo kn. Tsitsianova k Djevad-hanu, ot 29-vo Noyabrya 1803 goda”, AKAK, Tom. II, Tiflis 1868, s. 588-589.

etmişim. Şimdi ise Allah'tan Şah yakınımıdır, onun kumandanları yardımına gelmiştir, orduları ise yoldadır.

Ve bir de diyorsun ki, Gürcistan Rusya'ya aittir ve ben onun tüccarlarının malına el koyamazmışım. Ama sen Gürcistan topraklarına ayak bastığın zaman, benim himayemde olan ve bana ihanet eden devlet adamı Nasib Bek, benim tüccarlarının malına el koyduğunda sana mektup yazarak yardım istemişim ve sen bana yardım etmedin. Ayrıca, ben Gürcü halkının malına değil, Gence ve Şamhor halkının mallarına el koydum. Bana savaş ilan ediyorsan, hazırım. Kendi silahların ile övünme, benim silahlarım daha iyi. Ve bu savaşın ne şekilde sonuçlanacağını ancak Allah bilir. Sizin askerlerinizin İranlı askerlerinden daha cesur olduğunu söylüyorsunuz. Siz yalnızca kendi savaşlarınızı gördünüz, İranlıların savaşlarını değil. Savaş istiyorsan, savaşalım. Ben uzun zamandır bu savaşa hazırlanıyorum. Diyorsun ki, şartlarını kabul etmezsem çok pişman olacaktım, oysa sen St. Petersburg'tan buraya geldiğin için pişmansın. Zaman kimin neye pişman olacağını gösterecek"⁴⁶⁰.

Cevad Han'ın restinden sonra Tsitsianov 13 Aralık günü askerlerine Koçhor Nehri'ni geçmeleri talimatını verdi. Ertesi gün, Gence şehrinin planına sahip olmadığı için bizzat keşfe çıktı ve bir plan hazırladı (bkz. Harita 4)⁴⁶¹. Tsitsianov Hicri takvime göre 1218 yılının Ramazan ayında Gence Kalesi'ni ablukaya aldı. Cevad Han cansiperane bir biçimde Ruslara karşı koymaya çalıştı ve Müslüman halkı Ruslara karşı cihad yapmaya davet etti⁴⁶². Ancak Kaçar yardımından faydalanamayan Cevad Han'ın Ruslara direnmesi imkânsızdı. Şehri kuşatan Tsitsianov ile Cevad Han'ın yazışmaları bir ay kadar devam etti, Gence Hanı ısrarla teslim olmuyordu. Şehirde açlık ve salgın hastalıklar baş göstermişti. Tsitsianov 1 Ocak 1804 günü (j.t.g. 29 Aralık 1803) Cevad Han'a son bir mektup daha yollayarak ablukayı kaldırma şartlarını bildirdi. Buna göre;

- 1) Cevad Han ve tüm Gence ahalisi Rus İmparatorluğu'nun bir vatandaşı olduğunu kabul edecek,
- 2) Kale hanlık askerlerinden tamamıyla arındırılacak ve Rus ordusuna teslim edilecek,
- 3) Cevad Han, Rusya'ya balı Gence Valisi olarak görevine devam edecek ve her yıl 20.000 rublelik bir vergi ödeyecek,
- 4) Bir Rus garnizonu Gence'de konuşlanacak, bunun yanında Gence Valisi Şamşadil'de bulunan Rus garnizonunun tahıl ihtiyacını belirlenen bir fiyattan tedarik edecek,

⁴⁶⁰ "Pismo Djevad-hana k kn. Tsitsianovu", AKAK, Tom. II, Tiflis 1868, s. 589-590.

⁴⁶¹ Bournoutian, a.g.m., s. 7.

⁴⁶² Şemim, a.g.e., s. 80.

5) Han Şamşadil vilayeti üzerinde herhangi bir yetkiye sahip olmayacak, bu bölge şimdi olduğu gibi Gürcistan idaresinde olacak,

6) Cevad Han, oğlu Hüseyin Kulu Ağa'yı emanet olarak Tiflis'e gönderecek ve Ruslar onun günlük masrafları için kendisine 10 ruble ödeyecekti⁴⁶³.

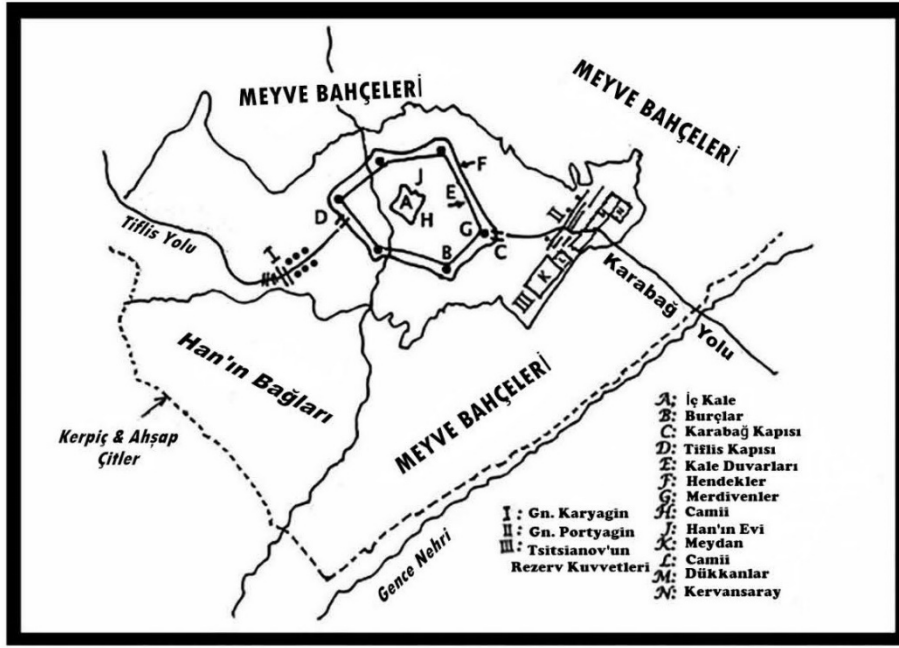
Şartlarının Cevad Han tarafından kabul edilmemesi üzerine kurmaylarıyla birlikte savaş konseyini toplayan Tsitsianov, 15 Ocak günü kaleye hücum etme kararı aldı⁴⁶⁴. 15 Ocak 1804 (j.t.g. 3 Ocak) günü, saat tam 5.30'da Rusların Revan Kalesi'ne yapmışayı planladıkları şiddetli saldırılar başladı. İlk hücum şehrin Karabağ kapısı tarafından Tümgeneral Portyagin komutasındaki 857 kişiden oluşan birlikler tarafından gerçekleştirildi. Bu birlikler arasında Kafkasya Grenader ve Svastapol alayları ile birlikte 200 kişilik bir de süvari bölüğü bulunmaktaydı. 585 kişiden oluşan ve iki avcı taburunun yer aldığı ikinci saldırıyı Albay Karyagin komuta etmekteydi. Karyagin komutasındaki birlikler Gence kuvvetlerinin dikkatini dağıtıp farklı yöne gittikleri izlenimi vererek bir anda Tiflis kapısına yöneldiler ve kapıyı aşmayı başardılar. Diğer yandan Karabağ kapısı yönünde ise Cevad Han'ın kuvvetleri üç kez geri püskürtmeye gayret ettikleri Rus askerlerini bir türlü kale kapısından uzaklaştıramadılar⁴⁶⁵.

---

⁴⁶³ "Pismo kn. Tsitsianova k Djevad-hanu, ot 29-vo dekabrya 1803 goda", AKAK, Tom. II, Tiflis 1868, s. 591.

⁴⁶⁴ Bournoutian, a.g.m., s. 11.

⁴⁶⁵ Şişov, a.g.e., s. 165-166.

Kaynak: G. A Bournoutian, "Prelude to War: The Russian Siege and Storming of the Fortress of Ganjeh, 1803-4", *Iranian Studies*, Volume 50, 2017-Issue 1, s. 7.

Harita 3 Gence Kalesi Planı

Nihayet 4 Ocak 1804 günü Ruslar ağır ateş altına aldıkları şehre girerek Cevad Han'ı⁴⁶⁶ ve çok sayıda hanlık askerini katlettiler⁴⁶⁷. Feth Ali Şah'ın Gence'yi kurtarmak için oğlu Naibü's-Saltana Abbas Mirza komutasında gönderdiği Kaçar ordusu yetişemedi şehir düştü⁴⁶⁸. Hem İran kaynaklarında⁴⁶⁹ hem de Rus kaynaklarında⁴⁷⁰ Cevad Han'ın buyruğundaki Nasib Han Şemseddinli'nin yanı sıra bir grup Ermeni'nin (300 kişi kadar) ihanet ederek Rusların tarafına geçtikleri ve kale kapılarını onlara açtıkları kaydedilmektedir⁴⁷¹.

Tsitsianov'un Gence'nin zaptı ardından hazırladığı raporlarda farklı rakamsal veriler göze çarpmaktadır. Örneğin Kafkasya Sivil Valisi Kasparov'a 20 Ocak 1804 (j.t.g. 8 Ocak)

⁴⁶⁶ Anlatılana göre Cevad Han, Hacıkale burcu üzerinde işgalci Ruslara kılıcıyla karşı koymak isterken bir top şarapnelinin isabet etmesi sonucu parçalanarak can vermiştir. Bu sırada onunla birlikte burçlarda Ruslara direnen oğlu da babası ile aynı akıbete uğramıştır. Bkz. Şişov, *a.g.e.*, s. 166; Çakmak, *a.g.t.*, s. 139.

⁴⁶⁷ Dubrovin, *Zakavkaze*, s. 230-231.

⁴⁶⁸ Hidayet, *a.g.e.*, s. 7528-7529; Şemim, *a.g.e.*, s. 80.

⁴⁶⁹ Muhammed Taki Sipih, *Nasihü't-tevarih (Tarih Kacâriye)*, Tashih: Cemşid Kiyânfer, C. I, İntişârât-ı Esâtir, Tahran 1377, s. 124; Hidayet, *a.g.e.*, s. 7529.

⁴⁷⁰ Dubrovin, *Zakavkaze*, s. 228.

⁴⁷¹ Ermenilerin Rusların tarafına geçtiğine dair iddialar aslen bir İran Ermenisi olan Amerikalı tarihçi George Bournoutian tarafından da kabul edilmektedir. Bournoutian'ın belirttiğine göre yerel hanlar tarafından kötü muamele gören Ermeniler Rusları büyük bir memnuniyetle karşıladılar ve Gence'nin işgali sırasında da onlara hatırı sayılır oranda yardım ettiler. Bkz. George Bournoutian, "Eastern Armenia from the Seventeenth Century to the Russian Annexation", *The Armenian People from Ancient to Modern Times*, Vol. 2, Ed. R. G. Hovannisian, Macmillian Press, Los Angeles 1997, s. 100. Buna karşılık Tsitsianov ise "İran ruhu" taşıdıklarını düşündüğü Ermenileri pek de güven vermeyen insanlar olarak karakterize etmiştir. Bkz. Farrokh, *a.g.e.*, s. 189.

tarihli raporunda; Gence ordusundan ölenlerin sayısını 1.500, esirlerin sayısını da 17.224 (8.585 erkek ve 8.639 kadın) olarak vermektedir. Tsitsianov Rus kuvvetlerinden 3 subay ve 35 erin öldüğünü, 40 subay ve 193 erin de yaralandığını belirtiyor⁴⁷². Tsitsianov, Andrey Yakovliyeviç İtalinsky'e 13 Şubat 1804 tarihinde yazmış olduğu mektupta ise; 2.000 Genceliyi öldürdüğünü, 17.000 kişinin esir alındığını, 18 puşki topu ve çok sayıda mühimmat ele geçirdiğini, Cevad Han'ı ve oğlunun öldüğünü dile getiriyordu. Rusların kayıplarının ise 35 ölü ve 200 yaralı olduğunu belirtiyordu⁴⁷³. Tsitsianov, Mihail Semtenoviç Vorontsov'a hitaben işgalden 4 gün sonra (8 Ocak) Gence kalesinden yazdığı yazdığı bir başka mektubunda ise; adeta öğünürcesine 17.000 kişiyi esir aldığı dile getiriyordu⁴⁷⁴. Rus tarihçi A. V. Şişov, ilginç bir biçimde 18.000 hanlık askerinin silahları ile birlikte teslim alındıklarını ve bunun yanında 12 top, 9 sancak ve çok sayıda mühimmatın Rusların eline geçtiğini belirtiyor. Bu kaynağa göre Tsitsianov'un verdiği ölü ve yaralı sayısı ise 17 subay, 227 düşük rütbeli asker olmak üzere toplam 244 kişiydi⁴⁷⁵.

Yine bazı Rus kaynaklarında Tsitsianov'un Gence halkından kimseyi esir almadığını, hatta ölen Han'ın ailesini serbest bırakıp⁴⁷⁶ hediye ve para yardımı yaparak diğer hanlıklar üzerinde olumlu bir intiba bıraktığı türünden gerçeklerle ilgisi olmayan birtakım bilgiler bulunmaktadır⁴⁷⁷. Bu iddialar aslen bir Ermeni olan Amerikalı tarihçi Bournoutian'a göre de pek mümkün görünmüyor. Zira Bournoutian'ın kendisi de Tsitsianov'un bazı raporlarda öğünürcesine, esir alınan 8.600 kadına adamları tarafından bir zarar verilmemesi için hepsini kaleye aldığı ve bir tane Müslüman çocuğun dahi öldürülmesine izin vermediği şeklindeki yorumlarına şüpheyle yaklaşmaktadır. Bournoutian, Müslüman kaynaklarındaki 1.750 ila 3.000 arasında verilen ölü sayısı dikkate alındığında Tsitsianov'un bu beyanının gerçek olma ihtimalinin oldukça düşük olduğunu ifade ediyor⁴⁷⁸. Aslında bu bilgileri Tsitsianov'un bizzat kendi eliyle yazmış olduğu raporlar yalanlamaktadır. Tsitsianov, Gence'nin düşmesi ardından şehirde yapılan katliamı raporunda şu şekilde dile getiriyordu:

⁴⁷² "Predlojenie kn. Tsitsianova Kavkazskomu grajdanskomu gubernatoru Kasparovu, ot 8-vu yanvary 1804 goda, № 5", AKAK, Tom. II, Tiflis 1868, s. 592.

⁴⁷³ "Pismo kn. Tsitsianova k Andreyu Yavovleviçu İtalinskomu, ot 13-vo Fevralya 1804 goda, № 95", AKAK, Tom. II, Tiflis 1868, s. 465-466.

⁴⁷⁴ *Arhiv Knyazy Vorontsova*, Tom. XXXVI, Ed. P. İ. Bartenev, Moskva 1890, s. 5.

⁴⁷⁵ Şişov, *a.g.e.*, s. 167.

⁴⁷⁶ İran kaynaklarından Şemim, Rusları şehri zapt etmesi ardından Cevad Han'ın yanı sıra oğlunun da feci bir şekilde öldürüldüğünü ve Rus askerlerin halkı katlettiğini dile getirmektedir. Bkz Şemim, *a.g.e.*, s. 80.

⁴⁷⁷ Buna benzer bir örnek için bkz Potto, *a.g.e.*, s. 176.

⁴⁷⁸ Bournoutian, *a.g.m.*, s. 12; Atkin, *a.g.e.*, s. 83; Kazemzadeh, *a.g.m.*, *The Cambridge History of Iran*, Vol. 7, s. 332.

“500’den fazla Tatar (Müslüman) Cuma Camii’ne saklanmıştı ve belki de galiplere teslim olmak için bekliyorlardı. Fakat bir Ermeni, askerlere onların arasında bazı Dağıstanlı Lezgiler olduğunu söyledi. Bir Lezgi adı camidekilerin tamamı için ölüm fermanı oldu”⁴⁷⁹.

Cevad Han’a ihanet eden Ermenilerin Rus askerini galeyana getirmesi sonucu camiye saklanan halka yapılan bu katliamı itiraf ettiği rapor dışında, vahşetin izlerine Tsitsianov’un olayın hemen akabinde dostlarına yazmış olduğu mektuplarda da rastlamak mümkündür⁴⁸⁰. Bir İran kaynağı olan *Farsname-yi Naseri*’de de yine Tsitsianov’un Gence’de büyük bir katliam gerçekleştirdiği, daha sonra da kalan Müslümanları şehirden atarak bütün mesken mahalleri Rus askerlerine ve Ermenilere verdiği belirtilmektedir⁴⁸¹. Gence’nin düşmesi ve Müslümanların katledilmesi Feth Ali Şah’ın sarayında da büyük bir yankı uyandırdı. Tahran uleması Rusları kâfir olarak ilan ederek halka cihat çağrısında bulundu⁴⁸².

Diğer hanlıklara bir gözdağı olmasını arzu ettiği Gence’de Tsitsianov’un izin verdiği belki de tek ılımlı tutum, Cevad Han’ın cenazesinin İslami kurallara göre Cuma Camii’nden kaldırılmasına müsaade etmesidir⁴⁸³. Daha sonra ise şehrin camisi Ruslar tarafından kiliseye çevrilmiştir⁴⁸⁴. Tsitsianov ayrıca İmparator Aleksander’a mektup yazarak şehrin adının “*Elizavetpol*” olarak değiştirilmesi için izin istemiştir⁴⁸⁵. Gence’nin alınmasına son derece sevinen İmparator Aleksander, 5 Şubat 1804 tarihinde Tsitsianov’a yazmış olduğu fermanla kendisine memnuniyetini iletiyor ve şehre Rusça bir isim vermesi isteğini kabul ediyordu⁴⁸⁶. İmparator’un emriyle daha sonra Gence seferine katılan tüm askerlere madalya ve rütbelere verildi. Tsitsianov da yüksek bir rütbeye layık görülmüştü⁴⁸⁷, ancak en büyük hayali olan 2. Derece Aziz Giorgi Nişanı’nın kendisine verilmemesi hayal kırıklığı yaşamasına neden oldu⁴⁸⁸. Gence’nin düşmesi, Kaçar Hanedanı’nın otoritesine karşı şiddetli bir darbe oldu, aynı zamanda şehrin Rusların eline geçmesi Azerbaycan ve Gilan için stratejik bir tehdit oluşturuyordu⁴⁸⁹. Tsitsianov’un bir sondaki hedefi Revan ve Bakü hanlıkları olacaktı. Feth Ali Şah’ın ise buna tahammülü yoktu. Savaş kapıdaydı.

⁴⁷⁹ “Raport kn. Tsitsianova Gasudaryu İmperatoru 3-vo i 10-vo Yanvary 1804”, Dubrovin, *İstoriya Voynı*, Tom. IV. s. 146-147.

⁴⁸⁰ *Arhiv Knyazya Vorontsova*, Tom. XXXVI, Ed. P. İ. Bartenev, Moskva 1890, s. 5.

⁴⁸¹ Fasai, *a.g.e.*, s. 107.

⁴⁸² Şemim, *a.g.e.*, s. 80.

⁴⁸³ Elgün Babayev, *İz istorii Gyandjinskovo Hanstva*, Bakü 2003, s. 70.

⁴⁸⁴ Dubrovin, *Zakavkaze*, s. 231.

⁴⁸⁵ Tapper, *a.g.e.* s. 152; Farrokh, *a.g.e.*, s. 188; Dubrovin, *Zakavkaze*, s. 236; Atkin, *a.g.e.*, s. 83.

⁴⁸⁶ “Visočayşiy Reskript kn. Tsitsianovu, ot 15-vo Fevralya 1804 goda- Sankt-Peterburg”, *AKAK*, Tom. II, Tiflis 1868, s. 593-594.

⁴⁸⁷ P. G. Butkov, *Materialı dlya Novoy İstorii Kavkaza s 1772 po 1803 god*, Çast. III, Sankt-Peterburg 1869, s. 371.

⁴⁸⁸ Potto, *a.g.e.*, s. 177.

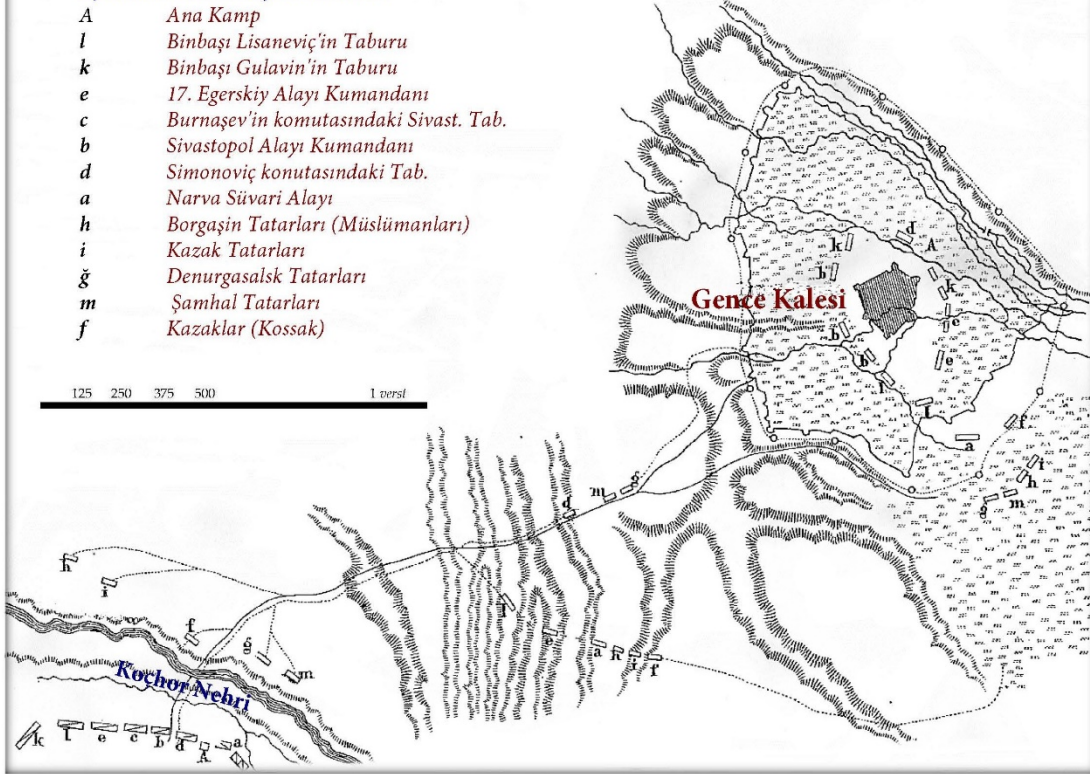
⁴⁸⁹ Farrokh, *a.g.e.*, s. 188.

PLAN

Rus kuvvetlerinin Gence kuşatmasında Koçhor Nehri önünden hareketi

İŞARETLERİN AÇIKLAMASI

A	Ana Kamp
l	Binbaşı Lisaneviç'in Taburu
k	Binbaşı Gulavin'in Taburu
e	17. Egerskiy Alayı Kumandanı
c	Burnaşev'in komutasındaki Sivast. Tab.
b	Sivastopol Alayı Kumandanı
d	Simonoviç konutasındaki Tab.
a	Narva Süvari Alayı
h	Borgaşin Tatarları (Müslümanları)
i	Kazak Tatarları
ğ	Denurgasalsk Tatarları
m	Şamhal Tatarları
f	Kazaklar (Kossak)

Kaynak: N. F. Dubrovin, *İstoria Voyni i Vladiçestva Russkih na Kavkaz*, Tom. IV, Sankt-Peterburg 1886, s. 136.

Harita 4 General Tsitsianov'un Gence Harekât Planı

III. BÖLÜM

1804-1813 RUS-KAÇAR SAVAŞI

(Çatışma)

3.1. 1804-1813 Rus-Kaçar Savaşı'nın Nedenleri

Rusya'nın Güney Kafkasya'da İran'ın etki sahasına giren bölgelerdeki askeri faaliyetleri, iki devlet arasında savaşı kaçınılmaz hale getiriyordu. 15 Haziran 1804 günü Eçmiyazin'de (Üç Kilise) taraflar arasında vuku bulan ilk sıcak çatışmaya kadar geçen süreçte, savaşın patlak vermesine neden olabilecek çok sayıda makul sebep ortaya koyulabilir. İki taraf nazarında da savaşa intisap etmenin farklı gerekçeleri olmakla birlikte, bölgesel ve uluslararası faktörlerin de savaşın başlamasına, gidişatına, duraksamasına ve en nihayetinde Gülistan Antlaşması ile sonuçlanmasına, dolaylı ya da doğrudan etki ettiklerini söylemek mümkündür. Öncelikle bu nedenlerin aydınlatılması ve bölge tarihi bakımından bugün dahi etkilerine yakından şahit olduğumuz hegemonik çatışmaların sebeplerinin net bir şekilde ortaya koyulması gerekmektedir⁴⁹⁰.

---

⁴⁹⁰ 1804-1813 Rus-Kaçar Savaşı'nın nedenleri hakkında bkz. Özgür Türker, "1804-1813 Rus-İran Savaşı'nın Başlıca Nedenleri Üzerine", *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 2, S. 1, Haziran 2017, s. 75-91.

3.1.1. Savaşın Nedenlerine Dair Yaklaşımlar

Biz burada, sosyal bilimlerin doğasına aykırı bir biçimde, olayların başlangıcını tek bir sebebe indirgemek gibi yüzeysel bir metodolojik yaklaşımdan mümkün olduğunca kaçınacağız. İki taraf arasında vuku bulan savaşın kaçınılmaz bir son olduğu gerçeği yanında, bu çatışmanın başlamasına hemen hemen her aktörün kendi nispetince katkıda bulunduğunu belirtmemiz gerekiyor. Daha önce Rus emperyal siyasetinin kendi doğası içinde ve bir takım siyasi ve ekonomik gerekçelerle, yayılmacı bir eğilim sergilediğine vurgu yapmıştık⁴⁹¹. Diğer taraftan İran'ın kontrolünü elinde tutmak için büyük bir mesai harcayan Kaçar Hanedanı'nın da temsil ettiği geleneğe bağlı kalarak, Güney Kafkasya'daki haklarından kolay kolay vazgeçmeyeceği de Ağa Muhammed Han döneminden itibaren açık bir şekilde görülmektedir. Bu bahsetmiş olduğumuz iki geleneksel davranış biçimi, başlı başına bir çatışma nedeni gibi görünüyorsa da, bunun bir takım somut verilerle desteklenmesi gerekmektedir.

Muriel Atkin'in iki taraf arasında patlak veren savaşın kökenine dair oldukça sarıh bir değerlendirme yaptığını söyleyebiliriz. Esasında onun bu değerlendirmelerinin başında, Sovyet dönemi tarihçiliğine getirdiği eleştirileri de oldukça yerinde bulduğumuzu belirtmemiz gerekiyor⁴⁹². Diğer yandan, Atkin'in bilhassa İngiltere'nin bu savaşın vuku bulmasındaki dahlini düşük bir ihtimal olarak görüyor olmasını ve savaşın asıl nedenini; yeni kurulan Kaçar Hanedanı'nın Rus askeri gücünü kendi hegemonyası adına bir tehdit olarak algılaması ve hanedanlığın kuzeybatı sınırındaki vilayetlerde egemenliğini ilan ederek meşruiyetini arttırmak ihtiyacı hissetmesine indirgemesini de yetersiz bulduğumuzu belirtmek durumundayız⁴⁹³. Esasında bu yaklaşım tarzını Kaçar Hanedanı ileri gelenlerinin uluslararası platformda yetersiz oldukları ve bölgesel dengeleri çok iyi okuyamadıkları şeklinde yorumlamak mümkündür. Bilhassa Hambly'nin Feth Ali Şah'ın hükümran olduğu

---

⁴⁹¹ Bu noktada Rusya'nın sergilemiş olduğu yayılma siyasetini daha iyi kavrayabilmek adına John P. LeDonne'na başvurmak faydalı olabilir. LeDonne, eserinde Rus emperyal siyasetini üç döneme ayırmaktadır. Bunlardan ilki "büyük strateji" (1650-1730) olarak tanımladığı ve bu yayılma stratejisinin ortaya çıktığı ve belirgin hale geldiği dönemdir. İkinci aşama; "hegemonik yayılcılık" (1743-1796) olarak tanımlanan ve Rus yayılmacı siyasetinin aşama kaydettiği dönemdir. Üçüncü ve son aşama ise "imparatorluğun bölgeselleştirilmesi" (1797-1831) olarak tanımlanan ve işgal edilen bölgelerdeki hegemonyanın konsolide edildiği zaman dilimidir. Bkz. John P. LeDonne, *The Grand Strategy of the Russian Empire, 1650-1831*, Oxford University Press, New York 2004, s. 6.

⁴⁹² Atkin, Sovyet dönemi tarihçilerinin Rus-Kaçar Savaşı'nın nedenleri hakkında ortaya attıkları Rusya'nın Fransa ve İngiltere'nin emperyalist yayılımını durdurmak istemesi gibi iddiaların, soğuk savaş propagandası ile tarihten çok daha fazla ilgisi olduğunu dile getirerek, onların bu iddialarını desteklemek adına sahte deliller uyduracak kadar ileri gittiklerine dikkat çekmektedir. Rusların, İngiliz emperyalist provokasyonları sebebiyle bir savunma savaşı yapmak zorunda bırakıldığını öne sürdüklerini belirten Atkin, bir kısım Sovyet tarihçinin Rusya'nın bölgedeki faaliyetlerini feodal elitlere karşı yürütülen bir mücadele olarak gösterme eğiliminde olmalarını da sıkı bir biçimde tenkit etmektedir. Bkz. Muriel Atkin, *Russia and Iran 1780-1828*, University of Minnesota Press, Minneapolis 1980, s. 91.

⁴⁹³ Atkin, *a.g.e.*, s. 92.

toprakların katma değerine tam anlamıyla vakıf olmadığı ve 1804 yılına kadar, kuzeyde beliren Rus tehdidini kavrayamadığı yönündeki değerlendirmeleri bu algıyı destekler niteliktedir⁴⁹⁴. Bununla birlikte Ingram'ın da dikkat çektiği üzere; Kaçarların Rusya ile yardım almadan savaşmaları halinde zor durumda kalacaklarını öngördükleri de tartışılabilir. Bunu yapmaktan kaçınmak için elinden gelen her şeyi diplomatik yollarla yaptıklarını ve dış politikalarının genelde tahmin edildiğinden daha zekice olduğunu da belirtmek gerekir⁴⁹⁵.

1804-1813 Rus-Kaçar Savaşı'nın çıkmasına neden olan gerekçeleri sıralamaya başlamadan evvel, bu savaşa kategorik olarak, iki devlet arasında vuku bulan bölgesel bir savaş olarak yaklaşmanın çok da doğru bir okuma olamayacağını altını çizmek istiyoruz. Zira savaşın gidişatı da bize bu yöndeki varsayımlarımızı güçlendirecek veriler sunmaktadır. Fransa'nın Doğu Akdeniz ve çevresindeki etkinliği, Rusya'nın Napolyon'a karşı oluşturulan koalisyonadaki rolü ve bölgede Osmanlı ve Rusya'nın bir kez daha savaş pozisyonu almaları, Rus-Kaçar Savaşı'nın başlamasına değilse bile, en azından gidişatına doğrudan tesir etmiştir. Bu anlamda Atkin'in savaş başladıktan sonra her iki tarafın da beklenmedik zorluklar karşısında tutumlarını yeniden gözden geçirmek zorunda kaldıkları ve aynı zamanda, engellenen hedeflerin peşinde koşulmasını şart koşan kraliyet onurunun, savaşın bizatihi kendisini, savaşmaya devam etmenin bir nedeni haline getirdiği yönündeki yorumunu da ilkesel olarak kabul ediyoruz⁴⁹⁶. Savaşın başlamasına neden olan temel gerekçeler, 9 yıllık savaş boyunca geçerliliğini korumakla birlikte, bu savaşı sürdürülebilir kılan nedenlere sürekli yenilerinin eklendiğini görmekteyiz.

3.1.2. Emperyalizm ve Küresel Güçlerin Etkisi

Stratejistlerin "The Great Game" (Büyük Oyun) olarak isimlendirdikleri ve XIX. asrın başlarından itibaren emperyalist devletlerin kendi aralarında giriştikleri sömürgecilik yarışından Kafkasya bölgesi de etkilenmişti⁴⁹⁷. Zira Hindistan'daki İngiliz kumpanyalarına yönelik olarak planlanan ortak bir Fransız-Rus saldırısı⁴⁹⁸ için Kafkasya iyi bir başlangıç

⁴⁹⁴ Gavin R. G. Hambly, "Iran During the Reigns of Fath Ali Shah and Muhammad Shah", *The Cambridge History of Iran*, Vol. 7, Ed. P. Avery, G. R. G. Hambly, C. Melville, Cambridge University Press, New York 2008, s. 144-147.

⁴⁹⁵ Edward Ingram, "An Aspiring Buffer State: Anglo-Persian Relations in the Third Coalition, 1804-1807", *The Historical Journal*, Vol. 16, № 3 (Sep., 1973), s. 510.

⁴⁹⁶ Atkin, *a.g.e.*, s. 92.

⁴⁹⁷ Andreeva, XIX. asır ile birlikte Avrupa'daki etkisini ve prestijini yitiren Rusya'nın yönünü doğuya çevirmek suretiyle yeni bir manevra gerçekleştirdiğini, Kafkasya üzerinde İran ile iki kez savaşarak (1804-1813 ve 1826-1828 yıllarında) büyük bir başarı sağladığı belirtmektedir. Bkz. Elena Andreeva, *Russia and Iran in the Great Game: Travelogues and Orientalism*, Routledge, Oxon/New York 2007, s. 2.

⁴⁹⁸ Hindistan'daki İngiliz şirketlerine yönelik Rus-Fransız askeri planı hakkında bkz. İ. Yu. İgolkin, "O pohode Russko-Frantsuzskih voysk v İndiyu", *Vestnik VGU*, Seriya: Lingvistika i Mezhkulturnaya Kommunikatsiya, 2007, № 2, Çast. 1, s. 158-161.

noktası olacaktı⁴⁹⁹. Bu plana karşılık Kafkasya’da Rusya ile rekabet halinde olan İran’dan karşı bir hamle geldi. Feth Ali Şah ile İngiltere’yi temsilen Tahran’a gelen Sir John Malcom, 28 Ocak 1801’de bir anlaşma imzalayarak Fransa ve Rusya’nın bu bölgedeki etkinliğini kırmaya çalıştılar⁵⁰⁰.

İngiltere Mısır’ı işgal eden Fransa’nın ve Gürcistan vasıtasıyla Güney Kafkasya’da etkinliğini arttıran Rusya’nın Hindistan’daki çıkarları adına bir tehdit oluşturduğunun farkındaydı⁵⁰¹. Ancak Rus-İran Savaşı’nın patlak verdiği 1804 yılı itibariyle, İngilizlerin bir ikilem yaşadığını görmekteyiz. İngilizler bu dönemde Tsitsianov’un Kafkasya’daki askeri faaliyetleri hakkında yeterince bilgi sahibiydiler. Ancak bu harekâtların muhtemel etkileri konusunda bölgede bulunan İngiliz diplomatlar arasında bir fikir ayrılığı bulunmaktaydı. St. Petersburg’daki İngiliz elçisi Sir Charles Warren ve İstanbul’daki meslektaşları Aleksander Stratton, Tsitsianov’un Büyük Britanya’nın herhangi bir menfaatini tehdit ettiğini düşünmüyorlardı. Warren, Fransızların Osmanlı Devleti’ni parçalamak adına başlatmış oldukları saldırıya karşı koymak için, Rusların kendi saflarında yeniden savaşa girmelerinin daha önemli olduğunu düşünüyordu. İngilizler için Rusların Avrupa savaşında verecekleri desteği, onların Asya’daki faaliyetlerinden duyulan şüphe üzerine tehlikeye atmak aptalca olurdu. Buna mukabil, Doğu Hindistan’daki ticari kuruluşların temsilcileri Avrupa üzerindeki geçici menfaatler uğruna Asya’daki kalıcı çıkarların tehlikeye atılmasına karşı çıkıyorlardı. Bağdat’ta bulunan Harford Jones da Rusya’nın İran’ın kuzey sınırlarındaki yayılımının durdurulmasının İngiltere açısından hayati önem taşıdığını dile getirmekteydi. Jones’in ilgisi de Hindistan’daki İngiliz yetkili Henry Dundas gibi tamamen Hindistan üzerine odaklanmıştı ve Rusların Kafkasya’yı, Fransızların Mısır’ı işgalinden daha kolay bir şekilde gerçekleştireceklerine inanıyordu. Bu karmaşa içinde 1804 yılında Tahran’a gelen İngiliz Samuel Manesty, Harford Jones ile aynı önceliklere sahip bir şekilde Rus ilerleyişinin durdurulması için Feth Ali Şah’a bir ateşkes antlaşması düzenlemeyi teklif etti. Ancak Şah

---

⁴⁹⁹ Nikolas K. Gvosdev, *Imperial Policies and Perspectives Towards Georgia, 1760-1819*, St. Martin’s Press, New York 2000, s. 79-80.

⁵⁰⁰ 1801 yılında İngiltere ile Kaçarlar arasında imzalanan antlaşmanın özellikle 5. maddesi önemlidir. Bu maddeye göre: “Fransız ulusunun bir ordusu İran kıyılarındaki herhangi bir adaya ya da sahile yerleşmeye kalkarsa, koordineli olarak hareket etmek ve onları yok etmek için taraflar birlikte hareket edeceklerdir”. Bkz. J. C. Hurewitz, *Diplomacy in the Near and Middle East: A Documentary Record 1535-1956*, Vol. I, Archive Editions, New York 1987, s. 69. Söz konusu antlaşma metni için ayrıca bkz. C. U. Aitchison, *A Collection of Treaties, Engagements and Sanads relating to India and Neighboring Countries*, Vol. X, Government of British India, Calcutta 1892, s. 37-45.

⁵⁰¹ Farrokh, Rus İmparatorluğu’nun I. Petro’nun Kafkasya’nın fethi, İran’ın ve İran Körfezi’nin kontrol altına alınması, böylelikle Hindistan’daki İngiliz sömürgelerinin tecrit edilmesi hayalini asla terk etmediğinin altını çizerek bu yayılmanın aslında İngiltere aleyhine bir süreç başlattığına vurgu yapmaktadır. Bkz. Kaveh Farrokh, *Iran at War: 1500-1988*, Osprey Publishing, Oxford/New York 2011, s. 187.

Manesty'nin bu teklifini reddetti. Sonuç itibarıyla Manesty'nin Kafkasya'daki Rus-İran sınır problemini çözmek için yaptığı bireysel girişim başarısızlıkla sonuçlandı⁵⁰².

3.1.3. Meşruiyet Kısılcındaki İmparatorluk Onuru

Kaçarların kendilerince savaşı haklı kılan bir noktada bulunduğunu ve bunu bir varoluş meselesi olarak gördüklerini burada zikretmek zorundayız. Bu durumu destekleyen en önemli veri, İran'daki iktidarını henüz yeni yeni pekiştirmeye başlayan Feth Ali Şah'ın ve onun resmi varisi konumundaki Naibü's-Saltana makamını işgal eden oğlu Abbas Mirza'nın, bizzat ordunun başına geçerek devletin kuzey sınırını tehdit eden Ruslara karşı cansiperane bir direniş ortaya koymasıdır. Rusların kendi aralarındaki yazışmalardan anlaşıldığı kadarıyla, Feth Ali Şah'ın Tahran'ı boşaltarak Aras'ın kuzeyine kadar gelebileceği hiçbir şekilde öngörülmemektedir⁵⁰³. Esasında Rus İmparatoru, kendisine gelen bilgilere göre merkezi Kafkasya'yı rahatlıkla ele geçireceklerini düşünüyordu. Özellikle İran Şahı'nın iç karışıklıklar nedeniyle Ruslara çok fazla direnemeyeceği öngörülmektedir. Öte yandan Feth Ali Şah da Tsitsianov'un Kafkasya'da on sene sürecek bir savaşı yürütebileceğini düşünmüyordu. Mektuplaşmalar ve siyasi görüşmelerle bu problemi çözebileceğine kanaat getirmişti. Bu nedenle Rus komutanına bir mektup yazarak onun Kafkasya'ya girmesine itiraz etti. Şah, Tsitsianov'dan bu konuda cevap alamayınca durumun vahametini fark etti⁵⁰⁴. Tsitsianov, İmparator'un emri ile Kafkasya'da askeri faaliyetler sürdürmeye devam etti. Şah, ancak işin ciddiyetine vakıf olduktan sonra, orduya hazır olma emri vererek çocukları arasında zekâ ve kabiliyeti ile ön plana çıkan Abbas Mirza'yı ordunun başına geçirip Kafkasya ve Azerbaycan taraflarına yolladı⁵⁰⁵.

Bu noktada Güney Kafkasya meselesinin Kaçar Hanedanı'nın bekası adına ne derece mühim bir konumda olduğu ve Rusların belki de ilk etapta bu hususu göz ardı ettikleri

⁵⁰² Ingram, a.g.m., s. 513-514.

⁵⁰³ Kafkasya'daki Rus ordusunda görevli genç bir subay olan M. S. Vorontsov'un Rusya'nın Londra Başkonsolosu olan babası S. R. Vorontsov'a Rusların Revan önlerinde yaşadıkları hezimetini anlattığı 12 Ekim 1804 tarihli mektubunda, Feth Ali Şah hakkında yazdıkları Rusların Kaçar Şahı'nın tahammül sınırları konusunda bir öngörüsüzlük içerisinde olduklarını göstermektedir. Vorontsov, Feth Ali Şah hakkındaki izlenimlerini aynen şu şekilde dile getirmektedir: "*Biz orada hiçbir saldırı beklemeksizin barışçıl bir biçimde kuşatmaya devam ediyorduk. Korkak ve yumuşak bir kişilikte olduğu bilinen Baba Han adındaki Şah'ın Tahran'dan çıkıp gelmesine ihtimal vermiyorduk. Çünkü o başkentini boşalttığı vakit, iç isyanların ülkesini zor durumlara düşürmesinden korkuyordu.*" Bkz. Arhiv Knyazya Vorontsova, Tom. XXXVI, Ed. P. İ. Bartenev, Moskva 1890, s. 93.

⁵⁰⁴ Rusya ve İran ilişkileri üzerine çalışmalar yapan Rus araştırmacı M. L. Kulagina'nın belirttiğine göre; iki devlet arasındaki ilişkiler XIX. yüzyıl başlarında çok kritik bir durumdaydı. 1804 yılı mayıs ayında İran Şahı Feth Ali, Rusların derhal Gürcistan ve Gence'den askerlerini çekmelerini istedi. Kulagina'ya göre bu talebin karşılanmaması iki taraf arasında vuku bulan savaşı başlanmasındaki en önemli nedeni. Bkz. L. M. Kulagina, *Rossia i İran (XIX-naçalo XX veka)*, İstitut Vostokovedeniya, Moskva 2010, s. 36-37.

⁵⁰⁵ Ali Asgar Şemim, *İran der Devre-i Saltanat-ı Kacâr*, İntişârât-ı Mudabber, Tahran 1375, s. 78.

ihtimali ile karşı karşıya kalmaktayız. Atkin'in ve daha birçok uzmanın üzerinde önemle durduğu husus, İran'da iktidarını meşru bir temele oturtmak isteyen her hanedan gibi Kaçarların da, Safevi Devleti'nin tarihsel mirasına, dini ve ideolojik öğretilerine sarılmaktan başka bir çıkar yolu bulunmamaktaydı. Safevi çağından bu yana, Kızılbaş konfederasyonunun içinde yer alan Kaçarların artık bu misyonun liderliğine soyunmuş olmaları, onları meşruiyet yolunda sıkı bir sınava tabi tuttu. Sahadaki askeri başarısına rağmen, kendisini Şah İsmail'in mirasçısı olarak görme konusunda çekinceleri bulunan Ağa Muhammed Han'dan sonra, iktidarı hedefleyen Feth Ali Şah da bu meşruiyet sınavını vermek zorundaydı⁵⁰⁶. Kaçar Hanedanı, İran'da iktidar olmaya namzet hale geldiği andan itibaren çeşitli simgesel ve söylemsel davranışlarla bu manevi misyonu sahiplenmek istedi. İlk Kaçar Şahı Ağa Muhammed, Meşhed'deki sekizinci imamın mezarını ziyaret ettiği esnada on ikinci imama ait olduğu söylenen kılıcı kuşanmıştı. Taç giyme merasiminde ise hem dini yetkilere sahip olduğunu gösteren "hilafet makamını" (Şiiliğin kutsal emanetlerinin koruyucusu) hem de siyasi yetkilere sahip olduğu gösteren "saltanat makamını" (monarşinin başı) uhdesinde topluyordu⁵⁰⁷.

Ağa Muhammed Han'ın ölümü ardından Kaçar Hanedanı'nın başına geçen yeni Şah'ın meşruiyeti Osmanlı Devleti nezdinde bile tartışma konusuydu. Feth Ali, Şahlığının tanınması için 1805 (h.t.g. 1219) yılında İstanbul'a bir elçi göndermiş, ancak elçinin bu isteği kabul görmeyerek ülkesine geri gönderilmişti⁵⁰⁸. Ancak Feth Ali, en etkili Şia müçtehitlerinden Şeyh Cafer Necefî'nin⁵⁰⁹ desteğini alarak kendini İran toplumuna kabul ettirmesini bildi. Necefî, Feth Ali'yi vekili olarak adlandırdı ve yeni Şah olarak tahta geçmesine olanak tanıdı⁵¹⁰.

⁵⁰⁶ Aslında Atkin'in de dile getirdiği üzere Ağa Muhammed Han, Gürcistan ve diğer komşu devletlerin teslimiyetini güvence altına alan 1795 Kafkasya Seferi'ne kadar Şah unvanını talep etmedi. Ertesi yılın mart ayında şah olarak taç giydi. Bu esnada Safevi şahlarının atası Şeyh Safiyüddin'in türbesindeki kutsal kılıcı kullandı. Sonra tüm Horasan'ı fethetme niyetini ilan etti ve aynı yıl içinde sefere çıktı. Bir diğer hedefi de Afganların elinde olan Herat şehriydi. İmparatorluğu Safevi sınırlarına ulaştırmak adına, kenti Safevi İran'ının bir parçası olarak gösterdi. Bkz. Atkin, *a.g.e.*, s. 93.

⁵⁰⁷ Joanna de Groot, *Religion, Culture and Politics in Iran: From the Qajars to Khomeini*, I. B. Tauris, London and New York 2007, s. 169.

⁵⁰⁸ "Kendisini İran'da şah ilan eden Feth Ali Han'ın, Devlet-i Aliyye'ce de tanınmak için elçi gönderdiği ancak saltanat-ı seniyyeye şahlığı tanınmayıp elçinin de itimatnamesi olmadığından verilecek cevapta 'Şah' lâkabının yazılmasından sarf-ı nazar edilerek uygun bir cevapla mezkûr elçinin bir an önce gönderilmesi hususunda" Bkz. "Sadrazam Yusuf Paşa'nın takrirî ve sâdır olan hatt-ı hümayûn", *Osmanlı Devleti ile Azerbaycan Türk Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri (Karabağ-Suşa, Nahçıvan, Bakü, Gence, Şirvan, Seki, Revan, Kuba, Hoy) 1578-1914*, C. I, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 1992, s. 199-201.

⁵⁰⁹ Şeyh Cafer Necefî'nin hayatı ve faaliyetleri hakkında bkz. Hamid Algar, "Kāšef-Al-Ġetā', Ja'far", *Encyclopedia Iranica*, Vol. XV, Fasc. 6, s. 648-649.

⁵¹⁰ Hamid Algar, *Religion and State in Iran 1785-1906*, University of California Press, Berkeley-Los Angeles-London 1969, s. 56.

Bu sayede dini anlamda bir meşruiyet temin etmeyi başaran Feth Ali Şah, devletin iç dinamiklerini de gözetererek istikrarı sağlamak adına, Safevi döneminden beri İran'ın etki sahasında bulunan eyaletleri yeni baştan restore etme işine koyuldu⁵¹¹. Zira Şah, bu eyaletlerdeki aşiret liderlerine otoritesini kabul ettirebildiği ölçüde istikrarını koruyabiliyordu⁵¹². Devletin kuzey batı sınırında bulunan hanlıklardan bazıları da hâlâ Şah'ın otoritesini kabul etmeye yanaşmıyorlardı. Hanlıklarının önemli bir bölümünü kontrolünde bulunduran Karabağ ve Kuba hanlıkları Kaçarlarla olan ilişkilerinde olumsuz bir konumda bulunuyorlardı. Her iki Azerbaycan hanlığı da İran karşıtı bir koalisyonun içindeydi. Hatta Kuba Hanı Feth Ali, Gürcistan Kralı II. İrakli ile İran'dan gelebilecek olası bir saldırıya karşı ortak bir savunma antlaşması dahi yapmıştı⁵¹³. Bu eyaletlerden Şeki ve Şirvan haricindekiler Şia mezhebine mensup hanlar tarafından idare edilmekteydiler. Bu iki hanlıkta ise her iki fraksiyonun üyeleri yerini almıştı⁵¹⁴. Hoy Hanı Cafer Kulu Han ve Revan Hanı Muhammed Han, Feth Ali Şah'ın öfkesini cezbedecek tutumlar içindeydiler⁵¹⁵ ve Abbas Mirza'nın direkt olarak hedefinde bulunuyorlardı⁵¹⁶.

Bu bağlamda Feth Ali Şah'ın oldukça sorunlu bir miras devraldığını söylemek yanlış olmayacaktır⁵¹⁷. İran sınırlarında yaşayan topluluklar üzerine araştırmalar yapan Arash

⁵¹¹ Kashani-Sabet, Orta çağ'da kaleme alınan anonim *Hudûd el-âlem*, İstahri'nin *Kitab el-Mesalik ve'l Memalik* ve Hamdullah Kazvini'nin *Nüzhetü'l-kuşûb* adlı eserlerinde İran coğrafyasının bir parçası olarak gösterilen bölgelerin zamanla nasıl elden çıktığına dair önemli bilgiler sunmaktadır. Bilhassa Safevi döneminden itibaren dramatik bir biçimde toprak kaybına uğrayan İran, Kaçar Hanedanı döneminde Ağa Muhammed Han'ın ölümü ardından Güneydoğu Kafkasya'daki haklarından hızla uzaklaşarak bölgeyi Rus hegemonyasına terk etmek durumunda kalmıştır. Bkz. F. Kashani-Sabet, "Fragile Frontiers: The Diminishing Domains of Qajar Iran", *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 29, No 2 (May, 1997), s. 205-234.

⁵¹² Farrokh, *a.g.e.*, s. 187; Ingram, *a.g.m.*, s. 512.

⁵¹³ Sulejman Alijarly, "The Republic of Azerbaijan: notes on the state borders in the past and the present", *Transcaucasian Boundaries*, Eds. J. R. R. Wright, Suzanne Goldenberg, Richard Schofield, UCL Press, London 1996, s. 121.

⁵¹⁴ Atkin, *a.g.e.*, s. 12.

⁵¹⁵ Şemim, Gence'nin zaptı ardından Hoy hâkimi Cafer Kulu Han, Nahcivan hâkimi Kalb Ali Han ve Revan hâkimi Muhammed Han'ın Ruslara yanaşmak için fırsat kolladıklarını dile getirmektedir. Bkz. Ali Asgar Şemim, *İran der Devre-i Saltanat-ı Kacâr*, İntişârât-ı Mudabber, Tahran 1375, s. 80.

⁵¹⁶ İran kaynaklarının belirttiğine göre eski Hoy hâkimi Cafer Kulu Han Tebriz'de bulunan veliaht Abbas Mirza tarafından Hoy'dan kaçmak zorunda bırakılmıştı. Bkz. Rıza Kulu Han Hidayet, *Tarih-i Ravzatü's-Safâ-yı Nâsirî*, Tashih: Cemşid Keyanfer, C. XIII, Tahran 1385, s. 7487. Bu sıralarda Kafkasya'da aktif olarak görev yapan M. S. Vorontsov'un yazışmalarından anladığımız kadarıyla daha sonra Ruslara bel bağlayan Cafer Han, Tsitsianov'a başvurarak Ruslara yardım teklifinde bulunmuştu. "Eski Hoy Hanı Cafer Kulu Han, (Aras çevresini domine eden İranlı) Ağa Muhammed Han döneminde ona hizmet etmiş, halefleri zamanında ise Hoy'dan kovulmuştu. O yedi sene boyunca savaştan uzak durdu ve sonra Ruslardan Hoy'a geri dönebilmek için yardım istedi. Prens'e (Tsitsianov'a) gelerek kendisine bağlılık bildirdi ve hizmet etmeyi teklif etti". Bkz. Arhiv Knyazyva Vorontsova, Tom. XXXVI, Moskva 1890, s. 93-94. Bu sırada Osmanlı makamları da bölgedeki hareketliliği yakından izlemekteydiler. Eski Erzurum Valisi Tayyar Paşa'nın 4 Temmuz 1804 (h.t.g. 25 Rebülevvel 1215) tarihli takririnde Abbas Mirza'nın Hoy Hanı Cafer Kulu Han ve Revan Hanı Muhammed Han'ı ortadan kaldırmak üzere harekete geçtiği, bu kişilerin Osmanlı topraklarına geçişinin engellenmesi ve meselenin neticelendirilmesinin her iki devletin de yararına olacağı dile getiriliyordu. Bkz. *Osmanlı Devleti ile Azerbaycan Türk Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri (Karabağ-Suşa, Nahçıvan, Bakü, Gence, Şirvan, Seki, Revan, Kuba, Hoy) 1575-1918*, C. II, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 1993, s. 96-100.

⁵¹⁷ Mostashari, XVIII. asrın sonlarında muayyen bir Rus-İran sınırının bulunmuyor olmasının, Ruslara ileriye dönük bir hareket alanı sağlarken, Ağa Muhammed Han'ın ölümü ardından neredeyse parçalanmanın eşğine gelen Kaçar ordusunun üst üste yenilgiler almak suretiyle daha da zayıfladığına dikkat çekiyor. Mostashari'ye göre Gürcistan'ın Rus şemsiyesi altına girmesi bölgedeki istikrarı ve güç dengelerini derinden sarsmıştı. Dahası hanlıklar arasındaki hanedan kavgaları bu

Khazeni'nin değerlendirmeleri son derece dikkat çekicidir. Onun belirttiğine göre İran'da XIX. asır boyunca kaleme alınmış olan yazılı eserlerin (kronik, coğrafi indeks ve tarih kitabı vs.) hemen hemen hepsinde, "Erken Kaçar Dönemi" eyaletlerinin özerk bir statüde tasvir edildiği gözlemlenmektedir. Yani aslında ortada merkezi bir devlet olmasına rağmen, bu çalışmada da sık sık istifade edilen Nasihü't-tevarih ve Tarih-i Ravzatü's-Safâ-yı Nâsirî gibi eserlerin müellifleri (Sipihîr ve Hidayet) İran sınırları içinde yaşayan toplulukların siyasi ve kültürel bölünmüşlüğü konusunda derin bir farkındalık içindedirler. Khazeni'nin vurgu yaptığı asıl nokta ise; bu kroniklerin, devlete başkaldıran aşiretlerin zorla hizaya sokulmak suretiyle bertaraf edilmesini ve merkezi otoriteyi sağlama almayı kutsayan bir çizgide ilerlemeleridir⁵¹⁸. XVIII. asrın sonlarında İran periferisindeki mevcut durum göz önünde bulundurulduğunda kronik yazarlarının bu tutumunu anlayışla karşılamak gerekiyor. Zira Kaçar dönemi öncesinde yaşanan siyasi bölünmüşlük, Katouziyan'ın da belirttiği gibi, her biri diğerlerini ortadan kaldırmaya ve kendi özel kuralını dayatmaya çalışan keyfi iktidar merkezleri yaratmıştı. Ağa Muhammed Han, tüm acımasızlığına ve yaptığı zulümlere rağmen, XVIII. asrın sonlarında ortaya çıkarak onlarca yıl süren çatışma ve kaos ortamına son verdi. Bu durum iç savaş ve yağma yıllarında çok acılar çeken sıradan insanların neden onun gelişini iyi bir şekilde karşılamış olduklarını çok net bir şekilde açıklamaktadır⁵¹⁹.

Tüm bu sıkıntıların üzerine bir de Rusların Gürcistan'ı ilhakı ve hemen akabinde Carobelokan ve Gence'nin işgal edilmesi, esasında İran'daki Kaçar iktidarına karşı yapılmış bir darbe niteliği taşımaktaydı. Rusların bu bölgelerde giderek artan agresivitesi başlı başına bir savaş nedeni olması yanında, Kaçarların Tsitsianov'un bu askerî harekâtlarının daha da artarak devam edeceği ve Rusların Aras'ın güneyine geçmekle yetinmeyerek İran'ın kalbine kadar ilerleyeceklerine olan inançları da her geçen gün artmaktaydı.

Feth Ali Şah, bu durumun önüne geçmek adına bölgedeki eski tebaalarına birbiri ardına fermanlar irsal ederek Ruslara karşı bir ittifak cephesi oluşturma girişiminde bulunuyordu⁵²⁰. Bunlardan en dikkate şayan olanı ise Kaheti'nin ileri gelenlerine ve halkına hitaben

---

istikrarsız ortamı iyice perçinliyordu. Bkz. Firouzeh Mostashari, *On the Religious Frontier: Tsarist Russia and Islam in the Caucasus*, I.B. Tauris, London and New York 2006, s. 12.

⁵¹⁸ Arash Khazeni, *Tribes and Empire on the Margins of Nineteenth-Century Iran*, University of Washington Press, Seattle and London 2009, s. 17-18.

⁵¹⁹ Homa Katouzians, *Iranian History and Politics: The Dialectic of State and Society*, Routledge, London and New York 2003, s. 25.

⁵²⁰ George Bournoutian, "Prelude to War: The Russian Siege and Storming of the Fortress of Ganjeh, 1803-4", *Iranian Studies*, Volume 50, 2017-Issue 1, s. 3.

göndermiş olduğu 1803 tarihli (h.t.g. Zilhicce 1218) fermanı. Feth Ali Şah fermanında yaklaşmakta olan savaşı ilan ediyor ve bölge halkına şöyle sesleniyordu:

“Malumunuz üzere Gürcistan asırlar boyunca bize aitti, yalnızca birkaç sene evvel bazı Gürcü krallarının hatası ile bölgeye gelen Ruslar, orayı kendi toprakları içerisine katmak istediler. Gürcü prensleri Aleksander-Mirza ve Taymuraz-Mirza ise buna razı olmak istemedikleri için, bize sığındılar. Biz ise kendimize yakışanı yaptık. Gürcistan’da adaletin yerine getirilmesi için elimizden geleni yapacağız. Lanetli olan Rusların o topraklarda izi bile kalmayacaktır. İran’ın veliahdı Abbas Mirza 50.000 askeri ile Gürcistan’a gönderilmiştir. Gürcü prensleri de onun yanında bulunup yardımda bulunacaklar. Biz de çok yakın bir zamanda onlara katılacağız. Gürcistan ve Kızlyar’a gideceğiz. Allah’ın izniyle o toprakları gâvur Ruslardan temizleyeceğiz. Prensler de idarenin başında kendi yerlerini alacaklar. Sizin ise askerlerinizi toplayıp bizim askerlerimiz gelir gelmez onlara katılmanız gerekmektedir. Böylece bizim duamızı almış olursunuz”⁵²¹.

Görüldüğü gibi İran Şahı kendi imkânları el verdiği ölçüde makul bir plana sahipti. Karabağ ve Revan tarafına Abbas Mirza başkanlığında gönderilen ordu öncelikle Gürcistan’a saldıracaktı. Hemen ardından bölgeye Şah’ın ordusu da gelecekti. Şah böylece Gürcistan’a ve tüm Transkafkasya hanlıklarına İran hâkimiyetini yeniden kabul ettirecekti⁵²².

Pek tabii Şah’ın güvendiği hususlardan biri de Gürcistan’ın eski sahipleri olan Bagrat Hanedanı’na mensup Gürcü prenslerin Ruslara karşı isyan etme ve kendi taraflarına geçme ihtimaliydi. Kaçak Gürcü prenslerinin örgütlediği Rus aleyhtarı hareketlere verilen İran desteğinin, Rusların öfkesine sebep olduğu da oldukça bariz bir durumdu⁵²³. Bu noktada Rus-Kaçar Savaşı’nı tetikleyen Gürcü veraset meselesine de kısaca değinmek gerekiyor. Daha önce de bahsedildiği gibi sabık Gürcü Kralı II. İrakli’nin Rus etkisine girmesi ardından, veliahdı XII. Giorgi babasının siyasetini devam ettirip Rus yanlısı bir tavır sergilerken, diğer oğlu Aleksander⁵²⁴, İran’a sığınarak tahtta hak iddia etmeye devam etmişti⁵²⁵. Gürcistan’ın ilhakı ardından Giorgi’nin oğlu Taymuraz da İran saflarına katıldı. Rusya ve İran arasında vuku bulan ilk savaşın en belirgin sebeplerinden biri buydu⁵²⁶. Zira İran’ın himayesinde bulunan kaçak Gürcü prensleri Aleksander ve Taymuraz’ın Feth Ali Şah’ın fermanlarında

⁵²¹ “Firman Feth-Ali-Şaha k starşınam i vsemu naseleniyu Kahetii, ot zil-hidje 1218 (1803) goda.”, AKAK, Tom. II, Tiflis 1868, s. 804-805.

⁵²² Kulagina, *a.g.e.*, s. 37.

⁵²³ Farrokh, *a.g.e.*, s. 188.

⁵²⁴ İranlılar tarafından “Eskandar Mirza” olarak bilinen Gürcü Prensi Aleksander kısa yaşam öyküsü hakkında bkz. G. Bournoutian, “Alexander Prince”, *Encyclopedia Iranica*, Vol. I, Fasc. 8, s. 826.

⁵²⁵ Muhammed Taki Sipih, *Nasihü't-tevarih (Tarih Kacâriye)*, Tashih: Cemşid Kiyânfer, C. I, İntişârât-ı Esâtir, Tahran 1377, s. 123.

⁵²⁶ Şemim, *a.g.e.*, s. 79.

Rusya'nın Gürcistan emelleri adına bir tehdit unsuru olarak kullanıldığını görmekteyiz⁵²⁷. Feth Ali Şah, her fırsatta Gürcistan'ın bir İran toprağı olduğunu vurgulamanın yanı sıra, bu bölgenin idaresini müstakil bir vilayet olarak Bagrat Hanedanı'na bağlı prenslere bırakacağını dile getirmekteydi. Aslında Aleksander'in İran saflarına katılmış olması bölgede söz sahibi olan Osmanlı Devleti adına da bir tehdit anlamına gelmekteydi⁵²⁸.

Feth Ali Şah'ın 50.000 kişilik bir ordu ile Azerbaycan Güney Kafkasya'ya hareket ettiği yönündeki haberler Gürcistan'da korku ve paniğe sebep olmaktaydı. Bu endişeye kapılanlardan birisi de Gürcü asilzade Yosif Andronikov'du. Andronikov, böylesine kalabalık bir orduyla hareket eden İranlıların kesin bir zafer kazanacaklarını ve Gürcistan'ı yerle bir edeceklerini dile getiriyordu. Gürcüler arasında yayılan bu söylentilerin en büyük sebebi de hiç kuşkusuz, İran safında yer tutan Gürcü prensleri Alerksander ve Taymuraz'ın bölgeye mütemadiyen göndermiş oldukları ve Gürcü asilzadeleri Ruslara karşı kışkırtan mektuplarıdır. Aleksander, Gürcü prenslerine yazdığı mektupların birinde; Baba Han'ın (Feth Ali Şah) kendisini ne kadar hoş karşıladığını ve daha evvel hiçbir İran şahınının Gürcü prenslerini bu kadar güzel karşılamadığını dile getiriyordu. Ayrıca Baba Han'ın, Nevruz'dan 40 gün evvel Tarhan civarında çok büyük bir ordu toplayarak, askerlerin büyük kısmını oğluna teslim ettiğini, Baba Han'ın da “deniz gibi askerleri” ile onun ardından yola çıktığı ilave ediliyordu. Aleksander, ayrıca Gürcü prenslere İran Şahı'na karşı çıkmamaları için yalvarıyordu. Gürcü topraklarının ancak bu şekilde İran felaketinden kurtulacağına inanıyor (ya da belki öyle inanılmasını istiyor), Gürcü kadın ve çocukların esir düşmemeleri için onlara iyi düşünmelerini tavsiye ediyordu. İran ordusundaki asker sayısının beş, on veya yirmi bin olmadığını, gerekirse tüm İranlıların Gürcistan'a gelmeye hazır olduklarını yazıyordu. Aleksander sözlerini “*Ya Rusları kovacaksınız ya da kendiniz yok edileceksiniz*” diye tamamlıyordu⁵²⁹.

3.1.4. Haddi Aşan Yetkiler ve Sonuçları

Yukarıda vurguladığımız üzere Kaçar Hanedanı adına bu savaşa iştirak etmekten başka bir çıkar yol bulunmuyordu. Diğer yandan St. Petersburg'un da bu savaştan birtakım çıkarlar

⁵²⁷ Bu noktada bir Rus kaynağına başvurmak olayın boyutunu sanırım daha net ortaya koyacaktır. Zira Belyavskiy de, Prens Aleksander'in mütemadiyen Kartli ve Kaheti knezlerine kışkırtıcı mektuplar yollamak suretiyle, onları İran şahı ile birleşip Rusları bölgeden atmak için planlar yaptığını dikkat çekmektedir. Bkz. N. N. Belyavskiy, *Utverjdenie Russkavo Vladicestva na Kavkaze*, Tom. I, Ed. V. Potto, Tiflis 1901, s. 133-134.

⁵²⁸ Kars Muhafızı Numan Paşa'nın 5 Eylül 1800 (h.t.g. 15 Rebiyülahir 1215) tarihli takirinde Aleksander'in Abbas Mirza'dan Gürcistan'ın kendisine verilmesi talebinde bulunduğu rapor edilmekteydi. Bkz. *Osmanlı Devleti ile Azerbaycan Türk Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri*, C. I, s. 187-188.

⁵²⁹ N. F. Dubrovin, *İstoria Voynı i Vladicestva Russkih na Kavkaze*, Tom. IV, Sankt-Peterburg 1886, s. 293-294.

elde etmeyi hedeflediğini⁵³⁰ ve bu nedenle savaşın belki de mimarı diyebileceğimiz General Pavel Tsitsianov'a geniş bir hareket alanı sağladığını söylemeliyiz⁵³¹. Başarılı Caro-Belokan ve Gence harekâtları ardından Gürcistan'ın savunmasını garanti altına almak adına diğer hanlıkları da işgal etmeyi kafasına koyan Tsitsianov'un, bunu teoriden pratiğe geçirmesi, iki taraf arasındaki savaşı garanti altına almaya yetmiştir. Aslında onun Rus makamlarınca makul bir Rus-İran sınır hattı olarak görülen Aras-Kura nehirleri arasındaki hattı kontrol altına almakla yetinmeyeceği de çok geçmeden anlaşılacaktır⁵³².

M. Atkin, Tsitsianov'un Kafkasya mesaisi dikkatle incelendiğinde onun dramatik çatışmalar yaratmak ve başarı sağlamak suretiyle İmparator'un dikkatini çekmek istediğini dile getirerek bu iddiasını Tuçkov'un hatıratına dayandırıyor⁵³³ ve Tsitsianov'un, Eçmiyazın Katolikosu seçimlerinde İran destekli katolikosun Rus yanlısı adayı hapsedirmesinden memnuniyet duyduğunu, zira bu olayın Rus-İran savaşını tetikleyeceğine inandığı yorumunu yapıyordu⁵³⁴. Tsitsianov'un somut eylemleri yanında (Gence'nin işgali vb.) Kaçarlar ile olan diplomatik ilişkileri de savaşa meyilli olduğunu göstermektedir. Feth Ali Şah'ın Rus ilerleyişini durdurmak üzere gönderdiği veliahdı Abbas Mirza'nın naibi ve başdanışmanı Mirza Şefi Muhammed Mazenderanî'nin, Tsitsianov'a eylemlerine son vermesi için yazdığı mektup ve hemen akabinde Tsitsianov'un kendisine yazmış olduğu sert cevap artık savaşı ilan eder nitelikteydi. Mirza Şefi'nin mektubu Tsitsianov nezdinde Ruslara karşı yapılmış son bir uyarı niteliği taşımaktaydı:

“Samimi dostunuz olarak sizi haberdar etmek isterim ki, benim Şahım sizin Tiflis'e gelme sebebinizi ticari olarak nitelendirmişti. Ancak siz, ticareti bahane ederek Gence ve Dağıstan'a (Caro-Belokan) el uzatmaktasınız. İran topraklarına geliş sebebinizi de ticari sanmaktaydık. Bu nedenle biz artık öyle düşünmüyoruz ve Şâhenşâh kendi veliahdını ve akıllı kumandanlarını hazırda bulundurmaktadır. Siz ise tutuşturduğunuz itaat ateşini derhal söndürün. Size bu konuda yardımcı olmak için Geraylinli Yakup-Bek'i gönderiyorum. Siz yine de fikrinizi değiştirmesenz, o zaman bekleyin ve başımıza gelecekleri görün. Allah'ın izniyle düşmanlarımızın Kura Nehri'ne ve oradan Hazar Denizi'nin

⁵³⁰ Aslında Feth Ali Şah'ın hükümlerinin ilk zamanlarında Ruslar ile iyi ilişkiler kurma yönünde eğilimleri olduğuna dair işaretler de vardır. Pavel önceleri Feth Ali Şah'ın isteklerini kabul etmeye meyilliydi. Rus tüccarlara İran'dan ithal ettikleri mallara karşılık vergi ödemelerini istiyordu. Ayrıca İran'a 18.000 ton demir ihraç edilmişti ve Rus savaş gemileri Enzeli Limanı'na zorla girmekten isteyerek geri durmuşlardı. Bkz. Farrokh, *a.g.e.*, s. 187.

⁵³¹ Her ne kadar Rusya'nın resmi politikası sınırını yalnızca Aras ve Kura nehirlerine kadar uzatmak olsa da Petersburg, Tsitsianov'un önerilen sınırın güneyinde olmasına rağmen Tebriz ve Hoy'u ele geçirme önerilerini makul buldu ve savaş başladığında Gilan'da istila etme planını kabul etti. Her ne kadar Ruslar bu tedbirlerini açıkça dile getirmeseler de yapılan eylemler Şah'ın Rusya'nın kötü niyetinden şüphelenmesi için yeterli bir sebep teşkil ediyordu. Bkz. Atkin, *a.g.e.*, s. 95.

⁵³² F. Kazemzadeh, “Iranian Relations with Russia and the Soviet Union, to 1921”, *The Cambridge History of Iran*, Vol. 7, Ed. P. Avery, G. R. G. Hambly, C. Melville, Cambridge University Press, New York 2008, s. 332.

⁵³³ A. S. Tuçkov, *Zapiski Sergeya Aleksandreviça Tuçkova 1766-1808*, Ed. K. A. Voenskiy, Sankt-Peterburg 1908, s. 208-209.

⁵³⁴ Atkin, *a.g.e.*, s. 97.

kıyılarına vuran ölü bedenlerine şahit olacaksınız. Ve siz İrakli'nin velihtları ile anlaşıp, ticaret bahanesi ile Tiflis'i ele geçirmek isterseniz, çok büyük ayıp ve hata edeceksiniz. Tarafınızdan öyle hamle yapılırsa ise, o zaman hem İran hem Rus askerlerin günahına girip birçok ölüme neden olacaksınız”⁵³⁵.

Tsitsianov, Yakup-Bek'in kendisine gönderiliş amacının Rusların asker sayısını öğrenmek olduğunu düşünerek yakınlarda olan tüm ordularını o görecektek şekilde Tiflis'ten geçmesini sağlamıştı. Rus askerlerine neşeli ve enerjik bir şekilde bando eşliğinde yürümleri emredilmiş, bu sayede İran elçisi nezdinde morali yüksek bir ordu imajı bırakmak istenmişti⁵³⁶. Tsitsianov, Yakub-Bek'e; “*Şahınıza iletin, gördüğünüz şu kuvvetli ve düzenli Rus orduları, yarın İran'a gidip orayı yok edecekler*” demiş, Yakup-Bek de kendisine; “*Bizim şahımız bu kadar askerden korkmaz*”, diye karşılık verince Tsitsianov şaşkınlıkla karışık bir öfkeyle kendisinden derhal gitmesini istemişti⁵³⁷.

Tsitsianov'un Mirza Şefi'ye cevabı oldukça sert oldu. Ancak bir sokak kavgasında muhababına hitap edilecek tarzda⁵³⁸ kaleme alınan bu mektubu, taraflar arasındaki gerilimi en net şekilde yansıttığını düşündüğümüz için burada vermeyi uygun görüyoruz:

“Taraflınızdan yazılan ve Yakup-Bek aracılığı ile bana gönderilen mektubunuz hiçbir şekilde kabul edilemez. Benim namıma, terbiyeme ve Rus İmparatoru'nun yüceliğine büyük bir hakaret etmiş oldunuz. Bu mektubu yazanın bir böcekten (hayvan) farkı olamaz. Kura'ya gelip bizim leşlerimizle orada duvar öreceğinizi söylemeniz çok saçma, dikkat edin tam tersi olmasın. Biz Ruslar dünyanın dört tarafında düşmanlarını dize getiren bir milletiz. Sizin boş laf ve tehditlerinize aldıracağımızı mı sanıyorsunuz. Sizin İran askerleriniz denizdeki kum gibidir ve siz silahla değil kırık kanatlar ile savaşıyorsunuz. Oysa benim askerlerim, kendi mızrakları ile sizi bir dakikada delik deşik edeceklerdir. Derhal Gürcistan'nın asayişini bozan ve sizin tarafınıza kaçan Aleksander ve Taymuraz'ı buraya geri

⁵³⁵ “Pismo Mirza-Mamed-Şefi (sadr-azam Fefh-Ali-Şaha) k glavnokomanduyuşemu na Kavkaz, poluçeno 23-vo maya 1804 goda”, AKAK, Tom. II, Tiflis 1868, s. 807-808. Mirza Şefi'nin Tsitsianov'a mektubu için ayrıca bkz. Sipih, a.g.e., s. 124.

⁵³⁶ G. Kazbek, *Voyennaya istoriya Gruzinskovo grenaderskovo yivo İmperatorskovo Vişoçestva Velikovo Knyazyia Konstantina Nikolayeviça polka, v svyazi s istoriyey Kavkazskoy voynu*, Tiflis 1865, s. 39.

⁵³⁷ Dubrovin, *İstoriya Voynu*, Tom. IV, s. 301.

⁵³⁸ Tsitsianov, bu dili başkalarına karşı kullanmaktan zevk alıyordu, ancak aynı şekilde kendisine hakaret edilemezdi. Bu nedenle Mirza Şefi'nin mektubu istenilen sonucu üretmek yerine Generalin savaşa girme konusundaki iştahını kabarttı. Bkz. Atkin, a.g.e., s. 96. Ayrıca Tsitsianov'un Müslümanlara karşı takındığı bu uygunsuz üslubu bir alışkanlık haline getirdiğini de burada yeri gelmişken belirtelim. Farrokh da bu konudaki kayıtların hemen hemen tamamında Tsitsianov'un İranlı ve Kafkasyalı Müslümanları hor gördüğünü belirtiyor. Bkz. Farrokh, a.g.e., s. 188. Buna bir örnek olarak Tsitsianov'un 9 Eylül 1805 tarihli mektubunda İlisu Sultanlığı idarecisi Ali Sultan'a hitaben kaleme aldığı tahkir edici sözleri gösterebiliriz: “*Sizler (Müslümanlar) bir köpeğin ruhuna ve bir eşeğin aklına sahipsiniz. Benim İmparatorumun etkisi altına girene ve onun vassalı olana kadar sizin kanlarınızla çizmelerimi yıkayacağım*”. Bkz. “Predpisaniye kn. Tsitsianova k Ali-sultanu ot 9-vo 1805 goda, № 650”, AKAK, Tom. II, Tiflis 1868, s. 695; Kazemzadeh, a.g.e., s. 331.

gönderin. O zaman ortalık sakinleşir ve İran kanı dökülmez. Ama paşa gönlünüz bilir. Rus İmparatoruna karşı gelen, cezasını bulur. Kura ve Gökçe’de sizinle savaşmaya hazırım”⁵³⁹.

3.1.5. Kaçınılmaz Son: Savaş

Taraflar arasında vuku bulan bu yazışmalar ardından Kaçarlar için bir zorunluluk halini alan⁵⁴⁰, Rusya adına ise İmparatorluk onurunun gölgesinde, belki de bir nebze geri planda kalmış olan siyasi ve ekonomik beklentilerin doğurduğu, 1804-1813 yılları arasında fasılalarla devam edecek olan Rus-Kaçar Savaşı patlak vermiş oluyordu. Yukarıda ana hatlarıyla değinmeye gayret ettiğimiz nedenleri maddeler halinde şu şekilde somutlaştırabiliriz:

- 1) Rusya’nın Gürcistan’ı ilhak etmesi ardından bununla yetinmeyerek çevre hanlıkları işgal etmek üzere adımlar atması,
- 2) Kaçar Hanedanı’nın Safevi çağından beri İran’a bağlı olan Güney Kafkasya’daki vilayetleri kontrol altında tutmayı bir meşruiyet meselesi olarak görmesi,
- 3) Bunun yanında Rusların Aras’ın güneyine geçmek suretiyle İran’ı işgal edeceklerine dair Tahran’da hâsıl olan kanaat,
- 4) Pavel Tsitsianov’un kişisel hırslarına ve İran’a yönelik tahrik edici tutumuna St. Petersburg’un bilerek ve isteyerek göz yumması,
- 5) Gürcistan’ın güvenliği bakımından tehlike arz eden kaçak Gürcü prensleri Aleksander ve Taymuraz’ın İran’a sığınmaları ve bunun yaratmış olduğu istikrarsızlık,
- 6) İleride yeri geldikçe değineceğimiz üzere Rusların bölgede yayılım göstermesinden rahatsız olan İngiltere, Fransa ve Osmanlı devletlerinin Kaçar Hanedanı’nı savaşma konusunda cesaretlendirici tutumları,
- 7) Bir diğer faktör de bölgede mukim bulunan hanlıkların bir o tarafa, bir bu tarafa meyletmek suretiyle savaşı körüklemeleridir.

Netice itibarıyla 10 Haziran 1804 günü Kaçar Şahı Feth Ali Şah Rusya’ya savaş ilan ettiğini duyurdu⁵⁴¹.

⁵³⁹ “Sobstvennoruçnoe pismo kn. Tsitsianova k Mirza-Şefi, ot 27-vo maya 1804 goda, № 278”, AKAK, Tom. II, Tiflis 1868, s. 808-809.

⁵⁴⁰ Rusların 1804 yılındaki Gence saldırısı, Tsitsianov ile olan yazışmaların barış ortamını zedelemesi, İran vassalı olan Revan, Nahcivan ve Hoy hanlarının Ruslarla haince müzakerelerde bulunduğu istihbaratının alınması, Feth Ali Şah’ın Kafkasya’da büyük bir savaş için adım atmasını sağladı. Bkz. Atkin, *a.g.e.*, s. 98.

⁵⁴¹ O. R. Ayrapetov, M. A. Volhonskiy, V. M. Muhanov, *Doroga na Gyulistan: İz istorii rossiyskoy politiki na Kavkaze vo vtoroy polovine XVII-pervoy četverti XIX. v.*, Mejdunarodnyy İstitut Noveysih Gosudarstv, Moskva 2014, s. 296.

3.2. Tsitsianov Komutasındaki Rus Kuvvetlerinin Revan Harekâtı

Rus-Kaçar Savaşı'nın deklare edilmesi ardından Knez P. Tsitsianov'un ilk hedefi Azerbaycan hanlıkları arasında stratejik bir öneme sahip bulunan Revan (Erivan) Hanlığı oldu. Zira Tsitsianov, Revan'ın alınması ile Karadeniz ve Hazar Denizi arasında bir hat oluşturmak⁵⁴² ve imparatorluğun güney sınırını Aras Nehri'ne kadar genişletmek gayesindeydi⁵⁴³. Bunun yanında Revan bölgesinin kontrol edilmesi sayesinde İran tarafından gelecek saldırılara karşı Gürcistan'ın güvenliği de büyük oranda temin edilmiş olacaktı⁵⁴⁴. Revan harekâtı her ne kadar Ruslar adına başarısız bir şekilde sonuçlansa da, sonrasında yaşanan hadiseler bölge tarihi açısından bir travma etkisi yarattı. Bu bölgede yaşayan Ermeni halkının tıpkı Gence'de olduğu gibi Rus işgalini destekler tutumlar içine girmeleri, Müslümanlarla aralarına kin ve nefret tohumları ekti. Belki de bu hadise sonraki dönemlerde bir kangren haline gelecek olan Ermeni-Müslüman çatışmasının ilk merhalesiydi. Bazı Sovyet dönemi tarihçilerinin Rusların bölgedeki işgal faaliyetlerinin yarattığı bu düşmanlığı dile getirmek bir yana, olayı Ermenilerin Müslüman boyunduruğundan kurtulması şeklinde taçlandırmak istemeleri de propagandist bir tarih anlayışının ürünüydü⁵⁴⁵. Rus işgalini bu topraklarda filizlenecek olan yeni Ermeni devleti adına bir şans olarak gören akımın etkilerini, Amerikan tarihçiliği içinde yer edinen Ermeni asıllı yazarlarda da görmek mümkündür. Grigor R. Suny⁵⁴⁶, Richard G. Hovanissian⁵⁴⁷ ve George A. Bournoutian⁵⁴⁸ bu akımın en önde gelen simaları olarak dikkat çekmektedirler.

Buna mukabil Safevi döneminden bu yana, hatta daha geriye gidilecek olursa Selçuklu çağından itibaren Türk devletlerine bağlı müstakil bir beylik olarak XIX. asra intikal eden

---

⁵⁴² 1796 kampanyasında Valerian Zubov'a eşlik eden subaylardan biri olan Tsitsianov, Kafkasya üzerinde tam yetkiye sahip olduktan sonra, onun tamamlanmamış misyonunu tamamlamayı, yani Rus idaresini kabul eden hanları tekrar geri kazanarak, Hazar'dan Karadeniz'e kadar uzanan bir Rus sınır hattı oluşturmanın gayretleri içine girmişti. Bkz. Bournoutian, a.g.m., s. 3.

⁵⁴³ Belyavskiy, a.g.e., s. 137.

⁵⁴⁴ Potto, a.g.e., s. 192.

⁵⁴⁵ Bu tip yayınlara örnek olarak Ermenistan'ın Rusya sınırlarına katılmasının 150. yılı olan 1978'de Rusya Tarih Enstitüsü Başkanı A. L. Naroçnitskiy'nin sorumluluğunda ve Ermeni asıllı Sovyet tarihçilerin katılımıyla neşredilen bir dizi neşriyattı gösterebiliriz. Bilhassa Ermenistan Sovyet İlimler Akademisi üyesi Ts. P. Agayan'ın dilimize *Ermeni halkının tarihsel kaderinde Rusya'nın rolü* olarak tercüme edebileceğimiz eseri dikkat çekicidir. Bkz. Ts. P. Agayan, *Rol Rossii v istoričeskih sudbah armiyanskovo naroda*, Nauka, Moskva 1978. Yine aynı kurumun bir üyesi olan M. G. Nersiyanyan'ın *Erivan'ın Hanlık boyunduruğundan kurtuluşu* adlı hususi bir bölüme yer verdiği çalışması da adeta Rusların bölgedeki işgal faaliyetlerini savunurcasına kaleme alınmış taraflı yayınlardan biridir. Bkz. M. G. Nersiyanyan, *İstoriya Armiyanskovo Naroda: s drevneyşih vremen do naşih dney*, İzdatelstvo Yerevanskovo Universiteta, Yerevan 1980, s. 189-202.

⁵⁴⁶ R. G. Suny, "Eastern Armenians under Tsarist Rule", *The Armenian People from Ancient to Modern Times*, Vol. 2, Ed. R. G. Hovanissian, Macmillian Press, Los Angeles 1997, s. 109-137.

⁵⁴⁷ R. G. Hovanissian, "Armenia's Road to Independence", a.g.e., Vol. 2, s. 275-301.

⁵⁴⁸ George Bournoutian, "Eastern Armenia from the Seventeenth Century to the Russian Annexation", a.g.e., Vol. 2, s. 81-107; George A. Bournoutian, *The Khanate Of Erevan Under Qajar Rule 1795-1828*, Mazda Publishers, California and New York 1992.

Revan şehrinin, bugün bir Ermeni başkentine dönüştürülmesi sürecinde, şehrin tarihi hakkındaki bazı gerçeklerin yukarıda işaret ettiğimiz gruplarca bilinçli olarak hasıraltı edilmek istendiğine şahit olmaktayız⁵⁴⁹. Şehrin kültürel ve demografik yapısının Rusların bölgeye gelişine paralel olarak büyük bir dönüşüme uğradığı, yoğun bir Ermeni iskânının yaşandığı da bölge hakkında yapılan son çalışmalar ışığında net bir şekilde takip edilebilmektedir⁵⁵⁰.

Tsitsianov'un Gence'nin işgali ardından Revan'a hücum edeceği az çok tahmin edilebilirdi. Zira Nadir Şah'ın ölümü ardından yarı bağımsız bir hanlık statüsüne erişen Revan, II. İrakli döneminde Gürcü saldırılarına maruz kalarak⁵⁵¹ bir dönem Kartli-Kaheti Krallığı'na vergi ödemekle mükellef olmuş bir bölgeydi⁵⁵². Hanlıkta mühim miktarda bir Hıristiyan (Ermeni) nüfusunun bulunuyor olması ve bunların zaman zaman Müslümanların baskısından kurtulmak adına Ruslara davetiye çıkarıyor olmaları da Tsitsianov'u bu şehri işgale teşvik eden bir başka husustu⁵⁵³. Tsitsianov, 10 Mayıs 1804 tarihinde Revan Hanı Muhammed Han'a bir mektup yazarak üç maddeden oluşan şartlarını dile getirdi. Knez Tsitsianov'un Muhammed Han'dan yerine getirmesini istediği ilk şart; Rus askerini Revan Kalesi içinde konuşlandırmasıydı. İkinci isteği ise; Han'ın kayıtsız ve şartsız Rus İmparatoru'nun himayesine girmesi ve ona sadakat yemini etmesiydi. Tsitsianov son olarak

⁵⁴⁹ Revan şehrinin maruz bırakıldığı dönüşüme dair son yıllarda önemli bir literatür meydana getirilmiştir. Bu konuda bkz. Nurcan Toksoy, *Revan'da Son Günler: Türk Yönetiminden Ermeni Yönetimine*, Orion Yayınevi, Ankara 2007; Erol Kürkçüoğlu, "Revan'dan Erivan'a Bir Şehrin Kimliği", *Yeni Türkiye*, Ermeni Meselesi Özel Sayısı, C. IV, S. 63, Ankara 2014, s. 2640-2652; Nazım Mustafa, *İrevan Şehri: Türk-İslam Varlığı Nasıl Yok Edildi*, Berikan Yayınevi, Ankara 2015.

⁵⁵⁰ 1441 yılında Kliky'a'dan göç ettirilen Ermeni katolikoslarının Revan şehri yakınlarında bulunan Eçmiyazın (Üç Kilise) bölgesine gelip yerleşmeleri, sonraki dönemde bu bölgenin Ermeni nüfus için dini ve ruhani bir merkez konumuna yükselmesini sağladı. Bkz. Saide Hacıeva, "İrevan (Revan) Türk Hanlığı ve Osmanlı Devleti ile İlişkileri", *Türkler*, C. 7, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 76. Rusların bölgeyi işgali ardından hanlıktaki Türk nüfusun sistematik bir biçimde katledilmesi ve yerlerine Ermenilerin iskân edilmesi ile Revan şehrinin "Erivan"a dönüştürülmesi projesi de tamamlanmış oluyordu. Ermeni cemaatlerinin iskânı hakkında bkz. Kemal Beydilli, "1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşında Doğu Anadolu'dan Rusya'ya Göçürülen Ermeniler", *Belgeler*, C. XIII, S. 17, TTK Basımevi, Ankara 1988, s. 365-434; *İrevan Hanlığı: Rusya İşgali ve Ermənilərin Şimali Azərbaycan Torpaqlarına Köçürülməsi*, Ed. Yaqub Mahmudov, Azərbaycan Milli İlimlər Akademisi, Bakı 2010; Yavuz Aslan, "Rus İstilasından Sovyet Ermenistanı'na Erivan (Revan) Vilayətinin Demografik Yapısı", *Yeni Türkiye*, Ermeni Meselesi Özel Sayısı, C. IV, S. 63, Ankara 2014, s. 2610-2620.

⁵⁵¹ İrakli'nin sürekli olarak Revan'a saldırma eğiliminde olması Osmanlı arşiv vesikalarında da sık sık karşımıza çıkan bir husustur. Çıldır Valisi Süleyman Paşa'nın 13 Haziran 1785 (h.t.g. 5 Şaban 1199) tarihli tahririnde İrakli'nin Ruslarla birlik olup Gence ve Revan'a saldırmaya hazırlandığı rapor edilmekteydi. Bkz. *Osmanlı Devleti ile Azerbaycan Türk Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri*, C. I, s. 125-127. Yine Revan Hanı Muhammed Han'ın 26 Kasım 1787 (h.t.g. 15 Safer 1202) tarihinde Zeynel Abidin Bey ile padişaha gönderdiği arzuhâlde Gürcistan Valisi İrakli'nin Revan Kalesi'ni zapt edip Müslümanlar üzerine hücum etme düşüncesinde olduğundan bahisle, Revan'ın Osmanlı ülkesinden sayılarak herhangi bir saldırı durumunda kendilerine yardım edilmesi için talepte bulunulmaktadır. Bkz. *Osmanlı Devleti ile Azerbaycan Türk Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri*, C. I, s. 137-140. İrakli'nin Revan havalisine uygulamış olduğu baskılar Osmanlı Devleti'nin de tepkisine neden olmuş, Gürcü Kralı Ahıska Paşası kanalıyla uyarılmıştı. Bkz. Hacıeva, a.g.m., s. 81.

⁵⁵² Kazbek, a.g.e., s. 39.

⁵⁵³ Bölgedeki Ermenilerin I. Petro döneminden itibaren Eçmiyazın Katolikosları vasıtasıyla Ruslardan bağımsızlık adına isteklerde bulduklarına şahit olmaktayız. Bu dönemden itibaren faaliyetlerini arttıran Ermeniler İ. Ori (1701), Josef Ermin (1760), Movses Safarov (1769), İosif Argutinski (1780) vasıtasıyla defalarca Gürcü ve Rusların kapısını aşındırıyorlardı. Bkz. Mustafa, a.g.e., s. 52-54.

Muhammed Han'ın Ruslara her yıl 80.000 rublelik bir meblağı vergi olarak göndermesini istiyordu. Tsitsianov, mektubunda bu taleplerin karşılanması durumunda Muhammed Han'ın hayatını ve iktidarını güvence altına alacağı garantisini de veriyordu⁵⁵⁴. Aile üyeleri Tahran'da rehine olarak tutulan Muhammed Han, Rus tehdidini bertaraf etmek adına Tsitsianov'la bağımsız müzakereler yaparak saldırıyı ertelemeye çalıştı⁵⁵⁵. Ancak müstahkem şehrini Rus askerine açmanın fiilen işgalden farksız olduğunun bilincinde olan Muhammed Han, bu istekleri reddederek muhtemel Rus saldırısına karşı savunma önlemlerini arttırmaya başladı⁵⁵⁶.

3.2.1. General S. A. Tuçkov'un Gümrü'ye Girmesi (10 Haziran 1804)

Tsitsianov'un Revan harekâtı belirsizliklerle başlamıştı. Her şeyden evvel kedisine ve ekibine son derece güvenen Tsitsianov, karşısında bir başka devletin kendisinininkinden sayıca üstün ordusu⁵⁵⁷ olduğu halde veyahut yazışmalardan anlaşıldığı kadarıyla onların bu üstünlüğünü sadece niteliksiz yığınlar olarak gördüğünden, elindeki sınırlı sayıdaki birliklerle (bkz. Tablo 1) böylesine kapsamlı bir harekâta girişme cesareti gösteriyordu⁵⁵⁸. Seferin hızlı ve sorunsuz bir biçimde sürdürülebilmesi için General Tuçkov komutasındaki Kafkasya Grenader Alayı'nı öncü olarak gönderen Tsitsianov, bu birliklere biran evvel Revan Hanlığına bağlı bulunan Şuragel'i zapt etmeleri emrini verdi. Hemen akabinde Tümgeneral Leontev komutasındaki Tiflis Musketer Alayı'na da Tuçkov'un birliklerine katılma emri verildi. Böylelikle Rus kuvvetlerinin sorunsuz bir biçimde Revan'a doğru yaklaşmaları temin edilecekti⁵⁵⁹.

⁵⁵⁴ "Pismo kn. Tsitsianova k Mamed-hanu Erivanskomu, ot 10-vo maya 1804 goda, № 223" AKAK, Tom. II, s. 613.

⁵⁵⁵ George A. Bournoutian, *The Khanate Of Erevan Under Qajar Rule 1795-1828*, Mazda Publishers, California and New York 1992, s. 14.

⁵⁵⁶ Belyavskiy, Revan Hanı Muhammed'in Gence'de yaşanan trajedinin ardından aynı akıbete uğramaktan korktuğunu ve bu nedenle Kaçarlardan yana bir tavır takındığını belirtiyor. Muhammed Han'ın bir diğer çekincesi de hanlıkta bulunan Ermeni nüfusun kendisine ihanet ederek Rusların tarafına geçmeleri idi. Bu nedenle yaklaşık 4.000 aileyi savaş bitene kadar Osmanlı Devleti topraklarına gönderdi. Tsitsianov da bu ailelerden 2.000 kadarını alarak Tiflis ve Lori'de iskân etti. Bkz. Belyavskiy, *a.g.e.*, s. 136.

⁵⁵⁷ İran kaynaklarına göre Abbas Mirza komutasında Sultaniye'de toplanmış bulunan Kaçar ordusunun sayısı 55.000 kişiydi. Bkz. Şemim, *a.g.e.*, s. 80. Potto ise Revan Hanlığı civarında toplanan Kaçar kuvvetlerinin sayısını 40.000 olarak vermekte buna karşılık Rusların ise 3.000-4.000 kişilik bir kuvvete sahip buldukları dile getirmektedir. Bkz. Potto, *a.g.e.*, s. 193.

⁵⁵⁸ Tsitsianov, 1804 yılında İmparator I. Aleksander'e bir rapor sunarak bahar ve sonbahar ayları arasında kalan dönemde Revan ve Bakü'yü ele geçirmek istediğini, ancak bunun için yeterli askere sahip bulunmadığını söylüyordu. Ancak henüz İmparator'dan bir cevap almaksızın elindeki sınırlı sayıdaki kuvvetle harekâta başladı. Mayıs ayında yola koyulan Tsitsianov'un emrinde sadece 9 piyade taburu (bunlardan 3'ü Kafkasya Grenader Alayı'na bağlı), 1.140 kişilik bir süvari birliği ve 20 top bulunmaktaydı. Bkz. Kazbek, *a.g.e.*, s. 39. Şişov ise Tsitsianov komutasında Revan'a doğru hareket eden toplam asker sayısını 4295 olarak vermekte ve onlara 20 topun eşlik ettiğini belirtmektedir. Bkz. Şişov, *a.g.e.*, s. 172.

⁵⁵⁹ Dubrovin, *İstoriya Voyni*, Tom. IV, s. 303. İran kaynakları da Revan harekâtında Tsitsianov'un emrinde olan asker sayısını abartılı olarak vermektedirler. Hidayet'in belirttiğine göre Rus kuvvetleri 20.000 piyade, 6.000 süvari Kazak'tan oluşmakta ve 30 top ile mücehhez bulunmaktaydılar. Bkz. Hidayet, *a.g.e.*, s. 7533.

REVAN KUŞATMASINA KATILAN RUS KUVVETLERİ						
ALAYLAR	Kurmay Subay	Kıdemli Subay	Erbaş	Bando	Rütbesiz Asker	Geri Hizmet
Kafkasya Grenader Alayı	4	42	103	53	1.030	195
Saratov Musketer Alayı	3	36	96	46	1.026	153
Tiflis Musketer Alayı	5	31	60	28	565	84
9. Egerskiy Alayı	3	25	52	21	481	82
TOPLAM	15	134	311	148	3.102	514
Narva Süvari Alayı	3	15	38	10	320	40
Kazak Hattı	-	5	20	-	289	-
TOPLAM	3	20	58	10	609	40
Topçular	1	9	19	-	235	67
TOPLAM	19	163	388	158	3.946	621

Kaynak: N. F. Dubrovin, *İstoria Voyn i Vladiçestva Russkih na Kavkaz*, Tom. IV, Sankt-Peterburg 1886, s. 302.

Tablo 1 Revan Kuşatmasına Katılan Rus Birlikleri

Diğer tarafta ise Karabağ'dan gelen destek haberleri, Kaçarların büyük bir kuvveti nispeten kısa sürede kolayca harekete geçirmesine izin verdi. Bunda Kafkasya'dan kaçan sığınmacıların Ruslarla savaşma konusunda gönüllü olması da ayrı bir etken oldu. Çeşitli aşiretlerden 55.000 kişilik süvari ve yaya birlikler teşkil edildi. İran ordusunu yönetmek üzere daha 15 yaşında taç giymiş olan Veliht Prens Abbas Mirza (1789-1833) seçildi⁵⁶⁰.

Kaçar Veliht Prensi Abbas Mirza, Ruslara karşı koymak için 9 Nisan 1804 günü (h.t.g. 28 Zilhicce 1218) Tahran'dan hareket etmişti. Veliht Prens sefere çıkmadan evvel Cengiz Han'ın oğlu Cuci Han'dan kalma gömleği giydi. Tahran şehrinin vezareti İsa Mirza'ya verildi. Sadrazam Mirza Şefi Muhammed Mazenderanî, Abbas Mirza'ya yardımcı olma ve danışmanlık görevine atandı. Kaçar ordusu 26 Nisan 1804 tarihinde (1219 yılının Muharrem ayının ortalarında) Sultaniye mera alanına doğru ilerleyerek Azerbaycan'a girdi⁵⁶¹. İran ordusunun Revan bölgesine yığınak yapan Rusları engellemek üzere yola çıktığı haberi ise

⁵⁶⁰ Farrokh, *a.g.e.*, s. 189.

⁵⁶¹ Hasan Fasai, *History of Persia Under Qajar Rule (Farsname-yi Naseri)*, Farsçadan Ter. Heribert Busse, Columbia University Press, New York & London 1972, s. 108.

bölgenin bir diğer önemli aktörü konumundaki Osmanlı Devleti'nin Bağdat Valisi Ali Paşa tarafından İstanbul'a bildirildi⁵⁶².

Abbas Mirza Tebriz de bir süre kalarak burada durum değerlendirmesi yaptı. Zira Revan hâkimi Muhammed Han'ın Ruslarla anlaşığı yönünde şüpheleri bulunmaktaydı⁵⁶³. Aslında Abbas Mirza bu şüphelerinde haksız sayılmazdı. Zira daha evvel Kaçar Hanedanı'na yüz çevirip Rusların tarafına geçen Hoy Hanı Cafer Kulu Han⁵⁶⁴ gibi, Revan Hanı Muhammed de Ruslarla dirsek temasındaydı. Muhammed Han, Tsitsianov'a bir mektup ileterek Ruslara itaat etme niyetinde olduğunu belirtiyor ve Rus kumandanına Gümrü'de ne kadar kalacağını soruyordu. Muhammed Han'dan Ruslar Revan'a doğru ilerlerken yeni bir mektup daha gelmişti. Han bu kez Tsitsianov'un gelişinden duyduğu memnuniyeti dile getiriyor ve en yakın adamı Kasım-Bek'i Ruslara yol göstermesi için gönderdiğini belirtiyordu. Dubrovin, Tsitsianov'un Muhammed Han'dan gelen bu jesti olumlu karşıladığını ve Kasım-Bek'i yanına alıp, kendisine bir not ileterek Revan'da işlerin ancak Rusların şartları kabul edildiği takdirde düzeleceğini Muhammed Han'a tebliğ ettiğini dile getiriyor⁵⁶⁵. Ancak bu noktada Muhammed Han'ın Tsitsianov ile olan yazışmaları dikkate alındığında, ikili arasında tam bir mutabakatın ve karşılıklı güven ortamının sağlanamadığı görülmektedir. Yazışmalardan çıkarılan sonuç Muhammed Han'ın büyük bir ikilem yaşadığı ve zaman kazanmaya çalıştığı yönündedir⁵⁶⁶.

---

⁵⁶² Rusların Tiflis, Revan ve Nahçıvan'ı işgal ettikleri haberlerine önceleri itibar etmeyen Bağdat Valisi Ali Paşa, Kürdistan Eyaleti'nden gelen birkaç arıza sonucu durumun ciddiyetine vakıf olarak İran Şahı'nın Ruslarla savaşmak üzere yola çıktığı bilgisini İstanbul'a iletmiştir. Bkz. *Osmanlı Belgelerinde Nahçıvan*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, İstanbul 2011, s. 106-107.

⁵⁶³ Hidayet'in belirttiğine göre Abbas Mirza, Revan Han'ı Muhammed'in Rusları Revan şehrini almaları konusunda teşvik ettiğine inanıyordu. Onu bu düşünceye iten sebep ise cahil bir kimse olan Revan Hanı'nın kendi iktidarı ve bekasından başka bir şeye önem vermiyor olmasıydı. Bkz. Hidayet, *a.g.e.*, s. 7532.

⁵⁶⁴ Rus arşiv kaynaklarında Eski Hoy hâkimi Cafer Kulu Han ile Tsitsianov arasında geçen çok sayıda mektup mahfuz bulunmaktadır. Bu yazışmalardan anlaşıldığı kadarıyla Kaçarlar tarafından Hoy'dan sürülen Cafer Han'ın eski iktidarını Rus idaresi altında yeniden ikame etme gibi bir düşüncesi bulunmaktadır. Cafer Han, bu suretle Rusların bölgede yürüttükleri işgal hareketlerine her türlü desteği vermeyi de kendilerine taahhüt etmekteydi. Cafer Kulu Han ve Tsitsianov arasında vuku bulan yazışma trafiği için bkz. 1758. İla 1793. Belgeler arası AKAK, Tom. II, Tiflis 1868, s. 854-869.

⁵⁶⁵ Dubrovin, *İstoriya Voyni*, Tom. IV, s. 307-308. Dubrovin'e göre Muhammed Han, bir taraf seçmesi ve işlerin umduğu gibi gitmemesi durumunda Rusların kendisini affedebileceklerini, Kaçarların ise asla affetmeyerek onu ortadan kaldıracaklarına inanmaktaydı. Bu sebeple Ruslara karşı meyilli bir tavır içine girdi. Dubrovin, *İstoriya Voyni*, Tom. IV, s. 297.

⁵⁶⁶ Tsitsianov Gümrü civarlarına gelince, Muhammed Han ona adamı Kasım-Bek'i göndererek, aralarında bir dostluk tesis etmeye çalıştı. Tsitsianov ise Muhammed Han'a Revan Kalesi'nin teslimi konusunda kesin bir karar almadığı için kızgındı. Onun adamını geri göndererek, kendisine yine öfke dolu bir mektup ilettili. Tsitsianov ile Muhammed Han arasında geçen bu yazışmada, Tsitsianov artık sabrının tükendiğini dile getiriyor, Muhammed Han ise mesafeyi koruyarak, ne İranlılarla ne Ruslarla arasını bozmak istiyordu. Her iki taraf da bu durumun farkındaydı. Tsitsianov ve Muhammed Han'ın yazışmaları iki aya yakın sürdü. Ancak Tsitsianov bunun bir oyun olduğunu anlamıştı ve Revan kalesini zorla da olsa ele bir an önce ele geçirmek istiyordu. Tsitsianov ve Muhammed Han arasında vuku bulan yazışmalar için bkz. "Pismo kn. Tsitsianova k Erivanskomu Mamed hanu, ot 14-vo iyunya 1804 goda, № 314, ot 26-vo iyunya 1804 goda, № 318, ot 3-vo iyulya 1804 goda, № 320" AKAK, Tom. II, Tiflis 1868, s. 615-616; "Mamed-hana k kn. Tsitsianovu, poluçeno 2-vo iyulya 1804 goda, 4-vo iyulya 1804 goda", AKAK, Tom. II, Tiflis 1868, s. 616.

Abbas Mirza Sultaniye’de kendisini bekleyen ordunun başına geçmek üzere 25 Mayıs 1804 (h.t.g. 14 Safer 1219) tarihinde Tebriz’den Revan’a doğru hareket etti⁵⁶⁷. Kaçar ordusu 8 Haziran günü (h.t.g. 28 Safer 1219 Perşembe günü) Revan yakınlarında Zanga Nehri (bugünkü adı Hrazdan Nehri) kıyısına gelerek burada karargâh kurdu⁵⁶⁸. Revan’a yaklaşık 1 mil kadar uzakta kamp kuran Abbas Mirza idaresindeki Kaçar ordusunun herhangi bir mukavemetle karşılaşmadan kolaylıkla ilerlemesi de Rusların bu sırada ele geçirdikleri toprakların emniyetiyle meşgul oldukları şeklinde yorumlanmaktadır⁵⁶⁹.

Rusların Revan seferi ise birtakım belirsizliklerle devam etmekteydi. Tsitsianov’un aceleye gelen Revan harekâtını tam olarak ekibine dikte edemediği de daha en başından belli olmuştu. Zira General Tuçkov, kendisine verilen emrin belirsizliğine dair şu sözleri sarf etmekteydi:

“Knez Tsitsianov beni sefere gönderdiği zaman herhangi bir açık emir vermemişti. Yani karşımıza bir İran ordusu çıksa ne yapacağımızı bilemeyecek durumdaydık. Bana verilen talimata göre yalnızca, Arpaçay ve Zanga nehirlerinin birleştiği noktaya vardığım zaman, Tsitsianov’u ve ordusunu beklemem gerekiyordu”⁵⁷⁰.

Tuçkov’un Tsitsianov’a karşı dile getirdiği bu haklı sitemin ise aslında mantıklı bir gerekçesi bulunmaktaydı. Zira o ana kadar Rus ve Kaçar kuvvetleri arasında hiçbir sıcak temas yaşanmamış ve dolayısıyla da Rus-Kaçar Savaşı fiilen başlamamış durumdaydı. Bu nedenle Tuçkov’un ilk etapta savunma yapmaktan başka bir çaresi bulunmuyordu. Şuragel’de karşılıklı taciz ateşiyle başlayan çatışmalar, artık iki taraf arasındaki savaşı resmen başlatmış oldu. Kaçar ordusunun elinden kaçan bir Gürcü’den düşmanın 8.000 süvariden oluştuğu ve sabaha doğru kendilerine hücum etmeye hazırlandıkları bilgisini alan Tuçkov, bu saldırıyı önlemek için, 10 Haziran sabahının erken saatlerinde saldırı emri verdi. Talan edilmiş Karakilis Köyü önünde Tuçkov’un askerlerini karşılayan İran süvarileri Ruslar tarafından dağıtıldı⁵⁷¹. Böylelikle General Tuçkov komutasındaki Rus birlikleri diğer hedefleri olan Gümrü’ye doğru hareket ettiler. Tuçkov, Kaçar askerlerinin geri

⁵⁶⁷ Şemim, *a.g.e.*, s. 80.

⁵⁶⁸ Hidayet, *a.g.e.*, s. 7532; Sipih, *a.g.e.*, s. 125.

⁵⁶⁹ Farrokh, *a.g.e.*, s. 189.

⁵⁷⁰ Dubrovin, *İstoriya Voyni*, Tom. IV, s. 303-304.

⁵⁷¹ Rus ve Kaçar kuvvetleri arasında bulan bu ilk çatışma hakkında iki tarafın kaynakları da birbirinden farklı bilgiler vermektedir. Şuragel’de Tuçkov’un kuvvetleri ile Kaçar süvarileri arasında vuku bulan çatışma hakkında Şemim şu ifadelerle yer vermektedir; “*Abbas Mirza ordugâhın başına Ahmet Han Mukaddem’i bırakarak kendisi bir sipahi ile birlikte Rusları karşılamak üzere yola çıktı. Revan ve Eçmiyazin arasında bulunan Şuragel’de iki taraf arasında şiddetli bir çatışma meydana geldi. İran süvarisi Mehdi Kulu Han Devellü komutasında çok cesur bir şekilde ve Rus toplarının menzili altında savaşıarak Abbas Mirza’nın da desteğiyle Rus ordusunu püskürtmeyi başardı. İlk gün akşama kadar devam eden çatışmanın ardından ertesi sabah Rus askerleri geri çekilmek zorunda kaldılar*”. Bkz. Şemim, *a.g.e.*, s. 81.

çekilebilecekleri tek çıkış noktalarını da kapatarak onları kısıkaca aldı. Sağ kalan İran askerleri de düzensiz bir biçimde dağlara doğru çekildiler. Ruslar Gümrü’de kontrolü ele aldılar⁵⁷².

Görüldüğü gibi General Tuçkov’un Rus ordusuna yol açmak üzere başlatmış olduğu harekât oldukça başarılı bir biçimde sonuçlandı. Tuçkov, Revan Hanlığına bağlı Şuragel’i ele geçirerek Kaçar süvarilerini püskürtüp 10 Haziran 1804 günü Gümrü’ye girdi⁵⁷³.

3.2.2. Eçmiyazin (Üç Kilise) Muharebesi

12 Haziran günü Gümrü’de Tuçkov’un birlikleriyle buluşan Tsitsianov⁵⁷⁴, onu Revan tarafına gönderdikten sonra, kendi komutasındaki birliklerle birlikte 15 Haziran günü Eçmiyazin (Üç Kilise) tarafına doğru hareket etti⁵⁷⁵. 19 Haziran’da Eçmiyazin’e ulaşan Tsitsianov komutasındaki Rus birlikleri⁵⁷⁶, uzun yolculuğun etkisiyle yorgun ve bitap hale gelmişlerdi. Dağlık arazi, taşlı yollar, sıcak iklim ve susuzluk onları mahvetmişti. Aslında o an Kaçar ordusunun ani bir baskını ile çok zor duruma düşmeleri muhtemeldi. Ancak onlar da buna cesaret edemedikleri için Tsitsianov zaman kazandı⁵⁷⁷. İran kaynaklarında Rusların Revan’a üç fersah uzaklıktaki Eçmiyazin kasabasının, Kaçar askeri tarafından boşaltılmış olduğunu zannederek tekinsiz bir biçimde konuşlandıklarına ve bu sırada pusuda bekleyen Kaçar askerinin ateşi sonucunda bazı kayıplar verdiklerine dair bilgilerin bulunuyor olması, Tsitsianov’un alalecele hazırladığı harekât planının zafiyetini ortaya koyar niteliktedir⁵⁷⁸. Tsitsianov, Eçmiyazin’e yaklaştığı sırada çan seslerini duyup, onu karşılamak için hazırladıklarını sanarak ilk etapta oraya 400 kişilik bir askeri birlik gönderdi. Fakat kilisenin içi İran askerleri ile doluydu. Ancak bir gün sonra Tsitsianov Kaçar askerlerini çekilmeye zorlayabildi⁵⁷⁹. Avrupa tarzı savaş taktiklerine hâkim durumdaki Rus birlikleri bir şekilde pozisyonlarını korumasını bildiler⁵⁸⁰.

---

⁵⁷² Potto, *a.g.e.*, s. 192-193.

⁵⁷³ Belyavskiy, bu esnada hanlıktan kaçan 2.000 kişilik bir Ermeni grubunun da Ruslar tarafından emniyete alındığını belirtiyor. Bkz. Belyavskiy, *a.g.e.*, s. 138.

⁵⁷⁴ Dubrovin, *İstoriya Voyni*, Tom. IV, s. 307.

⁵⁷⁵ Belyavskiy, *a.g.e.*, s. 138.

⁵⁷⁶ İran kaynaklarından Hidayet, Rus birliklerinin Eçmiyazin’de kamp kurduğu tarihi 27 Haziran 1804 (h.t.g. 18 Rebiülevvel 1219) olarak vermektedir. Bkz. Hidayet, *a.g.e.*, s. 7533. Şemim ve Farrokh’un verdiği tarihler ise bir gün sonrayı işaret etmekte ve 28 Haziran 1804 gününü (h.t.g. 19 Rebiülevvel 1219) göstermektedir. Bkz. Şemim, *a.g.e.*, s. 80; Farrokh, *a.g.e.*, s. 189.

⁵⁷⁷ Dubrovin, *İstoriya Voyni*, Tom. IV, s. 309.

⁵⁷⁸ Hidayet, *a.g.e.*, s. 7533; Sipih, *a.g.e.*, s. 125.

⁵⁷⁹ Dubrovin, *İstoriya Voyni*, Tom. IV, s. 310.

⁵⁸⁰ Potto, Kaçar askeri birliklerinin Rusların modern savaş taktikleri ve teçhizatıyla baş edecek durumda olmadıklarını ve netice itibarıyla de Abbas Mirza’nın tüm uyarılarına rağmen paniğe kapılarak çekilmeye başladıklarını belirtmektedir. Bkz. Potto, *a.g.e.*, s. 193-194.

Nihayetinde zor da olsa Tsitsianov ve ordusu Eçmiyazin ya da Üç Kilise olarak da bilinen eski bir Ermeni manastırının bulunduğu bölgede kamp kurmuştu. Kaçar ordusunda ise birtakım aksaklıklar mevzu bahisti. İranlılar tarafından Aleksander Mirza olarak bilinen Gürcü Prens Aleksander'in da eşlik ettiği Kaçar veliaht prensi Abbas Mirza (Naibü's-Saltana) ve Mirza Şefi Muhammed, bir miktar malzeme ve erzak ile birlikte, Ahmed Han Mukaddem Meragi'yi Kaçar garnizonunda bırakarak, Ruslarla yüzleşmek üzere Eçmiyazin tarafına doğru hareket ettiler⁵⁸¹. Tsitsianov ise ordusunu üç sıra halinde konuşlandırmıştı zira çatışmalar üç kilise civarında (Hripsim, Şokagat ve Eçmiyazin) yoğunluk kazanmaktaydı (bkz. Harita 5). Beraberinde bulunan 30 adet topu (Rus kaynaklarında sayı 20 olarak verilmiş) birbirinden 200 adım uzaklıkta bulunan üç manastır etrafında konuşlandıran Tsitsianov, Kaçar kuvvetlerini yoğun ateş altına aldı. İran süvari ve piyade saldırılarına karşı Rusların topçu ateşiyle karşılık verdikleri savaş, kesin bir netice alınmaksızın üç gün devam etti. Kaçar ordusundaki zafiyet onların kalıcı bir başarı sağlamalarının önüne geçiyordu. Zira Kaçar süvarilerinin kılıçla karşılık verdiği saldırılar neticesinde Rus askerinde kayıplar meydana gelmekteydi. Bir kısım Rus piyadesi buldukları mevzileri terk ederek, başka bir mevziye çekilmek zorunda kaldılar. Bu mevziileri ele geçiren Kaçar askerleri, saflarını muhafaza etmek yerine, Abbas Mirza'nın yanına gelerek ganimet payı isteyince Ruslar toparlanma fırsatı buldular⁵⁸². Çatışmanın dördüncü günü yani takvimler 20 Haziran 1804 (Farsça kaynaklarda h.t.g. 23 Rebiyyülevvel 1219) gününü gösterdiğinde, Karabulak'da Tsitsianov'un üç grup askerden oluşan ordusu, Abbas Mirza komutasındaki Kaçar birliklerine ani bir baskın düzenledi⁵⁸³. Tsitsianov, ağırlıklı olarak savunma duruşunu terk ederek ne kadar kararlı olduğunu kanıtladı. Hiç beklenmedik bir anda üç akıncı müfrezesiyle Kaçar ordusu üzerine saldırdı⁵⁸⁴. Bu taarruz Abbas Mirza'yı Revan'a doğru geri çekilmeye ve sığınacak bir alan aramaya zorladı⁵⁸⁵. Rus birlikleri ise 24 Haziran'a değin Eçmiyazin'de kaldılar⁵⁸⁶.

⁵⁸¹ Hidayet, Abbas Mirza kuvvetlerine Azerbaycan ümerasından önde gelen bazı kimselerin de sağ ve sol kanatta destek olduklarını ve sonuna kadar Ruslarla mücadeleye ettiklerini dile getiriyor ancak isimlerini zikretmiyor. Hidayet, *a.g.e.*, s. 7534.

⁵⁸² Hidayet, *a.g.e.*, s. 7534-7535.

⁵⁸³ Şemim, *a.g.e.*, s. 81.

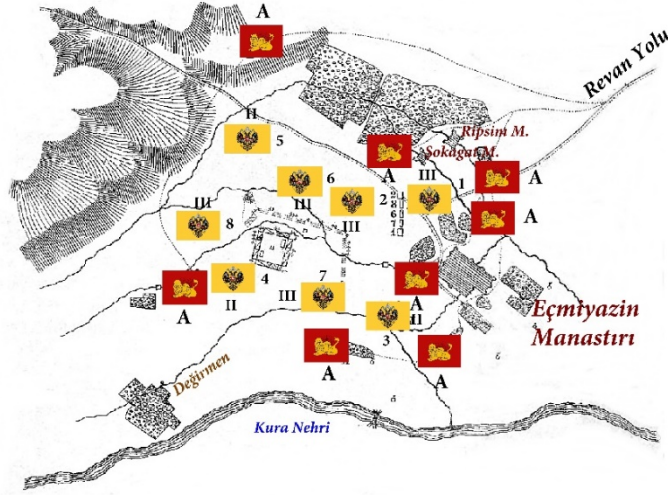
⁵⁸⁴ Necef Kulu Han Dunbuli, *Maasir-i Sultaniyye (Dynasty of the Kajar)*, İngilizce Ter. Sir Harford Jones Brydges, London 1833, s. 199-201.

⁵⁸⁵ Farrokh, *a.g.e.*, s. 189.

⁵⁸⁶ Kazbek, *a.g.e.*, s. 41.

PLAN

Knez Tsitsianov'un Raporunda Gösterilen Eçmiyazin Manastırı Harekâtı

Eçmiyazin Önlerindeki Muharebenin Planı

A	<i>Kaçar Kuvvetleri</i>	4. Kare	<i>Binbaşı Nolde komutasındaki Saratov Alayı</i>
II	<i>Rus Ordusunun ilk pozisyonu</i>	5. Kare	<i>General Leontev komutasındaki Tiflis Alayı</i>
1. Kare	<i>General Portnyagin komutasındaki Saratov ve Kafkasya Grenader Alayı</i>	6	<i>Narva Süvari Alayı</i>
2. Kare	<i>Tsehanskiy komutasındaki 9. Egorsky Alayı</i>	7	<i>Kazaklar</i>
3. Kare	<i>General Tuçkov komutasındaki Kafkasya Grenader Alayı</i>	8	<i>Gürcüler ve Tatarlar</i>
		III	<i>Rus Kuvvetlerinin muharebe başladığı andaki ikinci pozisyonu</i>

ÖLÇEK

Saj. 500. 375. 250. 125. 0. 1. 2. 3. 4. 5 verst

Kaynak: N. F. Dubrovin, *İstoria Voyni i Vladiçestva Russkih na Kavkaz*, Tom. IV, Sankt-Peterburg 1886, s. 310.

Harita 5 Rusların Eçmiyazin Manastırı Harekât Planı

3.2.3. Tsitsianov'un Revan Kuşatması

Eçmiyazin Manastırı etrafında vuku bulan çatışmalar neticesinde Rus kuvvetlerinin Kaçar ordusunu kayıp verdirerek geri çekilmeye zorlamasının ardından, İranlılar üç gün boyunca Rus ordularına yaklaşamadılar. Tsitsianov bunu fırsat bilerek Kanakiri Köyü'ne

doğru yaklaşmıştı. Burada Zanga Nehri'ni geçmek için bir geçit mevcuttu⁵⁸⁷. 30 Haziran'da Rus orduları nehri geçtiler. Karşılarında herhangi bir Kaçar kuvvetini goremeyen Tsitsianov, bunun bir taktik olduğunu dşşunerek tedbir aldı ve bunda da haklı ıktı⁵⁸⁸. Ruslar Revan Kalesi'nin etrafından geçerek Kaçar ordularının merkezine doğru yol aldılar. Burada da başarılar elde eden Rus birlikleri, Kaçar kuvvetlerini Aras Nehri'nin diğer yakasına geçmeye zorladılar⁵⁸⁹. Abbas Mirza kuvvetleri Aras Nehri'nin diğer tarafında mevzi alırken, rahat bir nefes alan Tsitsianov, gözünü Revan Kalesi'ne dikmişti. Ruslar kaleyi abluka altına almadan evvel, Abbas Mirza tekrar buraya gelerek Garni-ay Nehri'nin yakınında askerlerini konuřlandırı⁵⁹⁰. Ruslar ise ve kasabanın dışında bulunan Cuma Camii'nde kamp kurmuş vaziyetteydiler⁵⁹¹. Revan Kalesi'nin görünüşü genel olarak Gence Kalesi'ne benziyordu. Kale çok sağlam duvarlarla rlyd. Tsitsianov, İranlıların Ruslardan yediği darbelerden ötürü zayıfladıklarını dşşunyor ve bu nedenle Muhammed Han'ın çok dşşünmeksizin, şartlarını kabul ederek kalenin anahtarını kendisine getireceğini umuyordu. Ancak Tsitsianov umduğunu bulamadı ve bunun zerine Rus kuvvetlerine şehri kuşatma emri verildi⁵⁹².

Tsitsianov, şehri 2 Temmuz 1804 gününden itibaren 3.000 Rus askeri ve yerel Ermeni müttefikleri ile birlikte kuşattı. Durumunun açıkça mitsizliğine ve mühimmatının azlığına rağmen Abbas Mirza, Rus kuvvetinin Revan'a girmesini engelledi. Bunun nasıl yapıldığı belli değil, ancak Farrokh'a göre Rus askerleri Kaçar ordusuyla pahalıya mal olacak bir boğazlaşmaya girişmek konusunda isteksiz davrandılar. Buna karşılık Tsitsianov ise topularına güveniyordu. İranlıları a bırakmak için topların burnunu bir an için bile yere indirmemeleri emrini verdi⁵⁹³.

Bu ana kadar biraz da şansın yardımıyla iyi şekilde seyreden Revan harektı, yaşanan iki gelişme sonucunda Ruslar adına bir hezimete dönüştü. Bunlardan ilki, Revan Hanı Muhammed Hüseyin Han'ın Tsitsianov'un beklentilerini boşa çıkaracak şekilde taraf değiştirmesi ve bir oyalama taktiği içine girerek şehri Ruslara teslim etmeye yanaşmamasıydı. Zira Rusların erzak ve mühimmat stokları son derece kısıtlıydı. Ruslar o

⁵⁸⁷ şişov, *a.g.e.*, s. 174.

⁵⁸⁸ Dubrovin, *İstoriya Voyni*, Tom. IV, s. 316-319.

⁵⁸⁹ Genç bir subay olarak Rusların Revan kuşatmasına katılan M. S. Vorontsov, babasına yazmış olduğu 12 Ekim 1804 tarihli mektubunda Kaçar kuvvetlerini 30 Haziran günü düzenlemiş oldukları baskın sonucu Aras Nehri'nin karşı kıyısına çekilmeye zorladıklarını dile getirmektedir. Bkz. AKV, Tom. XXXVI, Ed. P. İ. Bartenev, Moskva 1890, s. 93.

⁵⁹⁰ Potto, *a.g.e.*, s. 195-195.

⁵⁹¹ Fasai, *a.g.e.*, s. 108.

⁵⁹² Kazbek, *a.g.e.*, s. 42.

⁵⁹³ Farrokh, *a.g.e.*, s. 189.

ana kadar çok da güven telkin etmese bile, en azından korku ve endişe sebebiyle Muhammed Han'ın kale kapılarını kendilerine açmasını bekliyorlardı. Ancak durum böyle olmadı ve kaleden Rus askerlerine ateş açıldı⁵⁹⁴. General Tuçkov da anılarında Revan Hanının kaleyi teslim etmek yerine kendilerine ateşle karşılık vermelerini şaşkınlıkla karşıladıklarını belirtmektedir:

“Zanga Nehri'nin yanına yaklaşınca Revan Hanı'nın korkup bize kalenin kapılarını açmasını bekliyorduk. Ancak tam tersine bizi silah sesleriyle karşıladılar. Tsitsianov ise kalenin duvarlarını yıkılması emrini vermişti. Bunu gören yerli halk merkez camiinde toplanmıştı. Sonraki sabah elinde beyaz bayrakla çıkan ve bize doğru yürüyen kişileri gördük. Onları bizimle konuşmak için Han göndermişti. Tsitsianov'a gelen bu şahıslar, ilk önce sağ salim buralara kadar geldiği için onu tebrik ettiler. Sonra ise ateş açtıkları için özür dilediler. Hatta Han'ın bu durumdan haberi olmadığını ve ateş açanları zorla durdurduğunu da eklediler. Han'ın kaleyi Ruslara teslim edeceğini belirtip, kendilerine üç gün müsaade verilmesini istediler. Tsitsianov bu isteği kabul etti ve onları serbest bıraktı. Sonraki üç gün sakin geçmişti”⁵⁹⁵.

Revan Hanı Muhammed, şehri teslim etmek için Tsitsianov'dan istediği süreyi sürekli geciktiriyor, Rusların top ateşi başlar başlamaz da adamlarını göndererek halkın Ruslara teslim olmaya yanaşmamasını bahane ederek ek süre istiyordu:

“Dördüncü günü ise tedirgin bir bekleyiş içinde geçirmiştik. Akşama doğru kaleden bir ses çıkmayınca, tüm askeri birliklerimiz kaleye doğru ateş açtılar. Beşinci günün sabahında Han'dan gelen kişiler Han'ın Tsitsianov'un tüm şartlarını kabul etmek istediğini ve kaleyi teslim etmek için hazır olduğunu, ancak halkın buna yanaşmadığını söylediler. Han, halkı ikna etmek için iki gün daha istemişti. Tsitsianov buna da razı oldu. İki gün geçtiği halde kaleden yine kimse görünmemişti, biz yine ateş açtık”⁵⁹⁶.

Bu sırada Muhammed Han, ani bir kararla Ruslara sırtını dönerek Kaçar Hanedanı yetkilileriyle temasa geçti. İran kroniklerinden *Tarih-i Ravzatü's-Safâ-yı Nâsırî*'de Muhammed Han'ın Tsitsianov'un şehrini ele geçirmek istediğini duyduktan sonra, onunla yapmış olduğu antlaşmadan pişman olarak Kaçar Sadrazamı Mirza Muhammed Şefî ile görüşmek istediğini ve Mirza Şefî'nin de Han'a kendisini destekleyeceğine dair söz verdiği belirtilmektedir. Muhammed Han, aynı zamanda iki güç arasında kaldığı için duyduğu pişmanlığı belirtmek için Revan'da tutsak olarak tuttuğu Rusları ve kendi oğlu Hasan Ali Han'ı, beraberinde birtakım hediyeler ile birlikte İran sarayına göndermiştir. Muhammed

---

⁵⁹⁴ Kazbek, *a.g.e.*, s. 42.

⁵⁹⁵ Tuçkov, *a.g.e.*, s. 235-236.

⁵⁹⁶ Tuçkov, *a.g.e.*, s. 236.

Han ayrıca, bundan böyle Kaçar Hanedanı'na tabi olacağına dair de söz vermişti⁵⁹⁷. Ancak Muhammed Han'ın bir endişesi daha bulunmaktaydı. Kaçar ordugâhına bir mesaj ileterek onlardan acil yardım talebinde bulundu: “*Revan şehrinin koruyucuları Ermenilerdir. Onların dinleri ve inançlarından ötürü teslim olup şehri Ruslara vermelerinden korkuyorum*”⁵⁹⁸. Bu haberin ardından Şah, bir grup piyadenin Revan Kalesi'ne girerek durumu emniyete almaları için emir verdi⁵⁹⁹.

Tsitsianov'u sıkıntıya sokan bir diğer hadise ise Kaçar hükümdarı Feth Ali Şah'ın daha önce de belirtildiği gibi, öngörülemeyen bir biçimde Tahran'dan hareket ederek zor durumdaki oğlunun yardımına koşmasıydı. Aslında Ruslarla iş birliği halindeki eski Hoy hâkimi Cafer Kulu Han, birkaç defa Tsitsianov'u Feth Ali Şah'ın mutlak surette oğluna destek olmak için bölgeye geleceği konusunda uyarılmış fakat müspet bir netice alamamıştı⁶⁰⁰. Abbas Mirza'nın vaziyeti çevresindeki Kaçar ileri gelenleri tarafından bu o sırada Tebriz'de bulunan Feth Ali Şah'a detaylı bir şekilde rapor edildi⁶⁰¹.

XIX. yüzyıl İran kroniklerinden *Farsname-yi Naseri*'de Feth Ali Şah'ın Tebriz'den yola çıkarak Revan'a doğru gerçekleştirdiği sefer şu şekilde dile getirilmektedir:

“Bunca zaman Şah da veliaht şehzadesinden haber bekliyordu. Sonra bir ulak geldi ve şehzadenin Tsitsianov ile birçok kez karşı karşıya geldiğini ve bunlardan bazılarını Abbas Mirza'nın göğüslediğini, bazılarını da kaybettiğini söyledi. Feth Ali Şah, bunun üzerine bir Horosanî müfrezesini önden göndererek⁶⁰² hemen ardından da kendisi Sultaniye alanına doğru yola çıktı. Aras önlerine gelince okyanusa benzeyen bu nehirde Allah'a güvenerek sal ve tekneler yardımı ile karşı kıyıya geçerek Abbas Mirza'nın bulunduğu Revan'a 3 fersah uzaklıkta kamp kurdu”⁶⁰³.

⁵⁹⁷ Hidayet, *a.g.e.*, s. 7536.

⁵⁹⁸ Fasai, *a.g.e.*, s. 108.

⁵⁹⁹ Dunbuli, *a.g.e.*, s. 203-204.

⁶⁰⁰ Vorontsov da yukarıda bahsedilen mektubunda konuyla ilgili şu bilgileri vermişti: “*Cafer Kulu Han bize gelerek oğlunun yenilgi haberini işiten Baba Han'ın ona yardıma gelmesinin muhtemel olduğunu söyledi. Ve 14 Temmuz akşamı Tsitsianov'a gelerek kendisinin iki adamını keşif amacıyla gönderdiğini ve Revan'a 15 verst uzaklıktaki Garni-Çay bölgesinde hatırı sayılır bir ordunun yaklaştığını tespit ettiklerini söyledi. Prens bunun ciddi bir şey olduğuna inanmadı. Adamların asker sayısını abartmış olabileceklerini ve bu gördüklerinin Revan'a ya da Nahçıvan'a bağlı Tatar askerleri olduğunu, bu hanların zaten Revan Kalesi içinde olduklarını ve adamlarının da çoktan bizim mera alanında toplandıklarını söyledi*”. Bkz. AKV, Tom. XXXVI, Ed. P. İ. Bartenev, Moskva 1890, s. 94.

⁶⁰¹ Hidayet, *a.g.e.*, 7537.

⁶⁰² Feth Ali Şah, öncü olarak adamlarından İsmail Han Damgani'yi gönderdi. Bu öncü birlikler birkaç gün Aras Nehri'nin kenarında beklediler ve sallar ile karşı tarafa geçtiler. Böylelikle Nahçıvan'a ulaştılar. İsmail Han Damgani, Nahçıvan'a girdikten sonra Abbas Mirza'nın emri ile Mehdi Kulu Han Kaçar, Rus ordusunun yakınlarına bir saldırı düzenleyerek birkaç Rus önde gelenini öldürdüler. Bkz. Hidayet, *a.g.e.*, s. 7537.

⁶⁰³ Fasai, *a.g.e.*, s. 108.

Bu surette oğlunun zor durumda olduğunu gören Şah, 5.000 süvari ile birlikte Revan'a doğru hareket etti⁶⁰⁴. Aras Nehri'ni geçmek için birkaç gün vakit kaybetmek zorunda kaldı⁶⁰⁵. Bu sıralarda ise İran'dan Abbas Mirza'ya yardım için Feth Ali Şah idaresinde büyük bir ordunun (15.000 kişilik) yola çıktığına dair yayılan söylentiler Tsitsianov'a kadar ulaşmış durumdaydı. Ancak buna rağmen Tsitsianov, kalenin etrafından çekilmedi. Ordusunu ikiye bölerek bir kısmını kalenin ablukasını sürdürmek üzere geride bırakıp, kendisi geri kalan birliklerle düşmanı karşılamak üzere yola çıktı⁶⁰⁶. Bazı Rus kaynakları Tsitsianov'un ordusunu bölerek stratejik bir hata yaptığının altını çizmektedirler⁶⁰⁷. Zira bu sayede Feth Ali Şah'ın süvarileri, Revan'daki Kaçar garnizonuna katılmak için Rusların kapatamadığı bir boşluk bulmayı başardılar. Feth Ali Şah, 7 Temmuz'da (h.t.g. 28 Rebiyyülevvel) Abbas Mirza kuvvetlerine katıldı. Aynı gün Tebriz'den gelen erzak ve mühimmat yardımı muhasara altındaki Revan şehrine ulaştırıldı⁶⁰⁸.

14 Temmuz'da birleşen Abbas Mirza ve Feth Ali Şah kuvvetleri Garni-çay Nehri kıyısında kamp kurdular. O gece Rusların mühimmatının tükendiği haberini alan Şah, ayağına kadar gelen bu fırsatı kaçırmış olmanın verdiği hiddetle, haberi getiren ulağı idam ettirdi. Zira Şah, birkaç saat evvel Ruslara saldırmış olsaydı onları mutlak surette yenilgiye uğratmış olacaktı. Feth Ali Şah, ordusunu bir kez daha iki kola ayırarak, kendisi Kannagiri Köyü'ne doğru hareket etti, oğlu Abbas Mirza ise Garni-Çay Nehri kıyısında mevzilenmiş durumdaydı (bkz. Harita 6). Kaçar ordusunun ikiye bölündüğünü haber alan Tsitsianov bu durumdan istifade etmek için gece vakti Şah'ın ordugâhına saldırdı. Ancak Tsitsianov topyekûn bir şekilde hücum etmek yerine bu saldırı için yalnızca 900 asker gönderdiği için müspet bir netice alamadı. Feth Ali Şah ise ordusunu ikiye bölmekle büyük bir hataya düşmüştü⁶⁰⁹.

Takvimler 15 Temmuz 1804'ü gösterdiği gün iki taraf arasında, Revan ablukasının belki de en kritik çatışması meydana geldi. Abbas Mirza komutasındaki Kaçar kuvvetleri, Feth Ali Şah'ın birlikleri ile birleşerek Rus kuvvetlerine ani bir baskın düzenledi. Revan Hanı da kaleden çıkarak askerleri ile bu saldırıya katıldı. Ruslar sayıca az olmalarına rağmen

---

⁶⁰⁴ Dubrovin, Nahcivan Hanı Kalb Ali Han'ın şehri Ruslara teslim etmeye hazırlanan Muhammed Han'ı engelleyip, Feth Ali Şah'a bir mektup yazarak oğlu Abbas Mirza'nın zor durumda olduğunu bildiğini ve onun 15.000 kişilik (!) bir kuvvetle yardıma gelmesini sağladığını dile getirmektedir. Bkz. Dubrovin, *İstoriya Voyni*, Tom. IV, s. 328.

⁶⁰⁵ Dunbuli, *a.g.e.*, s. 201.

⁶⁰⁶ Kazbek, *a.g.e.*, 42-43.

⁶⁰⁷ Dubrovin, *İstoriya Voyni*, Tom. IV, s.

⁶⁰⁸ Şemim, *a.g.e.*, s. 81; Farrokh, *a.g.e.*, s. 190.

⁶⁰⁹ Dubrovin, *İstoriya Voyni*, Tom. IV, s. 333-335

kalabalık Kaçar kuvvetlerine karşı iyi mukavemet gösterdiler. Rusların Kaçar ordusunun ani baskınıyla oldukça zor duruma düştükleri ve çok sayıda kayıp verdikleri aşikâr olmakla birlikte, Rus kaynaklarının durumun vahametinden ziyade Rus askerlerinin yaptığı kahramanca direnişe vurgu yaptıkları görülmektedir. Örneğin Belyavskiy'nin vermiş olduğu malumata göre; Tiflis Musketer Alayı ve Binbaşı Nolde Tabyası aynı anda düşmanın saldırısına uğramıştı. İranlı ordusunun neredeyse yarısının Zanga Nehri'ni geçerek ilk olarak Tsehanovskiy'nin Bölüğü'ne saldırdılar. Ancak burada gördükleri mukavemetten dolayı, geri çekilmek zorunda kalarak, saldırının yönünü Binbaşı Nolde Tabyası'nda bulunan Rus askerlerine doğru çevirdiler. Belyavskiy, Nolde'nin burada gösterdiği mukavemeti Rus tarihinde nadir görülen cinsten görülen bir olay olarak kaydetmektedir. Zira erzak için gönderilen Saratov Bölüğü, halen geri dönmemişti. Bu nedenle Nolde'nin komutasında yalnızca 56 asker bulunmaktaydı. Bu 56 Rus askeri, 5 saat boyunca durmadan düşmanla göğüs göğüse çarpıştılar. Tsitsianov, daha sonra İmparatora yazdığı mektubunda övgüler yağdırmaktaydı. Zira ona göre Feth Ali Şah bu kadar az kişiyle dahi baş edemediğini görünce oldukça hiddetlenmiş ve şaşkına dönmüştü. Ancak zaman ilerledikçe Nolde'nin askerleri azalmaya ve Feth Ali Şah da durumdan memnun olmaya başladı. Neyse ki onların yardımına Tsehanovskiy yetişti. Zanga'nın diğer tarafına geçme imkânı olmayan Tsehanovskiy, nehrin bir yakasından öteki tarafına ateş açtı. Böylelikle düşmanı püskürtüp Nolde'den uzaklaştırdı. Tsitsianov, daha sonra bu çarpışmada savaşan subaylar ve Tsehanovskiy için İmparator'dan Rus madalyalarının en şerefliisi olarak kabul edilen 4. Georgi Nişanı'nı talep edecekti⁶¹⁰.

Rusların bu kahramanlık öykülerine boğulmuş kayıtları yanında, dönemin İran kroniklerinde Rusların sergilediği direnç takdir edilmekle birlikte, Kaçar zaferi taçlandırılmaktadır⁶¹¹. Rıza Kulu Han Hidayet, 14-15 Temmuz muharebeleri hakkında şu ifadeler yer vermektedir:

“Cuma günü Kaçar ordusu karşı taraftaki Rus ordusunun düzende olmadığını görünce, Revan'ı kuşatmak için kurmuş oldukları 7 sipere saldırı düzenledi ve Rusların toparlanmasına izin vermeden onları topa tuttular. Piyade Rus ordusu silahlarını toparlayana kadar çok sayıda Rus askeri öldürüldü. Abbas Mirza tepenin üzerinden ordusunu yönetti. Tsitsianov o gün çok mücadele etti ancak elinden fazla bir şey gelmedi. Rus ordusundan yaklaşık 1.000 kişi öldürülmüştü”⁶¹².

⁶¹⁰ Belyavskiy, *a.g.e.*, s. 144-145.

⁶¹¹ Dunbuli, *a.g.e.*, s. 202-203.

⁶¹² Hidayet, *a.g.e.*, s. 7538.

Şemim de sahte bir ricat ile Kaçar ordusunu arkadan sarıp kısıp almak isteyen Rusların bu planının İran süvarilerinin ve düşmanla ön saflarda çarpışan Abbas Mirza'nın kahramanlığı sayesinde başarısız olduğunu dile getirmektedir⁶¹³.

Kaynak: Layla S. Diba, "Making History: A Monumental Battle Painting of the Perso-Russian Wars", *Artibus Asiae*, Vol. 66, № 2, s. 105.

Resim 1 Revan Savaşı 1804: En solda Feth Ali Şah, ortada Abbas Mirza, sağ üstte P. Tsitsianov

Çatışmaların yoğunluk kazandığı bir diğer kritik nokta da Rus askerinin mevzilendiği Muhammed-Tepe'ydi. General Leontev'in karargâhının yakınında bulunan bu nokta, 15 Temmuz sabahı aniden bastıran Kaçar saldırısına maruz kaldı. Vorontsov 12 Ekim 1804 tarihli mektubunda bu kritik saldırıyı şöyle anlatmaktadır:

"Temmuz'un 15. günü şafak vaktinden çok az bir zaman önce sol taraftaki kuvvetlerimiz Muhammed-Tepe'nin üzerinden saldırıya uğradılar. Önce tüfek atışı sora büyük bir kılıçlı İran grubu saldırıya geçti. Birkaç dakika sonra sol kanatta olan garnizon da saldırıya maruz kaldı. Ve karanlık o kadar yoğundu ki General Leontev kazıkları yerine yerleştirmeden etrafı İran askerleri tarafından sarıldı. Düşman etrafına falkonet toplarını koymuştu. Siperlerde askerlerin saç saça birbirine girdikleri mücadeleler yaşandı. Ancak nihayetinde süngülerin yardımıyla düşmanı yenerek mevzilerimizden uzaklaştırdık"⁶¹⁴.

⁶¹³ Şemim, *a.g.e.*, s. 81.

⁶¹⁴ AKV, Tom. XXXVI, Ed. P. İ. Bartenev, Moskva 1890, s. 95-96.

Oldukça kritik bir nokta olan Muhammed-Tepe'nin savunması Tsitsianov tarafından General Leontev'e verilmişti. Zira bu bölgenin Kaçar ordusunun eline geçmesi durumunda Rusların Zanga Nehri'nin sol tarafına geçmeleri hemen hemen imkânsız hale gelecek, bunun yanında da 9 avcı bölüğünün yanı sıra Rusların tüm erzak, mühimmat ve arabaları düşmanın eline geçmiş olacaktı. Bu nedenle Leontev büyük bir kararlılıkla tepeyi savunmaya çalıştı. Ancak kısa sürede 8 subay ve 120 asker kaybetmişti. İran askerlerini püskürtmek için yaptığı ilk deneme başarısız olan Leontev, ana karargâha çekilip bir kez daha düşmanın üzerine doğru saldırdı. Kuşev adındaki subayın yardımı ile İran ordusunu püskürtüp, dağın kontrolünü tekrar eline aldı. Kaçar kuvvetleri büyük kayıplar vererek geri çekilmeye mecbur kaldılar. Çatışmalarda öne çıkan bir başka Rus askeri de Simonoviç'ti. Simonoviç, 4 saat boyunca aralıksız devam eden çatışmalardan sonra, düşmanı Revan Kalesi'ne kadar kovaladı. Tuçkov'un bölüğünün ise bu çarpışmada hiç rolü olmadı. Yalnızca onun askerleri tarafından ara sıra İran siperlerine top atışı yapılmıştı. Ertesi gün öğlen saatlerine kadar devam eden çarpışmalarda 13 Rus subayı ve 173 asker hayatını kaybetti. Kaçar ordusundan geriye kalanlar ise: iki sancak, iki, falkonet topu, 1.000'in üzerinde hayatını kaybetmiş askerdi (içlerinde 3 han ve 250 önemli kişi vardı). Sağ olarak kimse esir alınmadı. Zira Tsitsianov böyle emir vermişti. Yani ele geçirilen tüm İranlılar öldürülmeliydi. Tsitsianov daha sonra İmparator'a yazmış olduğu raporda: *“Maalesef, bazen böyle insanlık dışı kararlar vermek zorundayım. Çünkü savaş halindeyiz ve kendi askerimize verecek erzakımız bile bulunmamakta”* diyordu⁶¹⁵.

Tarih-i Ravzatü's-Safâ-yı Nâsırî'ye göre; Tsitsianov kaybettiği savaşın telafisini yapmak için karar aldı. Eski Hoy Hanı Cafer Kulu Han Donbuli'nin de kendisine katılmasıyla 10.000 asker (piyade ve süvari) ve 20 topla Rebiyülahir ayının pazartesi günü Kaçar ordusuna saldırmaya kalkıştı. Ancak Hasan Han Kaçar Kazvinî ve Kullar Ağası casuslar vasıtasıyla bu olaydan haberdar olarak durumu Şah'a haber verdiler. Kaçar komutanı askerlerine siperden çıkarak mevzilerini boşaltmaları emrini verdi. Topları yüksek bir tepe üzerine yerleştirmelerini ve dolu halde tutmalarını emretti. Böylece Ruslar boş siperlere saldırdıklarında onları uzaktan topa tutacaklardı. Ruslar siperlere doğru geldiler ve siperleri boş görünce tepenin bulunduğu tarafa doğru gittiler. Ruslar yorgun düştükleri bir esnada da

---

⁶¹⁵ Belyavskiy, a.g.e., s. 146-147.

Kaçar askerleri tarafından kılıç, tüfek ve top ateşiyle dağıtıldılar. Tsitsianov geri çekildi ve siperlere doğru kaçtı⁶¹⁶.

Belyavskiy'nin Tsitsianov'un düzenlediği bu son saldırı hakkında verdiği rakamlarla Hidayet'in verdiği asker sayıları (10.000) arasında bir uçurum bulunmaktadır. Belyavskiy, iki kola ayrılmış ve bir kısmı Feth Ali Şah komutasında Kannagiri Köyü'nde, bir kısmı da Abbas Mirza'nı idaresinde Garni-çay'da bulunan Kaçar ordusunun mevcudu hakkında mütemadiyen 40.000 rakamını zikrederken, Rusların saldırıya 670 asker, 6 top, 30 Kazak süvari, 100 Gürcü askeri ve Cafer Kulu Han'ın getirmiş olduğu 100 İran askeri ile katıldıklarını bildirmektedir⁶¹⁷.

Görüldüğü gibi iki tarafın kaynakları yaşanan çatışmalar konusunda birbirinden oldukça farklı bilgiler vermektedir. Ancak sonuç itibariyle Rusların zor durumda kaldıklarını ve ellerindeki kıt imkânlar nedeniyle zaman zaman kalabalık Kaçar kuvvetlerine karşı acizyet içine düştükleri görülmektedir. Ruslar adeta avcıyken av durumuna düşmüşlerdi. Durumu toparlamaya çalışan Tsitsianov'un karşı hamleleri de sonuçsuz kalıyordu. Bu noktada Atkin, Kaçarların Ruslara karşı birçok geleneksel savaş taktiğini başarı ile uyguladığını dile getirmektedir. Ganimet amacı güden kabile alışkanlıkları ve Rusların daha güçlü oldukları düzenli muharebelerden kaçınmak gibi taktikler İran ordusu tarafından ustalıkla uygulandı. Savaşın sonlarına doğru, Avrupa tarzı birimler oluşturulana kadar, Kaçarların savaş taktiği genelde birbirinden izole edilmiş küçük gerilla müfrezelerinin baskınlarına dayanıyordu. Ancak kuşatma taktiği de yine Revan ablukasına benzeri acil durumlarda kullanılmaktaydı⁶¹⁸. Farrokh da hızlı saldırılar ve baskınlar konusunda son derece usta olan geleneksel İran süvari güçlerinin, yakın mesafe vuruşmalarında savunmasız olan Ruslara karşı bariz bir şekilde üstün olduklarını dile getirmektedir⁶¹⁹.

---

⁶¹⁶ Hidayet, *a.g.e.*, s. 7538-7539.

⁶¹⁷ Belyavskiy, *a.g.e.*, s. 148.

⁶¹⁸ Atkin, *a.g.e.*, s. 108-109.

⁶¹⁹ Farrokh, *a.g.e.*, s. 192.

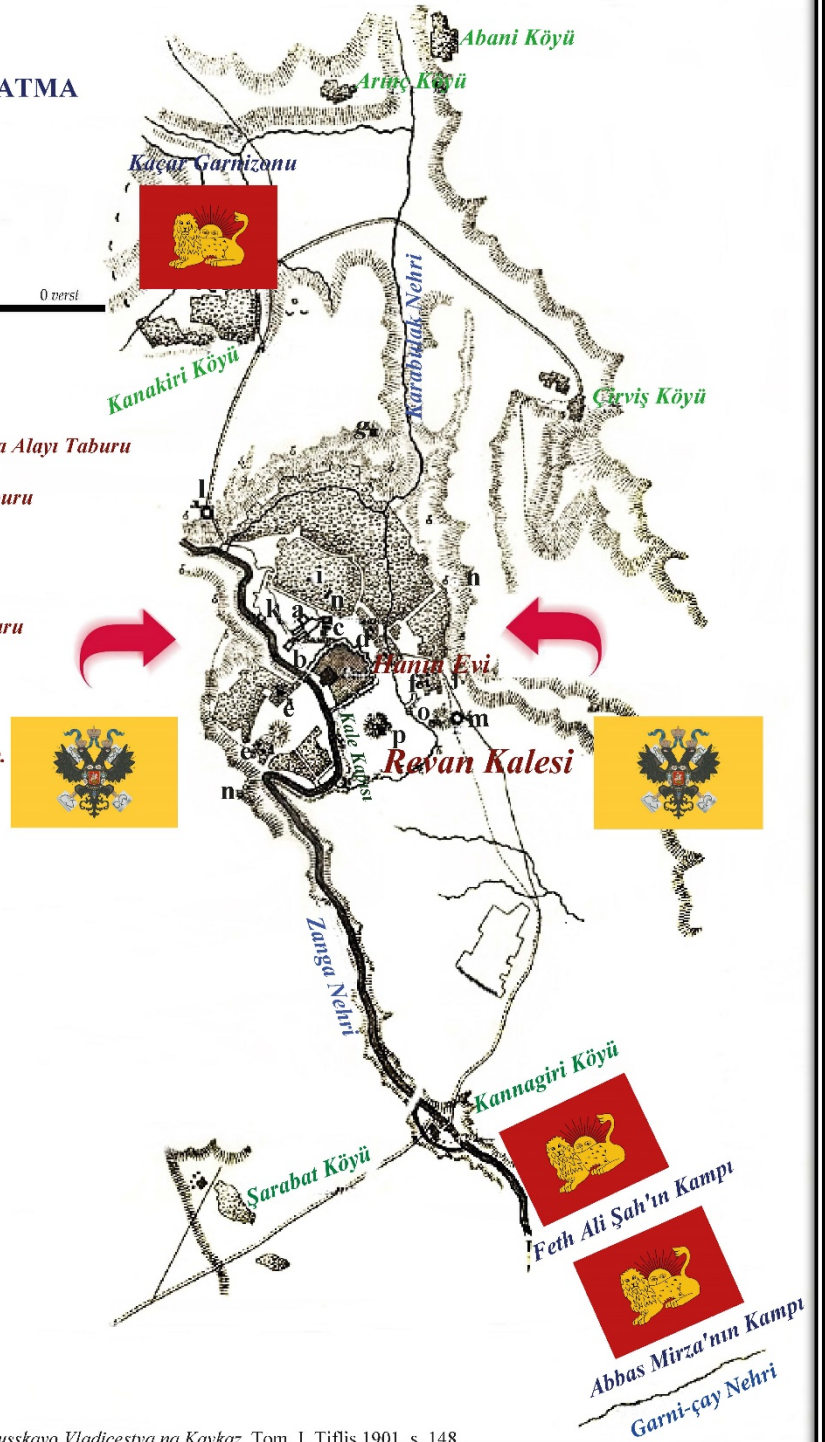
REVAN KALESİ KUŞATMA
PLANI
1804

ÖLÇEK

şaj. 1000 750 500 250 0 zersl

ABLUKA PLANI

- a. Cami yakınındaki ana yerleşke
- b. Sinanoviç komutasındaki Kafkasya Alayı Taburu
- c. Saratov Alayı Grenader Taburu
- d. Kafkasya Grenader Alayı Ana Taburu
- e. 9. Egerskiy Alayı
- f. Tiflis Musketer Alayı Ana Taburu
- g. Narva Süvari Alayı 3. Filo
- i. Kazaklar
- j. Tiflis Alayı Binbaşı Moitrelov Taburu
- k. Gürcüler
- l. General Portnyagin Karargahı
- m. General Leontev'in Karargahı
- n. Kazak Gözcü Noktaları
- o. Muhaleti Kurganı üzerindeki Taby.
- p. Binbaşı Nolde Tabyası

Harita 6 Rusların Revan Ablukası

Kaçar ordusunun taarruzları ile bir nebze de olsa nefes alan Revan Kalesi'nin Ruslara direnci artarken, Rus cenahında ise sıkıntılar hat safhaya ulaşmıştı. Zira Kaçar ordusu oldukça akıllı bir taktik izleyerek Ruslara erzak getiren yolları ablukaya aldı. Tuçkov'un belirttiğine göre Rusların erzağı Eçmiyazin'den azar azar getirilmekteydi ve bu bölgeye giden askerlere Kaçar kuvvetleri tarafından mütemadiyen saldırılar düzenleniyordu⁶²⁰. Rusların Revan kuşatmasında karargâh olarak kullandıkları kale de Kaçar ordusu tarafından kuşatılmış haldeydi ve kalenin dört tarafından yiyecek içecek alınmaması için tüm yollar kapatılmıştı. Ali Han Koyunlu Karabulak, Rıza Kulu Han Devellu Eçmiyazin (Üç Kilise) ve Pir Kulu Han Şambayati de Pambak tarafındaki yolda pusu kurmuş durumdaydılar. Bu sırada Tiflis'ten gelen bir Gürcü tüccarı ve Rus ordusundan olan bazı kişiler, Ruslara erzak yardımı götürmeye çalıştıkları bir esnada Ali Han Kaçar ve Ali Han Şahseven tarafından esir alınarak Şah'a teslim edildiler⁶²¹.

3.2.4. Kuşatmanın Kaldırılması ve Rusların Revan Önlerinden Geri Çekilmeleri

Bu noktada Rus askerinin durumu oldukça dramatik bir hale bürünüyordu. Sonbaharın gelmesiyle başlayan yağmurlar askerler arasında ölümlere sebep olmaktaydı. Rus ordusuna gönderiler yiyecekler ise İranlı askerler tarafından yağma ediliyordu⁶²². Tuçkov'un notları arasında geçen bazı ifadeler durumun vahameti bakımından kayda değer ipuçları vermektedir:

“Rus ordusundaki açlık dayanılmaz hale gelmişti. Askerler kendilerine dağıtılan küçük ekmeğin parçası ile bazen beş gün idare etmek zorundalardı. Tuzsuz at eti ise hiç yenmiyordu. Ayrıca Ağustos sıcaklığında içecek su bulamayan askerler tamamen bitkin düşmüşlerdi. Ben kendi birliğimdekilere civardaki tüm yenilebilir bitki ve meyvelerin toplanmasını ve pişirilip askerlere verilmesini emrettim”⁶²³.

Ruslar bu sırada Kafkasya'da daha başka sorunlarla da karşı karşıya kaldılar. Gence'nin işgalinden sonra Tsitsianov'un uyguladığı politikalar, Mayıs 1804'de özellikle Milueti ve Osetya'da anti-Rus ayaklanmalara sebebiyet verdi. Prens Aleksander da bu bölgelere elçiler göndererek onlara Rusya'yı Kafkasya'nın tamamından atmak için İran orduları ile geleceğini haber veriyordu. Rus birliklerinin varlığı kaba kuvvetle bastırılmış bir dizi

⁶²⁰“Biz onlara yine ateşle karşılık verdik. Ancak artık daha da tasarruf etmek zorundaydık. Erzakımız tükenmek üzereydi. Erzakı Eçmiyazin kilisesinden azar azar getirttiyorduk. Suyumuz ve sirkemiz bitmişti. Erzak almaya giden askerlerimize saldırı yapılmıştı. Bundan dolayı askerlerimiz aç kalacak diye endişe etmeye başlamıştık. Ama her şeye rağmen silah yardımımız gelmişti”. Bkz. Tuçkov, a.g.e., s. 238.

⁶²¹ Dunbuli, a.g.e., s. 206-207; Hidayet, a.g.e., s. 7539-7540.

⁶²² Potto, a.g.e., s. 197.

⁶²³ Tuçkov, a.g.e., s. 241.

ayaklanmaya yol açmıştı. Ağustos 1804'te Karabağ'da gerçekleşen trajik ayaklanmada Ruslar hem isyancıları hem de sivilleri vahşice ve ayırım gözetmeden öldürdü. Ancak demir yumrukla bölgeyi domine etme fikri başarısız oldu. Çünkü bu tür eylemler sadece İran saflarını artırmaya ve savaşın uzamasına neden oluyordu⁶²⁴.

Gürcistan'daki Rus hâkimiyetini de tehlikeye sokmak isteyen Feth Ali Şah, Ağustos 1804'te Gürcü Prensi Parnaoz'a (Aleksander'in kardeşi) bir ferman göndererek kendisinden destek istiyordu:

“Saygıdeğer Parnaoz, bizden emin olun. Bu pazartesi bizimle çarpışmaya girişen Rus askerleri püskürtüp çoğunu öldürüp, bazılarını da esir aldık. Revan bahçelerinde 1.000'e yakın Rus leşi kalmıştır. Biz Revan kalesine 2.000 kişi yerleştirdik. Birkaç gün içerisinde orada bir tek canlı Rus kalmayacaktır. Şimdi de Prens Aleksander'i 10.000 asker ile önce Pambak'a sonra da Gürcistan'a gönderiyoruz. Senin bu durumdaki görevin elinde olan tüm savaşabilecek Lezgileri toplamak ve zamanı gelince yanımızda yer almaktır”⁶²⁵.

Feth Ali Şah bir diğer fermanını da İmereti Kralı II. Solomon'a hitaben gönderdi. Solomon, 25 Nisan 1804 günü Tsitsianov ile bir vassallık antlaşması imzalamıştı⁶²⁶. Anlaşılan o ki Şah, Rusları dört bir yandan kuşatmanın planları içindeydi ve Gürcü prenslerini bir şekilde kendi tarafına çekmek istiyordu:

“Sultaniye vadisinde bulunduğumuzda, duyduk ki lanetli Rus komutanı Revan'ı kuşatmaya hazırlanmaktadır. Böyle haber aldıktan sonra, Sultaniye'den kalkıp Revan'a yol tuttuk. Oraya varınca düşmanla iki üç çarpışmamız oldu. Halen da çarpışmalar devam etmektedir. Ancak inanıyoruz ki, Rusların günleri sayılı. Bu aralar Pir Kulu Han, Levan Mirza ve Prens Aleksander Tiflis tarafına doğru yol almıştır. Kalb Ali Han da Gence tarafına gönderilmiştir. Siz de askerlerinizi toplayarak Gürcistan tarafına gitmelisiniz. Hatta bizden kaçan Rus ordularını yolda yok etmemek için elinizden geleni yapmalısınız. Bu fermanımla birlikte, size Muhammed Ali Bek'i gönderiyorum”⁶²⁷.

İran Şahı'nın en dikkat çekici fermanı ise Tiflis halkına hitaben kaleme alınmıştı. Feth Ali Şah, Tiflis halkına artık Rus boyunduruğu altında yaşamak zorunda olmadıklarını hatırlatıyor ve kendi saflarında onlara karşı savaşmaları çağrısında bulunuyordu:

⁶²⁴ Farrokh, *a.g.e.*, s. 190.

⁶²⁵ “Firman Baba-hana tsareviçu Parnaozu ot avgusta 1804 goda”, *AKAK*, Tom. II, Tiflis 1868, s. 812.

⁶²⁶ Tsitsianov ve İmereti Kralı II. Solomon arasında 25 Nisan 1804 tarihinde imzalanan 17 maddelik vassallık sözleşmesi için bkz. *Pod Styagom Rossii: Sbornik Arhivnih Dokumentov*, Moskva 1992, s. 268-273.

⁶²⁷ “Firman Feth-Ali-şaha İmeretinskomu tsaryu Solomonu, ot djemadi-ul-avvelya 1219 (1804) goda”, *AKAK*, Tom. II, Tiflis 1868, s. 815-816.

“Askerlerimiz Revan civarına geldiği andan itibaren, Ruslarla dört kez çarpıştık. Esir aldığımız ve öldürdüğümüz birçok Rus vardır. Hatta her gün 10-15 Rus askerini yok ediyoruz. Birkaç güne kadar onları yok bilin. Bu ferman elinize geçtiği zaman, Ruslara karşı bizimle savaşa gelin ve onları yok etmeye çalışın. Tek bir Rus’un bile sağ kalmasını istemiyoruz. Pir Kulu Han ve Aleksander da o taraf gelmektedir. Bize yardım ettiğiniz müddetçe, biz sizi koruyup kollayacağız”⁶²⁸.

Tsitsianov, durumun iyice ağırlaşması üzerine son çare olarak bir grup askeri birkaç top ile birlikte iâşe yolunu açmak üzere yolladı. Ancak bu Rus birliği Pambak yakınlarına geldiği sırada Prens Aleksander, Pir Kulu Han Şambayati ve Ali Kulu Han Şahseven’in de aralarında bulunduğu Kaçar kuvvetleri tarafından saldırıya uğradı⁶²⁹. Gürcü Prensi Parnaoz’da Feth Ali Şah’ın fermanına uyararak beraberindeki Lezgilerle birlikte kardeşi Aleksander’e destek olmak üzere bölgeye gelmişti⁶³⁰. Pambak yolunu açmak üzere gönderilen Rus kuvvetlerinin kâmilten yok edildiği ya da esir düştüğü bu saldırı İran kroniklerinde de yine abartılı sayılar eşliğinde kendisine yer bulmuştur:

“Şah, bir tarafta Ali Kulu Han Şahsevan’ı, diğer bir tarafa da Pir Kulu Han’ı yerleştirmişti. Kampın ortasında ele geçirilen 4.000 Rus ya esir alındı ya da öldürüldü. İran askerleri Şah’ın emriyle geri döndüler ve öldürülen Rus askerlerinin kafalarından kamp yerinde bir piramit oluşturdular”⁶³¹.

Kaçar askerleri Rus ordusuna yaklaşmasalar dahi, ellerine geçirdikleri her fırsatta Rusların Gürcistan’a haber iletmek veya başka şeyler için gönderdikleri askerleri yakalayıp öldürüyorlardı. Bu nedenle Rusların Tiflis’teki ana karargâhı ile olan haberleşme ağı da kopmuş durumdaydı. Gürcistan’dan beklenen erzak yardımı ise zaten gelmiyordu. Tsitsianov tüm Gürcü askerlerinin Tiflis’e gönderilmesi kararı almıştı. Böylelikle erzağın bir süre daha idare edeceğini düşünüyordu. Ancak gönderilen bu Gürcü askerler de yukarıda bahsedildiği üzere Prens Aleksander ve Kaçar kumandanları tarafından yolda yakalanıp yok edildiler. Bu olay Kaçar askerinin moral seviyesini yükseltmişti. Aleksander 6.000 askeri ile Pambak’ta görüldüğünden Tiflis’te halk paniğe kapılmış durumdaydı. Lezgiler ve Carlar yeniden dağlardan inip köyleri talan etmeye başladılar. Gürcü Askeri Yolu’nda Osetinlerin çıkardıkları isyanlar sebebiyle Kafkasya Hattı ile Tiflis’in iletişimi tamamen kopuk hale

⁶²⁸ “Firman Feth-Ali-şaha vsemu Tifliskomu naseleniyu, ot djemadi-ul-avvelya 1219 (1804) goda.”, AKAK, Tom. II, Tiflis 1868, s. 816-817.

⁶²⁹ Hidayet, a.g.e., s. 7540.

⁶³⁰ Feth Ali Şah, Prens Parnaoz’un çağrısına uymasından duyduğu memnuniyeti şu sözlerle dile getiriyordu: “Duyduk ki, Pir Kulu Han’ın ve Aleksander’in yanında Lezgilerle beraber siz de kendi yerinizi almışsınız. Çok takdir ettik. Yüzünüz böylece hep ak olsun. Sizinle savaşa katılan diğer Lezgi yöneticilerine de ferman gönderiyorum, onlara söyleyin ki, biz böyle bir iyiliği asla unutmuyoruz ve buna karşılık olarak onlara sevgimizi esirgemeyeceğiz”. Bkz. “Firman Feth-Ali-şaha tsareviçu Parnaozu, ot djemadi-ul-avvelya 1219 (1804) goda.”, AKAK, Tom. II, Tiflis 1868, s. 817.

⁶³¹ Fasai, a.g.e., s. 109.

gelmişti. Gürcistan'da ve hatta Rusya'da Tsitsianov'un öldüğüne dair bir inanç hâsıl olmuştu⁶³².

Pambak bölgesine gönderilen Rus kuvvetlerinin Kaçar ordusu tarafından kılıçtan geçirildiği haberini alan Tsitsianov, 31 Ağustos günü generalleriyle bir durum değerlendirmesi yaptı⁶³³. Tuçkov'un belirttiğine göre 4.000 aç ve susuz askere rağmen Tsitsianov hâlâ kuşatmaya devam edilmesinde ısrarcıydı. Tuçkov dâhil olmak üzere diğer generaller ise kuşatmanın kaldırılması yönünde görüş belirttiler. Tsitsianov, bu kalenin zapt edilmesinin bizzat İmparatorun emri olduğuna dair çıkışları, General Tuçkov'un kendisine bu iş için belirli bir süre verilip verilmediği sorusu ile karşılık buldu. Tsitsianov'un "hayır" cevabı üzerine Tuçkov, Tiflis'e çekilip güçlenerek bahar aylarında tekrar Revan'ı kuşatmak üzere geri dönmeleri teklifinde bulundu. Ancak Tsitsianov, böyle bir fırsatın bir daha yakalanamayacağı görüşündeydi⁶³⁴. Aslında Tsitsianov için geri çekilmek onur kırıcı ve küçük düşürücü bir durumdu. Bunu daha önce: "*Benim için kalenin işgalini kaldırmak büyük ayıp ve gurur kırıcıdır, düşmanın istediğini yapamam*" diyerek açıkça beyan etmişti⁶³⁵. Sonuç itibarıyla 3 Eylül günü Rus birliklerine Tiflis'e geri çekilme emri verildi. İran kaynaklarında Rusların geri çekildiği tarih Rus kaynaklarından farklı olarak 8 Ağustos 1804 (h.t.g. 1 Cemaziyelevvel 1219) olarak verilmektedir⁶³⁶.

Ancak Ruslar için geri çekilmek de çok kolay olmadı. Zira Muhammed Han Rusların peşine düşmüştü⁶³⁷. Tsitsianov'un birlikleri dağınık biçimde Kaçar süvarileri tarafından takip edilerek kuzeye Tiflis'e doğru geri çekildiler. İran süvarisi Rusları takip ederek çok sayıda esir aldı⁶³⁸. Kaçar ordusu savaş alanında Ruslar tarafından terk edilmiş olan çok sayıda mühimmatı (top ve tüfekleri) ele geçirdi⁶³⁹. İran kaynakları Rusların 4.000 kayıp ve esir verdiklerini, buna karşılık Kaçar ordusundaki kayıp ve esirlerin 1.000 ila 2.000 kişi olduğunu ısrarla vurgulasalar da⁶⁴⁰ bu savaşa katılan Rus birliklerinin sayısı hakkında elimizde bulunan sarıh bilgiler Rusların kaybının bu boyutlarda olmasının mümkün olamayacağını göstermektedir. Zira Belyavskiy, kuşatmanın kaldırıldığı 4 Eylül'den 14

⁶³² Belyavskiy, *a.g.e.*, s. 150-157; Potto da yukarıda belirtilen benzer hadiseler ek olarak Lezgilerin isyan ettiğini, Karabağlıların Elizavetpol'a (Gence) saldırdıklarını ilave ediyor. Bkz. Potto, *a.g.e.*, s. 197-198.

⁶³³ Kazbek, *a.g.e.*, s. 44.

⁶³⁴ Tuçkov, *a.g.e.*, s. 244.

⁶³⁵ Belyavskiy, *a.g.e.*, s. 144.

⁶³⁶ Fasai, *a.g.e.*, s.

⁶³⁷ Hidayet, *a.g.e.*, s. 7540; Fasai, *a.g.e.*, s. 109.

⁶³⁸ Şemim, *a.g.e.*, s. 81.

⁶³⁹ Farrokh, *a.g.e.*, s. 190.

⁶⁴⁰ Bkz. Hidayet, *a.g.e.*, s. 7540; Fasai, *a.g.e.*, s. 109.

Eylül'e kadar geçen süre zarfında Gürcistan'a çekilen Rus askerlerin yolda 5'i subay ve 140'ı düşük rütbeli olmak üzere toplamda 450 kişilik bir kayıp verdiklerini belirtiyor⁶⁴¹.

Feth Ali Şah Muhammed Han'ı affederek Revan'ın valiliğini tekrar kendisine verdi. Kaçar payitahtında bulunan tutsak oğlu ise babasının yanına gönderildi. Feth Ali Şah ayrıca geçen yıldan bu yana Hoy valisi durumundaki İsmail Han Kaçar Şambayati'yi de aynı görevine iade etti. Kardeşi Muhammed Ali Han Şambayati'ye de Azerbaycan'da üst düzey bir görev vererek 22 Ekim 1804'de (h.t.g. 17 Recep 1219) uzun bir müddet ayrı kaldığı Tahran'a geri döndü⁶⁴². Tsitsianov ise bu hezimetten dolayı büyük bir hayal kırıklığı yaşıyordu. İmparator I. Aleksander onu yine de teselli etmek adına 8.000 ruble ve I. Derece Vladimir Nişanı ile ödüllendirdi⁶⁴³.

3.3. Güney Kafkasya'da Rus İmparatorluğu'na Katılımlar

P. Tsitsianov'un Revan önlerinde yaşadığı hezimet, Rusların Güney Kafkasya planları adına büyük bir hayal kırıklığı yaratmıştı. Her şeyden önce, modern Rus askeri gücünün yenilmezliğine gölge düşüren Revan kuşatması ardından, İran Şahı'nın ve onun himayesindeki Gürcü prenslerin tazyikleri sonucu Gürcistan'daki Rus idaresine karşı bir takım ayaklanmalar meydana geldi. Ancak diğer bölgelere nazaran Gürcü topraklarındaki otoritesini daha sağlam temellere oturtmuş durumdaki Tsitsianov'un Tiflis'teki olayları güç kullanarak bastırması ardından⁶⁴⁴, yeniden hanlıklar meselesine yoğunlaştığı görülmektedir⁶⁴⁵. Ruslar çevresindeki Müslüman hanlıkları kontrol etmeden Gürcistan'ı yönetmenin ve İran saldırılarından korumanın mümkün olamayacağını kısa zamanda fark ettiler⁶⁴⁶. Tsitsianov da Gürcistan'ı ve Hazar'ı birbirine bağlayan güvenli bir koridor oluşturmak için Şeki, Şirvan ve Bakü'nün mutlak surette hâkimiyet altında alınması gerektiğine inanıyordu⁶⁴⁷. Tsitsianov'un bu faaliyetlerinin bölgenin bir diğer önemli gücü olan Osmanlı Devleti'nin sınırdaki idarecileri tarafından tesadüfen öğrenilmiş olması da oldukça ilginç bir durumdur⁶⁴⁸.

⁶⁴¹ Belyavskiy, *a.g.e.*, s. 157.

⁶⁴² Hidayet, *a.g.e.*, s. 7540; Fasai, *a.g.e.*, s. 109; Maasir-i Sultaniyye'de Feth Ali Şah'ın Tahran'a varış tarihi 14 Receb olarak verilmektedir. Bkz. Dunbuli, *a.g.e.*, s. 210.

⁶⁴³ Belyavskiy, *a.g.e.*, s. 157.

⁶⁴⁴ Farrokh, *a.g.e.*, s. 190.

⁶⁴⁵ Megreli ve İmereti'deki olaylar Tsitsianov'u hanlık meselesinden bir süre alıkoymuş olsa da Gence'nin işgali ardından Karabağ ve Şeki hanlıklarını imparatorluk sınırlarına katmayı kafasına koyan Rus kumandanı bunun için uygun şartların oluşmasını bekliyordu. Bkz. Dubrovin, *İstoriya Voyni*, Tom. IV, s. 419.

⁶⁴⁶ Ingram, *a.g.m.*, s. 511.

⁶⁴⁷ Atkin, *a.g.e.*, s. 64.

⁶⁴⁸ Osmanlı'nın Bağdat Valisi Tiflis'ten gelen Kirkor adındaki bir Ermeni vasıtasıyla Tsitsianov'un Karabağ ve Şeki hanlarını kendisine tabi kıldığını, Şirvan Hanı Mustafa'nın da Rusların şartlarını kabul etmediği için saldırıya maruz

Tsitsianov'un başarısızlıkla neticelenen Revan harekâtı ardından diğer hanlıklarla olan ilişkilerinde diplomasi enstrümanını devreye soktuğunu görmekteyiz. Ancak yine de bunu yaparken aba altından sopa göstermek suretiyle askeri caydırıcılık esaslı bir diplomasi tarzı geliştirmeyi tercih eden Tsitsianov, hanlık idarecilerinin Kaçarlar hakkında duydukları endişe ve korkulardan da ziyadesiyle faydalanmasını bilmiştir⁶⁴⁹. Atkin, Tsitsianov'un özellikle üç hanlığın (Karabağ, Şeki ve Şirvan) Rusya'ya katılımı konusunda sözlü ve askeri tehditlere sık sık başvurduğunu dile getiriyor⁶⁵⁰.

Tsitsianov'un Şuragel Cemaati, Karabağ (Şuşa) Hanlığı, Şeki (Nuha) Hanlığı ve Şirvan (Şamahı) Hanlığı nezdinde yürütmüş olduğu vassallık müzakereleri esas itibarıyla şu ilkesel metodolar çerçevesinde şekillenmiştir.

a) **Askeri caydırıcılık:** Bilhassa Gence'nin Ruslar tarafından zapt edilmesinin diğer hanlıklar üzerindeki baskıyı had safhada arttırdığı görülmektedir.

b) **İran'dan gelebilecek bir saldırı tehdidine karşı korunma ihtiyacı:** Tsitsianov'un belki de elindeki en önemli koz hanlıkların Feth Ali Şah tarafından gelebilecek olan bir saldırı tehdidine maruz kalma ihtimalleriydi. Ruslar bu ihtimali bir baskı aracı haline getirdiler.

c) **Hanlıklar arası çekişmeler:** Azerbaycan hanlıklarının kendi aralarında yaşadıkları siyasi-ekonomik çıkar çatışmaları ve sınır problemleri Ruslara karşı kendi aralarına bir ittifak oluşturmalarına mâni olmasının yanında, Tsitsianov için de bir müdahale argümanı haline geliyordu⁶⁵¹.

d) **Hanların ikbal meselesi:** Azerbaycan hanlıklarını Rusya'nın kucağına iten en önemli hususlardan biri de hanlık idarecilerinin ellerindeki toprakları ve ayrıcalıklarını kaybetmemek uğruna ileride işgal ile sonuçlanması ihtimalinin yüksek oluşuna aldırış etmeksizin önlerine getirilen ağır yükümlülüklerin altına imza atmaları olmuştur. Oysaki kısa süre önce

---

kaldığını oldukça detaylı bir şekilde haber almış ve durumu İstanbul'daki makamlara bir arıza ile iletmiştir. Bkz. *Osmanlı Belgelerinde Nahçıvan*, s. 103-105.

⁶⁴⁹ Firouzeh Mostashari, *On the Religious Frontier: Tsarist Russia and Islam in the Caucasus*, I.B. Tauris, London and New York 2006, s. 16.

⁶⁵⁰ Muriel Atkin, "Russian Expansion in the Caucasus to 1813", *Russian Colonial Expansion to 1917*, Ed. Michael Rywkin, Mansell Publishing Limited, London and New York 1988, s. 175-176.

⁶⁵¹ Atkin, iktidardaki ailelerin üyeleri arasındaki güç mücadelelerinin, Bakü, Şirvan, Şeki ve Karabağ'da şiddetli kavgalara yol açtığını, komşularıyla olan rekabet nedeniyle de Şirvan ve Gence'de bazı hanların tahttan indirilerek öldürüldüklerini ifade etmektedir. Bkz. Atkin, *a.g.e.*, s. 13.

Gürcistan'da yaşanan hadiseler Rusların himaye ile yetinmeyeceklerini açıkça göstermektedir⁶⁵².

Diğer taraftan Tsitsianov'un planına göre Hanlara, Rus İmparatoruna sadakat yenini etmeleri karşılığında sahip oldukları topraklarda hükümranlık, vergi toplama ve yargı işlerini yürütme yetkisi tanınacaktı. Bunun dışında Rusya'ya belirli bir oranda yıllık vergi ödeyecekler ve bir Rus garnizonunun iaşesinden sorumlu olacaklardı. Hanlar ayrıca ailelerinden bir ferdi masrafları Ruslar tarafından karşılanmak kaydıyla Tiflis'e rehin olarak göndereceklerdi⁶⁵³. Şimdi yukarıda adı geçen hanlıkların hangi koşullar altında böylesine riskli bir katılım sürecine girdikleri konusuna değinilecektir.

3.3.1. Şuragel Sultanlığının Rusya'ya Katılımı

Tsitsianov Revan önlerinden daha çekilir çekilmez, Şuragel bölgesinde Revan Hanlığına bağlı bir şekilde yaşayan Budak Sultan'ı Rus himayesine girmesi için ikna etmeye çalıştı. Bu teklifi uzun uzadıya düşünen Budak Sultan ise Rusların teklifine olumlu bakıyordu. Rusların Revan önünde yaşadıkları hezimet bile Budak Han'ı bu fikrinden vazgeçirememişti. Diğer hanlıklardan özellikle de Revan'dan bu düşüncesini gizleyen Budak Sultan, üzerine şüphe çekmemek için zaman zaman Rus sınırlarında ufak tefek akınlar yapıyordu. Ancak Revan Hanı Muhammed, Budak'ın kendisinden habersiz bir iş çevirdiğini anlayarak onu rehin aldı. Bunun üzerine Şuragel halkı Revan Hanı'nın Budak Sultan için istediği fidyeye miktarını vermek istemedikleri için, Rusların himayesine başvurdu. Tsitsianov'a mektup yazarak, Şuragel bölgesinin Rus toprakları için çok stratejik bir bölge olduğunu belirttiler. Zira bu bölgenin alınması ile Ruslar, Revan ile birlikte, Kars ve Ardahan kaleleri ile de komşu durumuna geleceklerdi.

Tsitsianov'un bu iş için görevlendirdiği General Nesvetayev, Şuragel'i Rus himayesine almadan evvel onlardan emin olmak istiyordu. Bu nedenle onlardan emanet olarak birkaç kişi göndermelerini ve ordusu için erzak hazırlamalarını istedi. Revan Hanlığı askerleri ise o sırada Şuragel'i ele geçirmeye hazırlanıyorlardı. Revan Hanı'nın gazabından çekinen Şuragel halkı ise Rusların tüm şartlarını gözü kapalı kabul etmeye razı durumdaydılar. İyi niyet göstergesi olarak 800 çuval buğdayı Ruslara hediye ettiler. Nesvetayev hiç vakit kaybetmeden 27 Mart 1805 günü Saratov Alayı'na bağlı 250 askeri ile Karakilise'yi geçti

⁶⁵² Farrokh, fırsatçı hanların çağdışı bir teknolojiye sahip Kaçar ordusuna bel bağlamak yerine, kendi geleceklerini bu alanda belirgin bir üstünlüğe sahip olan Ruslara emanet etmeyi yeğlediklerini belirtiyor. Bkz. Farrokh, *a.g.e.*, s. 187.

⁶⁵³ Bournoutian, *a.g.m.*, s. 4.

ve 30 Mart günü Artik şehrine geldi. Burada Budak Sultan'ın oğlu, Şuragel ilinin büyükleri ve halkın tamamı Rusların himayesine girmek için aşağıda belirtilen şartlar üzerine yemin ettiler. Rus himayesine girme şartları özel bir yazıda şu şekilde izah edilmişti:

- 1) Şuragel bölgesi Gürcistan'a tabi olarak sonsuza dek Rus İmparatorluğu'nda kalacak,
- 2) Bu toprakların sultanı sadece Rusya'ya bağlı kalacak,
- 3) Şuragel Sultan'ı her sene Ruslara 2.000 gümüş ruble vergi ödeyecek,
- 4) Bununla beraber bir oğlu emanet (rehin) olarak Rusya'ya gönderilecek,
- 5) Karşılığında bir Rus görevlisini kendi sarayında kabul edecek ve tüm sorun ve isteklerini onun aracılığı ile Ruslara bildirecek,
- 6) Ruslar ise, Şuragel Sultanı ve kendisinden sonra başa geçecek veliahtlarının sonsuza dek Şuragel'in sahipleri olarak kalacaklarına dair söz verecek,
- 7) Şuragel'deki tüm hukuki ve mali sorumluluklar Şuragel Sultanının inisiyatifinde kalacak, yalnızca çok ağır davalar Tiflis'te görülecekti⁶⁵⁴. Çünkü Rus kanunlarında ölüm cezası yoktu.

Tsitsianov bu gelişmeden oldukça memnun kaldı. Zira Revan Hanı zengin bir bölge olan Şuragel'in kaybedilmesini bir türlü hazmedemiyordu. Şuragel sınırında sürekli yağma yapıyordu. Nesvetayev buna seyirci kalmayarak, Revan Hanı'nı korkutmak için hanlık sınırlarına doğru ilerledi. Sınır köylerini boşaltan halk korku ve panikle Eçmiyazin Kilisesi'ne sığınmıştı. Nesvetayev Revan Kalesi'ne 18 km kala Tsitsianov'un talimatı ile geri dönmek zorunda kaldı⁶⁵⁵.

3.3.2. Karabağ (Şuşa) ve Şeki (Nuha) Hanlıklarının Rusya'ya Katılımı

Aslında Karabağ Hanlığının ve onun seksen yaşındaki hanı İbrahim Halil Han'ın⁶⁵⁶ hiçbir zaman Kaçar Hanedanı ile iyi ilişkiler kurduğu söylenemez. Zira dost ve müttefiki Gürcü Kralı II. İrakli'nin 1783 yılında Rus himayesini kabul etmesi ardından, onun teşvikiyle Rusya'ya yakınlaşan Karabağ Hanı, Ağa Muhammed Han'ın Kafkasya seferleri zamanından itibaren sergilediği tavır sebebiyle, Kaçarların bölgedeki en büyük düşmanı haline

⁶⁵⁴ Şuragel Sultanlığının Rusya'ya katılım sözleşmesi hakkında bkz. *Pod Styagom Rossii: Sbornik Arhivnih Dokumentov*, Moskva 1992, s. 290-293.

⁶⁵⁵ Potto, *a.g.e.*, s. 198.

⁶⁵⁶ Karabağ Hanı İbrahim Halil Han'ın hayatı ve faaliyetleri için bkz. G. Bournoutian, "Ebrāhīm Ḳalīl Khan Javānšīr", *Encyclopedia Iranica*, Vol. VIII, Fasc. 1, s. 71-73.

gelmişti⁶⁵⁷. Hatta Ağa Muhammed Han'ın 1797 yılında ölmeden evvel yapmış olduğu son Kafkasya seferi sırasında Karabağ Hanı İbrahim Han ve Şeki Hanı Selim Han dışındaki hanların hepsi Kaçar otoritesine boyun eğmişlerdi⁶⁵⁸. Ağa Muhammed Han'ın 17 Haziran günü Karabağ Hanlığının başkenti Şuşa'da bir suikast sonucu öldürülmüş olması da işin cabasıydı⁶⁵⁹. Bazı iddialara göre bir dönem II. İrakli ile ittifak kurarak İran'ın tamamında hâkimiyet tesis etmek amacı gütmüştü, ancak Kaçarların yükselişi buna mani oldu. Gürcistan'ın ilhakı ve Gence'nin Ruslar tarafından işgal edilmesi ardından sıranın kendisine geleceğini anlayan İbrahim Han, Ruslara karşı da temkini elden bırakmıyordu. Tsitsianov, Gence'nin ele geçirilmesi sonrası sınır komşusu haline geldikleri Karabağ ve Şeki hanlarının kendisini kutlamamış olmasından rahatsız olmuştu⁶⁶⁰. 10 Ocak 1804 günü İbrahim Han'a Gence'den yazdığı mektubunda ona Cevad Han'ın akıbetinden dersler çıkarması ve Rus gücüne karşı gelmemesi yönünde tavsiyelerde bulunuyordu:

“Umarım siz de onun gibi akılsız olmasınız, güçsüzler güçlüye teslim olmalı ve onunla aynı sayfaya gelmemelidir. Rus gücünü anlamadıysanız bu zamana dek yaptığımız en büyük hatayı yapıyorsunuz. Umarım en doğru yolu seçersiniz. Sizden hızlı ve doğru kararlar bekliyorum. Bizim şartlarımızı kabul ederek, sizden emanetlerinizi ve bağlılık mektuplarımızı göndermenizi bekliyorum”⁶⁶¹.

Diğer yandan Feth Ali Şah'ın Revan'dan sonra Karabağ'a doğru hareket edeceği söylentileri de Tsitsianov tarafından bir baskı aracı olarak kullanılıyordu. İbrahim Han'a göndereceği askeri yardımlar karşılığında senelik 8.000 ruble vergi ödemeyi ve Rus imparatoruna bağlılık yemini etmeyi öngören bir vassallık antlaşması teklifinde bulundu. Ancak Şah'ın Tahran'a dönmesi ardından, İbrahim Han bu teklifi geri çevirdi ve Rusların himayesine girmek için acele etmek istemedi⁶⁶².

Feth Ali Şah, Karabağ Hanı'nın Ruslarla olan yakınlığından rahatsızdı⁶⁶³. Onu kendi taraflarına çekmek için Ebul Feth Ağa komutasında bir orduyu Karabağ üzerine gönderen Şah, İbrahim Han'dan derhal Ruslarla irtibatını kesmesini ve bir oğlunu rehin olarak kendi sarayına göndermesini istiyordu. Bunu yaptığı takdirde de Hana büyük paralar ve değerli hediyeler vermeyi taahhüt ediyordu. Ancak İran Şahı'nın bu tarz oyunlarını çok iyi bilen

⁶⁵⁷ Fasai, *a.g.e.*, s. 72-73. Şemim, *a.g.e.*, s. 39. Atkin, Karabağ Hanlığında hatırı sayılır bir Ermeni nüfus bulunuyor olmasına rağmen, II. Katerina'nın 1796 yılındaki Kaçar saldırısına kararlı bir şekilde karşı koyan Karabağ Hanı İbrahim'in konumunun güçlendirilmesi talimatını verdiğini belirtmektedir. Bkz. Atkin, *a.g.e.*, s. 30.

⁶⁵⁸ Atkin, *a.g.e.*, s. 41.

⁶⁵⁹ Potto, *a.g.e.*, s. 148-149.

⁶⁶⁰ Dubrovin, *İstoriya Voyni*, Tom. IV, s. 419.

⁶⁶¹ “Pismo kn. Tsitsianovu k İbragim-hanu, ot 8-vo yanvaryu 1804 goda-Gandja” AKAK, Tom. II, Tiflis 1868, s. 696; Dubrovin, *İstoriya Voyni*, Tom. IV, s. 420.

⁶⁶² Dubrovin, *İstoriya Voyni*, Tom. IV, s. 420.

⁶⁶³ Potto, *a.g.e.*, s. 178.

İbrahim Han bu teklife yanaşmayarak İran ordusunu Dizane denilen yerde yenilgiye uğrattı⁶⁶⁴. Tsitsianov ise İbrahim Han'ın Kaçar ordusuna karşı kazanmış olduğu bu zaferden sonra, kendisini tebrik etmek bahanesi ile yazdığı 16 Ocak 1804 tarihli mektubunda Rus vassallığı konusunu bir kez daha gündeme getiriyordu:

“Evet, bu sefer İranlı askerle baş edebildiniz, ancak Baba Han'ın bu durumu sineye çekeceğini zannediyorsanız, çok yanıyorsunuz. Çok geçmeden Baba Han bir ordu toplar ve sizi yok eder. Bunu siz de biliyorsunuz. Bu nedenle dostluğumuzu ne kadar çabuk başlatırsak, sizin için o kadar iyi olur”⁶⁶⁵.

Tsitsianov'un telkinleri işe yaradı. Zira İmparator I. Aleksander'e yazmış olduğu 7 Nisan 1805 tarihli raporunda; yaşlı Karabağ Hanı'nın durumu değerlendirerek Rus himayesine girme kararı aldığını, Han'ın bu kararı almasında Feth Ali Şah'ın gazabına uğramaktan dolayı duyduğu korku ve endişenin etkili olduğu, kendisinin tüm şartları kabul etmek üzere yola çıkarak Elizavetpol sınırında (Gence) beklediğini ifade ediyordu. Tsitsianov raporunda İbrahim Han gibi Şeki (Nuha) Hanı Selim Han'ın da Rus himayesine girme konusunda karar aldığı, onun da Elizavetpol'a doğru yola çıktığı, hatta Şamahı Hanı Mustafa Han'ın kendisine saldırmasından çekindiği için 300 kişilik bir Rus kuvvetini oraya gönderdiğini yazıyordu⁶⁶⁶.

Ancak Feth Ali Şah, Tsitsianov'un bu stratejik hamlesini boşa çıkaracak bir adım daha attı. İbrahim Han'ı affettiğini ve Ruslarla olan münasebetini sonlandırması durumunda hanlık haklarının gözetileceği haberini gönderdi. Bu noktada İran tarafından umudunu kesmiş durumdaki İbrahim Han'ın durumu hemen Tsitsianov'a iletmış olması, kendisinin Rus himayesine girme konusunda net bir karar vermiş olduğunu göstermektedir. İbrahim Han, Ruslara bu durumu aksettirerek antlaşma şartlarının da bir nebze olsun iyileştirilmesini ümit etmiş olabilir. Tsitsianov ise Şah'ın bu antlaşmayı bozma yönündeki çabalarından endişeye kapılarak 25 Nisan 1805 tarihinde İbrahim Han'a bir mektup daha gönderdi. Tsitsianov mektubunda İbrahim Han'ı İran Şahı'na vereceği cevap konusunda yönlendirmek istemiştir:

“İbrahim-Bek ile bana gönderdiğiniz mektuptan anladım ki, Baba Han'dan tarafınıza bazı adamlar gönderilmiş. Bu kimseler Baba Han'ın sizi affettiğini söyleyeceklermiş ve güya yanına giderseniz size büyük hediyeler takdim edecekmiş. Siz böyle bir mektuba ne şekilde cevap vereceksiniz? Bunu yazmadınız. Yapacağımız antlaşma şartlarına bakılırsa, benim onayım olmadan böyle önemli bir

⁶⁶⁴ Dubrovin, *İstoriya Voyni*, Tom. IV, s. 421.

⁶⁶⁵ “Predlojenie kn. Tsitsianova İbragim-hanu, ot 16-vo yanvary 1805 goda, № 37”, AKAK, Tom. II, Tiflis 1868, s. 699-700.

⁶⁶⁶ “Vsepodanneşiy raport kn. Tsitsianova, ot 7-vo aprelya 1805 goda, № 8”, AKAK, Tom. II, Tiflis 1868, s. 701-702.

konuda, kendiniz karar veremezsiniz. Bence cevap olarak şöyle yazmalısınız, ben Karabağ Hanı ve yakınlarım artık Rus himayesine girmiş vaziyetteyiz ve bu nedenle Rus imparatorunun hizmetkârı Knez Tsitsianov'un onayı olmadan size herhangi bir cevap veremem. Böylece Baba Han bundan böyle tüm isteklerini bana yönlendirir. Sayın İbrahim Han, ancak İranlılara yine de cevap yazacak olursanız, Rus himayesine girdiğinizi ve bu antlaşmanın hangi şartlarda gerçekleştiğini de hatırlatın Baba Han'a ...⁶⁶⁷.

Bu mektup trafiğinin ardından Karabağ Han'ı İbrahim Halil Han ve Rusların Kafkasya Orduları Başkumandanı sıfatını taşıyan General Pavel D. Tsitsianov jülyen takvimine göre 14 Mayıs 1805 tarihinde Kürekçay Nehri kıyısındaki Rus askeri kampında aşağıda ayrıntılı olarak vermiş olduğumuz vassallık antlaşmasını imzaladılar⁶⁶⁸.

Kürekçay Antlaşması 26 Mayıs 1805 (j.t.g. 14 Mayıs)⁶⁶⁹

Kâdiri mutlak Tanrı'nın adıyla

Ben, Rusya'nın Kafkasya bölgesindeki yetkilisi General Pavel D. Tsitsianov, Rusya'nın yüce ve bağışlayıcı Çarı Aleksander Pavloviç'ten verilen yetkiye dayanarak, Tanrı'nın yardımı ile Şuşa ve Karabağ Hanı İbrahim Han'ı ve tüm ailesini, veliahtlarını ve toprakları ile sonsuza dek Rus İmparatorluğu'nun ve günümüzde mutlu ve güzel bir şekilde hüküm süren Aleksander Pavloviç'in himayesine alıyorum. Adı geçen şahıs aşağıdaki şartlar ve gerekçeler karşılığında himayemize alınmıştır.

Birinci Madde: *Ben, Şuşa ve Karabağ Hanı İbrahim kendim, veliahtlarım ve torunlarım adına, tüm ciddiyetimle İranlıların bana verebilecekleri tüm rütbe ve unvanlardan feragat ediyorum. İran ile olan tüm bağlarımı koparıyorum. Kendim ve veliahtlarım adına söz veririm ki, yüce ve bağışlayıcı Rus İmparatoru'ndan ve onun veliahtlarından başka devlet tanımayacağım. Bu devlete bir hizmetkâr gibi sadık kalacağıma dair Kur'an üzerinde yemin ediyorum.*

İkinci Madde: *Şuşa ve Karabağ Hanı İbrahim, yüce ve bağışlayıcı İmparatorluğumuz ve veliahtlarımız adına bu kadar içten bir şekilde yemin ettiği için bizim nazarımızda güven kazanmıştır. Bundan dolayı bizler de Rus İmparatorluğu olarak İbrahim Han, veliahtları ve*

⁶⁶⁷ "Pismo kn. Tsitsianova k İbragim-hanu, ot 25-vo aprelya 1805 goda, № 279", AKAK, Tom. II, Tiflis 1868, s. 702.

⁶⁶⁸ Dubrovin, *İstoriya Voyni*, Tom. IV, s. 424; Farrokh, *a.g.e.*, s. 190; Alijarly, *a.g.m.*, s. 121; Ercan Karakoç, "A Brief Overview on Karabakh History from Past to Today", *International Journal of Human Sciences*, Volume: 8, Issue: 2, Year: 2011, s. 1010.

⁶⁶⁹ Kürekçay Antlaşması'nın Rusça metni için bkz. AKAK, Tom. II, Tiflis 1868, s. 705. Antlaşma maddeleri için ayrıca bkz. Dubrovin, *İstoriya Voyni*, Tom. IV, s. 424-425; Belyavskiy, *a.g.e.*, s. 292-293.

adamlarının arkasında duracağız. Toprakları ve hanlığı aynı durumda muhafaza edilecektir.

Üçüncü Madde: Şuşa ve Karabağ Hanı İbrahim'in tüm kalbiyle, kendi ve veliahtları adına, tüm Rus imparatorlarını ve veliahtlarını tek güç olarak kabul etmesi hasbiyle, kendisinin sonradan tahta çıkacak oğulları ve torunları da Rus imparatorluğu tarafından verilecek resmi belge ile her defasında onurlanacaklardır. Bu işlem Gürcistan'da Generallik yapan kişiler tarafından gerçekleştirilecektir. Böylece tek güç sahibi olan devlet olan yüce Rus İmparatorluğu'nun himayesine girmeleri için yemin edeceklerdir. Yeminler 7 şartımız kabul edildiğinde yapılacaktır. Şuşa ve Karabağ Hanı İbrahim de aynı sürece uyarak, Gürcistan'daki Başkumandan Knez Tsitsianov nazarında yemin edecektir.

Dördüncü Madde: Ben Şuşa ve Karabağ Hanı İbrahim, kendim ve torunlarım adına, Rus İmparatorluğu'na ciddiyetle sadık kalacağıma dair söz veriyorum. Rus İmparatorunu tek yüce güç sahibi olarak kabul ediyorum. Söz veriyorum ki, Gürcistan'daki başkumandanın haberi olmadan, hiçbir devletle muhabere etmeyeceğim (iletişim kurmayacağım). Başka devletlerden gelen elçilerin getirdikleri dilekçe ve mektupları önemine göre başkumandana gönderip, cevap yazmam için gerekirse kendisinden izin isteyeceğim. Daha az önemi olan mektupları ise, Gürcistan'dan yanıma gönderilen görevli ile paylaşacağım.

Beşinci Madde: Yüce Rus İmparatorunun gücüne sığınan ve bizi tek güç olarak kabul eden Şuşa ve Karabağ Hanı İbrahim ve torunlarının topraklarını koruma altına alıyoruz. 1) Onun halkını geniş ülkemiz Rus İmparatorluğu'nu halkını korur gibi ayırım yapmaksızın koruyacağız. 2) İbrahim Han'ı ve torunlarını han olarak kabul edeceğiz ve böylece bu hanlığın devamlılığını sağlayacağız. 3) Hanlık içindeki hukuk, adalet, mahkeme, mali işler ve bölgede eline geçen gelirlerin tamamı İbrahim Han'ın elinde kalacaktır. 4) Han'ın tüm topraklarının, kendisinin ve evinin korunması için Şuşa Kalesi'ne 500 silahlı (top ile mücehhez) ve yüksek rütbeli askerimizi göndereceğiz. Acil ve gerekli durumlarda Gürcistan'ın başkumandanı bu askerlerin sayısını arttırabilir.

Altıncı Madde: Ben Şuşa ve Karabağ Hanı İbrahim, sadakatimi ispatlamak için yapacağlarım; 1) Şimdi ve daima, bölgeme gönderilecek Rus askerleri için gereken buğday ve diğer tahılları yüksek olmayan ve başkomutan tarafından belirlenen fiyatlar ile temin etmek. 2) Yukarıda adı geçen Rus askerleri için istedikleri yerde evler kurmak ve onların odun ihtiyaçlarını daima karşılamak. 3) Şuşa Kalesi'ne giden yolu arabaların

geçebilecekleri ölçüde genişletmek ve tamir etmek. 4) Eğer Rus Devleti Şuşa Kalesi'nden Cavad'a kadar uzanacak bir yol yapılmasına karar verirse, orada çalıştırılacak kişilerin ücreti devletin belirttiği gibi olacaktır.

Yedinci Madde: Biz de yüce ve bağışlayıcı bir devlet olarak kendisinin samimiyetinden ötürü, Şuşa ve Karabağ Hanı İbrahim ve onun varislerine Rus İmparatorluğu'nun armağanı olarak sancak teslim ediyoruz. Bu sancak daima hanın yanında olmalı. Yüce hediyemizi savaşa giderken yanında yalnızca han almalıdır.

Sekizinci Madde: Ben, Şuşa ve Karabağ Hanı İbrahim, Rus İmparatoruna yemin ederim ki, tüm mali gelirimden her sene Rus İmparatoru'nun Tiflis'teki hazinesine 8.000 çervonet⁶⁷⁰ temin edeceğim. Bu miktarı senede iki taksit şeklinde yatıracam, ilk kısmını, yani 4.000 çervoneti 1 Şubat'ta, ikinci kısmını ise 1 Eylül'de ödeyeceğim. Asya'daki âdete göre de, yemin ettiğim zaman emanet (rehin) olarak büyük oğlum Muhammed Hasan'ın küçük oğlu Şükrullah'ı daima burada yaşamak üzere Tiflis'e göndereceğim.

Dokuzuncu Madde: Biz bağışlayıcı ve yüce Rus idarecileri, merhametimiz gereği, emanet olarak Tiflis'e gidecek torununuz için her gün 10 Rus rublesini kendisine vereceğiz.

Onuncu Madde: Taraflar arasındaki bu antlaşma sonsuza dek geçerli kalmak üzere imzalanmıştır ve hiç kimse tarafından değiştirilemez.

On birinci Madde: Yüce imparatorun onay verdiği bu belge, imparatorun yüce devleti imzası ile 6 ay içerisinde veya daha erken yerine yürürlüğe girmelidir. Bu maddeleri onaylayıp imzalayan aşağıdaki kişiler Elizavetpol (Gence) bölgesinde Kurak nehrinde kendi mühürlerini, 14 Mayıs 1805 günü (Müslüman takvimine göre 1220) basmışlardır.

İbrahim Han'ın yukarıdaki metni imzalaması ardından Şeki Hanı Selim Han da neredeyse aynı şartları içeren bir vassallık antlaşmasına imza attı. Yalnızca vergi olarak senelik 7.000 çervonet ödeyecekti ve emanet olarak da hanlıktaki beş saygın ve önde gelen beyin beş erkek çocuğu Tiflis'e gönderilecekti⁶⁷¹. Kürekçay Antlaşması imzalandıktan sonra Tsitsianov İmparator I. Aleksander'e 22 Mayıs 1805 tarihli bir rapor göndererek Karabağ ve Şeki hanlıklarının imparatorluk sınırlarına dâhil edildiğini müjdeledi. Tsitsianov ayrıca İmparator'dan Karabağ Hanı İbrahim Han ve Şeki Hanı Selim Han'a Korgenerallik, İbrahim

⁶⁷⁰ Çervonet: İlk olarak Rus Çarı III. İvan döneminde darp edilen ve 3,3 ila 3,5 gram ağırlığındaki saf altından mamul Rus parasıdır.

⁶⁷¹ Dubrovin, *İstoriya Voyni*, Tom. IV, s. 428.

Han'ın oğulları Muhammed Hasan Ağa ve Mehdi Kulu Han'a da Tümgenerallik rütbesi verilmesini ve maaşa bağlanmalarını talep ediyordu⁶⁷²:

“Size Şuşa Kalesi'nin anahtarlarının takdim etmek istiyorum. Ayrıca, İbrahim Han'ın ve tüm yakınlarının Rus himayesine girdiğini belgeleyen bu antlaşmayı da gönderiyorum. Karabağ bölgesi artık bize aittir. Sizi Rus İmparatorluğu'nun topraklarının ve sınırlarının genişlemesi vesilesiyle tebrik ediyorum. Ayrıca kayıp vermeden bu toprakların elimize geçmesi bizim adımıza büyük bir başarıdır. Sizden İbrahim Han'a, bu güzel hareketi için Orgeneral rütbesinin verilmesini talep ediyorum. Her sene bu rütbeye layık bir maaşa da bağlanırsa iyi olur. Oğullarına da aynı şekilde büyük rütbeler verilmeli. Maaşları 8.000 rubleye çıkacaktır. Ama nasılsa bunu Han'ın bize ödeyeceği vergiden keseriz. En önemlisi, İbrahim Han'ı elimizde tutarsak, diğer hanlar artık Rus İmparatoru'na başkaldırmaya cüret edemezler”⁶⁷³.

Dört ay sonra İmparatorun hanlık idarecileri için talep edilen rütbeleri onayladığına dair bir yazı gönderildi⁶⁷⁴. Tsitsianov, 22 Mayıs 1805 tarihli raporunda Karabağ ve Şeki hanlıklarının Rusya'ya bağlanması ile elde edilen kazanımları da maddeler halinde İmparator I. Aleksander'in dikkatine sunmaktaydı. Tsitsianov raporunda Karabağ Hanlığının himaye altına alınmasıyla elde edilen kazanımları şöyle sıralıyordu:

1) İbrahim Han ile yapılan antlaşmanın faydaları inanılmaz derecede büyüktür. Karabağ aynı anda hem Azerbaycan'ın hem de İran'ın kapısı durumundadır. Böylece İranlıları sürekli korku içinde tutabileceğiz.

2) Bakü ve Gürcistan, Karabağ sayesinde birbirine daha da yaklaşıyor. Bir sonraki planımız, sonbaharda Bakü'yü girmek olacaktır.

3) Salyan'da yaptığımız kale hazır hale geldiğinde ve Kura Nehri'nin Aras ile birleştiği yer olan Cavad (Djavat) Şirvan Hanlığından alınacaktır. Bahane olarak da bu bölgenin daima Karabağ'a ait olduğunu iddia edeceğiz. Ve böylelikle, Astrahan'dan buraya ticari gemiler gelebilecek ve değiş-tokuş yapabilecekler. Biz onlara bir kuruşluk mal verirken, Karabağ ve Şamahı'dan çok değerli ipekler alıp götüreceğiz⁶⁷⁵.

İbrahim Han'ın yukarıda detaylı olarak verilen oldukça ağır yükümlülükler altında, hükümferma olduğu toprakları Rus sınırlarına katmaya razı olması oldukça tartışma yaratan bir durumdur. Bunu kendi isteğiyle mi yoksa Tsitsianov'un zorlaması ile mi kabul ettiği

⁶⁷² Mostashari, *a.g.e.*, s. 16.

⁶⁷³ “Vsepodanneşiy raport kn. Tsitsianova, ot 22-vo maya 1805 goda, № 19”, AKAK, Tom. II, Tiflis 1868, s. 702-704.

⁶⁷⁴ *Qarabağnameler II. Kitab*, Şerg-Gerb, Ed. Nazım Ahundov, Akif Ferzeliyev, Bakı 2006, s. 272.

⁶⁷⁵ Tsitsianov'un raporundaki Karabağ konusu hakkındaki değerlendirmeleri hakkında bkz. “Vsepodanneşiy raport kn. Tsitsianova, ot 22-vo maya 1805 goda, № 19”, AKAK, Tom. II, Tiflis 1868, s. 703; Belyavskiy, *a.g.e.*, s. 194.

konusunda farklı yorumlarla karşılaşmaktayız. Farrokh'un Matofi'ye dayandırdığı görüşüne göre; anlaşma metni, Kaçar otoritesine karşı varlığını sürdürme çaresizliğine düşen İbrahim Han'a zorla dayatılan bir teslimiyet belgesiydi. Tsitsianov bu durumu İbrahim Han'ın Ruslara gönüllü olarak katıldığı şeklinde yanlış bir biçimde tasvir etti⁶⁷⁶. Farrokh, bu durumun Tsitsianov'un ölümü ardından antlaşmanın devre dışı kalmasının bir göstergesi olduğunu belirtiyor⁶⁷⁷.

Tsitsianov'un söz konusu raporunda Şeki Hanlığının himaye altına alınmasıyla elde edilecek çıkarlarda sıralanmaktaydı:

- 1) Şeki Hanlığına yerleştirdiğimiz askerler Lezgileri ve diğer haydutları yağma ve istilalardan vazgeçireceklerdir.
- 2) Car bölgesi tamamen zor duruma sokulmuştur. Herhangi bir saldırı tehdidinde Alazan Kalesi'ndeki askerlerimiz onları durduracaktır. Gürcistan ve bu bölge güvenliği için bu halkların durdurulması en büyük kazancımızdır. Ticari yollar güvenceye alınmıştır, bu da en çok istediğimiz şeydi⁶⁷⁸.

Şeki Hanlığı Güney Kafkasya'nın Dağıstan'a açılan bir kapısı durumundaydı. Hatta XVIII. yüzyılda bir ara yüksek dağlardan inen Avar toplulukları tarafından idare edilmişti⁶⁷⁹. Bu nedenle Tsitsianov'un ısrarla üzerinde durduğu gibi Şeki Hanlığının ve ilerleyen zamanlarda Kuba ve Derbent'in kontrol altına alınması ile imparatorluk sınırları Rusların bir türlü hâkim olamadıkları Dağlı toplulukların saldırı ve tacizlerinden izole olmuş hale gelecekti.

3.3.3. Şirvan (Şamahı) Hanlığının Rusya'ya Katılımı (25 Aralık 1805)

Tsitsianov'un bir sonraki hedefi Hazar Denizi kıyısı boyunca uzanan, önemli limanlara ve hatırı sayılır bir ekonomik gelire sahip bulunan Şirvan Hanlığı oldu. Şirvan, yerel olarak yetiştirilen ipekten önemli kazançlar elde etmekteydi. Bu ipekler yerel halk tarafından halı ve kumaş haline getirilerek Rusya'ya ve batı Asya ülkelerine ihraç edilmekteydi. Bunun yanında Bakü ve Şirvan, büyük ölçekli balıkçılık ve fok avcılığı yapılan yerlerdi⁶⁸⁰. Tsitsianov'un Rus himayesi konusundaki ısrarlı tutumu Şirvan Hanı Mustafa Han tarafından

⁶⁷⁶ Aynı görüş için bkz. Mostashari, *a.g.e.*, s. 16.

⁶⁷⁷ Farrokh, *a.g.e.*, s. 190.

⁶⁷⁸ Belyavskiy, *a.g.e.*, s. 194.

⁶⁷⁹ Atkin, *a.g.e.*, s. 11.

⁶⁸⁰ Atkin, *a.g.e.*, s. 16.

olumlu karşılık buldu. Tsitsianov'a birkaç kez yazarak müzakere talebinde bulundu. Mustafa Han mektubunda Ruslara karşı olumlu bir tavır takınıyor ancak kendisinin de birtakım şartlar öne süreceğini dile getiriyordu:

“Beni birçok defa Rus himayesine girmem için davet ettiğinizden ötürü size teşekkür ederim. Bu nazik davetinizi artık ciddi ciddi düşünüyorum. Diğer komşu hanlıklar beni bu kararımdan vazgeçirmeye çalışmaktadırlar. Evet, Baba Han'la ilişkilerimiz şu an için kötü sayılmaz. Bana iyi davranmaya çalışıyor. Ama bunun esas sebebinin herkes biliyor. Şeki, Şirvan, Mugan ve Rudbar, Salyan ve Bakü hanlıkları benim hâkimiyetim altındadır. Rus himayesine girmem için bana bazı şartlar öneriyorsunuz. Ancak ben böyle bir işe kalkışırsam, benim de bazı konularda şartlarım olacak. Rus himayesine girsem bile, tüm topraklarıma hâkim olmaya devam edeceğim. Ayrıca lütfen antlaşmanın ayrıntılarını konuşmak için yanıma bir Rus yetkili gönderin”⁶⁸¹.

Tsitsianov, 8 Ocak 1804 günü Gence'den kaleme aldığı mektubunda Mustafa Han'a 7 maddeden oluşan vassallık şartlarını bildirdi⁶⁸². Şirvan Hanı'na Tsitsianov tarafından sunulan şartlar Karabağ ve Şeki hanlığına sunulan şartların hemen hemen aynıydı. Ancak Mustafa Han, kendisini komşularına nazaran daha önemli bir konumda görmekteydi. Eski Şirvanşahlar döneminde olduğu gibi Transkafkasya'nın doğusundaki vilayetlerin tamamında kendi otoritesinin tanınmasını talep ediyordu. Cimriliğiyle nam salan Mustafa Han, yıllık olarak Ruslara ödemesi gereken vergiden kaçınmasının yanında, üstüne üslük bir de dolgun bir maaş istemekteydi⁶⁸³. Mustafa Han 30 Mart 1804 tarihinde Tsitsianov'a yazarak şartlara itiraz etti:

“Sayın Tsitsianov, gönderdiğiniz antlaşma şartlarını inceledim ve birkaçına itiraz etmek istiyorum. Duruma şöyle bir bakın. Baba Han'la aramız çok kötü dahi olsa, her ne olursa olsun, daima benim topraklarıma bana bırakılacağı ve hatta genişleyeceğine dair sözler vermiştir. Adamları ile bana hediyeler göndermiştir. Her şeye rağmen aramızı hoş tutmaya çalışıyor. Siz ise benden senelik 8.000 çervonet istiyorsunuz. Bu bir büyük meblağ ve benim bu parayı bulmama imkân yok. İbrahim Han'ın bu miktarı ödeyeceğini beyan ediyor, ancak onun başka bir şansı yok. Buna ilaveten eğer topraklarım elimde kalmazsa bu antlaşmaya sıcak bakmam. Bu söylediklerimi dikkate alacak olursanız çok sevinirim”⁶⁸⁴.

Esasında Mustafa Han Rusya'nın desteğini alarak rakipleri arasında kendisine bir avantaj yaratacağını düşünüyordu. Ancak Tsitsianov'un onun taleplerini yerine getirmekte isteksiz davranması Ruslara karşı direnmesine yol açtı. Han Rus birlikleri tarafından işgal edilme

⁶⁸¹ “Pismo Mustafa-hana k kn. Tsitsianovu”, AKAK, Tom. II, Tiflis 1868, s. 659-660.

⁶⁸² “Pismo kn. Tsitsianova k Mustafa-hanu, ot 8-vo yanvary 1804 goda.-Gandja”, AKAK, Tom. II, Tiflis 1868, s. 661-662.

⁶⁸³ A. V. Şişov, *Shvatka za Kavkaz XVI-XXI. veka*, Moskva 2007, s. 194.

⁶⁸⁴ “Pismo Mustafa-hana k kn. Tsitsianovu poluçeno 30-vo marta 1804 goda”, AKAK, Tom. II, Tiflis 1868, s. 662.

tehdidi altında vassallık sözleşmesini imzalamak zorunda bırakıldı⁶⁸⁵. Tsitsianov, 8 Ekim günü Binbaşı Rebinder'e yazdığı mektupta; Mustafa Han'ı himayeye razı etmek için birçok yol denediklerini ve hatta İran'dan gelecek tehditle korkuttuklarını ancak Kürekçay'a gelmeye ikna edemediklerini dile getiriyordu. Tsitsianov bu nedenle bir bahane uydurarak ordusu ile birlikte Şirvan Hanlığı yakınlarındaki bir kaleyi ziyarete giderek kendisine gözdağı vereceğini ve böylelikle de şartlarını kabul ettireceğini dile getiriyordu⁶⁸⁶. Mustafa Han, Tsitsianov'un şartlarına itiraz ettiğinde ise general, onu, Rusların taleplerini yerine getirmekte çok hevesli olan küçük kardeşi ile değiştirmeyi düşünüyordu⁶⁸⁷. Sonuç itibarıyla Tsitsianov istediğini bir kez daha aldı ve aşağıda metni verilen vassallık sözleşmesi ile Şirvan Hanlığını Rusya sınırlarına kattı⁶⁸⁸.

Şirvan Hanlığının Rusya Himayesine Girmesi Hakkında Sözleşme

6 Ocak 1806 (j.t.g. 25 Aralık 1805)⁶⁸⁹

Kâdiri mutlak Tanrı'nın adıyla,

Bizler, Şirvan Hanı Mustafa ve Gürcistan, Astrahan ve Kafkasya askeri ve sivil halkının yöneticisi, Hazar Denizi'ndeki gemilerin kumandanı, 1. Derece Aziz Aleksander Nevskiy, 1. Derece Aziz Vladimir ve 3. derece Aziz Giorgi nişanlarına sahip Knez Tsitsianov, Yüce Rus İmparatoru Aleksander tarafından bana verilen yetki sayesinde ve Tanrı'nın yardımı ile Şirvan Hanı Mustafa'nın, ailesi, yakınları ve toprakları ile yüce Rus İmparatorluğu'nun himayesine sonsuza dek girmesi için, aşağıda belirlenen şartlar üzerinde antlaşma imzaladık:

Madde I: *Ben, Şirvan Hanı Mustafa, kendim, çocuklarımın ve torunlarım adına yemin ederim ki, İran himayesinden gelecek hiçbir rütbe ve unvanı kabul etmeyeceğim. Rusya İmparatorluğu haricindeki, İran ve diğer devletlerin himayesine kesinlikle girmeyeceğim. Kendim ve veliahtlarım adına, yalnızca Rus İmparatoru'nun gücü kabul ediyorum ve ona sadık kalacağıma dair yemin ediyorum. Bu yeminin geçerli sayılması için yüce kitabım Kuran üzerine yemin ediyorum.*

⁶⁸⁵ Atkin, *a.g.e.*, s. 86.

⁶⁸⁶ "Predpisanie kn. Tsitsianova maioru Rebinderu, ot 8-vo oktyabrya 1805 goda, № 737", AKAK, Tom. II, Tiflis 1868, s. 667.

⁶⁸⁷ Atkin, *a.g.e.*, s. 87.

⁶⁸⁸ Şişov, *a.g.e.*, s. 195.

⁶⁸⁹ Şirvan Hanlığının Rus İmparatorluğu himayesine giriş sözleşmesinin Rusça metni için bkz. *Pod Styagom Rossii: Sbornik Arhivnih Dokumentov*, Moskva 1992, s. 294-297.

Madde II: *Yüce Rus İmparatoru, Şirvan Hanı'nın kendi ve torunları adına, Rusların himayesine girmek üzere verdiği sözler, ettiği sadakat ve samimiyet dolu yeminler karşılığında kendisine büyük güven duymaktadır. Bunun karşılığında bizler daima Mustafa Han ve yakınlarını, Rus İmparatorluğu'nun diğer halkından ayırt etmeyeceğiz, onları koruyup kollayacağız.*

Madde III: *Şirvan Hanı Mustafa, ettiğiniz içten yeminler vesilesiyle Rus İmparatoru'nu kabul ettiğinizi göstermiş oldunuz. Bu nedenle Rus İmparatorluğu olarak daima hanlığınızı koruyacağız, sizden sonra tahta çıkacak olan oğul, torun veya kardeşlerinizin çocukları han olabilecekler. Ancak tahta çıkmadan evvel Gürcistan'daki o zaman başkumandan olan şahsın bu veliahdi gerekli şartlar ve evrakların imzalaması karşılığında onaylaması gerekecektir. Ayrıca Rus İmparatoru adına resmi yemin töreni düzenlenecek ve han tahtına öyle çıkacaktır. Bu resmî törenin şekli, Mustafa Han'ın Knez Tsitsianov'a yapacağı yemin töreninin aynısı olacaktır.*

Madde IV: *Ben Şirvan Hanı Mustafa, Rus İmparatoru'nun himayesine girerek bu devleti tek güç sahibi olarak kabul ettiğimi, kendim ve torunlarımın da daima sadık kalacağımıza dair söz veriyorum. Ayrıca, ettiğim yeminleri ispat etmek adına, bundan böyle Gürcistan başkumandanının haberi ve izni olmaksızın, hiçbir devlet ile ortaklık ve antlaşma yapmayacağım. Başka devletlerden gelen elçiler veya gelen mektuplar, içeriğinin önemine göre Gürcistan başkumandanına veya yanımda bulunacak Rus görevlisine gösterilecek, onların onayı alınmadan harekete geçilmeyecektir. Bununla beraber, Rusların düşmanları olan, Aras'ın öte tarafındaki hiçbir hanla ve tabi Baba Han'la (Feth Ali Şah) hiçbir iletişime girmeyip ne kendisini ne de adamlarını kabul etmeyeceğim. Getirilen mektupları da açmadan Areşskiy Kalesi'ndeki Rus askeri kumandanına göndereceğim. Tam tersini yaptığım zaman cezamı çekmeye razıyım.*

Madde V: *Yüce Rus İmparatoru Şirvan Hanı'nı ve yakınlarını himayesini alarak, adı üzerine yemin eder ki:*

- 1)** *Şirvan Hanlığının halkını kendi Rus İmparatorluğu halkımız olarak göreceğiz.*
- 2)** *Mustafa Han'ın kendisini ve veliahtlarını han olarak daima kabul edeceğiz.*
- 3)** *Mahkeme, iç işleri, hukuki ve mali konuları tamamen hanın idaresine bırakıyoruz.*

4) Salyan bölgesini aynı vaziyette bırakıyoruz, yaptığımız anlaşmaya göre, onlar gerekli durumda Şirvan Hanlığına askeri yardımda bulunacaklardır.

Madde VI: Ben, Şirvan hanı Mustafa, kendi samimiyetimi ve iyi niyetimi göstermek için, söz veriyorum:

1) Karabağ Han'ı İbrahim'e, elime geçirdiğim tüm Karabağ ailelerini geri teslim edeceğim (Şirvan Hanlığından evvel o tarafa göç eden aileler değil).

2) Karabağ Hanı İbrahim'e eğer daha evvel ona ait olduğunu ispat ettiği takdirde Cavad adlı bölgeyi teslim edeceğim.

3) Astrahan'dan Gürcistan'a, Şirvan Hanlığından gelip geçen kervanları yağmacılardan koruyacağım. Ayrıca onların güvenliği için asker ve silah sağlayacağım.

4) Eğer Rus devleti Kura Nehri'nin civarında herhangi bir kale yapar ise, Cavad'daki gibi, (zaten bu bölge bu güne kadar bana aitti) oradaki iş gücünü yüksek olmayan fiyatlarla onlara temin edeceğim.

Madde VII: Rus İmparatoru kendi iyi ve bağışlayıcı yüzünü göstermek için, Şirvan Hanı Mustafa'ya, Rus İmparatorluğu'nun bir sancığını hediye olarak verecektir. Bu sancak daima hanın yanında olacak, savaşa çıkılıyor olması durumunda bile han yalnızca bu sancığı götürecektir. Bu onun güç ve itibarını gösterecektir.

Madde VIII: Ben, Şirvan Hanı Mustafa, Rus İmparatoru kendi hanlığımın gelirlerini idare etmem için bana izin verdiği için, ben her sene Tiflis hazinesine 8.000 bin çervonet yatıracağım. Bu miktarı senede iki kez, 1 Şubat (Zilkade) ve 1 Eylül'de (Cemaziyyülevvel), yarım yarım ödeyeceğim. Bu antlaşmanın imzalanması ile ilk yarısını, yani 4.000 çervoneti hemen yatıracağım. Asya âdetine göre de yeminimle beraber, karşı tarafa bir emanet (rehin) göndereceğim. Benim çocuğum yok, kardeşlerimin iki çocuğundan biri kör diğeri ise hasta. Bu nedenle emanet olarak Ahmet Ağa, Agagiş-Bek, Muhan-Bek ve İsmail-Bekleri gönderiyorum. Üç ay sonra onların çocukları, Şih Ali-Bek, Ömer Sultan ve Mustafa-Bek onların yerine gidecekler.

Madde IX: Biz yüce Rus imparatorluğu Tiflis'te kalacak dört beyin çocuklarının günlük ihtiyaçları için 10 Rus gümüş ruble ayıracaktır.

Madde X: *Bu antlaşmanın devlet mührü ile basılmış halde ve en az 6 ay içerisinde teslim olunması gerekmektedir.*

Bu belgenin geçerliliğinin sağlanması için, iki taraf imza ve mühürleri basmışlardır. Bu tören Şirvan bölgesindeki Çartma dağında 25 Aralık 1805 (Müslüman takvimine göre 1220) gerçekleşmiştir.

General P. Tsitsianov

3.4. General P. D. Tsitisinov'un Son Eylemleri ve Öldürülmesi

Pavel D. Tsitisinov'un tutkulu Kafkasya mesaisi, yine tutkulu bir şekilde son buldu. Görev yaptığı üç buçuk yıl boyunca elindeki sınırlı imkânlarla rağmen, Rus İmparatorluğu hesabına birçok kazanım sağlayan Tsitsianov, bunu gerçekleştirirken kendisi ve emrindeki askerler adına çok zor anlara da tanıklık etti. 20 Ocak 1806 günü (j.t.g. 8 Ocak) Bakü Kalesi'ni teslim almaya gittiği sırada saldırıya uğrayarak öldürülmesi de kuşanmış olduğu ateşten gömleğin bir bedeliydi. Gerek saldırgan siyaset tarzı, gerekse bölgede mukim bulunan Müslüman halka karşı takınmış olduğu tahkir edici üslup, onu usta bir diplomat olmaktan ziyade, tutkulu bir komutan sınıfına sokuyordu. Oysa Güney Kafkasya'da idarecilik yapmak için bundan çok daha fazlasına ihtiyacı vardı. Her şeye rağmen görev yaptığı süre zarfında, Güney Kafkasya gibi karmaşık çıkar ilişkilerinin ve kadim geleneklerin belirleyici olduğu bir coğrafyada, Rus otoritesini temin edebilmek adına kararlı adımlar attı. Atkin, Tsitsianov'un Rus İmparatorluğu adına üç buçuk sene zarfında ortaya koyduğu kazanımları şöyle sıralamaktadır:

- 1) Rusya'nın Gürcistan'daki iktidarını örgütledi,
- 2) Dağlı topluluklarla mücadele etti,
- 3) Batı Gürcistan prensliklerini Rusya hâkimiyetine almak için çaba sarf etti,
- 4) Karabağ, Şeki, Şirvan ve Bakü'nün Rus tabiiyetine geçmesi için anlaşmalar tertip etti,

5) Gence’de başarılı, Revan’da başarısızlıkla sonuçlanan iki işgal girişiminde bulundu⁶⁹⁰.

3.4.1. 1805 Yılı Muharebeleri

Revan’da Tsitsianov’a karşı nispeten önemli bir başarı elde eden Feth Ali Şah ve Kaçar ordusunun özgüveni yerine gelmişti. Zira taraflı bir bakış açısına sahip olsalar da İran kroniklerinden anlaşılan, artık rüzgârın Kaçar Hanedanı lehine esmeye başladığı yönündedir. Diğer taraftan Tsitsianov’un Revan önlerinde yaşadığı geri çekilişin ardından, bir strateji değişikliğine giderek, savaş yerine diplomasi kanalını devreye sokması, Aras’ın kuzeyindeki durumun kısmen de olsa tekrar Rusların lehine dönmesini sağladı. Karabağ, Şeki ve Şirvan hanlıklarının Ruslarla imzalamış oldukları katılım sözleşmelerinin oldukça ağır hükümler içerdiği ve hanların bu ahitnamelerin altına belki de Tsitsianov’un amansız tehditleri neticesinde imza atmak zorunda kalmış olabilecekleri ihtimali bir önceki bölümde tartışıldı. Ancak 1805 ve 1806 yılı itibariyle yaşanan gelişmeler, bu antlaşmaların aslında birer pamuk ipliğine bağlı olduğunu ispatlıyordu. Tsitsianov’un Kafkasya planının son ve belki de en önemli halkası olan Bakü Hanlığındaki işgal girişimi, 1804-1813 Rus-Kaçar Savaşı’nda Tsitsianov’un öldürülmesiyle kapanacak olan ikinci perdenin açılması anlamına geliyordu.

1805 yılı itibariyle Rusya ve Kaçar devletleri arasında vuku bulan çatışma iklimi, aslında Tsitsianov’un hanlıkları Rusya sınırlarına katması ardından, İran tarafından gelen bir refleks olarak algılanabilir. Feth Ali Şah, Rusların Gürcistan ve diğer hanlıkları kendilerine bağlamaları ardından, İran halkı nazarındaki Şahlık otoritesinin zarar gördüğüne inanıyordu. Bu nedenle eski geleneksel politikalarına yeniden dönüş yaptı. Bu noktada Dubrovin, savaşı doğuran nedenleri yine Kaçar-Bagratiyon ittifakına bağlama eğilimine girmektedir. Belirttiğine göre; Feth Ali Şah, daha 1804 yılından itibaren, Prens Aleksander’in telkinleriyle Gürcistan knezlerine, Dağıstan, Kabardey, Tagaur, Çeçen ve diğer Dağıstan halklarına mektuplar yazarak, onları Ruslara karşı bir ittifak kurmaya davet ediyordu⁶⁹¹. Bu mektupların amacı, hanlıkların ve Dağlı toplulukların Ruslara başkaldırmasını sağlamak ve böylece Rus askerlerini bu bölgelere yönlendirmektir. Bu sayede Feth Ali Şah Aras’ı geçerek,

⁶⁹⁰ Atkin, *a.g.e.*, s. 72. Tsitsianov’un Kafkasya kariyeri hakkında ayrıca bkz. Dubrovin, *İstoriya Voyni*, Tom. IV, s. 491-528; Belyavskiy, *a.g.e.*, s. 234; Potto, *a.g.e.*, s. 167-182; Alexander Mikaberidze, *The Russian Officer Corps of the Revolutionary and Napoleonic Wars 1795-1815*, Savas Beatie, New York 2005, s. 406-407.

⁶⁹¹ “Firman Feth-Ali-Şaha k Kabardinskim, Çeçenskim i Osetinskim; bekam, uzdenyam, starşinam i narodu, ot djemadi-alsani 1219 (1804) goda.”, *AKAK*, Tom. II, Tiflis 1868, s. 820-822.

geride kalan Rus kuvvetleriyle savaşp onları Gürcistan'dan ve diğer bölgelerden uzaklaştırabilecekti⁶⁹².

Feth Ali Şah'ın bölge halkını kendi tarafına çekmek ve Ruslara karşı örgütlemek gibi doğal bir davranış içine girmesini, Kafkasya toplumunu birbirine düşürmek olarak algılayan ve mevcut durumu bu şekilde servis etme eğiliminde olan Rus kaynaklarına bu noktada dikkatle yaklaşmak gerekiyor. Söylenene göre Feth Ali Şah, Dağlı halkları yumuşatmak ve kendi tarafına çekmek için işe öncelikle Osetyalı 10 mahkûmu azat ederek ve onlara 100'er gümüş ruble hediye ederek başladı. Hemen akabinde de Dağıstan'ın saygın şahsiyetlerine biraz evvel belirtilen tarzda ve bunların bir türevi olan mektuplar gönderilmek suretiyle, onların Ruslarla yaptıkları mücadelelerin destekleneceği mesajı verildi. Bu mektupların birçoğunun Tsitsianov'un eline geçmiş olması da ayrıca tartışılması gereken bir durumdur⁶⁹³. Bu mektuplarda Feth Ali Şah, Revan'da Rusları ağır bir yenilgiye uğrattığından övgüyle bahsederek, onları kısa süre içerisinde oradan çıkaracağını belirtiyordu. Feth Ali Şah, ayrıca, soğukların gelmesi ile çekilmek zorunda kaldığını, Nevruz'dan sonra dönüp yarım bıraktığı işi bitireceğini dile getiriyordu. Ruslara karşı cesaretle başkaldıranlara ise büyük mükâfatların verileceğini de yine mektuplarda sık sık vurgulanmaktaydı⁶⁹⁴.

Rus kaynaklarında Kaçarların özellikle kaçak Gürcü knezler vasıtasıyla Güney Kafkasya halkını manipüle etme çabası içine girdikleri vurgulanırken, diğer yandan da Ermeniler üzerindeki etkileri ve onları kışkırtıcı tutumları göz ardı edilmek istenmektedir. Potto'nun bu durumu gözler önüne seren bir kaydı bulunmaktadır. Belirttiğine göre: Karabağ Hanı'nın Kaçar tarafına geçmeye yeltendiği bir esnada Tsitsianov, İmparator'a verdiği sözü yerine getirmek için Karabağ halkını kendi tarafına çekmeyi denedi. Müslümanları döneklik yapmakla itham eden⁶⁹⁵ ve Karabağ Ermenilerine hitap eden bir bildiri yayınladı. Bildiri aynen şöyleydi:

“Sizler Karabağ Ermenilerisiniz, bu zamana değin cesaretinizle nam yaptınız, şimdi ise ticaretten başka hiçbir uğraşı olmayan diğer Ermeniler gibi efemine bir şekilde davranıyorsunuz. Kendinize gelin! Eski

⁶⁹² Dubrovin, *İstoriya Voyni*, Tom. IV, s. 432-433.

⁶⁹³ Tsitsianov, Feth Ali Şah'ın Gürcü knezlerine ve Dağlı toplulukların liderlerine hitaben göndermiş olduğu ve Ruslara karşı direnmelerini talep eden 11 adet fermanı ele geçirerek durumu 29 Ocak 1805 tarihinde Sn. Petersburg'a rapor etmiştir. Bkz. “Vsepoddannişiy raport kn. Tsitsianova, ot 29-vo yanvaryä 1805 goda, № 3”, AKAK, Tom. II, Tiflis 1868, s. 822.

⁶⁹⁴ Dubrovin, *İstoriya Voyni*, Tom. IV, s. 433.

⁶⁹⁵ Tsitsianov, 1 Temmuz 1805 tarihli raporunda Karabağ halkının Feth Ali Şah'ın adamları tarafından ayartılarak Kaçar safına geçtiğini belirtiyor ve Şuşa Kalesi'ndeki Rus garnizonununsan geriye sadece sessizlik kaldığını belirtiyordu. Bkz. “Vsepoddannişiy raport kn. Tsitsianova, ot 1-vo iyulyä 1805 goda, № 25”, AKAK, Tom. II, Tiflis 1868, s. 835.

cesaretinizi hatırlayın. Zafere hazır olun ve hala Karabağ'ın kendisi gibi cesur olduğunuzu ve İran süvarilerine korku saldığınızı gösterin"⁶⁹⁶.

Görüldüğü gibi taraflar arasındaki güç dengesi zaman zaman değişkenlik gösteriyor olsa da, değişmeyen tek şey, iki tarafın da bölge sakinlerini manipüle etmekte bir an için dahi tereddüt etmemiş olmalarıydı. Savaş ihtimali yeniden doruk noktaya çıkar çıkmaz, Karabağ ve Gence dolaylarında Ruslarla olası bir çatışma öngören Abbas Mirza Tebriz'e girdi ve ordusunu seferber etmeye koyuldu. Sultaniye'de bulunan Feth Ali Şah da Aras Nehri'nin iki yakasını birbirine bağlayan Hüdaferin Köprüsü'ne doğru bir başka ordu göndermişti⁶⁹⁷. Bu arada Kafkasya'daki Rus ordusunun durumu da pek iç açıcı değildi (bkz. Tablo 2). Tsitsianov, bu konuda İmparatorluk Muhafız Alayı Başkumandanı Aleksander Arakçeyev'e ve Kafkasya Topçu Alayları Baş Müfettişi Mihail Kaptseviç'e birçok defa yazmasına rağmen eksikler giderilmemişti⁶⁹⁸.

MAYIS 1805 İTİBARIYLA GÜRCİSTAN'DA KONUŞLU RUS ASKERİ VARLIĞI													
ALAYLAR	Tabur Sayısı	LİSTEDE GÖRÜNEN						MEVCUT					
		Kürmay Subay	Kıdemli Subay	Erbas	Bando	Rütbesiz Asker	Geri Hizmet	Kürmay Subay	Kıdemli Subay	Erbas	Bando	Rütbesiz Asker	Geri Hizmet
Kafkas Grenader	3 Tabur	9	47	114	53	807	110	6	22	77	50	548	87
Belev Musketer	3 Tabur	7	49	115	56	1.242	106	5	44	103	56	1.002	74
Kabarda Musketer	3 Tabur	7	52	120	54	1.090	130	6	40	93	45	799	104
Tiflis Musketer	3 Tabur	7	45	90	22	1.022	90	7	35	79	21	774	81
Svastopol Musketer	3 Tabur	7	50	111	45	1.095	110	5	44	90	44	910	104
Saratov Musketer	3 Tabur	7	42	104	46	885	105	4	27	88	43	602	84
9. Egerskiy	3 Tabur	5	41	101	26	964	176	3	32	95	29	813	169
15. Egerskiy	3 Tabur	4	39	104	30	612	108	3	29	86	29	406	99
17. Egerskiy	3 Tabur	7	40	94	29	991	128	3	13	44	9	201	81
TOPLAM	27 Tabur	60	405	953	364	8.678	1.063	42	286	755	326	6.055	883
Narva Süvari Alayı	5. Filo	5	35	70	16	557	66	4	25	57	15	485	59

DON KAZAK ALAYLARI	LİSTEDE GÖRÜNEN						MEVCUT					
	Kürmay Subay	Kıdemli Subay	Astsubay (Uryadnik)	Katip	Kazak	Geri Hizmet	Kürmay Subay	Kıdemli Subay	Astsubay (Uryadnik)	Katip	Kazak	Geri Hizmet
1. Sidorov Alayı	1	9	15	1	630	-	1	6	8	1	217	-
2. Rebrikov Alayı	1	9	11	1	534	-	1	7	4	1	290	-
1. Yejev Kitası	1	12	13	1	527	-	1	3	-	1	36	-
2. Ageyev Kitası	1	10	10	1	533	-	1	5	2	1	154	-
Yesaul Kandreşev	-	6	6	1	369	-	-	4	2	1	48	-
Kafkas Hattı	-	6	7	-	144	-	-	4	3	-	95	-
TOPLAM	4	52	62	5	2.637	-	4	29	19	5	840	-

Kaynak: N. F. Dubrovin, *İstoriya Voyni i Vladivestva Russkikh na Kavkaz*, Tom. IV, Sankt-Peterburg 1886, s. 437.

Tablo 2 Gürcistan'da Konuşlu Rus Askeri Varlığı

⁶⁹⁶ Potto, a.g.e., s. 202; Belyavskiy, a.g.e., s. 200.

⁶⁹⁷ Belyavskiy, a.g.e., s. 197; Farrokh, a.g.e., s. 190.

⁶⁹⁸ Dubrovin, *İstoriya Voyni*, Tom. IV, s. 439.

Kaçar ordusunun Aras'ı geçmesi ve Rus sınırına yaklaşması ardından Tsitsianov, yeni bir Rus-İran çatışmasının kapıda olduğunu anlamıştı. Ancak İmparator'un kendisine İran ordusu ile çatışma ortamı yaratmaksızın meseleleri halletmesi yönündeki emirleri elini kolunu bağlıyordu. Tsitsianov ise bu meselenin sulh yolu ile hallolmasının imkân dâhilinde olmadığını bilincindeydi. Kaçar ordusunu caydırmak için elinde yeterince asker ve teçhizat bulunmayan Tsitsianov ne onları püskürtmeye ne de sınırları muhafaza etmeye yetecek bir güce sahip olmadığını anlamıştı⁶⁹⁹.

Tsitsianov'un asıl kaygısı Şuşa Kalesi'nin Kaçar ordusu tarafından zapt edilmesiydi. Zira 17 Haziran 1805 günü Adam Çartoriyskiy'ye yazdığı raporda Kaçar ordusunun Karabağ'ı ele geçirmesi durumunda Elizavetpol (Gence) ve Dağıstan yolunun İran Şahı'na açılacağını ve bölgedeki Rus nüfuzunun ciddi biçimde sarsılacağını belirtmekteydi⁷⁰⁰. Abbas Mirza'nın hareketlerinden ise ilk hedef olarak Karabağ Hanlığının belirlendiği açık bir şekilde anlaşılıyordu. Tsitsianov bu nedenle Şuşa'ya doğru ilerlemeyi ve ana karargâhını Penahabad Kalesi (Şuşa Kalesi) yakınlarında kurmayı planladı⁷⁰¹. Karabağ Hanı İbrahim'in Rus himayesine girmesi, Feth Ali Şah ve Prens Aleksander'in hiddetini bu bölge üzerine çekmişti. Prens Aleksander, İbrahim Han'dan Rus askerlerini derhal kaleden kovmasını istemişti. Ancak bu görüldüğü kadar kolay değildi. Tsitsianov, durumu kontrol altında tutmak ve kaleyi iç ve dış düşmanlarından korumak için, General Lisaneviç'i Şuşa'ya gönderdi. Bu bölgenin güvence altına alınması amacıyla ilk etapta Şuşa Kalesi'ne 17. Egerskiy Alayı'na bağlı 6 bölük asker ve 3 adet top gönderilmesi öngörülmüştü⁷⁰². Lisaneviç'in başlıca vazifesi ise İbrahim Han'ın hareketlerini kontrol etmek ve onun diğer hanlıklarla ilişkilerini ve yazışmalarını kontrol altında tutmaktı. Tsitsianov, Binbaşı Lisaneviç'e yazmış olduğu 19 Haziran 1805 tarihli emirde, Kaçar ordusunun Aras'ı geçmesine mutlak surette engel olmasını, eğer bu mümkün olmazsa elinden gelenin en iyisini yapmak suretiyle Şuşa Kalesi'ni Kaçar ordusuna karşı müdafaa etmesini istiyordu. Tsitsianov ayrıca, Revan Hanı gibi Karabağ Hanı'nın da kendilerine ihanet etmesinden

⁶⁹⁹ Dubrovin, *İstoriya Voyni*, Tom. IV, s. 440.

⁷⁰⁰ Belyavskiy, *a.g.e.*, s. 198.

⁷⁰¹ Farrokh'a göre Tsitsianov'un bu şekilde hareket etmesinin asıl amacının Rus yanlısı Cevanşirleri Karabağ Hanlığının başında tutmaktı. Zira Karabağ Hanı İbrahim Halil Cevanşir kendi rızası ile Rus himayesini kabul etmişti. Bkz. Farrokh, *a.g.e.*, s. 190.

⁷⁰² Dubrovin, *İstoriya Voyni*, Tom. IV, s. 441-442; Belyavskiy, *a.g.e.*, s. 197; Şişov, *a.g.e.*, s. 186.

şüphelendiğini, antlaşmadan sonra (Kürekçay) hiçbir yükümlüğünü yerine getirmediğini ve emanet (rehin) göndermediğini belirtiyordu⁷⁰³.

Tsitsianov'un Lisaneviç'e güveni tamdı. Zira bu cesur subay, Karabağ Hanı ile müzakereleri başarıyla yürütmüş, iki yılda onların konuştuğu dili öğrenerek Han üzerinde hatırı sayılır bir etkiye sahip olmuştu. Tsitsianov bir raporunda Karabağ Hanı'nın Lisaneviç'in müdahalesiyle üç kez Feth Ali Şah'ın elçisini geri çevirdiğini ve onun tehditlerine boyun eğmediğini belirtmekteydi⁷⁰⁴.

Görüldüğü gibi kıt imkânlarla sahip Tsitsianov'un stratejisi savunma üzerine kuruluydu. İlk etapta düşman durdurulacak ve kayıp verdirilmek suretiyle geri püskürtülecekti. Bu amaçla Şuşa tarafına gönderilen General Lisaneviç'e Karabağ yolu üzerinde bir başka vazife daha yüklendi. 17. Egerskiy Alayı Kumandanı General Lisaneviç, Kaçar ordusunun Aras Nehri'ni aşmasına mâni olmak üzere Hüdaferin Köprüsü mevkiine gidecek ve düşmanı burada karşılayacaktı⁷⁰⁵. Diğer yandan İran kaynaklarından Hidayet, Tsitsianov'un Karabağ ümerasından Muhammed Hasan Han'ı 300 kişilik bir kuvveti de Hüdaferin köprüsüne sevk ettiğini belirtmektedir⁷⁰⁶.

Kaçar kuvvetleri ise hiç vakit kaybetmeksizin Karabağ tarafına doğru harekete geçmişti. Abbas Mirza, burada ordusunun bir kısmını Pir Kulu Han komutasında Hüdaferin Köprüsü'ne, diğer kısmını da Revan Hanlığı tarafına gönderdi. Revan ablukası ardından İran ordusu ile buzları eriten Muhammed Han askerleri tereddüt etmeksizin kalesine almıştı, ancak 13 Haziran günü Mehdi Han kumandasındaki 3.000 kişilik Kaçar ordusu tarafından hanlıktan men edilip ailesi ile birlikte Feth Ali Şah'a gönderildi⁷⁰⁷.

Tsitsianov, Kaçar ordusunun Hüdaferin Köprüsü'nden geçeceği zaman, Lisaneviç'in onları durduracağını öngörmüştü. Bu şekilde Kaçar kuvvetlerinin Gence'ye gelişini engellemek arzusundaydı⁷⁰⁸. Ancak Pir Kulu Han sayıları 10.000'i bulan kuvvetleri ile Aras'ı aşmış Lisaneviç komutasındaki Rus birliklerini atlatarak bölgeye girdi. Pir Kulu Han'ın hemen arkasından da Abbas Mirza'nın kumandasındaki Kaçar ordusunun ana kütlesi gelmekteydi. 10 Haziran'ı 11 Haziran'a bağlayan gece, Lisaneviç, Kaçar ordularının geldiği

⁷⁰³ "Predpisanie kn. Tsitsianova maioru Lisaneviçu, ot 19-vo iyunya 1805 goda, № 424", AKAK, Tom. II, Tiflis 1868, s. 832-833.

⁷⁰⁴ "Vsepoddannişiy raport kn. Tsitsianova, ot 22-vo maya 1805 goda, № 19.", AKAK, Tom. II, Tiflis 1868, s. 704.

⁷⁰⁵ Şişov, *a.g.e.*, s. 186; Potto, *a.g.e.*, s. 201.

⁷⁰⁶ Hidayet, *a.g.e.*, s. 7545.

⁷⁰⁷ Dubrovin, *İstoriya Voynu*, Tom. IV, s. 440; Belyavskiy, *a.g.e.*, s. 199; Hidayet, *a.g.e.*, s. 7549; Şişov, *a.g.e.*, s. 187.

⁷⁰⁸ Farrokh, *a.g.e.*, s. 190.

haberini alarak onların yolunu kesti. Sayıca az düşmanı karşılarında gören Kaçar ordusu onların üzerine doğru gitti. Lisaneviç Cebrail Bahçeleri mevkiinde Kaçar kuvvetlerini püskürtmeyi başarsa da, 12 Haziran günü Pir Kulu Han kuvvetlerinin Aras'ın diğer tarafında kamp kurdukları ve yardım bekledikleri haberini alınca, elindeki birliklerin yetersizliğinden ötürü Şuşa Kalesi'ne çekilmek zorunda kaldı⁷⁰⁹. Lisaneviç Şuşa'ya kadar İsmail-Bek Damgani komutasındaki bir Kaçar müfrezesi tarafından takip edildi⁷¹⁰.

Tsitsianov, Lisaneviç'in Aras'ın diğer tarafına geçmesini kesinlikle yasaklamıştı. Yalnızca çok kritik bir durum olması durumunda buna izin verilmişti. Pir Kulu Han'ın kaleye yaklaştığını duyan Tsitsianov, Lisaneviç'e yardım etmesi için, General Karyagin komutasında Egerskiy Bölüğü'ne bağlı 400 askeri, 2 adet top ile mücehhez bir halde Şuşa'ya gönderdi⁷¹¹. Aslında bu hamle düpedüz intihar anlamına gelmekteydi. Zira Karyagin'in komutasındaki destek kuvvetlerinin Kaçar ordusunu yarıp Şuşa Kalesi'ne yardım etmesi zor bir ihtimaldi. Bu müşkül durum, Rusların Kafkasya savaşlarını kronik halinde betimleyen V. Potto için oldukça iyi bir malzeme olmuştur. Belirttiğine göre; Karabağ Hanlığında Gence ve Şuşa yolu arasında kayalık tepe üzerinde antik dönemden kalma yüksek taş duvarları ve kuleleri olan bir kale yakınlarında, Albay Karyagin'in komutasındaki 400 asker, 20.000 kişilik güçlü İran ordusuna karşı eşit olmayan bir mücadeleye girişmişti. Potto, Dağlılarla ve İranlılarla savaşarak tecrübe kazanmış Karyagin'in komutasında olan bu iki bölüğün sayıca az olmasına rağmen, Kafkasya birliklerinin ruhunu bilen Tsitsianov tarafından büyük bir özgüven içinde bölgeye gönderildiğini belirtmektedir⁷¹².

Diğer yandan Tsitsianov'un kendisi de Gence'nin tehlikeye düşmesi durumunda Tiflis'te kalan askerleri ile bu bölgeye hareket etmeyi planlıyordu. Kabaca bir hesap yapılacak olunursa; Lisaneviç ve Karyagin'in komutasındaki askerlerin toplam sayısı 700 kişiydi. Pambak'ta bulunan General Nesvetayev'in elinde ise yalnızca bir Saratov ve bir Kafkasya bölüğü buluyordu. Tsitsianov'un elinde olan asker sayısı işte bununla sınırlıydı⁷¹³.

21 Haziran'da Kumandan Karyagin 400 kişilik kuvveti ve beraberindeki iki top ile Askaran'a doğru yol aldı. 24 Haziran'da Şahbulak mevkiine ulaşan Karyagin, burada 3.000 bin kişilik bir düşman kuvveti ile mücadele ederek zorlukla da olsa akşam saatlerinde

⁷⁰⁹ Dubrovin, *İstoriya Voyni*, Tom. IV, s. 442-443; Belyavskiy, *a.g.e.*, s. 199; Şişov, *a.g.e.*, s. 187-188.

⁷¹⁰ Hidayet, *a.g.e.*, s. 7545; Farrokh, *a.g.e.*, s. 190.

⁷¹¹ Dubrovin, *İstoriya Voyni*, Tom. IV, s. 442. Hidayet, Karyagin'in yanı sıra Kotlyarevskiy'nin de Şuşa'ya yardım ulaştırmak için 20 top ve 200 araba silahla birlikte yola çıktığını belirtmektedir. Bkz. Hidayet, *a.g.e.*, s. 7546.

⁷¹² Potto, *a.g.e.*, s. 201.

⁷¹³ Dubrovin, *İstoriya Voyni*, Tom. IV, s. 442.

Askaran Irmağı'na ulaştı. Pir Kulu Han ise Karyagin'in 4 verst ötesindeydi. Kaçar ordusu ani bir ilerleyişle Karyagin kuvvetlerine saldırdı. Akşama kadar süren çarpışmada Ruslar yaralı ve ölü olmak üzere birçok kayıp verdiler⁷¹⁴. Bu kadar fazla düşman ile mücadele etmesinin imkânsız olduğunu gören Karyagin, Askaran kıyısında eski bir Müslüman mezarlığı bulunan bir tepe görerek burada savunma yapmayı kararlaştırdı. Höyüğün etrafında hendekler ve arabalar yardımıyla bir savunma hattı meydana getirildi. Ancak Kaçar ordusu saldırmakta tereddüt etmedi. Geceye kadar birbiri ardına saldırılar düzenleyen Kaçar kuvvetleri mezarlıkta tutunmaya çalışan Rus birliğinden 197 kişiyi öldürdüler Bu neredeyse alayın yarısı kadardı⁷¹⁵.

Kaçar ordusunun yaklaştığını duyan Karabağ ve Şeki hanları ise paniğe kapılmışlardı. Ruslardan acil bir şekilde yardım edilmesini isteyen hanlar, Tsitsianov'un kendileriyle yapılan sözleşme gereği rehin olarak ailelerinden bir ferdi göndermedikleri gerekçesiyle tepkiye maruz kaldılar. Rus kaynaklarından Dubrovin, Tsitsianov'un Karabağ ve Şeki hanlarına karşı göstermiş olduğu tepkiyi haklı çıkarmak adına birtakım bahaneler öne sürmektedir. Onun belirttiğine göre Şeki Hanlığında bulunan az sayıdaki Rus askerinin iâşesi Selim Han tarafından doğru düzgün karşılanmamıştı. Hatta Şeki Hanı yaklaşmakta olan Kaçar ordusuna güvenerek Tsitsianov'a karşı soğuk davranmaya dahi başlamıştı⁷¹⁶. Tsitsianov ile Karabağ ve Şeki hanlıkları arasındaki yazışmalar sürerken, İran ordusunun Karabağ'a gelerek tarla ve bağları yakıp yıktığı, Askaran'ı zapt ederek Gence yolunu kapattığı haberleri gelmeye başladı⁷¹⁷. Söylentiye göre; Feth Ali Şah da oğlunun peşinden büyük bir ordu ile bölgeye hareket etmişti. Bu haberler halk arasında büyük bir korkuya ve tedirginliğe neden olmaktaydı. Tsitsianov, durumu kontrol altına almak için Lisaneviç'e bir mektup göndererek, ondan Kaçar kampının bulunduğu Askaran Kalesi'ne gitmesini ve orada General Karyagin'in kuvvetleri ile birleşerek Pir Kulu Han'ı engellemek için elinden geleni yapmasını emretti. Tsitsianov ayrıca, Karabağ Hanı İbrahim'e kalede bulunan 100 kişilik Rus askerlerine yeterince erzak temin etmesini ve kaleden çıkarak düşmana karşı mücadele etmesini emretti. Ancak Han, hiçbir şey yapmadı ve emirlere uymadı⁷¹⁸. Tsitsianov durumun

⁷¹⁴ Dubrovin, *İstoriya Voyni*, Tom. IV, s. 446-447.

⁷¹⁵ Potto, *a.g.e.*, s. 201.

⁷¹⁶ Dubrovin, *İstoriya Voyni*, Tom. IV, s. 444-445.

⁷¹⁷ "Raport 17-vo Egerskavo polka maiora Lisaneviça kn Tsitsianovu, ot 16-vo iyunya 1805 goda, № 13", *AKAK*, Tom. II, Tiflis 1868, s. 828-829.

⁷¹⁸ "Predpisanie kn. Tsitsianova maioru Lisaneviçu, ot 28-vo iyunya 1805 goda, № 450", *AKAK*, Tom. II, Tiflis 1868, s. 834; Dubrovin, *İstoriya Voyni*, Tom. IV, s. 445-446; Belyavskiy, *a.g.e.*, s. 201.

zorluğunu anlayarak, Ermenilere mektuplar gönderip, İranlılara karşı savaşmaları için çağrıda bulundu⁷¹⁹.

Karyagin, Tsitsianov'a mektup yazarak bu durumda Şuşa'da Lisaneviç'le bir araya gelmesinin mümkün olamayacağını ilettili. Karyagin'in kendisi de yaralanmıştı. Lisaneviç'e haber salarak kendi ordusu ile birleşmek için elinden geleni yapmasını istedi. Karyagin ayrıca Karabağ Hanı'ndan da süvarileri yardıma çağırıldı. Lisaneviç, Şuşa'dan ayrılması durumunda, oradaki kontrolü kaybedeceğinden korkuyordu. Kaledeki halk Rus askerleri orada olduğu için paniklemiyor ve İranlıların tarafına geçmeye yeltenmiyordu. Tsitsianov da, Lisaneviç'in kalede kalma fikrini onayladı. Karyagin, az sayıdaki kuvvetleri ile Kaçar ordusuna karşı direnmeye devam ediyordu. Ruslar ellerine geçirdikleri bir mektup vasıtasıyla İran'dan yeni orduların yola çıktığı haberini almışlardı. Karyagin'in zor duruma düşmesi de Kaçar askerlerini cesaretlendirmişti. Karyagin birliklerinden Kaçarlara teslim olan 20 asker belirttiğine göre, Rusların bir avuç askeri kalmıştı. Ancak Karyagin 15.000 kişilik düşman ordusu karşısında yine de direnmeye devam ediyordu. Elinde kalan 150 kişilik birliğin de kısa zamanda Kaçar ordusu tarafından imha edileceğini anlayan Karyagin Şahbulak'a çekilerek buradaki kaleyi almayı ve düşmana karşı sonuna kadar direnmeyi planladı. Şahbulak'ta bulunan Kaçar kuvvetleri top atışlarıyla, belki biraz da şans eseri püskürtüldü ve Karyagin kuvvetleri kale içine girerek burada sığındılar⁷²⁰.

Potto, Şahbulak'da ablukaya alınmış haldeki Karyagin ve bir avuç askeri hakkında yine destansı ifadelerle yer vermektedir:

“Savaş tarihinde çok sayıda kendisinden yüzlerce defa daha büyük düşman önünde onurlu bir şekilde teslim olan birliklerin örnekleri mevcuttur. Ancak Karyagin böyle yapmadı. Karyagin ilk önceleri Karabağ Hanı'nın kendisine yardım göndereceğini umuyordu, ancak kısa zaman sonra yalnız olduğunu fark etti. Sonra Han ve oğlunun Kaçar ordusu saflarına katıldığı haberini aldılar”⁷²¹.

Ancak savaşın bilançosu Ruslar adına ağırdı. 24 Haziran'dan 28 Haziran'a kadar süren çatışmalarda 400 kişilik ordudan 90 kişi öldürülmüş, 54 asker firar etmiş ve 167'si de yaralanmıştı. Karyagin'in kendisi de başından ve sırtından vurulmuş durumdaydı. Abbas Mirza, Karyagin'in peşinden gelerek kaleyi ablukaya almıştı. Kaçar Veliahdı, Rusların mutlaka ya açlıktan öleceklerini ya da kaleden çıkararak Kaçar kuvvetleri tarafından

⁷¹⁹ Potto, *a.g.e.*, s. 202; Belyavskiy, *a.g.e.*, s. 200.

⁷²⁰ Dubrovin, *İstoriya Voyni*, Tom. IV, s. 455-456.

⁷²¹ Potto, *a.g.e.*, s. 201.

ezileceklerini düşünüyordu. Ancak Ruslar zaman zaman kaleden gizlice çıkarak yiyecek bulmaya başladılar. Abbas Mirza bu durumu fark edince abluka daha da sıkı hale getirildi.⁷²²

Tarih-i Ravzatü's-Safâ'da ise bu olay karşı tarafın akış açısı ile şu şekilde resmedilmektedir:

Kaçar ordusunda bazı komutanlar yaralandılar, bazı komutanlar da öldüler ancak Rus ordusunda da durum farklı değildi. Rus komutanları Karyagin ve Kotlyarevskiy sahayı kendileri için dezavantajlı gördükleri için yakın bir yerde bulunan bir mezarlığa yaklaşarak kendilerine bir mevzi oluşturup canlarını kurtarmaya çalıştılar. Kaçar ordusu komutanlarından olan Kazazi ve Farahani Rus ordusunun yanı başındaki bir tepede bulunuyorlardı. Şah'a haber göndererek buldukları yere birkaç arade top gönderilmesini istediler ve Rus ordusunun başına top mermileri yağdırmaya başladılar. Bu savaş 6 gün sürdü. Sonunda Rus ordusu yenildi ve o mezarlık gerçekten Rusların da mezarı oldu. Akşamüstü Karyagin iki yara almıştı ve savaş alanından kaçtı. Gence'ye 3 fersah uzaklıkta Ternot Kalesine sığındı. Pir Kulu Han Şambayati bir gurup askerle onların peşinden gitti. Karyagin Şehzade'den 6 gün süre istemişti. Ancak bir gece vakti Ermenilerin elinde bulunan Çamrak dağına kaçmayı başardı⁷²³.

Abbas Mirza Karyagin'den kalede bulunan iki hanın cenazelerini istemesi iki taraf arasında kısa süreli bir antlaşmaya vesile oldu. Karyagin, Abbas Mirza'nın bu talebine karşılık, Tsitsianov'a bir mektup iletmek istediğini söyledi. Anlaşma sonucu Karyagin'in yardım çağrısı Tsitsianov'a iletildi. Tsitsianov bu mektup ile Feth Ali Şah'ın da oğlu Abbas Mirza'ya katılmak üzere yola çıktığı haberini aldı. Tsitsianov, Şuşa Kalesi'nde düşmanı bekleyen Lisaneviç'e 1 Temmuz 1805 günü, hiddet dolu bir mektup göndererek Karyagin'e yardıma gitmediği için sitemde bulunuyordu⁷²⁴. Şahbulak Kalesi'nde mahsur bulunan Rus kuvvetleri aklıktan ölmek üzere iken bir gece gizlice kaleyi terk ettiler. Abbas Mirza'nın çok geç fark ettiği bu olay sonrasında Karyagin'i takip etmesi ve bu küçük Rus birliğini yok etmesi Kotlyarevskiy'nin yardıma yetişmesi ile son anda engellendi. Böylelikle Karyagin, Murat Kalesi'ne girerek Kaçar tehlikesinden kurtuldu. Rus kaynaklarına göre; Karyagin'in gösterdiği gayret, Pir Kulu Han ve Abbas Mirza kuvvetlerini Askaran'da oyalaması ve Şahbulak'taki cesareti, Güney Kafkasya'daki Rus birliklerini büyük bir felaketten kurtarmıştı⁷²⁵. Ancak bu olayın hemen ardından Abbas Mirza bir dizi saldırı başlattı ve yeni piyade, süvari ve topun gelişyle Rusları yendi ve onları geri çekilmek zorunda bıraktı. Abbas Mirza Rusların püskürtülmesiyle Şuşa'yı ve Penahabad Kalesi'ni almayı başardı.

⁷²² Dubrovin, *İstoriya Voyni*, Tom. IV, s. 451.

⁷²³ Hidayet, *a.g.e.*, s. 7547-7548.

⁷²⁴ Tsitsianov, "senin boş laflarına ihtiyacım yok" diye başladığı mektubunda 300 askeri ve 3 topu ile Şuşa'da öylece bekleyen Lisaneviç'e Karyagin'in kahramanca kendini feda ettiğini dile getiriyordu. Bkz. "Predpisanie kn. Tsitsianova maioru Lisaneviçu, ot 1-vo iyulya 1805 goda, № 472", *AKAK*, Tom. II, Tiflis 1868, s. 836.

⁷²⁵ Dubrovin, *İstoriya Voyni*, Tom. IV, s. 456-457; Şişov, *a.g.e.*, s. 188-190.

İbrahim Han da Ruslarla birlikte kaçmak zorunda kaldı. Abbas Mirza ve süvarisi, İran'ın elinden bir kez daha Karabağ'ı alarak Tsitsianov'un geri çekilen kuvvetlerin takip ettiler ve daha sonra, Gence'ye doğru yola çıktılar⁷²⁶.

Temmuz ayında, Tsitsianov yeterince asker toplayarak Feth Ali Şah'ın 40.000 kişilik ordusuna karşı sefere çıktı. Elinde 10 büyük top, 9. Egerskiy Alayı'ndan 6 bölük asker ve 109 Kazak bulunmaktaydı. Askerlerin sayısı toplamda 2.371 kişiydi⁷²⁷. Asker ve mühimmat sayısında ufak tefek sapmalar bulunmaktadır. Zira Tsitsianov, Kollegiya İnostrannih Del'in önemli simalarından olan Knez Adam Çartoriyskiy'ye 10 Temmuz 1805 tarihinde göndermiş olduğu raporda, emrindeki 1.200 asker ve 9 topa İran Şahı'nın 40.000 kişilik ordusu⁷²⁸ ile mücadele etmek üzere Karabağ'a gideceğini ve geçen yıl Revan önlerinde olduğu gibi yine onunla teslim olmaksızın bir mücadeleye girişeceğini sitemkâr bir dille iletliyordu⁷²⁹.

Tsitsianov'un düşmana karşı yaklaşması, Feth Ali Şah'ın paniklemesine neden olmuş ve ordusu ile Aras'ın diğer tarafına geçmişti. 24 Temmuz'da Aras'a yaklaşan Tsitsianov, Feth Ali Şah'ın Mişkin'e gittiğini duymuştu. Karyagin ise o an Gence tarafına doğru gidiyordu. Abbas Mirza ise zaman kaybetmeden Gence'yi 25.000 askerle ablukaya alıp, susuz bırakarak kaleyi işgal etmeye çalıştı. 27 Temmuz'da Zagama Nehri'nde Karyagin ve Abbas Mirza kuvvetleri arasında bir çatışma meydana geldi. Karyagin'in düşmanı püskürttüğü bu çatışmada Gürcü Prensi Taymuraz da yaralanmıştı. Karyagin 30 Temmuz'da, Tsitsianov ise 3 Ağustos'ta Gence'ye vardılar. Kaçar ordusu bu sırada çekilmişti. Prens Aleksander Revan'da kendi başına bırakılmıştı. Ancak sonradan tekrar Feth Ali Şah ile anlaşarak İran'a kaçtı ve yine Gürcülerin lideri olmaya devam etti. 1805 muharebeleri böylece sona erdi⁷³⁰.

3.4.2. İrinarh İvanoviç Zavalışin ve Hazar Filosu'nun Faaliyetleri

Tsitsianov'u Kafkasya cephesinde zorlayan en önemli handikap, hiç şüphesiz emrindeki askeri personelin yetersizliğiydi. Zaman zaman bu çalışmada da değinilen asker sayılarına bakıldığında, Rusların kendisinden 15-20 kat daha büyük Kaçar ordularına karşı kalıcı bir başarı elde etmeleri neredeyse imkânsız gibi görünmektedir. Rusların teknik ve taktik açıdan

⁷²⁶ Farrokh, *a.g.e.*, s. 191.

⁷²⁷ Dubrovin, *İstoriya Voyni*, Tom. IV, s. 457-458.

⁷²⁸ Belyavskiy, İran ordusunun mevcudunu 50.000 kişi olarak vermektedir. Bkz. Belyavskiy, *a.g.e.*, s. 197-198.

⁷²⁹ "Otnoşenie kn. Tsitsianova k kn. Çartoriyskomu, ot 10-vo iyulya 1805 goda, № 485", AKAK, Tom. II, Tiflis 1868, s. 1029-1030.

⁷³⁰ Dubrovin, *İstoriya Voyni*, Tom. IV, s. 460-465.

kıyaslanmayacak kadar üstün olmalarının ya da Kaçar kuvvetlerine çok sayıda kayıp verdirmelerinin pratikte bir faydası yoktu. Bu şekilde aşiretlerden beslenen Kaçar askeri potansiyelini eritmeleri hemen hemen olanaksızdı. Üstelik artık saldıran değil, savunan taraf olmanın vermiş olduğu dezavantajla da yüz yüze kalmışlardı. Tsitsianov'un bu durumu tersine çevirmek için Kaçar ordusunun topyekûn Rus mevzilerine saldırmasını önleyecek bir strateji geliştirmesi gerekiyordu. Öyle de oldu. Karabağ ve Gence dolaylarında kalabalık İran ordusunu durdurmakta zorluk çeken Tsitsianov, Tümgeneral Zavalışin⁷³¹ komutasında 1.345 askeriyle⁷³² Astrahan Limanı'ndan Hazar Denizi'ne yelken açmak üzere emirlerini bekleyen Rus filosuna, Gilan eyaletine bağlı Reşt ve Enzeli limanlarının işgal edilmesi talimatını verdi⁷³³. Tümgeneral Zavalışin, Kafkasya'da ün yapmış bir kumandan değildi, ancak daha önce Suvarov'un kadrosunda oldukça başarılı bir kariyer edinmişti⁷³⁴. Tsitsianov, Astrahan'da bulunan Zavalışin'e 28 Haziran 1805 günü yazmış olduğu emirnamede, kendisinin ve kumandanlarının Abbas Mirza ve Feth Ali Şah ile Aras kıyılarında amansız bir mücadele içinde olduğunu belirtiyor, Zavalışin'den Rus donanmasının acilen Reşt sahillerine çıkarmasını istiyordu. Reşt'in alınması ile Rus ordusu Tahran'a kadar ilerleyebilme olanağına sahip olacaktı⁷³⁵. Tüm General Zavalışin'in yardımcısı olarak da Yarbay Aseyev belirlenmişti⁷³⁶. Savaşlardaki cesareti ve yeteneğiyle dikkat çeken Aseyev'in bu göreve gönderilmesini ise Tsitsianov'un bizzat kendisi istemişti⁷³⁷. Zira Zavalışin'in Gilan misyonu için gerekli deneyime ve askeri tecrübeye sahip olup olmadığı hususunda çekinceleri vardı⁷³⁸.

Esas itibariyle Tsitsianov'un deniz yoluyla Kaçarlara açtığı bu ikinci cephenin nihai getirisi Bakü'nün ele geçirilmesi olacaktı. Hemen hemen tüm Rus kaynakları bu konuda büyük bir uyum içindedir. Zira Rusların planına göre önce Peripazar ve Reşt şehirleri ele geçirilecek, daha sonra buradan Bakü'ye ilerlenecekti. Bakü ve Reşt gibi liman şehirlerinin ele geçirilmesinin pratikte iki önemli getirisi öngörülmekteydi. Öncelikle Reşt'in

⁷³¹ İrinarh İvanoviç Zavaşilşin, Astrahan Garnizon Alayı Şefi, Kafkasya'daki bütün garnizon alayları müfettişi ve aynı zamanda da Astrahan Kazak Alayı ve Hazar Filosu genel sorumlusu payelerini taşımaktaydı. Bkz. Potto, *a.g.e.*, s. 210.

⁷³² 35 kurmay ve kıdemli subay, 86 erbaş, 23 bandocu, 1.046 rütbesiz asker, 115 geri hizmetli, 40 topçu olmak üzere. Bkz. Dubrovin, *İstoriya Voyni*, Tom. IV, s. 466.

⁷³³ Atkin, *a.g.e.*, s. 79; Farrokh, *a.g.e.*, s. 191; Fasai, *a.g.e.*, s. 110; Dubrovin, *İstoriya Voyni*, Tom. IV, s. 466; Belyavskiy, *a.g.e.*, s. 223.

⁷³⁴ Potto, *a.g.e.*, s. 209.

⁷³⁵ "Predpisanie kn. Tsitsianova gen.-m. Zavalışinu, ot 28-vo iyunya 1805 goda, № 449", AKAK, Tom. II, Tiflis 1868, s. 834. Belyavskiy de Zavalışin'in Enzeli Limanı'nı alarak Reşt'e hâkim olması halinde Rusların Kazvin üzerinden Tahran'ı tehdit edebileceklerini belirtmektedir. Bkz. Belyavskiy, *a.g.e.*, s. 223.

⁷³⁶ Dubrovin, *İstoriya Voyni*, Tom. IV, s. 466.

⁷³⁷ "Vsepoddannişiy raport kn. Tsitsianova, ot 7-vo aprelya 1805 goda, № 9", AKAK, Tom. II, Tiflis 1868, s. 798.

⁷³⁸ Potto, *a.g.e.*, s. 210.

alınmasıyla Feth Ali Şah Aras'tan çekilmek zorunda bırakılacaktı. Bakü'nün ise tamamen Rusların himayesi altına alınması gerekiyordu. Çünkü Ruslar burada imparatorluğun en büyük limanını hayata geçirmeyi planlıyorlardı. Bu Rus tüccarlar için büyük bir güvence olacaktı⁷³⁹. Bunun yanında Atkin'in de belirttiği gibi, Reşt ve Enzeli'nin işgal edilmesi, Tsitsianov'un ağır şartlar ve hakaretler içeren barış teklifinin Feth Ali Şah tarafından kabul edilmesi için caydırıcı bir sebep olacaktı⁷⁴⁰.

Ancak donanma harekete geçmekte geç kalmıştı. Zavalışin'in komutasındaki Rus filosu 23 Haziran günü Hazar Denizi'ne yelken açtığı sırada, Kaçar ordusu çoktan Karabağ'a girmişti ve Karyagin Askaran'da ölüm kalım savaşı vermekteydi⁷⁴¹. Bu nedenle Enzeli bölgesine çok geç ulaşan Rus filosu, Tsitsianov'un umduğu gibi, Feth Ali Şah ordusunun dikkatini Aras'tan bu bölgeye çekememiş ve Rusların umudu hayal kırıklığına dönüşmüştü⁷⁴².

Reşt'i işgal etmek üzere bekleyen Zavaşilin, İran kaynakları tarafından küstahça olarak nitelendirilen Tsitsianov'un barış şartlarını Feth Ali Şah'a iletti. Eğer Şah bu şartlara uymazsa, Reşt işgal edilmek suretiyle İran'dan koparılacak ve bir Rus eyaleti haline getirilecekti⁷⁴³. Tsitsianov'un 29 Mart 1805 tarihinde Feth Ali Şah'a Zavalışin aracılığıyla göndermiş olduğu mektup gerçekten çok tahkir ediciydi:

“Şartlarımızın gereği yapıldığı takdirde, İran kıyıları sükûnet ve barış içinde kalacaktır. Siz ise Baba Han (Feth Ali Şah), Aras ve Kura nehirlerini geçmeyip, Tarhan'da sükûnet içinde otursanız, sizi küle çevirmem. Bu kadarını söylemekle yetiniyorum. Ama eğer vadettiğim mutluluğun fazlasını yaşamak istiyorsanız, o zaman Rus himayesine girmek için başvuru yapabilirsiniz. O zaman güneş kadar kuşatıcı olan Yüce İmparatorumuza başvurup himayesine giren diğer hanlıklar gibi, onun yaydığı güneş ışığından siz de faydalanabilirsiniz. Benim İmparatorum öyledir. Onun için gerektiği takdirde Hindistan'a kadar gideceğim. Benim ve İmparatorumun şartları belirttiğim şekildedir. İyi bir dost ve iyi bir komşu olmak isteyen bendenizin bu nasihatini dikkate alınız. Ama yine de karar sizin”⁷⁴⁴.

Tsitsianov'un şartlarına gelince, onlarda en az yazdığı mektup kadar ağırdı. Rusya'nın Kafkasya Başkumandanı İran Şahı'na ateşkes için şu şartları dayatıyordu:

⁷³⁹ Dubrovin, *İstoriya Voyni*, Tom. IV, s. 467.

⁷⁴⁰ Atkin, *a.g.e.*, s. 79.

⁷⁴¹ Belyavskiy, *a.g.e.*, s. 224; Potto, *a.g.e.*, s. 211.

⁷⁴² Dubrovin, *İstoriya Voyni*, Tom. IV, s. 466.

⁷⁴³ Farrokh, *a.g.e.*, s.

⁷⁴⁴ Dubrovin, *İstoriya Voyni*, Tom. IV, s. 467-468; Potto, *a.g.e.*, s. 210; Şişov, *a.g.e.*, s. 198.

- 1) Kaçak Gürcü prensler Aleksander, Taymuraz ve yeğenleri Levan hemen Ruslara teslim edilecek,
- 2) Ağa Muhammed Han'ın seferinden bu yana alınan tüm esirler ve ağır silahlar (toplar) geri iade edilecek,
- 3) İran ordusunun Gürcistan ve çevresinde verdiği zararlara karşılık olarak 1.000.000 ruble savaş tazminatı Ruslara ödenecekti⁷⁴⁵.

F. Kazemzadeh, Tsitsianov'un barış yapmaktan çok ortalığı daha da kızıştırmaya yönelik bu teklifi hakkında oldukça yerinde bir tespitte bulunmaktadır. Belirttiğine göre; I. Aleksander üzerinde büyük bir etkiye sahip bulunan Tsitsianov kendi barış planını İmparatora kabul ettirmişti. Bu plan çerçevesinde Gilan'a bir harekât gerçekleştirilecek, Kazvin'e kadar ilerlenecek ve İran Şahı'na hakaret edilmek suretiyle antlaşma zemini ortadan kaldırılacak ve nihayetinde Kafkasya sınırı Aras'ın öteki yakasına ilerletilerek İran'dan 1.000.000 rublelik bir tazminat talep edilecekti⁷⁴⁶.

Ancak Feth Ali Şah, Rusların Reşt'te bir askeri konsolosluk tesis etmelerine sıcak baksa da Tsitsianov'un barış teklifini reddetti. Bunun üzerine Yarbay Aseyev kumandasındaki Kazan Alayı Enzeli Limanı'na çıkarma yaptı. İran ordusundan karşılık görmeksizin karaya ayak basan Aseyev, üç saatlik bir çatışmadan sonra Peripazar'ı ele geçirdi. Ancak Reşt'e giren bir İran ordusunun Rus birlikleri ile Enzeli ve Peripazar arasına girerek Zavalışin'in denizle olan bağlantısını kestikleri yönünde haberler gelmeye başladı. Zavalışin kendisine verilen görevi yerine getirmek için Aseyev'in tavsiyesi ile sayıları 800'ü bulmayan bir askeri kuvvet ve 3 top ile birlikte 5 Temmuz günü Reşt'e saldırdı. Zavalışin'in yolu 7.000 İran askeri tarafından kapatılmış durumdaydı. Açılan ağır ateş sonucunda özellikle Kazan Alayı büyük zayıat verdi⁷⁴⁷.

Tarih-i Ravzatü's-Safâ'da da Tsitsianov'un Rus ordularının İran Şahı tarafından yok edildiği haberini aldıktan sonra toplar ve silahlarla teçhiz edilmiş 12 gemiyi Hazar Denizi üzerinden Gilan tarafına gönderdiği kaydedilmektedir. Hidayet'in naklettiğine göre Kaçar Şahı bu haberi duyar duymaz “*demek ki Rus komutanı Gilan halkının ne kadar imanlı olduğunu bilmiyor*” demişti. Feth Ali Şah, bu esnada Şah Abbas döneminde Müslüman olan Gürcü asıllı Mirza Yusuf Mustavfi Eşref'i Gilan eyaletin valisi olarak tayin etmişti. Öte

⁷⁴⁵ Dubrovin, *İstoriya Voyni*, Tom. IV, s. 467.

⁷⁴⁶ F. Kazemzadeh, “Iranian Relations with Russia and the Soviet Union, to 1921”, *The Cambridge History of Iran*, Vol. 7, Ed. P. Avery, G. R. G. Hambly, C. Melville, Cambridge University Press, New York 2008, s. 333.

⁷⁴⁷ Potto, *a.g.e.*, s. 211; Şişov, *a.g.e.*, s. 198.

yandan Rus komutanı denizden Enzeli Limanı'na geldiği sırada Münecimbaşu Musa Gilani askerleri ile geri çekilerek siper aldı ve düşmanı beklemeğe başladı. Rus Komutanı (Zavaşilin) ise Gilan'ı ele geçirdiği düşüncesi ile ilerlemeğe başladı. Ancak Rus askerlerinin başına bir anda mermi yağmaya başladı. Ruslar çok sayıda kayıp vererek toplarını dahi ateşlemeğe fırsat bulamadan geri çekilmek zorunda kaldılar. Arkalarında yaklaşık 1.000 ölü ve çok sayıda silah ve top bırakarak komutanları ile birlikte sahile gelerek gemilere doluşup hızlıca sahilden uzaklaştılar. Mirza Musa Münecimbaşu bu yaptığı fedakârlıktan ötürü ödüllendirildi⁷⁴⁸.

Zavaşilin, bu nedenle olumlu bir sonuç elde edemedi Peripazar'a geri dönmek zorunda kaldı⁷⁴⁹. Orda da su ve yiyecekte mahrum kalan askerler, Enzeli'ye geri çekilmişlerdi. Burada 300 asker hastalanmış, açlık ve susuzluk hat safhaya ulaşmıştı⁷⁵⁰. Feth Ali Şah'ın Gilan'a 6.000 asker gönderdiği haberi, Rusların umutlarını tamamen ortadan kaldırmıştı⁷⁵¹. Zavaşilin bu şartlar altında Enzeli'yi terk edip Bakü'ye yöneldi. 12 Ağustos'ta Lenkeran'a, sonra da Bakü'ye indi⁷⁵². Hüseyin Kulu Han'dan şehri teslim etmesini istedi. Han ise zaman kazanmak için cevap vermekte ağır davranıyordu. Hatta kaledeki tüm aile fertlerini ve değerli eşyaları dağlara göndermişti. Kalenin düşmesi ihtimalinde Han da dağlara kaçacaktı. Zavaşilin Han'dan cevap almayınca, kalenin işgaline koyuldu. Rus kumandan, şehri almak için çok uğraştı, ancak 8 Eylül'de yapılan toplantı sonucunda bunun imkânsız olduğu fikri hâsıl olunca Saro Adası'na çekilmeye karar verildi⁷⁵³.

3.4.3. Bakü'nün Kuşatılması ve Tsitsianov'un Ölümü

1805 yılı kampanyaları ne Ruslar ne de Kaçarlar adına önemli bir başarı sağlamamıştı. Ancak iki tarafın kaynakları da bu mücadelelerden karlı çıkan tarafın kendileri olduğu konusunda söylemlerde bulunmaktadırlar. Dubrovin, Feth Ali Şah'ın Ruslardan yediği her darbeden ardından hanların yavaş yavaş Rus himayesine girmeye meylettiklerini dile getiriyor. Dahası belirttiğine göre bölgedeki Ermeniler de büyük kitleler halinde güvenli bölgelere göç ettiriliyorlardı⁷⁵⁴. Şüphesiz bu bölgenin demografik yapısını değiştirmeye

⁷⁴⁸ Hidayet, *a.g.e.*, s. 7550-7551.

⁷⁴⁹ Farrokh, Rus donanmasının Reşt'e ayak basması ile tam bir felaket yaşandığını dile getiriyor. Reştli savaşçılar Zavaşilin'in tayfası karaya ayak basmaz 1.000 kadarını öldürdüler ve geri kalanları da gemilere binip Hazar Denizi'ne kaçmaya zorladılar. Bkz. Farrokh, *a.g.e.*, s. 191.

⁷⁵⁰ Dubrovin, *İstoriya Voyni*, Tom. IV, s. 471-472.

⁷⁵¹ Potto, *a.g.e.*, s. 211.

⁷⁵² Şişov, *a.g.e.*, s. 199.

⁷⁵³ Dubrovin, *İstoriya Voyni*, Tom. IV, s. 472-475.

⁷⁵⁴ Dubrovin, *İstoriya Voyni*, Tom. IV, s. 475-477.

yönelik adımlardı. Tsitsianov birkaç başarısız seferden sonra hedeflerinden geri adım atmaya asla kendisine yediremiyordu. 24 Eylül 1805 günü Tümgeneral Zavalışin'e aynen şunları yazmıştı:

“Bakü'den çekilmeyi düşünmeyin bile. Bu Rus İmparatoruna karşı büyük bir utanç olacaktır. Hasta olmasaydım, kendim gelip Bakü'yü kuşatırdım. Bu arada Bakü Hanı'nın Rus himayesine girmesi için gereken şartların bulunduğu bir yazı gönderiyorum, bu şartlar altında Bakü Hanlığı mutlaka Rus himayesine girmeli”.

Tsitsianov'un Zavalışin'e gönderdiği Bakü Hanlığının Rus himayesine giriş şartnamesi ise aynen şu maddeleri içermekteydi:

Bakü Hanı'nın Rus Himayesine Girmesi İçin Yönetmelik Tasarısı

Kadiri mutlak Tanrı'nın Adıyla!

Ben Hüseyin Kulu Han ve ben Kafkasya'daki Rus garnizon alay ve taburlarının 2. Müfettişi 1. Derece Anna Nişanı'na sahip Tümgeneral Zavalışin, Bizlere Piyade General, Kafkasya Başmüfettişi, Gürcistan ve diğer bölgelerdeki Süvari Alayları Başkumandanı Knez Tsitsianov ve Yüce Rus İmparatoru tarafından verilen yetkiye dayanarak, Hüseyin Kulu Han'ı Rus himayesine davet ediyoruz, aşağıda sıralanan şartlara göre de Rus İmparatoru'nun imzası ile de bu belge onaylanacaktır.

Birinci Madde: *Ben Hüseyin Kulu Han, İran'ın himayesinden vazgeçtiğime ve hayatımın sonuna kadar Rus himayesine girmeyi arzu ettiğime dair Kur'an'ın üzerinde size yemin ederim.*

İkinci Madde: *Rus İmparatoru, Hüseyin Kulu Han'ı her şartta koruyacağına dair söz vermektedir.*

Üçüncü Madde: *Han Rus himayesine girmek için tüm şartları kabul edecek ve yeminini Tümgeneral Zavalışin'in şahitliğinde yapacaktır.*

Dördüncü Madde: *Hüseyin Han, Gürcü ve İran tarafından gelen elçi ve mektupları önemine göre Rus yetkilere ileticek veya Tsitsianov ile Zavalışin'e gönderecektir. Elçilerin kabulü de Rusların onay verilmesi neticesinde gerçekleşecektir.*

Beşinci Madde: *Ruslar buna karşılık olarak Han'ın halkını koruyacak. Bakü'nün yönetimi Ruslar tarafından belirlenecek, ancak hanlık müessesesi aynen devam edecektir. Han her sene vergi ödeyecek ve Ruslar tarafından maaşa bağlanacaktır. Kalede Rus*

askerleri bulunacak, bu askerlerin sayısı Ruslar tarafından belirlenecek ancak hanlık askerleri de gerektiğinde Ruslar için savaşacaklardır.

Altıncı Madde: Hüseyin Kulu Han, Bakü Kalesi'ne asker gönderecek ve burayı güvence altına almayı kabul edecektir.

Yedinci Madde: Hüseyin Kulu Han'a Rus armalı bir sancak hediye edilecek, ayrıca kendisine çeşitli amaçlar için gemiler tahsis edilecektir.

Sekizinci Madde: Emanet olarak Han'ın oğlu Ruslara gönderilecektir.

Dokuzuncu Madde: Hanın emanet olarak gönderdiği oğluna günlük 10 ruble harçlık verilecektir.

Onuncu Madde: Bu anlaşma imzalandıktan sonra 6 ay içerisinde Rusya'ya gönderilecektir⁷⁵⁵.

Böylelikle Tsitsianov, bir hanlığı daha savaşmadan Rus sınırlarına katmayı amaçlıyordu. Zira İmparator kendisinden ele geçirdiği bölgelerde daha da kalıcı hale gelmesini ve güçlenmesini, Feth Ali Şah'ı da barış yoluyla savaşmadan Rusya'ya elçi göndermeye razı etmesini istiyordu. Tsitsianov ise tüm hanlıkların yavaş yavaş Rus himayesine girmesiyle Feth Ali Şah'ın başka çaresi kalmaksızın Ruslara antlaşma zemini arayacağından emindi. Bakü için büyük planları vardı, ama bunun için zamana da ihtiyacı olduğunu biliyordu⁷⁵⁶.

Zavalışın Bakü'yü almadan çekilmek zorunda kalmıştı. Tsitsianov Zavalışın'e tekrar askerleri ile Bakü'ye gidip orayı işgal etmesini emretmişti⁷⁵⁷. Bakü'ye 40 verst mesafede askerlerini yerleştiren Zavalışın, Hüseyin Kulu Han'dan Rus İmparatoru'nun şartlarını kabul etmesini ve Rus himayesine girmesini istedi. Han da bu çağrıya olumlu cevap vererek Rus himayesine girme konusunda istekli olduğunu belirtti. Ama bu iddialar yalnızca kâğıt üzerindeydi. Hanlık içindeki halk, Han'a karşı büyük tepkiler gösteriyordu. Çünkü halktan topladığı 150.000 ruble Derbent Hanı Şeyh Ali Han'a vergi olarak veriliyordu. Bir de İran bölgesine gönderilen tuz ve petrol ihracatı Rusların gelişi ile son bulmuş ve onlar da zor

⁷⁵⁵ "Predlojenie kn. Tsitsianova gen.-m. Zavalışinu, ot 24-vo sentyabrya 1805 goda, № 681", AKAK, Tom. II, Tiflis 1868, s. 737-738.

⁷⁵⁶ Dubrovin, *İstoriya Voyni*, Tom. IV, s. 477.

⁷⁵⁷ "Predlojenie kn. Tsitsianova gen.-m. Zavalışinu, ot 24-vo sentyabrya 1805 goda, № 681", AKAK, Tom. II, Tiflis 1868, s. 737-738.

duruma düşmüşlerdi. Zavalışın ise bu hususları göz önünde bulundurarak, Tsitsianov'un gelişi ile Han'ın şehri teslim edeceğini düşünüyordu. Ancak Tsitsianov'u ve baharın gelişini beklemeden Bakü'ye yöneldi. Zavalışın'ın düşüncesine göre bahar aylarında eriyen karlar neticesinde kabaran nehirler İran ordusunun gelmesine engel olacaktı. 1805 Kasım ayında yağın karlar, İranlıların Bakü'ye yardıma gelmelerini engelleyecekti. Bakü'yü ele geçirdikten sonra, Şirvan Hanı'nı da Rus himayesine alarak, Feth Ali Şah'ı daha kolay bir şekilde yola getirebileceklerdi. Zavalışın'ın yolu Şirvan Hanı'nın topraklarından geçiyordu, bu nedenle onun Rus himayesine alınması şarttı. Ancak bir seneye yakın süren yazışmalar bir sonuç getirmemişti ve Tsitsianov artık Şirvan Hanı'nın zorla Rus himayesine alınması kararı almıştı. Tsitsianov, Karabağ Hanı'ndan 1.000 kişilik bir süvari birliğinin Rus kuvvetlerine katılmasını istemişti. Ancak 25 Aralık'ta Tsitsianov hiç kan akıtmadan büyük bir siyasi hüner ve güç gösterisi ile hanı korkutarak, Şirvan Hanlığının geniş arazisini daha evvel yapılan mukavele şartları geçerli olmak kaydıyla Rusya sınırlarına kattı⁷⁵⁸.

Tsitsianov'a göre Hazar'da hâkim olabilmek için yalnızca Bakü'nün ele geçirilmesi yeterliydi. Şirvan'dan Bakü'ye yol aldığı zaman, Bakü Hanı'na mektup yazarak, ondan Zavalışın'ın evvel gönderdiği şartlar altında Rus himayesine girmesini aksi takdirde de kalenin duvarları altında can vereceğini bildirdi⁷⁵⁹. Zor da olsa Şamahı dağlarını aşan Tsitsianov, 30 Ocak 1806 günü Bakü yakınlarına geldi. Nahar-bulak'a askerlerini konuşlandıran Tsitsianov, Zavalışın'e takviye olarak 300 asker gönderdi. Hüseyin Kulu Han uzun yazışmalardan sonra Rusların şartlarını kabul etmeye razı oldu. Abdul Hüseyin-Bek ile Tsitsianov'a bir mektup gönderdi ve ertesi sabah bizzat kendi eliyle Tsitsianov'a Bakü'nün anahtarını vereceğini söyledi. Ertesi gün Tsitsianov Hüseyin Han ile buluşup şehrin anahtarını aldı, ancak Han'ın işareti ile kafasından vuruldu ve başı kesildi⁷⁶⁰. İbrahim-Bek Tsitsianov'un kafasını Abbas Mirza'ya götürdü ve ondan Han unvanı aldı. Tsitsianov öldürüldükten sonra, kaleden Rus askerlerine ateş açıldı. Tsitsianov'un cesedi kalenin kapılarının yanında gömüldü. Ancak naaşı 1808 yılında Astvatse Zadna Kilisesi'nde adetlere

⁷⁵⁸ "Pismo kn. Tsitsianova k Mustafa-hanu, ot 15-vo avgusta 1805 goda, № 559", AKAK, Tom. II, Tiflis 1868, s. 664-665; Dubrovin, *İstoriya Voyni*, Tom. IV, s. 481.

⁷⁵⁹ "Pismo kn. Tsitsianova k Huseyn-Kuli-hanu, ot 23-vo noyabrya 1805 goda, № 856", AKAK, Tom. II, Tiflis 1868, s. 742.

⁷⁶⁰ P. D. Tsitsianov'un ölümü hakkında bkz. Dubrovin, *İstoriya Voyni*, Tom. IV, s. 489-491; Belyavskiy, *a.g.e.*, s. 232-234; Tuçkov, *a.g.e.*, s. 256-257; Fasai, *a.g.e.*, s. 111-113; Hidayet, *a.g.e.*, s. 7556.

göre toprağa verildi. 6 sene sonra bedeni Tiflis'e getirildi ve Sion Kilisesi'nde gömüldü. Ayrıca mezarına anıt olarak Gürcü ve Rus yazıları ile heykel dikildi⁷⁶¹.

Kaynak: Layla S. Diba, "Making History: A Monumental Battle Painting of the Perso-Russian Wars", *Artibus Asiae*, Vol. 66, № 2, s. 107.

Resim 2. P. Tsitsianov'un Feth Ali Şah tarafından öldürüldüğünü gösteren ilginç bir minyatür

⁷⁶¹ Alexander Mikaberidze, *The Russian Officer Corps of the Revolutionary and Napoleonic Wars 1795-1815*, Savas Beatie, New York 2005, s. 406-407.

IV. BÖLÜM

KURA VE ARAS NEHİRLERİ ARASINDA RUS HÂKİMİYETİNİN TESİSİ

(Hegemonya)

4.1. General İvan Vasilyeviç Gudoviç Dönemi ve Faaliyetleri (1806-1809)

Pavel Tsitsianov'un beklenmedik bir biçimde öldürülmesi, Kafkasya'daki Rus planları açısından büyük bir travma yarattı. Artık Rusya'nın Kafkasya bölgesinde yürütmekte olduğu işgal faaliyetleri ve bunun doğurmuş olduğu 1804-1813 Rus Kaçar Savaşı, yeni bir aşamaya doğru evrilmeye başlayacaktır. Tsitsianov, görev yaptığı 3,5 yıl zarfında Rus otoritesini Gürcistan'dan başlayarak Aras kıyılarına kadar yaymıştı. Ancak bu yayılış, konsolide edilmiş sınırlar ihtiva etmediği gibi, hanlık yöneticileri ile imzalanan bağlılık antlaşmaları da sadece kâğıt üzerinde kalmıştı. Rus General'in ölümü ardından, bilhassa Rus İmparatorluğu'nun dış siyasetinde meydana gelen gelişmeler, Osmanlı Devleti ve Fransa ile yaşanan anlaşmazlıklar ve vuku bulan savaşlar, Rus-Kaçar Savaşı adına bambaşka safhayı beraberinde getirmiştir. Bu dönemde Osmanlı, Fransa ve İngiltere gibi devletler Kaçar Hanedanı ile Rusya arasında devam eden savaşa müdahil olarak bölgenin kaderini direkt olarak etkilediler. Diğer yandan Rusya'nın Kafkasya Başkumandanlığında yaşanan kan değişiklikleri ve uygulanmaya gayret edilen bireysel stratejiler de mevcut durumu etkileyen diğer faktörler olarak göze çarpmaktadır.

Tsitsianov'un öldürülmesi esnasında Kafkasya'da faal halde görevde bulunan üç Rus kumandan bulunmaktaydı. Bunlar Kafkas Hattı'nda bulunan birlikleri kumanda eden Korgeneral Grigory İvanoviç Glazenap ve Güney Kafkasya'da bulunan Tümgeneral Semyön Andreviç Portnyagin ve Pyotr Daniloviç Nesvetayev'di. Bu üç kumandanın da aralarında çok iyi anlaştıkları ve uyum içinde çalıştıkları söylenemezdi⁷⁶². Bu generaller Kafkasya hakkında daha fazla deneyime sahip olmalarına rağmen Tsitsianov (ya da halefi Gudoviç gibi) tek başlarına başarılı ve yetenekli idareciler sayılmazlardı⁷⁶³. Kafkasya'daki mevcut duruma bakıldığında Tsitsianov'un ardından Rusları oldukça zor günlerin beklediği aşıkardı. Onun yokluğunu fırsat bilen II. Solomon İmereti'yi, Prens Aleksander Tiflis'i ele geçirmek üzere harekete geçmiş durumdaydı. Diğer yandan hanlık yöneticileri de birbiri ardına Ruslarla yapmış oldukları antlaşmaları feshederek bağımsız hareket etme yoluna gitmekteydiler⁷⁶⁴. Tsitsianov'un ölümü ve Rus ordusunun yeni yenilgileri ile birlikte İbrahim Han da Karabağ'daki Kaçar otoritesine doğru meyletmeye başlamıştı⁷⁶⁵. Ruslar adına tüm bu olumsuzluklar devam ederken bölgedeki en kıdemli Rus kumandanı durumundaki General Glazenap, imparatorudan emir beklemezsizin tüm inisiyatifi eline aldı⁷⁶⁶. Glazenap ilk olarak Güney Kafkasya birliklerini yeniden organize ederek Tümgeneral Nesvetayev'i Kafkas Hattı'nı korumak üzere kendi yerine Georgiyevsk'te bıraktı. Ardından da Dağıstan halklarının Tiflis'e saldırımları endişesiyle, Tümgeneral Pyotr Fiyodoroviç Nebolsin'i Troitskiy Piyade Alayı ve 6 adet top ile birlikte Tiflis'e gönderdi. Kendisi de Terek ve Kızlyar'dan gelen birliklerle birlikte Kumuk düzlüklerine çekildi. Böylelikle durum az da olsa kontrol altına alınmış haldeydi. İsyanların baş gösterdiği bölgelere Rus askerleri gönderilerek buna yeltenenler caydırılmaya gayret edildi⁷⁶⁷.

Ancak henüz Kafkasya genelindeki asayiş temin edilebilmiş değildi. Osmanlı Devleti ve Rusya arasındaki belirsizlikler ve Tsitsianov'un ölümü, İmereti Kralı II. Solomon'un tekrar bağımsızlık için umutlanmasına neden olmuştu. Ruslarla yazışmayı bırakan Solomon, yolları kesmiş ve Megrelya ile ilişkilerini koparmıştı. Hatta Kutais'e de hücum etmeyi planlıyordu. Prens Aleksander da Solomon'a mektup yazarak onu isyana teşvik etmekteydi. Birçok Gürcü prensi ona itaat etmiş durumdaydı. Bu sırada Kaçarlar de sınıra yakın bölgelerde büyük ordular toplamaya başlamıştı. Rusların bölgedeki durumu günden güne

---

⁷⁶² N. F. Dubrovin, *İstoria Voyni i Vladiçestva Russkih na Kavkaze*, Tom. V, Sankt-Peterburg 1887, s. 3.

⁷⁶³ Atkin, *a.g.e.*, s. 105.

⁷⁶⁴ Belyavskiy, *a.g.e.*, s. 235-236.

⁷⁶⁵ Farrokh, *a.g.e.* s. 191.

⁷⁶⁶ Potto, *a.g.e.*, s. 214.

⁷⁶⁷ Belyavskiy, *a.g.e.*, s. 236.

kötüye gitmeye başladı. Lezgiler, Dağıstanlılar, Osetler ve diğer halklar başkaldırış durumdaydılar. Bu sırada Rusya'nın Avrupa'daki durumu da değişkenlik gösterdiğinden Kafkasya meselesi St. Petersburg nazarında ikinci plana itildi. Feth Ali Şah, bu fırsatı değerlendirmek adına Karabağ ve Şeki (Nuha) hanlıklarını ele geçirmek için planlar yapmaya başladı. Oğlu Abbas Mirza'yı Prens Aleksander ile birlikte Pambak ve Şuragel üzerine gönderdi⁷⁶⁸.

Bu arada Gürcistan'daki Rus otoritesi için de sıra dışı bir tehlike belirmişti. Bagration prensleri aralarında gizli toplantılar tertip ederek mevcut durumda nasıl hareket etmeleri gerektiği konusunda münazara etmekteydiler. Bu hareketliliğe neden olan kişi ise General Nesvetayev tarafından yardıma gönderilen Gusarskiy Alayı'na mensup bir subay olan Roman Bagration'du⁷⁶⁹. Rus ordusunda üst düzey hizmetlerde bulunan meşhur Gürcü Prens Pyotr İvanoviç Bagration'un öz kardeşi olan bu genç subay, daha Tiflis'e adım atar atmaz Tsitsianov'u ve bölgedeki diğer Rus generalleri karalamaya başladı. Bilhassa Tsitsianov'un İmparator'un onayını almaksızın, kendi başına buyruk politikalar uyguladığını Gürcü asilzadeler arasında yüksek sesle dile getirmeye başladı. Durumu haber alan Nesvetayev, hemen önlem alarak Gürcü prensleri sorguya çekti ve onlardan Rus idaresine karşı memnuniyetlerini belirten cevaplar aldı. Ancak Nesvetayev, Rus idaresine karşı gelişen bu rüzgârın nereden kaynaklandığını anlamıştı. Knez Bagration acil bir şekilde bölgeden uzaklaştırılarak Rusya'ya gönderildi. Roman Bagration ise Gürcistan'dan ayrılmadan evvel bazı Gürcü asilzadeler ile görüşerek onların taleplerini içeren bir arzuhal hazırladı ve İmparator'a arz etmek üzere Rusya'nın yolunu tuttu. Bu arzuhale göre:

- 1) Gürcü asilzadelerin özlük haklarının eski yönetime göre düzenlenmesi,
- 2) Rütbe, maaş ve emekli aylıklarının Rus asilzadelerle aynı seviyede olması,
- 3) Hayat standartlarının yeniden gözden geçirilmesi,
- 4) Gürcü asilzadelerin mahkemelerinin ve cezalarının halktan ayrı bir statüde yer alması,
- 5) Daha evvel hapse atılan asilzadelerin ve askerlerin serbest bırakılmaları,

⁷⁶⁸ Dubrovin, *İstoriya Voyni*, Tom. V, s. 7-16.

⁷⁶⁹ Roman İvanoviç Bagration'un askeri kariyeri hakkında bkz. A. Mikaberidze, *The Russian Officer Corps of the Revolutionary and Napoleonic Wars 1795-1815*, Savas Beatie, New York 2005, s. 18.

- 6) Gürcü ve Rus askerlerin erzaklarının eşit seviyede sağlanması,
- 7) Gürcistan'da asayişin sağlanması için acilen bir Başkumandan tayin edilmesi gerektiği belirtilmekteydi⁷⁷⁰.

Kafkasya'daki durumun iyiye gitmediğini fark eden İmparator I. Aleksander 2 Haziran 1806 tarihinde tecrübesinden emin olduğu Kont İvan Vasilyeviç Gudoviç'i Kafkas Hattı ve Gürcistan Başkumandanlığı görevine tayin etti⁷⁷¹.

4.1.1. Debent, Karabağ, Bakü, Kuba ve Şeki Hanlıklarının Rusya Tarafından İşgali

Kafkasya'daki üçüncü mesaisi için bölgeye dönen General Gudoviç⁷⁷² artık 70 yaşını aşmış bir haldeydi⁷⁷³ ve önünde halletmesi gereken ciddi meseleler bulunmaktaydı. Öncelikle selefi Tsitsianov'un canını kaybetmek pahasına almaya çalıştığı ancak başarılı olamadığı Bakü'yü almayı deneyecekti. Diğer taraftan asayişini sağlamakla yükümlü olduğu topraklardaki Rus sınırını (Kura Nehri boyunca) güçlendirmesi ve Tiflis'ten İmereti, Megrelya ve Gence'ye giden yolları düzene sokması gerekmektedir. Halledilmesi gereken bu zor meselelere rağmen artık Rusların bölgedeki durumu yüz sene öncesine nazaran daha güçlüydü. Gudoviç'in göreve başladığı dönem itibarıyla Kafkasya'daki Rus askeri varlığı 140.000 kişilik bir güce erişmiş durumdaydı. Ancak bu rakamın içinde Gürcüler ve diğer hanlık askerleri gibi Ruslar açısından çok güven telkin etmeyen kuvvetler de bulunmaktaydı. Gudoviç ise bırakın askerleri, halkın kendisine bile güvenmiyordu⁷⁷⁴. Gudoviç'in Kafkasya'ya gelişine kadar geçen süreçte Glazenap, Derbent'in kuşatılması için gizlice askerleri ile birlikte bu bölgeye gönderilmişti. Derbent Hanı Şih Ali Han'ı kendi halkı dahi sevmiyordu ve Glazenap bu durumu kendi lehine çevirmeyi başardı. Halkın içine isyan çıkarmak için bazı adamlarını gönderdi. Lihaçev de Glazenap'ın yardımına gelerek Derbent'i hiçbir kurşun atmadan almayı başardı⁷⁷⁵. Glazenap'ın bu başarısı onun Kafkasya'daki son mesaisi oldu. Zira Gudoviç yaşını almış bir kumandan olmasına karşın

⁷⁷⁰ "Proşenie Gruzinskih knyazey 16-vo iyunya", Dubrovin, *İstoriya Voyni*, Tom. V, s. 12-14.

⁷⁷¹ Dubrovin, *İstoriya Voyni*, Tom. V, s. 16; Belyavskiy, *a.g.e.*, s. 25; Potto, *a.g.e.*, s. 214; Kazbek, *a.g.e.*, s. 47; Atkin, *a.g.e.*, s. 71; Farrokh, *a.g.e.*, s. 192.

⁷⁷² İvan Vasilyeviç Gudoviç'in askeri kariyeri hakkında bkz. Mikaberidze, *The Russian Officer Corps.*, s. 142-143.

⁷⁷³ Atkin, *a.g.e.*, s. 105.

⁷⁷⁴ Dubrovin, *İstoriya Voyni*, Tom. V, s. 16-30.

⁷⁷⁵ Belyavskiy, *a.g.e.*, s. 247-248.

kendini beğenmiş bir yönetici olarak dikkat çekmekteydi. Sürekli Glazenap ile bir çekişme halinde⁷⁷⁶ ve onun özelliklerini küçümser tavırlar içindeydi⁷⁷⁷.

Cephedeki yönetsel hatalar Kaçar cenahında da hissedilmekteydi. Farrokh, Feth Ali Şah'ın ciddi bir strateji hatası yaptığını dile getirmektedir. Ona göre İran orduları için en mantıklı hareket tarzı ise bir taraftan yeniden örgütlenmeye çalışırken diğer yandan da Rusların niyetlerini gözlemlemek ve onlara zaman zaman yıpratıcı saldırılar yapmaktı. Bunu yapmak yerine Feth Ali Şah, açıklanamaz bir şekilde, Revan ve Aras Nehri'ni savunmasız bırakarak orduları ile Tahran'a dönmek için bölgeden ayrıldı. Abbas Mirza Revan Hanlığına yürüdüğü bir esnada Ruslar ve İbrahim Han, Penahabad Kalesi'ni tekrar ele geçirmek için Şuşa'ya geri döndüler. Feth Ali Şah'ın hatası Kaçar ordusunun Karabağ ve Gence'de kazanmış oldukları başarıları bir anda kuban etti. Abbas Mirza ve Feth Ali Şah'ın birleşmiş kuvvetleri Ruslara karşı Gence, Karabağ, Revan ve Gilan'da galip gelecek bir eşitlik yaratıyordu. Ancak Abbas Mirza, tüm Kafkasya bölgesini tek başına elinde tutamadı⁷⁷⁸.

Bu nedenle Rusların bölgede tekrar toparlanmalarına ve yeniden hanlıklar meselesine odaklanmalarına olanak verilmiş oldu. Gudoviç'in öncelikle Tsitsianov'un ölümüne sebep olan Bakü Hanı'nı cezalandırması hemen ardından da Karabağ ve Şeki hanlıklarını hizaya sokması gerekiyordu. Zira Tsitsianov'un ölümü haberi alan Karabağ, Şeki ve Şemahı Hanı Surhay Han birleşerek, Rusların himayesinden çıkmaya ve hatta onlara karşı savaşmaya karar vermişlerdi. Abbas Mirza da Prens Aleksander ile aynı anda Gence'ye doğru hareket edeceklerdi. Ancak hanlıkların birliği gerçekleşemedi. Hanlıklar tamamen Rusların kontrolünden çıkmış durumdaydılar. Şeki Hanı Selim ve Karabağ Hanı İbrahim, Rus askerlerine göndermeyi taahhüt ettikleri erzağı artık nadiren veya hiç göndermemeye başlamışlardı. Dahası İbrahim Han, Feth Ali Şah'tan özür dileyerek, Rusları bölgeden göndereceğine dair söz vermişti. Feth Ali Şah da onu affederek 120.000 ruble yardım göndermeyi taahhüt etmişti. Şeki Hanı Selim Han da İbrahim Han ile benzer tutumlar içerisindeydi. Abbas Mirza, 1 Haziran'da 20.000 kişilik bir ordu ile Şuşa'ya geldi. Lisaneviç, İbrahim Han'dan kalenin geri verilmesini istiyordu. İranlılarla anlaşan Karabağ Hanı ise

⁷⁷⁶ Atkin, Gudoviç'in gururunun Glazenap tarafından yaralandığını dile getirmektedir. Zira Glazenap, Tsitsianov'un ölümü ve Gudoviç'in Başkumandan olarak atanması arasında kalan dönemde, Kafkas Hattı'ndan Derbent ve Bakü'ye almak için bir sefer başlatmıştı. Gudoviç, Korgeneral Glazenap Derbent'i aldıktan hemen sonra kendisini bu seferden alıkoyarak kumandanlığını yakın arkadaşlarından Bulgakov'a verdi. Glazenap daha sonra emekli edildi. Gudoviç daha sonra Revan ve Şeki'yi işgal etmeye hazırlanan General Nesvetayev ile anlamsız bir kavgaya tutuştu. Nesvetayev'in Şeki'ye yürütmesine izin verildi ancak birliklerinin bir kısmı, ihtiyaç olmamasına rağmen Bakü saldırısı için götürüldü ve Revan seferi iptal edildi. Bkz. Atkin, *a.g.e.*, s. 105.

⁷⁷⁷ Belyavskiy, *a.g.e.*, s. 251-252.

⁷⁷⁸ Farrokh, *a.g.e.*, s. 191.

Rusların topraklarından çekilmesini talep etmekteydi. Lisaneviç, durumun kötüye gideceğini ve Han'ın isteklerini kabul etmeyeceğini anlayınca kaleyi zorla ele geçirmeyi düşündü. Gece yarısı İbrahim Han ve çocukları Ruslar tarafından öldürüldüler⁷⁷⁹. Aynı anda 2.000 kişilik bir Kaçar ordusunun Şuşa'ya doğru yaklaştığı duyuldu. Ancak İranlıların planları gerçekleşmedi, Abbas Mirza ordusu ile geri çekildi ve o zaman büyük planlar yapan Prens Aleksander'in hayalleri bir kez daha suya düştü⁷⁸⁰.

General Gudoviç daha sonra Bakü meselesine yoğunlaştı. Rusların bir Türk kalesi olan Anapa'ya yaptığı saldırı ile ün kazanan Sergey Aleksiyeviç Bulgakov, 26 Ağustos tarihinde Bakü kuşatması için görevlendirildi⁷⁸¹. Bulgakov, elindeki kuvvetleri⁷⁸² idareli kullanmak adına Bakü Hanı'na 28 Eylül günü bir mektup yazarak kan akıtılmadan kalenin kendisine teslim edilmesini istedi. Bakü Hanı Hüseyin Kulu Han ise yakın adamlarından Kazem-Beki göndererek *“eğer Hanımız Tsitsianov'un ölümü için affedilmezse, biz sonuna kadar onun yanındayız ve son nefesimize kadar savaşacağız”* mesajı iletildi. Bulgakov, Han'a hiçbir şey yapılmayacağına dair söz verdi ve kendisine adamlarından emanet gönderdi. Ancak gece Han'ın Kuba'ya kaçtığını öğrenen Bulgakov şehre yalnız başına girdi. Genç Rus subayını karşılarında gören halk kısa süreli bir panik yaşadı, ama sonradan onun yalnız geldiğini görerek rahat bir nefes aldılar. 3 Ekim 1806 günü sabah saatlerinde Kazem-Bek şehrin anahtarını Rus binbaşısına teslim etti. Aynı gün Han kendi vazifesinden mahrum bırakıldı ve böylece Tsitsianov'un ölümünün intikamı bir şekilde alınmış oldu. Tüm General Gavril Petroviç Guriev Bakü Başkumandanı olarak burada bırakıldı. Daha sonra Bulgakov, yine savaşmaksızın Kuba'yı ele geçirdi ve kaçan Şıh Ali Han'ı tamamen hanlık mertebesinde

⁷⁷⁹ Bazı kaynaklarda Karabağ Hanı İbrahim Han'ın öldürülme hadisesi farklı şekilde anlatılmaktadır. Anlatılana göre; İbrahim Han, Feth Ali Şah'tan Şuşa'daki Penahabad Kalesi'nde bulunan Rus garnizonunu çıkmasını istiyordu. Bunun üzerine Kaçar güçleri Şuşa'ya yaklaştılar ve burada kamp kurdular. İbrahim Han ve beraberindeki bir kısım hanlık askeri kaleden çıkarak Kaçar ordusuna katıldılar. Alarma geçen Rus birlikleri 2 Haziran 1806 günü aniden Kaçar birliklerine saldırma kararı aldılar. Rus saldırısı ilginç bir biçimde, Kaçar ordusunun zaferi halinde pozisyonunu kaybetmekten korkan İbrahim Han'ın torunu tarafından da kışkırtıldı. Rusların Kaçar kampına saldırması sonucu İbrahim Han ve eşi öldürüldüler. Bkz. Farrokh, *a.g.e.*, s. 191.

⁷⁸⁰ Dubrovin, *İstoriya Voyni*, Tom. V, s. 36-51

⁷⁸¹ Gudoviç 9 Eylül 1806 tarihli emirnamesinde Bulgakov'a şöyle yazmıştı: *“Gemilerimiz 27 Ağustos'ta Derbent'ten Bakü'nün fethine çıkmak üzere rüzgârın yönünün değişmesini bekliyorlar. Bakü'den daha evvel Hambuta ve Kuba alınmalıydı. Astrahan'dan bu sefer için askerlere erzak gönderilecektir. Bakü alındıktan sonra Şeki Han'ı olacak hain cezalandırılmalı. Şirvan Hani Mustafa hem Şeki Hanı'na hem de Lezgilere karşı yapılacak seferlerde size yardım etmeli. Bakü Hanlığı ise tamamen ortadan kaldırılmalı. Bu bölgeden hazinemize ne kadar para geleceğini bana bildirin. Şirvan Hanından da Bakü hanini yakalanması için emir çıkarın. Tüm gelişmelerden beni haberdar edin”*. Bkz. *“Predpisanie gr. Gudoviça gen.-ot.inf. Bulgakovu, ot 9-vo sentyabrya 1806 goda, № 40.”*, AKAK, Tom. III, Tiflis 1869, s. 92-93.

⁷⁸² Bulgakov'un bu sefer için emrinde 111 subay ve astsubay, 2,927 er olmak üzere toplam 3.038 kişilik bir kuvvet ve 10 adet top bulunmaktaydı. Bkz. Dubrovin, *İstoriya Voyni*, Tom. V, s. 74.

uzaklaştırdı⁷⁸³. Gudoviç, 11 Ekim 1806 günü Bulgakov'a yazdığı emirnamede kendisine şu talimatları vermektedir:

“Sizin Kuba'yı aldığınızı ve onların Rus himayesine girdiğini duydum, ancak Şih Ali Han'a halen güvenim yoktur. Sizin başarılarınızı ve kumandanızdaki askerleri de ayrıyeten takdir ediyorum. Umarım Bakü'yü alır ve orada hanlığı ortadan kaldırırsınız. Tümgeneral Guriev'i Bakü'ye gönderene kadar, orayı idareli bir şekilde yöneteceğinize eminim. Guriev, Bakü'deki yönetimi ele almalı ve Hanlığın en yaşlı ve önde gelenlerini başa getirmelidir. Yerli halk bize karşı çıkmaz ise, onlara iyi davranmalı. Vergiler toplanmalı. Kalede yerli askerlerin kesinlikle olmaması şarttır. Sonrada Nebolsin gidip, Şeki Hanı olacak hanını cezalandırmalı ve elinden Hanlık namı alınmalıdır. Bundan sonra da Lezgiler de ceza payını almalı. Gerekirse Şirvan Hanı Mustafa Han'dan bu konuda yardım alınmalıdır”⁷⁸⁴.

Gudoviç'in bir sonraki hedefi Rus idaresine başkaldıran ve Nuha'da isyan bayrağını açan Şeki Hanı Selim Han'ı dize getirmektir. Ancak Bakü'nün fethinden önce kulağına gelen haberler onu bir süre oyaladı. Zira Selim Han'ın rakibi olan kardeşi Kör Muhammed Hasan Han Kaçarlar ile birleşince Selim Han Ruslara meyletmeye başlamıştı. Gudoviç Bulgakov'a 21 Eylül 1806 tarihli emirnamesinde şu hususlara dikkat çekmekteydi:

“Nesvetayev'in, Şirvan Hanı Mustafa ve Nebolsin'den alıp bana ilettiği haberlere göre, Şeki Hanı Selim Han, Baba Han ile (Feth Ali Şah) ile iş birliği yaptığı için çok pişman ve bu nedenle kendini affettirmeye çalışıyor. Ayrıca Rus yönetiminin gözüne girmek için Baba Han ile tüm ilişkilerini sonlandırıp Şirvan Hanı Mustafa ile birleşti. Sabık Şeki Hanı Kör Muhammed Hasan (Selim Han'ın ağabeyi) bize ihanet ederek Derbent Hanı Şih Ali Han'la birleşerek Abbas Mirza'ya başvurmuşlar ve beraber hareket etme planları yapmaktadırlar. Bu haberleri değerlendirip, Selim Han'a karşı ceza vermesinde acele etmeyin, en azından benim buna rızam olmadan. Ayrıca onlardan gelen istekleri de karşılamayın. Bu durumda en iyi seçenek Bakü'yü fethetmeniz olacaktır”⁷⁸⁵.

Ancak bu durum Rusları sadece 1 ay kadar oyaladı. Tümgeneral Nebolsin Troitskiy Piyade Alayı'na bağlı 800 asker, 100 Kazak ve 5 topla birlikte 22 Ekim günü Şeki Hanlığına doğru hareket etti. Nuha şehri etrafı hendek ve barikatlarla çevrili oldukça korunaklı bir durumdaydı. Nuha'yı kuşatan Rus ordusu 23 Ekim günü saldırıya geçerek şehri ağır ateş altına aldı. Kısa sürede şehri ele geçiren Nebolsin, Selim Han'ın hanlık yetkilerini elinden alarak burada geçici bir hükümet tesis etti⁷⁸⁶.

⁷⁸³ Belyavskiy, *a.g.e.*, s. 258-260; Dubrovin, *a.g.e.*, Tom. V, s. 74-78; Potto, *a.g.e.*, s. 222.

⁷⁸⁴ “Predpisanie gr. Gudoviça gen.-ot.inf. Bulgakovu, ot 11-vo oktyabrya 1806 goda, № 61.”, AKAK, Tom. III, Tiflis 1869, s. 392.

⁷⁸⁵ “Predpisanie gr. Gudoviça gen.-ot.inf. Bulgakovu, ot 22-vo sentyabrya 1806 goda, № 282.”, AKAK, Tom. III, Tiflis 1869, s. 269.

⁷⁸⁶ Belyavskiy, *a.g.e.*, s. 263.

Böylelikle Şeki Hanlığı da Rusların eline geçmiş oluyordu. Hanlık işgal edilir edilmez Nebolsin'e orada kalması, hanlığın işleri ile ilgilenip kendisine verilecek talimatları beklemesi yönünde emirler verilmişti. Halkın talebi üzerine hanlığın başında Feth Ali-Bek ve Mehmet-Bek adındaki kişiler getirildi. Bu şahıslar Selim Han'ın dönmesinden korkuyorlardı ve Gudoviç'ten hanlık sisteminin lağvedilmesini istiyorlardı. Ancak Gudoviç bu şansı iyi değerlendiremedi. Hatta hiç düşünmeden eski Hoy hâkimi Cafer Kulu Han'ı hanlığın başına getirdi⁷⁸⁷. Gudoviç'in eski bir Rus dostu olan yeni Şeki Hanı'ndan istediği şey ise Dağıstan sınırındaki Lezgi ve diğer dağlı toplulukları Ruslara itaat etmeye zorlamasıydı⁷⁸⁸.

Lezgilere karşı Cafer Kulu Han idaresinde tesis edilen Şeki Hanlığı vasıtası ile bir tampon bölge oluşturmayı planlayan Gudoviç, yine de önce bu iş için kendi planını devreye soktu. Nebolsin komutasındaki askerlerin yarısı ile Gürcü Prens Orbelian kumandasındaki kuvvetler birleşerek isyan halindeki Caro-Belokan Lezgileri üzerine hareket ettiler. Gudoviç artık bu Lezgi sorununa kesin bir çözüm getirilmesini istiyordu. İtaat edenlere dokunulmamak kaydıyla Ruslara itaat yemini etmeyen, vergisini ödemeyen ve Gürcülere saldıran Lezgilerin tamamen ortadan kaldırılmalarını emretti. Orbelian Car bölgesine yaklaştığı zaman, Lezgilerin ileri gelenleri onun askerleri ile birlikte çekilmesini istediler. Car bölgesinde bulunan Avar Hanı Ahmet, Orbelian ile görüşerek Rus himayesine girmek istediğini söyleyince Carlar da savaşmaktan vazgeçerek Rusların şartlarını kabul ettiler. Knez Orbelian, Ahmet Han'ı kabul ederek Carların yerine getirmesi gereken şartları bildirdi. Rusların şartlarına göre Carlar her yıl 6228 çervonet vergi verecek ayrıca aralarından 12 kişiyi emanet olarak Tiflis'e yollayacaklardı⁷⁸⁹. Tüm şartların yerine getirilmesi ile Lezgi halkının Rus himayesine alındığı ilan edildi. Ancak gereken vergiyi zamanında ödemeyen Carlar parayı taksit taksit ödeyeceklerini söylediler. Orberlian bu isteği de kabul ederek Carlardan ve Lezgilerden emanetler olarak Tiflis'e döndü. Avar Hanı Ahmet Sultan da kendi oğlunu Tiflis'e emanet olarak gönderdi ve bunun karşılığında rütbe ve maaşa bağlandı. Böylece Lezgi tehlikesi bir kez daha bertaraf edilmiş oluyordu⁷⁹⁰.

⁷⁸⁷ Dubrovin, *İstoriya Voyni*, Tom. V, s. 88-90.

⁷⁸⁸ "Otnoşenie gr. Gudoviça k baronu Budbergu, ot 22-vo oktyabrya 1806 goda, № 66", AKAK, Tom. III, Tiflis 1869, s. 348.

⁷⁸⁹ Belyavskiy, *a.g.e.*, s. 264.

⁷⁹⁰ Dubrovin, *İstoriya Voyni*, Tom. V, s. 91-93.

4.1.2. 1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşının Başlaması ve Uzun Kilise Muahedesi (1806)

Ruslar Tsitsianov'un boşluğunu Gudoviç vasıtasıyla doldurmaya çalışırken, dünya konjonktüründe bir süreden beri devam eden gelişmeler Güney Kafkasya'daki Rus-İran Savaşı'nı bir anda gölgede bıraktı. İmparator I. Aleksander, önceleri bu çekişmelerden uzak durmak ve müdahil olmamak istese de 1803 yılında İngiltere ve Fransa arasında başlayan gerilim, daha birçok ülke gibi Rusya'yı da olayların içine çekecekti⁷⁹¹. Napolyon Bonapart'ın 1804 yılında taç giyerek Fransa İmparatoru olması ardından büyük bir fütihat hareketi başlatması İngiltere, Avusturya ve Osmanlı devletlerini büyük bir tehditle yüz yüze bırakıyordu⁷⁹². Avrupa'da Fransa'ya karşı oluşturulan bloğa 1805 yılında Rusya'nın da adım atması ve Avusturya'nın müttefiki sıfatı ile Fransa'ya karşı savaş ilan etmesi, Napolyon'un Rusya ile olan ilişkilerini yeni baştan dizayn etmesine neden oldu. Ruslar Fransızlara karşı Austerlitz ve Friedland'da üst üste yenilgiler alarak kendi sınırlarına çekilmek zorunda kaldılar⁷⁹³.

Napolyon, bir taraftan düşmanları ile mücadele ederken bir taraftan da onları bir başka mücadelenin içine çekmek adına kendisine müttefikler arıyordu. Bonapart, 1798 yılındaki Mısır işgali ardından Osmanlı Devleti ile bozulan ilişkilerini, 25 Haziran 1802 tarihinde imzalanan Paris Antlaşması⁷⁹⁴ ile çözüme kavuşturmuş ve İstanbul'daki eski nüfuzuna yeniden sahip olmuştu. Osmanlı Sultanı III. Selim, Nizam-ı Cedid ordusunun tesisinde büyük katkı sağlayan, Sütlüce'de bir mühendislik okulu açan, yeni Osmanlı donanmasının hayata geçirilmesine yardımcı olan, bunun yanında Üsküdar'da bir kartografya enstitüsü ve bir matbaa kuran Fransızların bu yeni imparatorunun şahsiyetine derin bir saygı beslemekteydi. Ancak Fransa'nın İstanbul Başkonsolosu Guillaume Brune'nin Fransa-İngiltere çatışmasında Osmanlı'nın tarafsız kalma eğiliminde olduğunu farz ederek ortamı boş bırakması üzerine⁷⁹⁵, İngiltere Başkonsolosu Charles Arbuthnot ve Rus Başkonsolos İtalinskiy, Fransa'nın Osmanlı Devleti sınırlarına karşı muhtemel bir saldırı tehdidine karşı

⁷⁹¹ George Vernadsky, *Rusya Tarihi*, Çev. Doğukan Mızrak, Egemen Ç. Mızrak, Selenge Yayınları, İstanbul 2011, s. 247.

⁷⁹² Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. 5, Çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005, s. 135.

⁷⁹³ Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi: Başlangıcından 1917'ye Kadar*, TTK Basımevi, Ankara 2010, s. 300.

⁷⁹⁴ Paris Antlaşması'nın 5. Maddesi gereği Fransa ve Osmanlı devletleri birbirlerinin toprak bütünlüğünü karşılıklı olarak tanıyorlardı. Bkz. J. C. Hurewitz, *Diplomacy in the Near and Middle East: A Documentary Record 1535-1956*, Vol. I, Archive Editions, New York 1987, s. 71-72.

⁷⁹⁵ Aslında Napolyon'un Osmanlı İmparatorluğu'na karşı tutarlı bir politikası yoktu; bazen müttefiki olmak istiyordu, diğer zamanlarda da onu parçalamak için büyük planlar düşünüyordu. Bkz. Philip Dwyer, *Citizen Emperor: Napoleon in Power 1799-1815*, Bloomsbury, London, New Delhi, New York, Sydney 2013, s. 300.

İstanbul'u teyakkuza geçirmekte muvaffak oldular⁷⁹⁶. İtalinskiy'nin özel çabaları sayesinde 23 Eylül 1805 (j.t.g. 11 Eylül) tarihinde bir Osmanlı-Rus Savunma Antlaşması imzalandı⁷⁹⁷.

Napolyon'un Rusya, İngiltere ve Avusturya koalisyonu önünde 1805 yılına kadar önemli başarılarla imza atması ve İstanbul'da çok büyük bir nüfuza sahip bulunan Rus yanlısı Mihrişah Valide Sultan'ın (Gürcü asıllı) aynı yıl vefat etmesi ardından, Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki iyi ilişkiler yeniden gerilmeye başladı. Ancak mali durumun iyi olması ve yeni tesis edilen Nizam-ı Cedid ordusuna rağmen, Sultan III. Selim hala Ruslarla savaşma taraftarı değildi. Napolyon'un Austerlitz'de Rusları bozguna uğratması⁷⁹⁸ ve Osmanlı sınırı yakınlarındaki Dalmaçya kıyılarına kadar ilerlemesi ardından Osmanlı Devleti, Fransa'nın talepleri doğrultusunda hareket etmeye başladı. 10 Ağustos 1806 tarihinde İstanbul'a gelen Fransa'nın yeni Başkonsolosu Horace Sébastiani, Rusya ve Osmanlı devletlerini karşı karşıya getirecek bir sebep yaratmakla görevlendirilmişti. Babıali'nin Fransız baskısıyla Rusya'nın garantörlüğünde işbaşına getirilen Eflak Prensi Aleksander İpsilanti ve Boğdan Prensi Aleksandru Murusi'yi bir anda görevden alması üzerine, Rus General İvan İvanoviç Mihelson 29 Kasım 1806 günü Yaş'a girdi⁷⁹⁹. Bunun üzerine Sultan III. Selim boğazları Rus gemilerine kapatarak 22 Aralık 1806'da Rusya'ya savaş ilan etti.

Rusya'nın görece daha düzenli bir orduya sahip olan Osmanlı Devleti ile savaş durumu alması ardından, İran ile Güney Kafkasya'da yürütmekte olduğu savaşa bir süre ara vermesi gerekecekti. Ancak ateşkesi talep eden taraf ilginçtir ki Feth Ali Şah'ın kendisi oldu. 1806 yılının Eylül ayında Gilan Valisi Mirza Musa, Gudoviç'e bir mektup ileterek Ruslarla barış yapmak istediklerini bildirdi⁸⁰⁰. Hemen akabinde de Feth Ali Şah en büyük oğlu Muhammed Ali Mirza'yı iki taraf arasında antlaşma yapmak üzere Gudoviç'e gönderdi. Dubrovin'e göre General Gudoviç, bu duruma oldukça sevinmiş, belki de Feth Ali Şah'ın Türklerden çekinerek Ruslara sığınacağını, böylelikle de Revan ve Nahçıvan kalelerinin savaşmaksızın Rusların eline geçeceğini düşünmüştü. Zira bu barış antlaşmasını talep eden taraf Kaçar elçisi Muhammed Ali Mirza idi. Ancak Ruslar yine de ihtiyatlı davranarak bir süre

⁷⁹⁶ Jorga, *a.g.e.*, s. 135-137.

⁷⁹⁷ İki taraf arasında imzalanan 14 maddelik savunma antlaşması gereği taraflar; birbirlerinin toprak bütünlüğünü karşılıklı olarak tanıyorlar, birbirlerinin düşmanının kendi düşmanları olarak kabul ediyorlar ve herhangi bir saldırı durumunda ortak hareket etmeyi kararlaştırıyorlardı. Bunun yanında kara ve deniz kuvvetlerinin ortak hareket etmesi, gerektiğinde silah, mühimmat ve mali yardımlar da öngörülmekteydi. Antlaşmaya ayrıca muhtemel bir Fransız saldırısına karşı ortak hareket etmeyi öngören 10 tane gizli madde daha eklenmişti. Bkz. Hurewitz, *a.g.e.*, s. 72-77.

⁷⁹⁸ Vernadsky, *a.g.e.*, s. 247-248.

⁷⁹⁹ Jorga, *a.g.e.*, s. 138-140.

⁸⁰⁰ Mirza Musa'nın Gudoviç'e mektubu ve Gudoviç'in Mirza Musa'ya cevabı için bkz. "Otnoşeniye gr. Gudoviça k baronu Budbergu ot 17-vo sentyabrya 1806 goda, № 51.", *AKAK*, Tom. III, Tiflis 1869, s. 419.

düşüneceklerini belirttiler. Aslında Rusların en büyük korkusu, Kaçarların Türklerle bir araya gelmesiydi⁸⁰¹. Rusların bu durum karşısındaki tutumunu en net ortaya koyan belge Baron Budberg'in Gudoviç'e yazmış olduğu 14 Kasım 1806 tarihli mektuptur. Budberg, mektubunda gündemdeki Rus-Kaçar ateşkesi için şu yorumu yapmaktadır:

“Elimizde Dağıstan ve Azerbaycan'ın yarısı bulunursa, Rus İmparatoru Baba Han (Feth Ali Şah) karşısında küçük düşmeden ve onurunu kaybetmeden yeni bir barış antlaşması isteyebilir. İranlılar bu hareketi Rusların çok tedbirli olmalarına yorarlar ve başka yorum yapmazlar. Ayrıca, size söylemeliyim ki, şimdiki şartlar altında bu barış bize çok lazım. Çünkü Osmanlı ile savaş başlarsa, ellerimiz boş olmalı. Hatta elimizden gelirse, İran'ı Osmanlıya karşı da kışkırtabiliriz”⁸⁰².

Gudoviç kendisine İmparator I. Aleksander tarafından gönderilen 4 Ekim 1806 tarihli ferman⁸⁰³ doğrultusunda bu çağrıya olumlu cevap verdi⁸⁰⁴. Ardından aşağıdaki şartlar üzerinde iki taraf arasında bir anlaşma sağlandı. Buna göre:

- 1) İki devlet arasında çatışma ve savaş durdurulacak,
- 2) İki devletin askerleri şu anda nerede duruyorlarsa orada kalmaları sağlanacak,
- 3) Tüm durumlar ve anlaşmazlıklar iki taraf arasında dostluk içerisinde hallolacak,
- 4) Bu mektubu alan Feth Ali Şah St. Petersburg'a elçi gönderecekti⁸⁰⁵.

Böylelikle Rusya ve Kaçar devletleri Uzun Kilise Muahedesi ile aralarında devam etmekte olan savaşa kısa bir süreliğine de olsa ara vermiş oluyorlardı.

4.1.3. Fransız Kaçar İttifakı ve Finckenstein Antlaşması (4 Mayıs 1807)

Feth Ali Şah, Rusya ile olan savaşa bir ara verdikten sonra kendisine yeni müttefikler edinmek için girişimlerde bulunmaya başlamıştı⁸⁰⁶. İlk teşebbüsü çok eskilere dayanıyordu. Daha henüz Rusya'nın Gürcistan'ı ilhak ettiği sıralarda, 1801 yılında diplomatik bir misyon

⁸⁰¹ Dubrovin, *İstoriya Voyni*, Tom. V, s. 113.

⁸⁰² “Pismo barona Budberga k gr. Gudoviçu, ot 14-vo noyabrya 1806 goda.”, AKAK, Tom. III, Tiflis 1869, s. 424.

⁸⁰³ “Visočayşiy reskript gr. Gudoviçu, ot 4-vo oktyabrya 1806 goda.”, AKAK, Tom. III, Tiflis 1869, s. 420-421.

⁸⁰⁴ O. R. Ayrapetov, M. A. Volhonskiy, V. M. Muhanov, *Doroga na Gyulistan: İz istorii rossiyskoy politiki na Kavkaze vo vtoroy polovine XVII-pervoy četverti XIX. v.*, Mejdunarodny İstitut Noveysih Gosudarstv, Moskva 2014, s. 308.

⁸⁰⁵ A. Petrov, *Voyna Rossii c Turtsiey 1806-1812 gg.*, Tom. I, Sankt-Peterburg 1885, s. 294; Dubrovin, *İstoriya Voyni*, Tom. V, s. 116.

⁸⁰⁶ Atkin, *a.g.e.*, s. 123.

tertip ederek İngilizlerle anlaşmak üzere Hindistan'a bir sefer düzenledi⁸⁰⁷. Ancak bu girişimde tatmin edici bir sonuç alamayınca⁸⁰⁸ bu defa Mirza Muhammed Rıza'yı 1807 yılı başlarında Napolyon'un Polonya'da bulunan geçici karargâhına gönderdi. Feth Ali Şah'ı bu girişime teşvik eden de Napolyon'un ta kendisiydi. *Farsname-i Naseri*'de Kaçar ordusu Sultaniye'de iken Fransız elçilerinin Napolyon tarafından gönderilen bir mektubu Feth Ali Şah'a ilettikleri dile getirilmektedir. Mektup aynen şöyleydi:

“Bizler ve siz Rusların düşmanlarıyız. Düşmanının düşmanı normalde dostunuz olacağından sizinle bir dostluk antlaşması yapmalıyız. Bunun yanında Fransız hükümdarlarına uygun görülen ‘İmparator’ unvanının Türk ve İran hükümdarları tarafından tanınmasını talep ediyoruz. Sizden bize cevaben yazacağınız mektubun başına ‘İmparator Napolyon’ ismini eklemenizi istiyoruz”⁸⁰⁹.

Daha sonra Napolyon'a uygun bir cevap yazıldı. Ayrıca Fransız elçiler onurlandırılarak kendilerine kraliyet elbiseleri hediye edildi⁸¹⁰. Aslında Napolyon 1802 yılından beri İran'ı İngiltere'nin güdümünden ayırmaya gayret ediyordu. Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya ve İngiltere arasında yapılmak istenen ittifak, Fransa'nın İstanbul Başkonsolosu General Horace Sébastiani'nin başarılı diplomasisi ile büyük oranda ortadan kaldırılmıştı. Fransa'nın İran elçisi ile yürütmekte olduğu müzakereler ise Rus-Fransız savaşı 1807 yılı baharı itibariyle sonuçsuz kaldığı için büyük önem arz etmekteydi. Finckenstein'da imzalanması öngörülen antlaşma ile Rusya ve İngiltere'ye karşı Fransa, İran ve Osmanlı İmparatorluğu'nun üçlü bir ittifak oluşturmaları amaçlamaktaydı⁸¹¹. Antlaşma 4 Mayıs 1807 tarihinde Doğu Prusya'daki Finckenstein Kalesi'nde imzalandı⁸¹².

15 maddeyi ihtiva eden bu antlaşma uyarınca Fransa İmparatoru Napolyon, İran'ın toprak bütünlüğünü garanti ediyor (2. Madde), Gürcistan'ı İran'ın bir parçası olarak tanıyor (3. Madde), Rusya'nın Gürcistan ve İran'a ait diğer bölgelerden çekilmesi için her türlü çabayı sarf edeceğini taahhüt ediyordu (4. Madde). Bunun yanında antlaşma askeri ve teknolojik iş birliğini de öngörmekteydi. Feth Ali Şah, piyadesini, topçularını ve tahkimatlarını Avrupa sisteminin ilkelerine göre düzenlemeyi istiyor, Napolyon da kendisine çok sayıda top ve

---

⁸⁰⁷ Ocak 1801 (h.t.g. 12 Şaban 1215) tarihinde İngiliz yetkililerle görüşen Kaçar diplomatik misyonu için bkz. C. U. Aitchison, *A Collection of Treaties, Engagements and Sanads relating to India and Neighboring Countries*, Vol. X, Government of British India, Calcutta 1892, s. 37-45.

⁸⁰⁸ Denis Wright, *The English Amongst the Persians: During the Qajar Period 1787-1921*, Heinemann, London 1977, s. 5.

⁸⁰⁹ Fasai, *a.g.e.*, s. 118.

⁸¹⁰ Fasai, *a.g.e.*, s. 118.

⁸¹¹ Hurewitz, *a.g.e.*, s. 77.

⁸¹² A. Mikaberidze, *Conflict and Conquest in the Islamic World: A Historical Encyclopedia*, Vol. 1, ABC-CLIO, Santa Barbara, California • Denver, Colorado • Oxford, England 2011, s. 312.

sümgülü tüfekleri Avrupa'daki değerine sadık kalmak kaydıyla tedarik etme sözü veriyordu (6. Madde). Bununla birlikte Napolyon, İran kalelerini güçlendirmek, Kaçar topçuları ve piyade taburlarını Avrupa tarzında organize etmek için gerekli görülebilecek sayıdaki mühendisi ve piyade subaylarını İran Şahı'na temin etmeyi taahhüt ediyordu (7. Madde). İran Şahı da bunlara karşılık; İngiltere ile olan tüm diplomatik ve ticari ilişkileri kesmeyi taahhüt ediyordu. İran'da ve Basra Körfezi limanlarında ikamet eden İngiliz Şirketinin konsolosları veya diğer temsilcileri, ikamet yerlerini derhal terk edeceklerdi. Şah ayrıca tüm İngiliz mallarına el koyacak ve onların kara ya da deniz yolu ile iletişimini engelleyecekti. Savaş sona erene kadar İngiltere'den gelen hiçbir temsilci veya konsolos muhatap kabul edilmeyecekti (8. Madde). İran ve Fransa, Rusya ve İngiltere'ye karşı yapılacak olası bir savaşta birbirlerinden eşit bir şekilde faydalanacaklardı. Taraflardan herhangi biri bu iki devletten biri tarafından saldırıya uğrarsa, diğeri de İngiltere ve Rusya'nın karşısında yer alacaktı. Tüm diplomatik ve ticari ilişkiler bir önceki maddeye uygun olarak yürütülecekti (9. Madde). İran Şahı, Afganları ve diğer Kandahar halklarını İngiltere'ye karşı savaşta kendisine katılmaya ikna etmek için tüm nüfuzunu kullanacak ve ülkesine döndükten sonra Hindistan'daki İngiliz işletmelerine karşı bir ordu gönderecektir (10. Madde)⁸¹³.

Napolyon daha sonra Finckenstein Antlaşması konusundaki ciddiyetini kanıtlamak için General Antoine Gardane başkanlığında bir heyeti diplomatik misyonla 10 Mayıs 1807 tarihinde Tahran'a gönderdi⁸¹⁴. Bu diplomatik misyonun asıl amacı Napolyon'un Osmanlı ve İran toprakları üzerinden İngiltere'nin Hindistan'daki topraklarını ele geçirmek için uygun bir zemin yaratmaktı. General Gardane, 4 Aralık 1807'de yaklaşık yetmiş teknisyenden oluşan kalabalık bir diplomatik ve askeri heyetle Tahran'a geldi ve ilk etapta bir dizi başarılar elde etti⁸¹⁵. General Gardane'nın adamları yaklaşık 2.500-4.000 kişi arasında bir piyade ve topçu kuvvetini Avrupa standartlarına göre disipline etmişlerdi.

---

⁸¹³ J. C. Hurewitz, *Diplomacy in the Near and Middle East: A Documentary Record 1535-1956*, Vol. I, Archive Editions, New York 1987, s. 77-78.

⁸¹⁴ Georges Lefebvre, *Napoleon from 18 Brumaire to Tilsit 1799-1807*, Translated by Henry F. Stockhold, Columbia University Press, New York 1969, s. 270; Dubrovin, *İstoriya Voyni*, Tom. V, s. 200-201; Wright, *a.g.e.*, s. 5.

⁸¹⁵ General Gardane, Tebriz'de Abbas Mirza ile de görüşme fırsatı buldu. O sıralarda henüz 22 yaşında olan Abbas Mirza, Fransız Büyükelçisi'ne "elinde Ruslarinkine benzer birlikler olmadan onlarla savaşmanın beyhude olduğunu ve topçuların yalnızca topçular ile karşı karşıya gelmesi gerektiğini" dile getiriyordu. Bu istek İran ordusundaki ilk modernleşme hareketlerinin de başlangıcı olmuştu. Bkz. M. Tancoigne, *A Narrative of a journey into Persia, and residence at Teheran*, Ed. William Wright, London 1820, s. 211. Bunun yanında Nahçıvan'daki Abbasabad Kalesi, Gardane'nın beraberindeki heyette yer alan Fransız mühendislerin tarafından Abbas Mirza'ya verilen bir plan üzerine inşa edildi. Bkz. Morier, *A second journey through Persia, Armenia, and Asia Minor, to Constantinople, between the years 1810 and 1816*, London 1818, s. 310.

Aslında *serbaz*⁸¹⁶ adı verilen bu piyade sınıfı, Avrupa ve İran düşüncesinin bir karışımıydı. Üniformalar belli belirsiz Fransız tarzı ceketlere, geleneksel koyun derisi şapkalara ve şalvar tarzı pantolonlara sahipti. İsfahan'da çalışan bir topçu subayı, ekipman ve işgücü sıkıntılarına ve birkaç yerel yetkilinin düşmanlığına rağmen, Şah'a 20 top teslim etmeyi başarmıştı. Bunun haricinde Fransızlar İran'a 20.000 tüfek satmak üzere anlaşma sağlamışlardı⁸¹⁷.

Ancak Fransa, beklenmedik bir şekilde 7 Temmuz 1807'de (j.t.g. 25 Haziran) Tilsit'te Rusya ile ittifak kurduktan sonra, Hindistan'ı Osmanlı ve İran iş birliği ile işgal etme yönündeki planlarını terk etti⁸¹⁸. Fransa Tilsit Antlaşması⁸¹⁹ ile Güney Kafkasya'daki Rus çıkarlarını tanıdı. Dolayısıyla, Finckenstein Antlaşması'nın şartlarının hiçbiri gerçekleşmedi. Fransızlar tarafından ihanete uğradığı hissine kapılan İran ise yüzünü tekrar İngiltere'ye dönerek 1809'da bir iş birliği antlaşması imzalayacaktı⁸²⁰.

4.1.4. Başarısız Revan ve Nahcivan Seferleri ve Gudoviç'in İstifası

Gudoviç, İran-Fransa yakınlaşması sırasında sınırları güçlendirmekle meşguldü. Feth Ali Şah ile barış müzakereleri bir seneyi aşkın bir süredir devam ediyor ancak hiçbir sonuç alınamıyordu⁸²¹. Kaçarlar ise Gudoviç'in sınırdaki faaliyetlerinden dolayı Revan'ın elden gitmesinden endişe ediyorlardı. Rus kaynakları Fransızların güya Rus-İran ilişkilerini güçlendirmek için buraya geldiklerini, oysa bunun tam tersi yönde faaliyet gösterdiklerini dile getirmektedirler. Dubrovin'e göre Feth Ali Şah, Napolyon'a güvenerek, Ruslarla tam barış antlaşmasını imzalamaya yanaşmıyordu⁸²². Gudoviç ise kendisine hitaben yazdığı mektupta Abbas Mirza'nın İran tahtı konusundaki iddiasını güçlendirmesi için Ruslarla iyi geçinmesi gerektiğini hatırlatıyordu⁸²³. Abbas Mirza'nın Gudoviç'e cevabı oldukça sert oldu. Abbas Mirza Ruslara; "*buradan gidin ve topraklar eski sahiplerine kalsın*" demektedir⁸²⁴. Binbaşı Vrende barış görüşmeleri için bir kez daha İran'a gönderilmişti. Feth Ali Şah Fransızların etkisindeydi⁸²⁵ ve Rusların şartlarını yalnızca Paris'te ve bir seneliğine

⁸¹⁶ 1807 yılında Fransız General Gardane'nın temellerini attığı Avrupa disiplini ile yetiştirilen piyade kitaları *serbazlar* hakkında bkz. Vanessa Martin, *The Qajar Pact: Bargain, Protest and the State in the Nineteenth-Century Persia*, I.B.Tauris, London and New York 2005, s. 133-149.

⁸¹⁷ Atkin, *a.g.e.*, s. 126.

⁸¹⁸ Hurewitz, *a.g.e.*, s. 78; Atkin, *a.g.e.*, s. 129.

⁸¹⁹ Tilsit Antlaşması ve maddeleri için bkz. Petrov, *a.g.e.*, s. 261-267; Lefebvre, *a.g.e.*, s. 273-274.

⁸²⁰ Mikaberidze, *Conflict and Conquest in the Islamic World*, s. 312.

⁸²¹ Belyavskiy, *a.g.e.*, s. 289-290.

⁸²² Dubrovin, *İstoriya Voyni*, Tom. V, s. 201-204.

⁸²³ "Pismo gr. Gudoviça k Abbas-mirziyu, ot 25-vo 1808 goda, № 66", AKAK, Tom. III, Tiflis 1869, s. 456-460.

⁸²⁴ "Pismo Abbas Mirza k gr.Gudoviçu", AKAK, Tom. III, Tiflis 1869, s. 460-462.

⁸²⁵ Belyavskiy, *a.g.e.*, s. 291.

olmak kaydıyla imzalayacaklarını belirtmekteydi⁸²⁶. Ancak Ruslar için bu kabul edilemez bir durumdu⁸²⁷. Feth Ali Şah da elçilerini Tiflis'e gönderme konusunda acele etmiyordu. Tabi bunda da Fransızların büyük etkisi vardı. Graf Gudoviç bu duruma çok sinirlenerek Revan'ı ele geçirmek üzere yola çıktı. General Nebolsin de Nahçıvan'a hareket etmesi yönünde emir verildi⁸²⁸.

İran kaynaklarından Hidayet, General Gudoviç'in çok sayıda asker ile çok şiddetli kış mevsiminde Revan tarafına doğru yola çıktığını, aynı zamanda da bir plan yaparak Abbas Mirza'yı oyalaması için General Nebolsin ve General Semenderoviç'i birkaç top ve cephaneye ile Hoy, Nahçıvan ve Şirvan tarafına yolladığını dile getiriyor. Bu esnada da Ferecullah Han Abbas Mirza'nın yanına ulaşmıştı. Hamsa Valisi Amanullah Han yaklaşık 2.000 kişilik bir askeri kuvvetle onlara katıldı. İsmail Han Kaçar da ordusu ile Azerbaycan'a ulaştı. Ayrıca Hüseyin Han Kazvinî de Ruslarla savaşmak için yola çıktı⁸²⁹.

Abbas Mirza ise 1808 yılı Kasım ayında Nahçıvan'da Rus kumandanı General Nebolsin tarafından sınırlı sayıda bir kuvvetle⁸³⁰ yenilgiye uğratıldı⁸³¹. Rus kaynaklarına göre bu savaşta Fransızlar, Revan kuşatması esnasında İranlıların Ruslara yapmış olduklarından daha fazla zarar vermişlerdi⁸³². Gardane sürekli Gudoviç'e yazarak aslında hep İranlıları desteklemişti⁸³³. Ruslara oynadığı oyunlar onları büyük zararlara uğratmıştı. Fransızlar Rusların derhal bu hanlıklardan uzaklaşmalarını istiyorlardı. Rus Fransız görüşmeleri çok zor geçiyordu ve Revan Kalesi'nin işgali de uzadıkça uzamıştı. Revan Hanı ise, hiçbir şekilde kaleyi teslim etmeye yanaşmıyordu. Bir kez daha olumsuz cevap alan Gudoviç kaleyi kuşatmaya karar verdi⁸³⁴. Abbas Mirza'nın birliklerinin çoğunun cepheden uzak durduğunu bilen Gudoviç, 1808 Aralık ayı başında tamamen Karabağ'dan Revan'a yönelik bir saldırı düzenledi. Şehri koruyan sadece 3.000 asker ve 11 top olması nedeniyle saldırı çok iyi

⁸²⁶ "Otnoşenie gr. Gudoviça k gr. Rumyantsovu, ot 6-vo iyulya 1808 goda, № 89", AKAK, Tom. III, Tiflis 1869, s. 477-479.

⁸²⁷ İmparator I. Aleksander, Graf Gudoviç'e hitaben yazdığı 31 Temmuz 1808 tarihli emirnamede "İran sınırlarına olan mesafeden dolayı barış müzakerelerin Paris'e transfer edilmesine razı olamam" demektedir. Bkz. "Vısoçayşie povelyunie gr. Gudoviçu, ot 31-vo iyulya 1808 goda.", AKAK, Tom. III, Tiflis 1869, s. 485.

⁸²⁸ "Predpisane gr. Gudoviça k gen.-m. Nebolsinu, ot 11-vo sentyabrya 1808 goda, № 134.", AKAK, Tom. III, Tiflis 1869, s. 493.

⁸²⁹ Hidayet, a.g.e., s. 7596-7597.

⁸³⁰ Abbas Mirza'nın 3.000 piyade, 12.000 süvari, 12 büyük top ve 60 falkonet topuna sahip kuvvetleri karşısında Nebolsin'in elinde sadece 78 subay, 3.052 er ve 9 adet top bulunmaktaydı. Bkz. Dubrovin, *İstoriya Voyni*, Tom. V, s. 215; Belyavskiy, a.g.e., s. 299.

⁸³¹ Manoutchehr M. Eskandari-Qajar, "Between Scylla and Charybdis, Policy-making under conditions of constraint in early Qajar Persia", *War and Peace in Qajar Persia*, Ed. Roxane Farmanfarmanian, History and Society in the Islamic World, New York 2008, s. 35.

⁸³² Dubrovin, *İstoriya Voyni*, Tom. V, s. 217.

⁸³³ "Pismo gen. Gardana k gr Gudoviçu, ot 6-vo avgusta 1808 goda, Sultanie", AKAK, Tom. III, Tiflis 1869, s. 487-488.

⁸³⁴ Dubrovin, *İstoriya Voyni*, Tom. V, s. 217-221.

zamanlanmıştı. Gudoviç şehri küçük zorluklarla kuşattı ve kesin bir zafer için elinden geleni yaptı. Ancak Gudoviç'in şanssızlığı yüksek normlardaki Kaçar süvarilerinin onları dağıtmak üzere Revan'a gelmiş olmalarıydı⁸³⁵. Belki haftalarca süren kale kuşatması olumlu sonuçlanabilirdi. Ancak dağlara yağın çok fazla miktardaki kar onu korkuttu. Gudoviç, Tiflis'le iletişimini kaybetmek istemiyordu ve bu nedenle asker ve yaralıları geri çekti. Aynı anda Nebolsin de Gudoviç'ten emir alarak Nahçıvan'ı bırakıp Gürcistan'a döndü. Nebolsin'in peşinden Abbas Mirza ve Abbas Kulu Han'ın askerleri geliyordu. Nebolsin onlardan kurtulabilmiş ve Karabağ'a dönmüştü. 1808 yılı kampanyası böylece başarısız bir şekilde sona erdi⁸³⁶. Abbas Mirza bu zafer için General Gardane tarafından tebrik edildi⁸³⁷. Rus askeri prestijine karşı yapılan bu yeni darbenin ardından Gudoviç görevden uzaklaştırma istedi ve yerine 5 Mart 1809 tarihinde General Aleksander Tormasov'un atanmasına karar verildi⁸³⁸.

4.2. Aleksander Petroviç Tormasov Dönemi

Teknik üstünlüğüne rağmen Rusya, Kaçar kuvvetlerini 1804-1812 yılları arasında kesin bir şekilde mağlup edemedi. Bunun öncelikli sebebi, Rus ordusunun Avrupa'da arenasında ve Osmanlı İmparatorluğu'na karşı da ağır bir şekilde angaje olması ve Kafkasya'daki savaşa tam olarak odaklanamamış olmasıydı. Bu, Kaçarlara Rusların taktik ve teknolojik üstünlüğünü dengelemek için yeterince büyük orduları seferber etme⁸³⁹ fırsatı verdi. Bu konuda farklı tahminler olmakla birlikte Ruslar, Kaçarlara karşı 1/5 oranında sayıca az bir duruma düşmüş olabilirler. İranlılar, ayrıca diğer savaşlarda görev yapan Rusya'nın en üst düzey generalleriyle yüzleşmekten de kurtuldular⁸⁴⁰.

---

⁸³⁵ Farrokh, *a.g.e.*, s. 192.

⁸³⁶ Dubrovin, *İstoriya Voyni*, Tom. V, s. 221-227.

⁸³⁷ Farrokh, *a.g.e.*, s. 192.

⁸³⁸ Richard Tapper, *Frontier Nomads of Iran: A Political and Social History of the Shahsevan*, Cambridge University Press, New York 1997, s. 157; Dubrovin, *İstoriya Voyni*, Tom. V, s. 227; Şemim, *a.g.e.*, s. 84.

⁸³⁹ Stephanie Cronin, XVIII. asrın sonlarında ve XIX asrın başlarında Kafkasya'daki Rus-İran mücadelesinde Kaçarların büyük orduları seferber etmede oldukça etkili olduklarını dile getirmektedir. Bilhassa ilk Rus-İran savaşı (1804-1813) sırasında, Kaçar ordusu Doğu Kafkasya'daki Rus düşmanlarından birkaç kat daha büyüktü. Avrupalı gözlemciler sık sık Kaçar süvarileri tarafından sergilenen nişancılık ve binicilik becerileri üzerine yorumlarda bulunuyorlardı. Ancak yine aynı gözlemcilerin ortak fikri, bu kuvvetlerin disiplinden uzak, kabile baskını esasına dayanan geleneksel savaş metotlarının modern ordular karşısındaki yetersizliğiydi. Bu nedenle düzenli savaş taktiklerinden kaçınan Kaçar kuvvetleri birbirinden izole edilmiş küçük müfrezeler üzerinde gerilla baskınları düzenleyerek bazı başarılar elde ettiler. Ancak yine de ellerindeki muazzam insan potansiyeline rağmen Ruslara karşı yürütülen dokuz yıllık savaş boyunca kesin bir zafer kazanmayı başaramadılar. Bkz. Stephanie Cronin, "Building a new army: Military reform in Qajar Iran", *War and Peace in Qajar Persia*, Ed. Roxane Farmanfarman, History and Society in the Islamic World, New York 2008, s. 53.

⁸⁴⁰ Farrokh, *a.g.e.*, s. 192.

Hem Dubrovin⁸⁴¹ hem de Belyavskiy⁸⁴², Gudoviç'in başarısız siyaseti sonucunda, Kafkasya ve ötesinde Rusya'nın otoritesinin zayıfladığı görüşündedirler. Ancak yine bu kaynaklara göre onun hemen ardından bölgeye gelen enerji dolu yeni Başkumandan General Tormasov, akıllı ve uzak görüşlü birisiydi. Onun bölgeye gelişi ile İranlılar yine barış yapmak için mektuplar göndermeye başladılar. Söz konusu her iki Rus kaynağı da bunun Kaçarların yeni oyunu olduğu ve asıl amaçlarının Gürcü topraklarını ve hanlıklarını tekrardan ele geçirmek olduğunu dile getirmektedirler⁸⁴³.

Olaylara tarafsız bir açıdan yaklaştığını düşündüğümüz Atkin'e göre Rusya'nın Güney Kafkasya konusundaki tavrı da en az Kaçarlar kadar uzlaşmazdı. Ancak daha temelsiz ve kötü tasavvur edilmişti. Rusların İran'ın kontrolünde bulunan Revan ve Nahçıvan üzerindeki talepleri uzlaşmanın önünü tıkıyordu. Gudoviç'in İran hükümetine yazmış olduğu ilk mektuplardan, müzakerelerin sonuçsuz kalmasına kadar geçen süreçte, Ruslar sürekli Kaçar tarafından "*Aras ve Kura arasındaki değeri düşük ve belirsiz araziler hakkındaki iddialarından vazgeçmelerini*" talep etmekteydiler. İran tarafı ise bu isteğe şu şekilde karşılık veriyordu: "*Eğer Alan küçük ve değersiz ise, Rusya'nın bu bölgeyi ısrarla istemesinin sebebi neydi; ve ayrıca, güvenli sınırlar için geniş nehirler gerekiyorsa Rusya, Kuzey Kafkasya'da kurulu olan nehir sınırlarına neden riayet etmiyordu*"⁸⁴⁴.

Feth Ali Şah bu noktada diplomatik bir manevra yaparak Ruslara karşı bir ittifak kurmak amacıyla yönünü İngiltere'ye çevirdi. Zira daha önce Fransa ile benzer bir ittifak yapan Şah'ın bu girişimi Napolyon'un strateji değişikliğine gitmesi sebebiyle sonuçsuz kalmıştı. İttifak konusunda İngilizler de hayli istekliydiler. Sir Harford Jones Brydges diplomatik bir misyonla 1809 yılının Mart ayı başlarında Tahran'a gönderildi⁸⁴⁵.

4.2.1. İngiltere'nin Müdahalesi

1809 baharında, İngiliz misyonu İran'a geldiğinde Rusya, Kafkasya'daki saldırılarını sürdürmekteydi. Operasyonların ana ağırlığı yine Karabağ ve Revan çevresinde yoğunlaşmıştı⁸⁴⁶. Sir Harford Jones'un Tahran'a ulaşması ardından Rus-İran Savaşı'ndaki üçüncü faktör Fransa olmaktan çıkıyor ve İngiltere tam anlamıyla devreye girmiş

⁸⁴¹ Dubrovin, *İstoriya Voyni*, Tom. V, s. 26-27.

⁸⁴² Belyavskiy, *a.g.e.*, Tom. II, s. 1.

⁸⁴³ Dubrovin, *İstoriya Voyni*, Tom. V, s. 230; Belyavskiy, *a.g.e.*, Tom. II, s. 7.

⁸⁴⁴ Atkin, *a.g.e.*, s. 131.

⁸⁴⁵ Wright, *a.g.e.*, s. 7; Dubrovin, *İstoriya Voyni*, Tom. V, s. 231-232;

⁸⁴⁶ Farrokh, *a.g.e.*, s. 192.

bulunuyordu. Rusya'nın Kafkasya'da ilerleyişi İngiltere nazarında uzun zamandan beri can sıkıntısına neden olmakla birlikte, mevcut konjonktürde beliren Fransız tehdidi bu rahatsızlığın geri planda kalmasına sebep olmaktaydı. Bu nedenle Napolyon'a karşı oluşturulan 3. Koalisyon'da (*The Third Coalition 1803-1806*) Rusya ile aynı safta yer tuttular⁸⁴⁷. Ancak Napolyon'un 7 Temmuz 1807 tarihinde I. Aleksander ile Tilsit'te bir antlaşma imzalaması, hem İngiltere'yi hem de Kaçarları yeniden ittifak yapmaya sevk etti. İngiltere, Hindistan yolunu tehdit eden Ruslara karşı İran'ın iyi bir set oluşturabileceği düşüncesindeydi⁸⁴⁸. Ancak bunu sağlarken Napolyon'un Rusya karşıtı politikaları gereği, mevcut savaşa doğrudan taraf olmak yerine arabuluculuk yapma yolunu tercih ettiler. Bu politika sonunda Hindistan'ın savunmasını güvence altına almayı amaçlamaktaydılar⁸⁴⁹.

Sir Harford Jones, Kaçar yetkililerinden Mirza Şefi Muhammed Mazenderanî (Mutemedü'd-Devle) ve Hacı Muhammed Hüseyin Han (Eminü'd-Devle) ile 1809 yılı itibariyle 8 maddeden oluşan bir ön antlaşma imzaladılar. Buna göre;

- 1) Bu ön mukavelede yer alan maddeler, siyasi konjonktür müsait hale gelir gelmez imzalanacak olan asıl antlaşmanın temelini teşkil edecektir.
- 2) Bu ön mukavele maddeleri daha sonradan değiştirilmemek üzere kabul edilecek ve iki hükümdarın varisleri, ülkeleri ve iktidarları arasında tesis edilecek ebedi dostluğun temelini oluşturacaktır.
- 3) İran hükümdarının bu ön antlaşma maddelerinin kabul edilmesi ardından, herhangi bir Avrupa devleti ile daha önce yapmış olduğu bütün antlaşmaların geçersiz olduğunu beyan etmesi gerekmektedir. Ve her ne suretle olursa olsun, herhangi bir Avrupa kuvvetinin İran'a veya Hindistan limanlarına geçmesine izin vermemelidir.
- 4) Herhangi bir Avrupa devletinin İran topraklarını işgal etmesi durumunda, İngiltere Kralı gerekli miktardaki kuvveti ya da bunun yerine gereken miktarda top, tüfek ve subayı temin edecek, işgalin önlenmesi için gereken mühimmat ve sübvansiyonları sağlayacaktır. Ayrıca İngiltere Kralı böyle bir durumda Avrupa devleti ile İran'ın barıştırılması için elinden geleni

⁸⁴⁷ Üçüncü Koalisyon Savaşları döneminde gelgitlere ve ikilemlere sahne olan İngiltere-İran ilişkileri hakkında bkz. Edward Ingram, "An Aspiring Buffer State: Anglo-Persian Relations in the Third Coalition, 1804-1807", *The Historical Journal*, Vol. 16, № 3 (Sept., 1973), s. 509-533.

⁸⁴⁸ Ingram'a göre İngilizler sonraki yüzyıldaki başarısızlığın ardından kesinlikle, yakında bir tampon olarak İran'a ihtiyaç duyduklarını kabul etmediler. Bkz. Ingram, a.g.m., s. 510.

⁸⁴⁹ Abbas Amanat, "Mujtahids and Missionaries: Shi'i responses to Christian polemics in the early Qajar period", *Religion and Society in Qajar Iran*, Ed. Robert Gleave, Routledge Curzon, London and New York 2004, s. 250.

yapmakla yükümlüdür. Ancak, İngiltere Kralı'nın bu amaç için yaptığı çabalar başarısız olursa, daha sonra imzalanacak olan kesin antlaşmada belirtilen miktardaki kuvvetler veya sübvansiyon, bahsedilen Avrupa kuvvetleri İran topraklarını terk edene değin ya da barış imzalanana kadar İran hükümdarının hizmetinde olmaya devam edecektir. Bunun dışında İngiltere Kralı'nın Hindistan'daki egemenliğine Afganlar ya da başka bir güç tarafından bir saldırı olması halinde İran hükümdarı sözü edilen egemenliğin korunması için çaba sarf edecektir.

5) Eğer İngiliz birlikleri İran hükümdarının onayı ile Hindistan'dan İran Körfezi'ne gelmek durumunda kalırlarsa, Carrack (Larak?) adası veya herhangi bir İran limanında kalıcı olarak ikamet edemeyeceklerdir. Bu sözü edilen birlikler nihai antlaşma imzalanana kadar İran hükümdarının isteği ile bu limanlardan çıkarılabileceklerdir.

6) Fakat sözü edilen birlikler, Carrack'da ya da İran Körfezi'ndeki herhangi bir limanda İran hükümdarının arzusu ile kalırsa, valiler tarafından en samimi şekilde muamele görecekler, gereken erzak askerlere o günün makul fiyatları üzerinden sağlanacaktır.

7) Eğer İran hükümdarı ve Afganlar arasında bir savaş vuku bulacak olursa, İngiltere Kralı iki tarafın da arabuluculuk yapması şeklinde bir istekte bulunmamaları halinde herhangi bir müdahalede bulunmayacaktır.

8) Bu ön antlaşmanın amacı ve anlamı savunma amaçlı olarak kabul edilmektedir. Aynı şekilde bu antlaşma maddeleri yürürlükte kaldığı sürece İran hükümdarı, İngiltere Kralı'na karşı kusurlu bir harekette bulunmayacağını ve Hindistan'daki İngiliz egemenliğinin menfaatlerini zedelemeyeceğine dair söz vermektedir⁸⁵⁰.

Sir Harford Jones-Brydges, daha sonra İngiliz hükümetinden, Rusya karşı savaşı sübvansiyon etmek üzere 120.000 Tümen tutarında bir maddi desteğin Doğu Hindistan Şirketi üzerinden İran hükümetine ödenmesini öngören bir mektup aldı. Ancak İngiltere'nin Hindistan Valisi, bu meblağı ödemeyi kabul etmeyince Brydges, Feth Ali Şah'dan valinin olumsuz tutumunu hükümete iletmesi için bir elçilik delegasyonunun Londra'ya

---

⁸⁵⁰ Sir Harford Jones Brydges'in 1809 yılında Kaçarlar ile imzaladığı ön antlaşma metni için bkz. C. U. Aitchison, *A Collection of Treaties, Engagements and Sanads relating to India and Neighboring Countries*, Vol. X, Government of British India, Calcutta 1892, s. 45-48.

gönderilmesini istedi. Bu heyet aynı zamanda İran'dan İngiltere'ye gidecek olan ilk elçilik misyonu anlamını taşıyordu. Ancak bu görev için kimse talip olmak istemiyordu⁸⁵¹. Nihayetinde Mirza Ebu'l-Hasan Han İlci (Elçi)⁸⁵² İran Devleti'nin ilk elçisi olarak Londra'ya hareket etti⁸⁵³.

1809-1810 yılların arasında İngiltere'de bulunan Kaçar Büyükelçisi, yüksek sosyetenin sevgisini ve ilgisini cezbedi⁸⁵⁴. Dönemin İngiliz gazetelerine sürekli demeçler veren Ebu'l-Hasan Han İlci, ayrıca tanınmış İngiliz ressamlardan Sir Thomas Lawrence bir portresini yaptırdı (bkz. Resim 16). Bunun yanında James Morier'en meşhur eseri "*The Adventures of Hajji Baba of Ispahan*"daki eksantrik İran veziri Mirza Firuz karakteri için Morier'a ilham kaynağı oldu⁸⁵⁵.

4.2.2. Rusya'ya Karşı "Cihad" İlan Edilmesi

1810 yılında Şii din adamları Ruslara karşı bir cihad ilan ettiğinde savaş dini bir boyut kazandı⁸⁵⁶. Feth Ali Şah ve veliahdı Abbas Mirza, dış siyasette Ruslara karşı destek bulma yönündeki girişimleri yanında, iç siyasette de bir takım atılımlar yaparak Kafkasya'daki savaşı kendi lehlerine döndürmeye çalıştılar. Rusların teknik ve taktik üstünlükleri bariz bir şekilde ortadaydı. Bunu bizzat Abbas Mirza da kabul etmiş ve önce Fransız sonra da İngiliz yardımı ile ordusunu Avrupa disipliniyle yeniden organize etmek için girişimler başlatmıştı. Ancak bu atılımların kısa vadede işlerlik kazanması da pek mümkün değildi. Rusların savaş meydanındaki disiplinli ve sağlam duruşuna karşılık onlara topyekün ve kararlı bir şekilde karşı koyacak "adanmış" ve "müjdelenmiş" kıtaların seferber edilmesi gerekiyordu. İran'ın içinde bulunduğu manevi atmosfer de bunu karşılamaya oldukça müsaitti. Müslüman ordusunun Rusya ile savaşmaktaki motivasyonunu arttırmak için Şah, Mirza Buzurg olarak bilinen Abbas Mirza'nın veziri ve oldukça dindar bir kimse olan Mirza İsa Farahani'ye, ulemeden fetva talebinde bulunmasını emretti. Bu iş için Hacı Molla Bekir Selmasî'yi ve Molla Sadreddin Muhammed'i Tebriz'den Kum, Necef ve Kerbela'ya gönderdi. Kumî

⁸⁵¹ Fasai, *a.g.e.*, s. 128-129.

⁸⁵² Aslen Şiraz'lı olan Mirza Ebu'l-Hasan İlci gerçekten de "elçi" lakabını hak ediyordu. Zira daha sonra İran ve Rusya arasındaki müzakereleri yürütmek üzere St. Petersburg'a gidecek ve temaslarda bulunacaktı. Bkz. Mirza M. Hadi Alevi-Şirazi, *Sefername-i Mirza Ebulhasan Han Şirazi (İlçi) be Rusya*, Tashih: Muhammed Gülben, Dünyay-ı Kitab, Tahran 1363.

⁸⁵³ Wright, *a.g.e.*, s. 7.

⁸⁵⁴ Anna Vanzan, "Mirza Abu'l-Hasan Khan Sirazi Ilci's Safar-nâma ba Rusiya: The Persians Amongst the Russians", *Society and Culture in Qajar Iran*, Studies in Honor of Hafez Farmayan, Ed. Elton L. Daniel, Mazda Publishers, Costa Mesa (California) 2002, s. 348.

⁸⁵⁵ James Morier, *The Adventures of Hajji Baba of Ispahan in England*, Paris 1835.

⁸⁵⁶ Farrokh, *a.g.e.*, s. 193.

olarak bilinen Mirza Ebu'l-Kaim el-Gilanî, Kerbelaî olarak bilinen Ağa Seyyid Tabatabai İsfahanî ve Şeyh Cafer Necefi'den mürekkep Şia ulemasına (*Hujjat el-İslam*) şu soruları yönelttiler:

- 1) İslam ordusu ile İran topraklarını işgal eden Rus askerleri arasındaki savaş, şeriat ve dini yasaların hükmüne göre inançsızlık esası üzerinden mi yürütülüyor?
- 2) Bu orduyu para ve canla korumak tüm Müslümanların ayrı ayrı görev addetmesi gereken bir mecburiyet midir?

Aynı şekilde Molla Ahmed Naragi, İsfahan İmamı Hacı Mir Muhammed Hüseyin Sultan el-Ulema, Şiraz'daki Hacı Muhammed Hasan el-Kazvinî ve yine Şiraz'da bulunan Seyyid Ali Han Allame'nin torunu Hacı Mirza İbrahim'den de aynı soruyu yazılı olarak cevaplamaları istendi. Kısa süre içinde İran ve Irak Şia coğrafyasından çok sayıda mektup gelmeye başladı ve sonuç İran kamuoyuna şu şekilde deklare edildi:

“Müslümanların hükümdarı, bu savaşta, cihat eden bir gazidir. İnançsız Ruslarla mücadele etmek tüm Müslümanlar için farzdır. Şeriatın emirlerine göre toplanan verginin (haraç), bu amaç için harcanabileceği konusunda hiçbir şüphe yoktur. Bu savaşa katılanlar, iştirakleri dini ve samimi nedenlere dayandığı sürece, Mahşer Günü'nde günahlarının telafi edilmesini hak edecektir. Yüksek ve alçak derecedeki tüm Müslümanlar, dinlerini güçlendirmek, Kuran'ı yüceltmek, İslam topraklarını korumak ve koşullar gereği yoğun ve dikkatli bir şekilde kâfirlere karşı savaşmak için hazır olmakla yükümlüdürler”.

Bu fetvalar geldiğinde, Mirza Buzurg müçtehitlerin ifadelerini özetleyen bir makale yazdı. Bu eser “*Risale-i Cihadiyye*” olarak adlandırıldı. Ardından İran'da İslam'ın savunulması için bir heves uyandı. Teologlardan zanaatkârlara kadar her kesimden insan saldırı günü için hazırlanmaya başladılar⁸⁵⁷.

4.2.3. Askaran'daki Barış Müzakerelerinin Sonuçsuz Kalması

1809 yılı itibariyle Kaçar ordusunun yaklaşık 1 yıl kadar Kafkasya sınırını geçmemesi Tormasov'a bölgede asayiş sağlamak için iyi bir fırsat yarattı. İmereti, Megrelya, Guria ve Abhazy'a da Rus otoritesi sağlanmıştı⁸⁵⁸. Ancak Güney Kafkasya'da 1804 yılından beri devam eden Rus-Kaçar Savaşı artık Ruslar adına ciddi bir yük haline gelmişti. İmparator I. Aleksander bu nedenle General Tormasov'a, Feth Ali Şah ile barış yapması yönünde

⁸⁵⁷ Fasai, *a.g.e.*, s. 127-128; Hamid Algar, *Religion and State in Iran 1785-1906*, University of California Press, Berkeley-Los Angeles-London 1969, s. 79; Atkin, *a.g.e.*, s. 128.

⁸⁵⁸ Belyavskiy, *a.g.e.*, Tom. II, s. 151.

talimatlar gönderiyordu. Ancak Rusların Kaçarlar karşısında öne sürdükleri şartlar, İran tarafı için pek elverişli değildi. Ruslar öncelikle: antlaşmanın 2 ila 5 yıllık bir süreyi kapsamasını ve ayrıca, Feth Ali Şah'ın Nahcivan ve Revan'ın Ruslara bırakılmasına razı olmasını istemekteydiler⁸⁵⁹.

Rus makamları İranlılarla yeni bir çatışma ortamının doğmasını beklenmiyorlardı. Ancak durumun her an değişmesi zor bir ihtimal değildi. Feth Ali Şah, bu sırada Kafkasya'daki Rus Başkumandanını devre dışı bırakacak ve doğrudan doğruya St. Petersburg ile temas kuracak bir adım attı. Hüseyin Kerbela Han, temaslar yapmak üzere Rus başkentine doğru yola çıktı⁸⁶⁰. Ancak Kerbela Han sınırda Ruslar tarafından durduruldu. Zira Tormasov, Abbas Mirza'nın Rus sarayına elçi göndererek, kendisini yok saymasına oldukça sinirlenmişti. Abbas Mirza ise kısa sürede bu rahatsızlığı fark ederek elçinin kendi bilgisi olmaksızın bu göreve gönderildiğini söyledi⁸⁶¹.

Belyavskiy'nin belirttiğine göre; Tormasov'un kendisi de ateşkesin çok uzun sürmeyeceğini ve Rus isteklerinin Tahran'da kabul görmesinin imkansız olduğunu düşünüyordu. Rusların tek amacı diğer cephelerdeki savaş sona erene kadar İran tarafını oyalamaktı. Bu nedenle Tarhan'da bulunan Baron Vrede'ye talimat verilerek Feth Ali Şah'ı ve İran sarayını ne surette olursa olsun barış yapmaya ikna etmesi istendi⁸⁶².

Taraflar arasındaki barış müzakereleri için Askaran Kalesi belirlenmişti. İran tarafını temsilen Mirza Buzurg 19 Eylül günü bu bölgeye geldi. 18 gün süren müzakerelerde Talış Hanlığı konusu antlaşmanın önünü tıkayan en önemli sebep olarak su yüzüne çıktı. Feth Ali Şah bu bölgeyi Ruslara terk etmeye kesinlikle razı olmuyordu. Hatta Talış Hanı Mir Mustafa'dan 8 yaşındaki kızını, kendi oğullarından birisi ile evlendirmesini talep ederek hanlığı İran'a bağlamaya dahi niyetlenmişti. Ruslar ise bu muhaberrattan haberdar bir vaziyette handan intikam almak ve bu bölgeyi kendi idareleri altına almak için planlar yapmaktaydılar⁸⁶³.

Müzakerelerin önünün tıkanması konusunda Rus kaynaklarında çeşitli tahminler yürütülmektedir. Örneğin Belyavskiy, İran tarafı ile Rusların müzakereler sırasında büyük oranda mütabık kaldıkları halde, Mirza Buzurg'un bir gün sonra bir ulak tarafından

⁸⁵⁹ Dubrovin, *İstoriya Voyni*, Tom. V, s. 280.

⁸⁶⁰ "Pismo gr. Rumyantsova k gn. Tormasovu, ot 26-vo 1809 goda", *AKAK*, Tom. IV, Tiflis 1870, s. 701-702

⁸⁶¹ Belyavskiy, *a.g.e.*, Tom. II, s. 152-153.

⁸⁶² Belyavskiy, *a.g.e.*, Tom. II, s. 156-157.

⁸⁶³ Dubrovin, *İstoriya Voyni*, Tom. V, s. 282-283.

uyarılarak antlaşma metnini imzalamaktan kaçındığını belirtiyor ve bunu da büyük oranda Tahran'da bulunan Sir Harford Jones-Brydges başkanlığındaki İngiliz elçilik misyonunun çevirdiği entrikalara bağlıyordu⁸⁶⁴.

Dubrovin ise; Talış Hanı Mir Mustafa'nın iki taraf arasında ikiyüzlü bir politika izleyerek Askaran'daki müzakereleri çıkmaza soktuğunu gösteren ifadelerle yer vermektedir. Dubrovin'in belirttiğine göre, Mir Mustafa önceleri İran Şahı'na karşı mesafeliydi. Hatta onun hiçbir sözüne itibar etmeyerek, 15 Şubat 1810 tarihinde Binbaşı Neklyudov ile Lenkeran yakınlarındaki Saro adasında bir görüşme yapmayı talep etti. Han, Neklyudov'dan savaş gemisi ile gelmesini istemişti. Bu gemiyle kendi oğlunu Tiflis'e gönderip, İran'a karşı yardım isteyecekti. Ancak Feth Ali Şah, bunu duyar duymaz kararından vazgeçmesi için Mustafa Han'a tüm topraklarını iade etme sözü verdi. Mustafa Han tam bir ikilemde kalmıştı. Tormasov ise bu toprakların İran'a geçmemesi için iki devletin de Talış Hanlığına asker sokmaması taraftarıydı. Ancak İran Şahı ve Talış Hanı durumu uzatarak Rusları oyalamaya başlayınca Tormasov da Askaran'dan ayrılarak Tiflis'e geri dönmek zorunda kaldı⁸⁶⁵.

4.2.4. Savaşın Tekrar Başlaması ve Meğri'nin İlgali

Rusya ile Kaçarlar arasında Askaran'da yapılan barış müzakereleri bir şekilde sonuçsuz kalmış ve taraflar tekrar savaş ihtimali ile yüz yüze gelmişlerdi. General Tormasov, Graf Rumyantsev'e 3 Haziran 1810 günü bir mektup yazarak, Kaçar ordusunun hazırlıklı bir şekilde Şah'tan emir beklediğini ve Karabağ, Gence ve Pambak'ı vuracaklarını belirtiyordu. Hatta Feth Ali Şah'ın da Tahran'dan hareket ettiği haberleri gelmeye başlamıştı. Oradan oğullarını takip edecek ve gerektiğinde askerleri ile yardıma koşacaktı. Tormasov bu durumda Rus askerlerinin zayıf kalacaklarını biliyordu, bu nedenle İran'a komşu olan ve Rus himayesini kabul eden hanlıklardan İran topraklarına hücum etmelerini istiyor, hayvan ve ganimetleri oradan götürmeleri için teşvik ediyordu. Ancak Ruslar tarafından iş başına getirilen Şeki Hanı Cafer Kulu Han hariç hiç kimse bu çağrıya cevap vermedi⁸⁶⁶. Diğer hanlar asker ve erzak konusunda Ruslara yardım etmek bir yana dursun, sürekli bir oyalama

⁸⁶⁴ Belyavskiy'e göre Osmanlı Devleti de Rusya ve İran arasında varılacak olan bir antlaşmadan rahatsızdı. Zira böyle bir durum karşısında Ruslarla tek başlarına mücadele etmek zorunda kalacaklar ve karşılarında Türk savaşına konsantre olmuş bir Rusya bulacaklardı. Türkler bu nedenle Tarhan'a büyük miktarda para yardımı yaparak hatırı sayılır hediyeler gönderdiler. Anlaşılan ne sınırdaki paşalar, ne İngilizler bu anlaşmayı istemiyorlardı. Bkz. Belyavskiy, *a.g.e.*, Tom. II, s. 163-166.

⁸⁶⁵ Dubrovin, *İstoriya Voyni*, Tom. V, s. 282-283.

⁸⁶⁶ General Tormasov ve Şeki Hanı Cafer Kulu Han arasındaki mektup trafiği için bkz. AKAK, Tom. IV, Tiflis 1870, s. 506-514.

taktiği içerisindeydiler. Şirvan Hanı Ruslarla olan irtibatını yok edecek seviyeye indirmiş ve Abbas Mirza ile gizliden gizliye görüşmeye başlamıştı⁸⁶⁷. Karabağ hanından da umut kesilmişti⁸⁶⁸. Tormasov İran ile kaçınılmaz bir biçimde vuku bulması beklenen çatışmada hanlıklardan gelecek yardımdan artık tamamen umudunu kesmişti⁸⁶⁹. Belyavskiy, neredeyse bütün hanların Tormasov'dan nazik bir şekilde davet almalarına rağmen destek konusunda isteksiz davrandıklarını dile getiriyordu⁸⁷⁰.

Ancak Rusların Kafkasya'da İran'a karşı yürüttükleri savaşta avantaj elde etmek adına bazı stratejik hamlelerde başarı sağladıklarını görmekteyiz. En azından aynı anda iki cephede mücadele verdikleri Osmanlı ve Kaçar devletlerini olası bir ittifaktan uzak tutmayı başardılar. Farrokh, Rusya'nın uzun süredir devam eden Osmanlı-İran rekabetinden büyük faydalar sağladığına dikkat çekmektedir. Zira Rusya, Osmanlı ve İran'la aynı anda savaşa tutuşmuş olsa da, eskiden beri husumet içinde olan bu iki devlet, askeri güçlerini ortak düşmanlarına karşı koordine etmeyi bile düşünemiyorlardı. Bunun yerine hem Osmanlı hem de İranlılar, sıklıkla Rusya ile birbirlerine karşı işbirliği yapma fırsatı aradılar. Farrokh'a göre bunun en güzel örneği Osmanlı Padişahı III. Selim'in, İran'a karşı düzenlenen 1804-13 operasyonları sırasında Rus ordusunun Karadeniz kıyılarının güneydoğu kesimine kuvvetlerini yerleştirmesine izin vermesiydi⁸⁷¹.

Bu sırada Kaçar ordusu harekete geçmiş ve Rusların kontrolünde bulunan bölgelere doğru yavaş yavaş yaklaşmaya başlamıştı. Abbas Mirza Şirvan ve Karabağ hanlarının kendinden yana tavır alacaklarından çok emindi. Talış Hanını da kendi tarafına çekmesi durumunda savaşı kendi lehine çevireceğini düşünüyordu. İngiliz Elçisi Harford Jones-Brydges da bizzat Mir Mustafa Han'a yazarak İran ve İngiltere arasındaki dostluktan bahsediyor, kendisine Abbas Mirza ve Şah tarafından değer verildiğini ve onlara ihanet etmemesi gerektiği yönünde telkinlerde bulunuyordu⁸⁷². Ancak Mir Mustafa Han bu çağrıya kulak asmayarak durumu Tormasov'a bildirmiş⁸⁷³ ve Abbas Mirza'nın hiddetlenmesine sebep olmuştu. Bu hareket Abbas Mirza'nın tüm planlarını alt üst etti. Rusların ani bir

⁸⁶⁷ "Raport podpolk. Tihanovskavo gen. Tormasovu, ot 15-vo oktyabrya 1809 goda, № 188, Şemaha", AKAK, Tom. IV, Tiflis 1870, s. 520.

⁸⁶⁸ General Tormasov, 31 Mayıs 1810 tarihinde Karabağ Hanı Mehti Kulu Han'a yazdığı mektupta onu Rusların taleplerini yerine getirmemekle ve ödemeyi taahhüt ettiği vergiyi ödememekle itham ediyordu. Bkz. "Pismo gen. Tormasova k Mehtikuli-hanu, ot 31-vo 1810 goda, № 493.", AKAK, Tom. IV, Tiflis 1870, s. 553-554.

⁸⁶⁹ Dubrovin, *İstoriya Voyni*, Tom. V, s. 336-347.

⁸⁷⁰ Belyavskiy, *a.g.e.*, Tom. II, s. 169.

⁸⁷¹ Farrokh, *a.g.e.*, s. 192.

⁸⁷² "Pismo Angliyskavo poslannika k Mir-Mustafa-hanu", AKAK, Tom. IV, Tiflis 1870, s. 576-577.

⁸⁷³ "Pismo gen. Tormasova k Mir-Mustafa-hanu, ot 4 iyulya 1810 goda, № 653.", AKAK, Tom. IV, Tiflis 1870, s. 595-596.

saldırısından çekinen Abbas Mirza, Karabağ'a üzerine hareket etti. Ruslar Kaçar ordusunun Karabağ'ın anahtarı sayılan Meğri bölgesine doğru ilerlediklerini henüz bilmiyorlardı⁸⁷⁴.

Meşhur Rus Kumandanı Kotlyarevskiy, Kafkasya'daki Rus-İran savaşlarının kaderini değiştiren isim olmuştur. Gerçekten de o, elindeki kıt imkânlarla inanılmaz başarılarla imza attı. Bu nedenle Meğri bölgesinde toplanmaya başlayan Kaçar ordusu üzerine Kotlyarevskiy'nin gönderilmesi kararlaştırıldı. 1810 yazında Kaçar ordusunun Karabağ'ı ele geçirme girişimleri Albay Kotlyarevskiy tarafından Meğri ve Aras'ta iki kez yenilgiye uğratılmaları sonucu başarısızlıkla neticelendi. Kaçar ordusu Potto'nun abartılı yorumlarında titreyerek geri Tebriz'e çekilmek zorunda kalmıştı ve kaderlerine razı bir şekilde "*Korkunç Kotlyarevskiy*"nin orada kendilerine görünmesini bekliyorlardı⁸⁷⁵.

Kotlyarevskiy adeta kahraman olmuştu. Abbas Mirza durumu öğrenir öğrenmez sinirden deliye dönerek, büyük ordu topladı ve askerlerine "*ya Meğri'yi alın ya da ölin*" emrini verdi. Ancak Kaçar ordusunun burada Rusları yenemeyeceklerini anlayan Abbas Mirza daha fazla kayıp vermemek adına taktik değiştirdi. Aras'ı geçmek için harekete geçen Kaçar ordusu, Kotlyarevskiy tarafından takip edilerek bir kez daha mağlup edildi. Kotlyarevskiy, bu zafer neticesinde ödül olarak altın kılıç ile mükâfatlandırıldı. Meğri'nin Rusların eline geçmesi Transkafkasya'daki durumu tamamen Rusları lehine olacak şekilde değiştirdi. Abbas Mirza ise durumu yeniden düzeltmek için Karabağ sınırında mütemadiyen saldırılar düzenliyordu⁸⁷⁶.

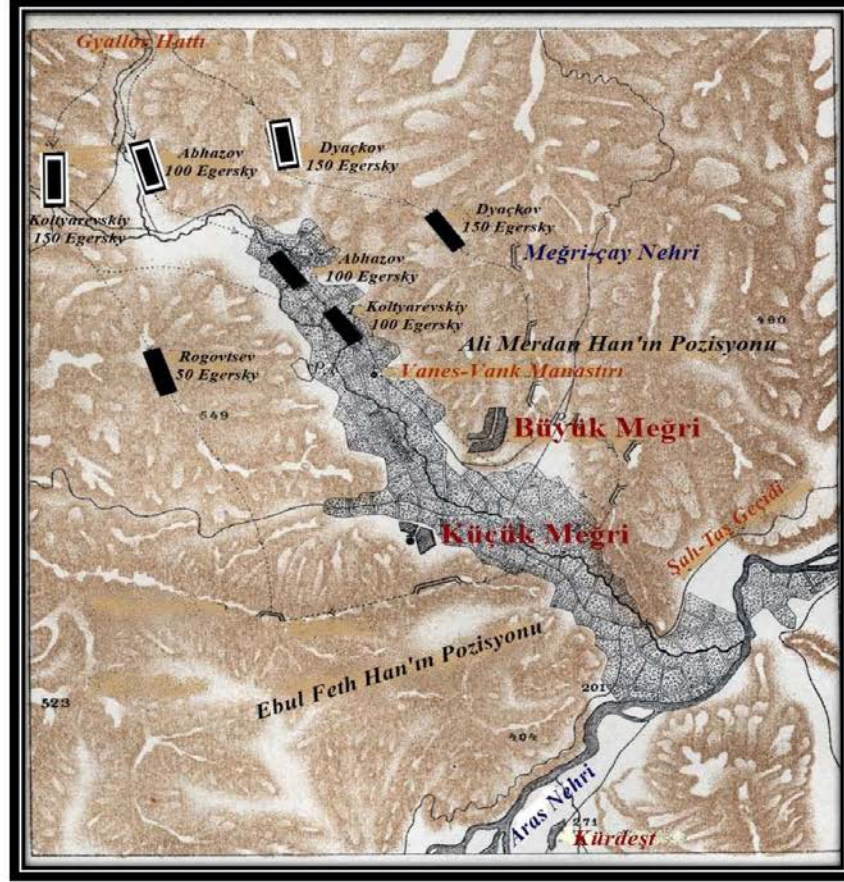
⁸⁷⁴ Dubrovin, *İstoriya Voyni*, Tom. V, s. 338-

⁸⁷⁵ Potto, *a.g.e.*, s. 242.

⁸⁷⁶ Belyavskiy, *a.g.e.*, Tom. II, s. 187-190.

MEĞRİ SALDIRI PLANI

15 Haziran 1810

Sayı 500 400 300 200 100 0 1 2 verst

Birliklerin ilk pozisyonu (14 Haziran)

Birliklerin ikinci pozisyonu (15 Haziran)

Kaçar Bataryaları (5 adet sol kıyıda ve 2 adet sağ kıyıda)

Kaynak: N. N. Belyavskiy, *Utverjdenie Russkavo Vladiçestva na Kavkaze*, Tom. II, Ed. V. Potto, Tiflis 1902, s. 191.

Harita 7 Rusların Meğri Saldırı Planı

4.3. P. S. Kotlyarevskiy ve Aras'ın Kuzeyinde Rus Hegemonyası

Rusların önünde Kaçarlarla olan savaşı sonlandırmak için çok fazla engel çıkmıştı. Fransa ve Osmanlı devletleri ile savaşmak zorunda kalmaları bir yana, bir de İngilizlerin Kaçar Hanedanı ile aralarında göstermelik bir şekilde arabuluculuk yapmaları hadisesiyle karşı karşıya kalmışlardı. İngiliz Elçisi Sir Gore Ouseley arabuluculuğunda yürütülen barış müzakereleri de bir türlü sonuçlandırılmamıştı. Bunda, İngiliz desteğiyle kısmen modernize edilen Kaçar piyade ve topçusunun Ruslar karşısında kazanmış oldukları birkaç başarının yarattığı aşırı özgüvenin payı büyüktü. Ancak Rusların beklenmedik bir biçimde mağrur Kaçar kuvvetlerini iki kez ağır bir şekilde mağlup etmeleri, savaşın gidişatını birden bire Rusların lehine değiştirdi. Gerçekten de Rus İmparatorluğu, 1804-1813 Rus-Kaçar Savaşı'nın son dönemine damgasını vuran P. S. Kotlyarevskiy'nin şahsına çok şey borçluydu.

4.3.1. Aslandüz Muharebesi (19-20 Ekim 1812)

Aslandüz'de Rus-Kaçar Savaşı'nın belki de en belirleyici vuruşması gerçekleşti. Meğri hezimetini sonrasında İngiliz subayların derleyip toparlamaya çalıştıkları Kaçar ordugâhı deyim yerindeyse yine gafil avlanmıştı⁸⁷⁷. Ama bu sefer durumun telafisi çok zordu. Bu savaşın vuku bulması ise Kafkasya'daki Rus Genelkurmayı'nın inisiyatifi dışında gelişen olaylar neticesinde gerçekleşti. Hadiseye ışık tutan Rus kaynaklarının neredeyse hepsi General Rtişev'in Kaçar ordusu ile Aras kıyılarında bir vuruşmaya sıcak bakmadığını dile getirmektedir. Belyavskiy, Rtişev'in o an Aras'ı geçip Abbas Mirza'yı mağlup edebilecek imkanlara sahip olduğunu, ancak bunu tercih etmediğini belirtilmektedir. Ona göre Rtişev cesur bir subay değildi. Kotlyarevskiy, onu ikna etmeye çalışsa da, o Tiflis'e geri çekilmeyi tercih etti⁸⁷⁸. Potto'ya göre de Kotlyarevskiy, Kaçar ordusunun her geçen gün Gürcistan çevresinde aktif hale gelmesinden ve Başkumandan Rtişev'in ağır davranmasından oldukça rahatsızdı. Acil bir şekilde önlem alınmasını talep etmekteydi⁸⁷⁹.

Gözü pek genç Rus kumandanı Kotlyarevskiy, bu noktadan itibaren sorumluluk olarak Rtişev'in talimatlarını dinlememek pahasına da olsa Abbas Mirza ile yüzleşmek için planlar yapmaya başladı. Rtişev Gürcistan'a giderken Kotlyarevskiy'i Karabağ'da bırakmıştı ve

⁸⁷⁷ Aslandüz Muharebesi'nin arka planı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. "Donessenie gen. Rtişeva gr. Rummyantsovu, ot 31-vo oktyabrya 1812 goda, № 79.", AKAK, Tom. V, Tiflis 1873, s. 686-691.

⁸⁷⁸ Belyavskiy, *a.g.e.*, Tom. II, s. 453-454.

⁸⁷⁹ Potto, *a.g.e.*, s. 264.

kendisine o bölgeyi daha iyi bildiği için bu görevi verdiğini söylemişti. Karabağ'ın tüm sorumluluğu Kotlyarevskiy'e bırakılmıştı. Rtişev, onun çok cesur bir asker olduğunu bildiği için, ne olursa olsun, Aras Nehri'nin diğer tarafına geçmemesini tembihlemişti. Ancak Kotlyarevskiy'nin bunu dinlemeye pek niyeti yoktu, Aleksander'in Gürcistan'a gelişini duyar duymaz, Rtişev'in ayrılması ardından, bu konuda önlem almak için savaş hazırlıkları yapmaya başladı⁸⁸⁰.

Bu noktada Kafkasya Başkumandanı Rtişev'in Kotlyarevskiy'e herhangi bir taarruz emri vermediği anlaşılıyor. Belyavskiy, Rtişev'in Kotlyarevskiy ile aralarında geçenlerden mevzulardan ötürü (belki de bu konudaki ısrarından), onu Aras'a göndermeye razı olduğunu, ancak nehri geçmesini kesinlikle yasakladığını belirtiyor. Yani bölgeye gönderilen Rus birliklerine sadece mevzilerini koruma emri verilmişti⁸⁸¹. Potto ise, Kotlyarevskiy'nin Başkomutanın Kaheti isyanı vesilesiyle, Tiflis'ten geçici olarak ayrılmasından yararlanıp, kişisel sorumluluk alarak harekete geçtiğini söylemektedir⁸⁸².

Netice itibariyle artık ok yandan çıkmıştı ve Kotlyarevskiy artık Kaçar ordusuna kesin bir şekilde karşılık verilmesi gerektiği düşüncesindeydi. Abbas Mirza ise bu sıralarda Ruslarla anlaşmayı reddettikten sonra 30.000 askeri ile 8 Ekim günü Aslandüz'e gelerek Aras'ı geçmek üzere beklemeye başlamıştı⁸⁸³. Ancak ordusunu Şeki Hanlığının zapt edilmesi için bölerek büyük bir hataya imza attı.

Dubrovin, Abbas Mirza'nın kuvvetlerini bölmesini bilinçli bir hamle olarak değerlendirmektedir. Zira Abbas Mirza da bu sırada birkaç cephede savaşmak üzere hazırlanmıştı. Pir Kulu Han Şeki hanlığını almak, orada eski Han Selim'i tahta çıkarmak için gönderilmişti. Ama ordunun büyük kısmı Aras'tan geçerek Kotlyarevskiy ile savaşmak üzere bekliyordu. Bu askerler tüm Dağlı halkları Ruslara karşı kullanarak onların Kafkasya bölgesinden tamamen çıkarılmalarını sağlayacaklardı. Genel olarak Abbas Mirzanın planı buydu⁸⁸⁴.

Ancak bu sırada Kaçar ordugâhında bulunan İngiliz diplomatlardan Campbell, Kaçar ordusunun önemli bir kısmının Aslandüz'den ayrılarak Şeki Hanlığına doğru yola çıktığını dile getirmektedir:

---

⁸⁸⁰ Dubrovin, *İstoriya Voyni*, Tom. VI, s. 76.

⁸⁸¹ Belyavskiy, *a.g.e.*, Tom. II, s. 454.

⁸⁸² Potto, *a.g.e.*, s. 264.

⁸⁸³ Belyavskiy, *a.g.e.*, Tom. II, s. 455-456.

⁸⁸⁴ Dubrovin, *İstoriya Voyni*, Tom. VI, s. 78.

“Döndüğümde Abbas Mirza'yı ordu ile birlikte buldum. Sir Gore Ouseley Tahran'a geri döndü ve tüm subaylar Abbas Mirza ve bakanların ısrarlı ricalarını kırmak istemeyen Yüzbaşı Christie ve Lindsay hariç kampı terk ettiler. Prens, Aras kıyılarındaki Aslandüz dağının yakınında bir pozisyon aldı. Aynı gün askerlerini Rus boyunduruğundan kurtulması için bütün askerlerini Şeki eyaletinin eski hükümdarı Selim Han ile gönderdi”⁸⁸⁵.

Görünüşe göre, Rusya ile İngiltere arasındaki barışın sona ermesi ve Londra'nın İran'ı terk etme emrinin gerçekleşmesine rağmen, İngiliz askeri misyonu, İran ordusu ile birlikte kalmış ve aynı anda birden fazla subayı kaybettiği bu savaşa onlar da iştirak etmişlerdi⁸⁸⁶. İran kaynaklarından Şemim ise; 1227 yılı itibariyle (1812/1813) Rus kumandanı Kotlyarevskiy'nin çok titiz bir plan ve harita çalışması ile ilerlerken tam bu esnada İngiltere Elçisi Sir Gore Ouseley'in İran ordusunda çalışan komutanları ve askerleri geri çektiğini belirtiyor⁸⁸⁷. Onu tekzip edercesine Kaçar kampından yazmaya devam eden Campbell ise notlarında, Aras'ın karşı tarafında, Aslandüz'den yaklaşık 26 mil uzakta General Kotlyarevskiy'nin 4.000 (2.000 olması lazımdı!) kişilik bir Rus kuvveti ile beklediğini, Abbas Mirza'nın ordusunun ise atlı birliklerin ayrılmasından sonra yaklaşık 5.000 kişiden oluştuğunu belirtiyordu. Campbell, savaşın kaçınılmaz olduğunu ancak kafasındaki tek sorunun, nehri ilk önce Rusların mı yoksa İranlıların mı geçeceği olduğunu dile getiriyor⁸⁸⁸. Kotlyarevskiy Kaçar ordusuna karşı harekete geçmenin tam sırası olduğunu düşünüyordu. Zira Rtişev'in Kaçar askerlerine mukavemet göstermeyeceğini biliyordu. Bu nedenle Aras'ı geçip Abbas Mirza'yı mağlup etmeye karar verdi⁸⁸⁹.

Böylelikle ilk harekete geçen Kotlyarevskiy oldu. Aras'ı aşma konusunda yaşadığı zorluklar gece vakti İran kampına ulaşmasını engellemiş olmasına rağmen, sabah erken saatlerde Kaçar kampındaki güvenlik zafiyeti devam etmekteydi. Düzensiz bir biçimde kaçan İran ordusu Kotlyarevskiy'nin askerlerini fark ettiklerinde Ruslar, Kaçar kampına yaklaşık 300 yada kadar yaklaşmış bulunuyorlardı⁸⁹⁰.

19 Ekim 1812'de yaklaşık 2.000 kişilik müfrezesi ile Aras'ı geçti (bkz. Tablo 3). Aslandüz'de iki gün süren bu kanlı savaşta Kaçar ordusunun ana kütlesi yok edildi⁸⁹¹. Kotlyarevskiy askerleri ile Daravut-çay Nehrini aşarak Kaçar kampına ani bir saldırı

---

⁸⁸⁵ Campbell, a.g.m., s. 228.

⁸⁸⁶ *Doroga na Gyulistan*, s. 325.

⁸⁸⁷ Şemim, a.g.e., s. 84.

⁸⁸⁸ Campbell, a.g.m., s. 228.

⁸⁸⁹ Dubrovin, *İstoriya Voyni*, Tom. VI, s. 81.

⁸⁹⁰ Atkin, a.g.e., s. 113.

⁸⁹¹ Potto, a.g.e., s. 264.

düzenlemişti. Ölenler arasında birçok İngiliz subay ve binbaşı da bulunuyordu. Aslandüz zaferi Kafkasya’da Ruslar için en büyük zaferlerden biriydi⁸⁹². Yenilgi sonunda, savaş alanına 1.200 ölü sarbaz kaldı, 565 esir, 3 sancak ve 11 top ele geçirildi. Rus kayıpları önemsizdi (28 ölü ve yaklaşık 100 yaralı)⁸⁹³. Abbas Mirza ise sadece 20 atlı eşliğinde kaçtı⁸⁹⁴.

ALAYLAR	Kürmay Subay	Kıdemli Subay	Erbaş	Rütbesiz Asker	Bando	GENEL TOPLAM
Gürcistan Grenader Alayı	3	30	71	924	30	
Svastopol Musketer Alayı	1	5	10	192	7	
17. Egerskiy Alayı	2	11	24	306	9	
20. Topçu Tugayı	2	2	6	76	1	
Don Kazak Krasnova 3. Alayı	1	7	7	268	1	
Don Kazak Popova 16. Alayı	1	7	3	217	1	
TOPLAM	8	62	121	1983	47	
Toplam Piyade Sayısı	6	46	105	1422	46	
Toplam Kazak Sayısı	2	14	10	485	-	
Toplam Topçu Sayısı	-	2	6	76	1	
TOPLAM	8	62	121	1983	47	2221

Kaynak: "Donesenie gen. Rtişeva kn. Gorçakovu, 1-mu, ot 22-vo noyabrya 1812 goda № 89.", *AKAK*, Tom. V, Tiflis 1873, s. 695-696.

Tablo 1 Kotlyarevski'nin Komutasındaki Rus Birlikleri

Farrokh, İran kaynakları ışığında Kotlyarevskiy'nin Gregoryen takvime göre 31 Ekim-1 Kasım 1812 tarihleri arasında, 2.260 kişilik bir Rus birliği ile Aras Nehri'ni geçerek, Aslandüz'de bulunan Abbas Mirza'nın 30.000 kişilik ordusuna saldırdığını dile getirmektedir. Oysaki bu sırada Kaçar ordugâhında 30.000 askerin bulunmadığı net bir şekilde ortadaydı. Farrokh, buna açıklık getirmek için Kotlyarevskiy'nin Abbas Mirza'nın av seferine çıktığı bir anı seçerek, saldırısını mükemmel bir şekilde zamanladığını dile getiriyor⁸⁹⁵.

Bu noktada Kaçar kampının bir güvenlik zafiyeti içinde olduğu ve deyim yerindeyse gafil avlandığını anlaşılmaktadır. Atkin'in belirttiğine göre; Kaçar ordusu Ruslara karşı çok fazla önlem almamıştı⁸⁹⁶. Çünkü bu daha önce geleneksel düşmanlarına karşı gerek duymadıkları

⁸⁹² Belyavskiy, *a.g.e.*, Tom. II, s. 459-464.

⁸⁹³ Rusların kayıpları ölü: 1 üst rübeli, 3 alt rübeli subay, 22 er, 2 Kazak; yaralı: 2 üst rübeli, 6 alt rübeli subay, 2 bandocu, 79 er ve 10 Kazak'tı. Bkz. V. A. Sollogub, *Biografiya Generala Kotlyarevskavo*, Sankt-Peterburg 1836, s. 124.

⁸⁹⁴ *Doroga na Gyulistan*, s. 325-326.

⁸⁹⁵ Farrokh, *a.g.e.*, s. 193.

⁸⁹⁶ Oysaki Campbell'in belirttiğine göre; Kotlyarevskiy Akloğlan'da güçlü bir şekilde mevzilenmişti iki kamp neredeyse bir birinden görülebiliyordu. Bkz. Campbell, *a.g.m.*, s. 228.

bir alışkanlıktı. Gece savaşıma adetleri de yoktu ve Rusların da bunu yapmasını beklemiyorlardı. Bu nedenle İran garnizonu çevresine çok az nöbetçi gönderildi. Zaten askeri kampları da örgütsüz bir biçimde kurulmuştu. Zira komutanın çadırı daima merkezindeydi, etrafında ise en üst rütbeli subaylar bulunmaktaydı. Bu, mühimmat ve topçuların, batılılaşma reformlarından sonra bile kolayca ulaşılabilir bir yerde konuşlandırılmadığı anlamına geliyordu. Saldırı durumunda önceden belirlenmiş bir toplanma noktaları da yoktu, bu nedenle askerler dağılmıştı⁸⁹⁷.

Olayın en canlı şahidi Campbell, notlarında Kaçar ordusunun hezimetini şöyle nakletmektedir:

“Kotlyarevskiy, gece nehri geçti, ancak karanlıktan dolayı yolunu kaybetti ve Kaçar kampı önüne geldiğinde öğlen olmuştu. Onunla sadece 2.000 adamı vardı. Ruslar Kaçar kampının 1 mil kadar yakınına yaklaştıklarında dahi hiçbir nöbetçiye rastlamadılar. Ortalık birden karıştı. Lindsay’in Ruslar kampa girdiklerinde topları devreye sokmak için pek vakti yoktu ve böylece bagaj ve mühimmatın tamamı Rusların eline geçti. Lindsay silahlarını güvenli bir alanına koyduktan sonra, yirmi adamıyla birlikte geri döndü. Christie adamlarını topladı ve bu örneklerin hepsini canlandırmak için yapabileceği birkaç tur ile Rusları oyaladı; ancak mühimmat çok geçmeden harcanmıştı, sonra Prens’in bulunduğu yer ile Aslandüz dağı arasındaki Aras kıyılarına düşen Karasu Nehri akışı boyunca geri çekilmek zorunda kaldı. Bence bu Strabon’un Kambisesi’ne benziyordu. Aslandüz’de Kaçar ordusu subaylarımızın tavsiyelerinin aksine bir pozisyon almıştı. Bu rahatlığın nedeni, Rusların kazanmış oldukları şeylerden memnun olduklarını ve gece boyunca nehirden geri çekileceklerini umuyor olmalarıydı. Bir başka sebep ise, dağın tepesinde yaptıkları küçük bir tahkimata sahip oldukları için duydukları büyük bir güvendi. Fakat aşağıdaki zeminin son derece kötü olduğunu, hendek ve deliklerle dolu olduğunu, mühimmatlarının tükendiği ve askerlerinin moralsiz olduğunu unuttular. Bütün gece oturdular ve sabaha karşı (subaylarımızın tahminlerine göre) Kotlyarevskiy nehri geçip onlara saldırdı. İranlılar hemen paniğe kapıldılar ve neredeyse ateşle karşılık vermeksizin kaçtılar. Hepsi dağın üstündeki tahkimata doğru kaçtılar ve oradaki birlik kendi askerlerine doğru ateş açtı. Ruslarda onlara arkadan yükleniyordu. Tam bu esnada binalar alev aldı ve süngü ile yaralananlar boğuldular ya da yandılar”⁸⁹⁸.

Böylece Kotlyarevskiy bir saldırı ile Abbas Mirza’nın büyük planlarını suya düşürmüş oldu. Kotlyarevskiy 23 Eylül’de Karabağ’a döndü. 3 gün sonra Tiflis’te ve tüm Gürcü kiliselerinde zafer için dualar edildi. Rtişev ve Kotlyarevskiy Rus İmparatoru’ndan madalya ve rütbeler aldılar⁸⁹⁹.

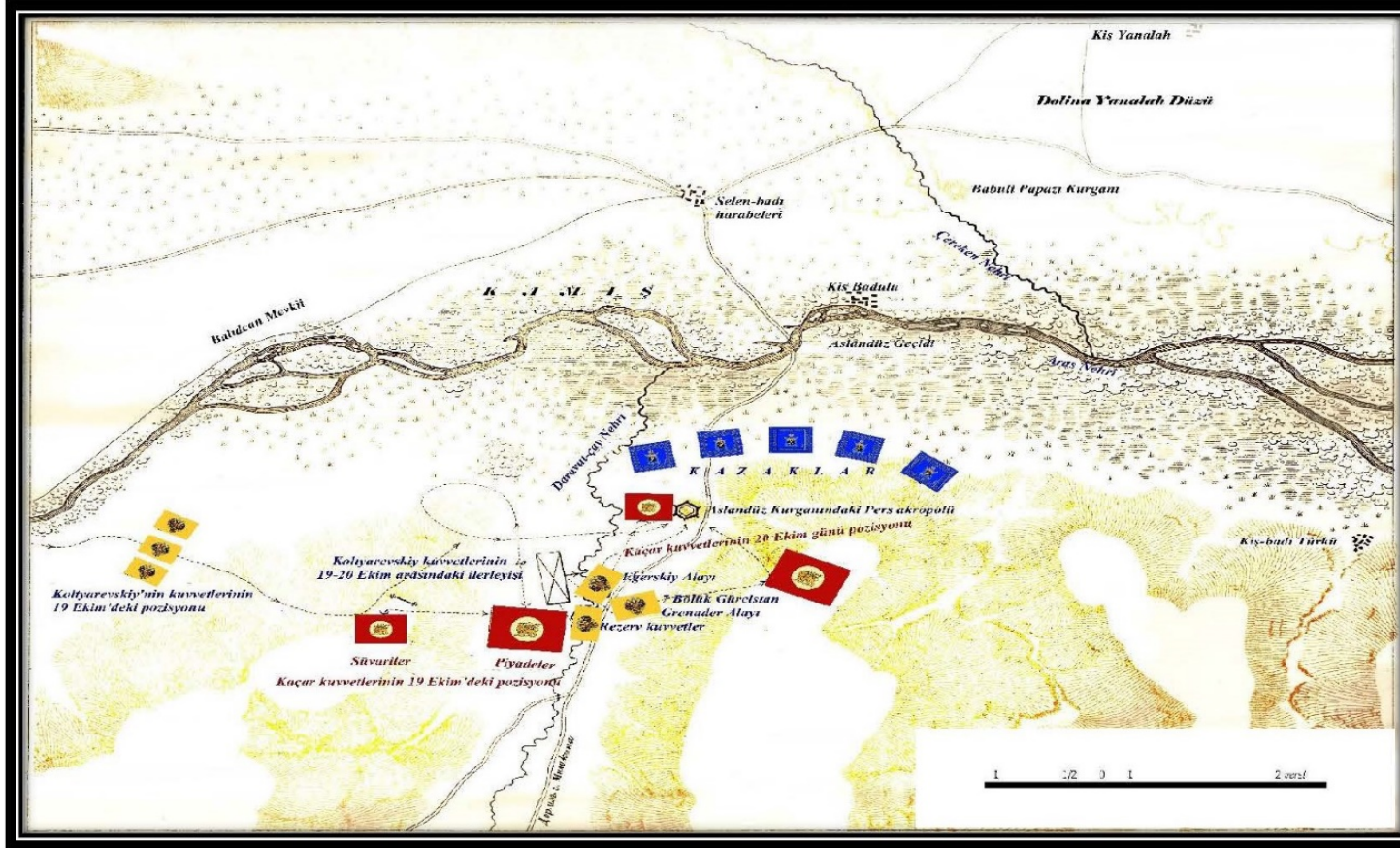
---

⁸⁹⁷ Atkin, *a.g.e.*, s. 112.

⁸⁹⁸ Campbell, *a.g.m.*, s. 229.

⁸⁹⁹ Dubrovin, *İstoriya Voiny*, Tom. VI, s. 86.

**ASLANDÜZ ÖNLERİNDEKİ
MUHAREBENİN PLANI
19-20 Ekim 1812**

Kaynak: N. N. Belyavskiy, *Utverjdenie Russkavo Vladiçestva na Kavkaze*, Tom. II, Ed. V. Potto, Tiflis 1902, s. 453.

Harita 8 Aslandüz Muharebesi Planı

4.3.2. Lenkeran Taarruzu (1 Ocak 1813)

Aslandüz'deki ağır mağlubiyet Güney Kafkasya'daki Kaçar otoritesini derinden sarsmıştı. Rus kaynakları bu durumu üzerine basa basa vurgulamaktadır. Örneğin Dubrovin, Aslandüz'deki Rus zaferinin ardından Şeki, Şirvan ve Karabağ hanlıklarının Abbas Mirza tehdidinden tamamen kurtulmuş olduğunu ifade etmektedir⁹⁰⁰. Gerçekten de 1812 yılının son günlerinde yaşanan bazı olaylar, Transkafkasya'daki durumun Ruslar adına belirgin bir biçimde iyileşmesine neden olmuştu. Abbas Mirza İran'a kaçmış, salgın hastalıklar bir nebze durulmuş ve iyi bir hasat mevsimi yaşanmıştı. Tek sorun kalmıştı, o da Talış Hanlığındaki kalede bulunan Kaçar karakoluydu⁹⁰¹.

Aslandüz zaferinden sonra Kotlyarevskiy Karabağ'a döndü. Burada, Şeki Hanlığını yağma ve istila eden Pir Kulu Han'ın İran'a kaçmakta olduğu haberini alarak peşine düştü. Abbas Mirza ise kaybettiği savaştan sonra da bir türlü rahat durmuyordu. 2.500 kişilik seçme askerlerden oluşan bir orduyu Talış Hanlığında bulunan Hacı Muhammed Han'a yardıma göndermişti⁹⁰². Kotlyarevskiy ise sonra Tiflis'e geçerek Rtişev'e hemen İran'ın sınırlarını aşıp Aslandüz zaferini kaldığı yerden devam ettirmeleri gerektiğini ilettili⁹⁰³. Belyavskiy, bunun yapılması halinde Rusların kesin bir zafer kazanacaklarını, ancak Rtişev hemen duruma hâkim olabilecek bir General olmadığını belirtiyor. Ona göre Rtişev, çok ağırkanlıydı ve uzak görüşlü bir kimse değildi⁹⁰⁴.

Kotlyarevskiy, İran ile hemen barış antlaşması şartlarını konuşmak yerine, Karabağ'a daha fazla asker çıkarmayı ve gerekirse İran'ın sınırlarını geçerek savaş başlatılmasını taraftarıydı. Rtişev de aslında Kotlyarevskiy'nin söylediklerine olumlu bakıyordu. Ancak Talış Hanlığında halen 7.000 İran askeri bulunuyordu⁹⁰⁵ ve Lenkeran onların elinde sayılırdı. Hanlıkta bulunan yerel kuvvetlerin sayısı çok azdı ve Kaçar kuvvetlerine karşı gelemiyorlardı⁹⁰⁶.

⁹⁰⁰ Dubrovin, *İstoriya Voyni*, Tom. VI, s. 87.

⁹⁰¹ *Doroga na Gyulistan*, s. 326.

⁹⁰² "Raport gen.-m. Hatuntsova kap. 1-vo ranga Veselavo, ot 3-vo dekabrya 1812 goda, № 1034. na transport, çerez Baku", *AKAK*, Tom. V, Tiflis 1873, s. 597.

⁹⁰³ Farrokh, Kotlyarevskiy'nin Kaçar ordusu arasında yayılmakta olan başıbozukluğa dikkat çekerek, bir sonraki hedefi olarak Talış Hanlığını belirlediğini dile getirmektedir. Bkz. Farrokh, *a.g.e.*, s. 193.

⁹⁰⁴ Belyavskiy, *a.g.e.*, Tom. II, s. 473.

⁹⁰⁵ "Predpisanie gen. Rtişeva k gen.-m. Kotlyarevskomu, ot 1-vo dekabrya 1812 goda, № 590.", *AKAK*, Tom. V, Tiflis 1873, s. 595-596.

⁹⁰⁶ Dubrovin, *İstoriya Voyni*, Tom. VI, s. 87-88.

Bu arada Talış Hanlığından çok kötü haberler gelmeye başlamıştı. Kotlyarevskiy Lenkeran'a gidemiyordu, oysa amacı oraya gidip zafer kazanmaktı. Aslında bunu Aslandüz'de olduğu gibi izin almadan da yapabiliirdi, ancak bu sefer hazırlanmak için en azından iki haftaya ihtiyacı vardı. Askeri yetersizdi ve Rtişev'in bu konudaki düşüncesini de az çok biliyordu. Kotlyarevskiy, Meğri'den gelen askerler ile birleşerek, Talış Hanlığına doğru yola çıktı⁹⁰⁷.

Kotlyarevskiy, 17 Aralık'ta 1.500 piyade, 470 kazak ve 6 top ile Akoğlan'a giriş yaptı⁹⁰⁸. Ordu kış mevsiminde yola çıkmıştı. Rus kuvvetleri yolda Pir Kulu Han'ın askerleri ile bir çatışma yaşadılar ve onları geri çekilmek zorunda bıraktılar. Kotlyarevskiy, 22 Aralık'ta Arkevan Kalesi'ne yöneldi. Talış halkına kendisine katılması için cesaret verici bir mesaj göndererek onların desteğini arkasına almak istedi⁹⁰⁹.

Gözü pek Rus kumandanı genç olmasına rağmen, siyaseti de iyi bildiğini gösterdi. Zira kendi kuvvetlerinin bu saldırı için yetersiz olduğunun bilincinde olan Kotlyarevskiy, Talış halkını yanına çekmek adına onlara bir mesaj göndermişti. Mesaj aynen şöyleydi:

“Talış Halkı! Kutsal ve mutlak güce sahip Rus imparatorunun ordusu sizleri İranlıların zulmünden kurtarmak için geldi. Evlerinizde sakin bir şekilde oturun ve mülkünüzün dokunulmaz olduğundan emin olun. Ruslar İranlılar gibi soyguncu değildirler, sizi soymazlar. Sizden tek isteğim, eli silah tutan herkesin benimle birlikte işgalcilere karşı mücadele etmesidir ki onlar çok yakında yüce hükümetimiz tarafından ağır şekilde bir cezalandırılacaklar. Bu canavarların kalıntılarını bitirip, silahlarını elde ettikten sonra, kaçmalarını istemiyorum. İranlılar tarafından aldatıldınız ve aldatılmanızın affedilmesi için bize söz verin. Bu kişiler hiçbir ceza endişeleri olmadan bana ya da hanlarına görünmelidir. Rusların sözü İranlıların sözüne benzemez. Ruslar kibir nedir bilmez ve aldatmaya ihtiyaç duymazlar”⁹¹⁰.

Kotlyarevskiy tarafından Aralık 1812'de ablukaya alınan kale, kısa bir süre önce İngiliz subayların yardımıyla takviye edilmişti ve 4.000 kişilik bir garnizon tarafından korunuyordu. Bu nedenle Kaçarlar açısından oldukça güvenli bir sığınak durumundaydı. Rus kumandanı tarafından kaledekilere yaşam ve mülkiyet haklarının korunması şartlarıyla teslim olmaları teklifi yapıldı. Ancak Sadık Han, teslim olmayı düşünüp düşünmediğini sorulduğunda: *“Hanlığımın başına gelen talihsizliğin beni korkutması gerekir. Allah'ın bir kaderi var ve*

⁹⁰⁷ Belyavskiy, *a.g.e.*, Tom. II, s. 477-480.

⁹⁰⁸ “Donesenie gen. Rtişeva k Gorçakovu 1-mu, ot 6-vo yanvaryu 1813 goda , № 13.”, AKAK, Tom. V, Tiflis 1873, s. 697.

⁹⁰⁹ Dubrovin, *İstoriya Voynu*, Tom. VI, s. 91-92.

⁹¹⁰ Sollogub, *a.g.e.*, s. 139-140; Dubrovin, *İstoriya Voynu*, Tom. VI, s. 92-93.

onun kime yardım edeceğini yalnız o bilir biliyor” diyerek Kotlyarevskiy’e olumsuz yanıt verdi⁹¹¹.

Kotlyarevskiy’nin, Aslandüz’den farklı olarak, sürpriz yapma avantajı yoktu. Lankeran’da bulunan 4.000 kişilik İran garnizonu, Rus saldırılarına beş gün boyunca şiddetle mukavemet etti⁹¹². Lenkeran ablukasındaki Rus savaş düzenini Kotlyarevskiy kendi ağzından şu şekilde nakletmekteydi:

“Rus kuvvetleri üç sıra halinde konuşlandırılmışlardı. İlk kanat Albay Uşakov komutasındaki 6 bölük Gürcistan Grenader alayı idi. İkinci kanatta Troitskiy Alayına bağlı 350 asker bulunuyordu. Üçüncü kanatta ise Binbaşı Tereşkeviç komutasında 17. Egerskiy Alayına mensup 330 asker bulunuyordu. Sabaha karşı saat 5’te birliklere kendilerine ilettiğim planı uygulamaları emrini verdim. Kaleye oldukça sessiz bir şekilde yaklaştılar. Eğer ateş açılmadan sessizce ilerlersek düşman okçularının hedefi olmayacaktık. Askerler merdivenleri başarılı bir biçimde yerleştirdikten sonra bataryalara doğru koştular. Daha sonra üçüncü kanatta bulunan Tereşkeviç denizin karşısından nehre doğru uzanan yerdeki bataryaları alarak kale duvarını sağ taraftan top ateşine tuttu. Daha sonra her kanat çabucak bataryalarının başına gelerek kalenin orta kesimine ateş etmeye başladılar. Kale duvarları yıkılmaya başladığında ilk kanat rezerv olarak ileri doğru atıldı. Gürcistan Grenader Alayından bir bölük, iki kola ayrılarak sahte bir hücum gerçekleştirdi. Düşmanın bütün bataryaları ele geçirilince askerin talimat almadan kaleye ilerlememesini ve sadece uzaktan ateş açmaları emrini verdim. Düşman tamamen yok oluncaya veya teslim oluncaya kadar hücum borusu duyulmayacaktı⁹¹³.”

Asıl saldırı 31 Aralık 1812 gecesi başladı. Sabahın beşinde birlikler kampı sessizce terk etti, ancak belirlenen noktalardan hala çok uzaktaydılar, çünkü düşmanın topçu ateşi ile karşılandılar. Askerler ateşe karşılık vermeden hendeğe inip merdivenleri kaldırarak hızla surlara tırmanıyorlardı. Korkunç bir savaş oluyordu. Birinci kanat ateş karşısında ağır kayıplar veriyordu. Ölenler arasında Albay Uşakov da vardı. Surların üzerindeki İranlı askerlerin sayısı hızla artıyordu. Sonra Kotlyarevskiy, durumun kötüye gittiğini fark ederek, hendeğe çıktı ve Uşakov’un cesedi yanında askerleri cesaretlendirmek için bir konuşma yaptı. Bu sırada bir kurşun sağ bacağına isabet etti. Dizini eliyle tutarak başını sakince çevirdi ve merdivenleri işaret ederek, yüksek sesle bağırdı: “*bu tarafa!*”. İlham alan askerler yine saldırıya başladı. Ancak bu sırada Kotlyarevskiy, başından iki kurşun yarası daha alarak yarı ölü halde yere yığıldı. Kotlyarevskiy, daha sonra tatlı bir rüya gördüğünü, kulaklarında

⁹¹¹ M. İ. Bogdanoviç, *İstoriya tsarstvovaniya imperatora Aleksandra I i Rossii v yego vremya*, Tom. V, Sankt-Peterburg 1871, s. 234; Sollogub, *a.g.e.*, s. 142.

⁹¹² Steven R. Ward, *Immortal: A Military History of Iran and Its Armed Forces*, Georgetown University Press, Washington 2009, s. 76.

⁹¹³ Sollogub, *a.g.e.*, s. 147-148.

Rus askerlerinin “yaşa” nidalarını ve İran askerlerinin merhamet dileklerini duyduğunu dile getirmiştir⁹¹⁴.

Saldırı olağanüstü bir şekilde kanlı bitti. Sonunda, kalenin başta cesur binbaşlıların komutası altındaki birinci ve üçüncü kanatlar, Gürcistan Alayı Prens Abhazov ve 17. Egerskiy Alayı Kumandanı Tereşkeviç olmak üzere üç saatlik korkunç savaş sonrasında kale Ruslar tarafından düşürüldü⁹¹⁵. Kotlyarevskiy nihayet kale duvarlarını aşmayı başararak 1 Ocak 1813 tarihinde kaleyi zapt etti. Daha sonra sağ kurtulanları şehrin garnizonunda kılıçtan geçirdiler⁹¹⁶. Ruslar Lenkeran Kalesi’nde hiç tutsak alamadılar, çünkü “*Kaçar ordusunun bu kaleyi savunmaya olan inancından dolayı teslim teklifi reddedilmişti*” diyen Rus kibiri kimseye merhamet göstermemişti⁹¹⁷. Ganimet 2 sancak, 8 İngiliz topu, 320 pud barut ve önemli miktarda yiyecek ve silahtı⁹¹⁸.

Bu şehir adeta İran’a girmek için aşılması gereken kapının anahtarı gibiydi. Bu yüzden Abbas Mirza askerine Ruslarla sonuna kadar direnmelerini emretmişti. Gerçekten de İran’ın en iyi kumandanlarından biri olan ve son nefesine kadar direnen Sadık Han, kale Rusların eline geçtiği zaman öldürülmüştü. Ruslar da bu çarpışmada büyük kayıplar verdiler⁹¹⁹. İranlılar 3.737, Ruslar ise 1.000’e yakın üst ve alt derece rütbeli askerlerini kaybettiler⁹²⁰. Lenkeran’ın düşüşü ile Talış Hanlığına yeniden Mir Mustafa Han getirildi. Kotlyarevskiy Karabağ’a geri dönmüş ve yine büyük bir rütbeye layık görülmüştü. Böylece bu cesur Rus kumandanı Rus tarihinde önemli yere sahip oldu⁹²¹.

4.3.3. Gülistan Antlaşması

1804-1813 Rus-Kaçar Savaşı, pratik amaçlar için yapıldı ve Rusya’nın lehine kararlı bir şekilde sona erdi. Şii din adamları birlikleri bir araya toplanmaya çağırırken, İran’ın ulusal şevki, savaş meydan okuması ya da dini ateşin hiçbir miktarı, eğitim, taktik ve teknolojide Rus üstünlüğünü atlatamadı. Meğri, Aslandüz ve Lenkeran’da Abbas Mirza’ya indirilen

⁹¹⁴ Potto, *a.g.e.*, s. 285-286.

⁹¹⁵ Potto, *a.g.e.*, s. 285-286.

⁹¹⁶ Micheal Clodfelter, *Warfare and Armed Conflicts: A Statistical Reference to Casualty and Other Figures, 1500-2000*, McFarland and Company, North Carolina 2002, s. 229.

⁹¹⁷ Atkin, *a.g.e.*, s. 139.

⁹¹⁸ Bogdanoviç, *a.g.e.*, Tom. V, s. 238.

⁹¹⁹ Rusların kayıpları ölü; 16 kurmay ve üst rütbeli subay, 325 alt rütbeli asker, yaralı; ; 25 kurmay ve üst rütbeli subay, 580 alt rütbeli askerdi. Bkz. “Vsepoddannişiy raport gen. Rtişeva, ot 28-vo yanvary 1813 goda, № 31.”, AKAK, Tom. V, Tiflis 1873, s. 702.

⁹²⁰ Campbell, notlarında Talış’ın kaybını büyük oranda, ormana açılan yolda yer alan ve Talış’a girişi kontrol eden küçük kale Arkevan’ı komuta eden Ali Han’ın korkaklığına bağlıyordu. Bkz. Campbell, *a.g.m.*, s. 231.

⁹²¹ Dubrovin, *İstoriya Voyni*, Tom. VI, s. 98-100.

ölümcül darbeler, Kaçar merkezlerine; asil ve sıradan halkın birlikte yaşamakta olduğu Tebriz, Tahran ve İsfahan'a şok dalgaları gönderdi. Yenilginin acı gerçeği, Feth Ali Şah'ı, barış antlaşması arayışıyla Hacı Mirza Ebul Hasan Han İlci'yi St. Petersburg'a göndermeye zorladı. İngiltere'nin İran Büyükelçisi Sir Gore Ouseley de St. Petersburg'a gitti ve burada arabulucu olarak görev yaptı. Ruslar sert bir pazarlık yapmak için hazır bekliyorlardı. Gülistan Antlaşması, 24 Eylül 1813'te Nahçıvan Hanlığındaki Gülistan Köyü'nde imzalandı. Bu, İran tarafından şimdiye kadar imzalanan en aşağılayıcı anlaşmalardan biriydi. İran, Hazar Denizi'nin batı kıyısı ile Ermenistan arasında bulunan Rusya'nın işgali altındaki tüm Kafkas hanlıklarını (Ermenistan ve Nahçıvan hariç) bırakmaya zorlandı. Bu bölgeler Karabağ, Gence, Şeki, Şirvan, Derbent, Mugan, Kuba, Bakü ve Lenkeran'daki stratejik kale de dâhil olmak üzere Talış Hanlığı'nın kuzeyini de kapsıyordu. Kaçar Hanedanı ayrıca Gürcistan (Megrelya, İmereti ve Abhazya topraklarına) ve Dağıstan'a dair tüm iddialarını terketmek zorunda kaldı.

Antlaşma ayrıca, İran'ın ve Rusya'nın, tüm mahkumları, antlaşmanın imzalanmasından üç ay sonra değişimini zorunlu kılmaktaydı. Madde 7, İran'ın ekonomi bağımsızlığının nihai olarak kaybedilmesinin temellerini Avrupa güçlerine bırakmaktaydı. Rus tüccarlarına İran'da geniş kapsamlı ekonomik özgürlükler veriliyordu. Bu durum yanı başındaki Hindistan örneğine bakılınca İran için büyük bir korku ve endişe sebebiydi. Ruslar, Büyük Petro'nun İran'ı, Çarlığın emperyal hırslarına ekonomik ve siyasi olarak boyun eğdiren zayıf bir yönetime dönüştürme hayalini (mümkün olduğunca) gerçekleştirmek için elinden gelen her şeyi yapıyorlardı.

Madde 5, Hazar'ı pratik olarak Rusya'nın iç denizine (*mare clausum*) dönüştürdü: Ruslar, Hazar Denizi'nde tek askeri güç haline geldiler ve İranlılar bu denizde dolaşma hakkından mahrum edildi. Bu İran için Ahameniş döneminden beri Hazar Denizi haklarından vazgeçiş anlamı taşıyordu. Bu maddenin sonuçları, Hazar Denizi havzasında jeopolitik bir miras bıraktı.

Gülistan Antlaşması şartları, özellikle de Kafkasya'daki felaketli toprak kaybı, İran ulusal gururuna sert bir darbe vurdu. Mesele sadece İran İmparatorluğu'nun topraklarında meydana gelen azalma değildi. İran'ın bu bölgeleri bırakması ile 3.000.000'a yakın İran tebası (Fars, Azerbaycanlı ve Talış'ta yaşayan Kafkasyalılar) Rus idaresi altına giriyordu. Bu, İran'da

ulusal bir rövanşist düşüncenin büyümesine büyük katkıda bulunan bir faktör olacaktır. İran halkının Gülistan'a karşı duyduğu adaletsizlik, sadece 14 yıl sonra Rusya'ya karşı yeni bir savaşa yol açacaktı. Bu savaşın sonucu da Gülistan'ınkinden daha aşağılayıcı bir anlaşmaya varmaktı⁹²².

Gülistan Antlaşması⁹²³

24 Ekim 1813 (j.t.g. 12 Ekim1813/h.t.g. 29 Şevval 1228)

Yüce Tanrı'nın Adına

Biz, yüce majesteleri ve Rusya'nın imparatorların imparatoru ve Yüce İran imparatorluğunun şahı, yüce iyi niyetlerimize dayanarak, iki tarafı da felakete sürükleyen bu savaşa son vermeye niyetlendik. Ayrıca, her iki devlet, aralarında ciddi bir barış, dostluk ve komşuluk ilişkileri kurmak adına ellerinden geleni yapacaklardır. Zaten bu dostluk eskiden beri hep vardı. Rus İmparatoru ve İran Devleti bu misyonu sağlamak ve aralarındaki antlaşmayı yerine getirmek için özel görevliler seçmişlerdi. Rus tarafı bu görev için; Kafkas sınırında ve Gürcistan'da başkumandanlık yapan, Astrahan, Gürcistan ve Kafkasya sınırlarından sorumlu, Hazar Denizi'ndeki filonun başkanı, Aziz Aleksander Nevsky, I. Derece Anna ve 4. Derece Giorgi nişanlarına sahip ve "cesaret için" yazısıyla altın bir kılıç sahibi olan Korgeneral Rtişevi görevlendirmişti. İran tarafı ise; meşhur vezirlerin soyundan gelen, İran hükümetinde handan sonra gelen ikinci şahıs olan ve hükümetin gizli meselelerine danışmanlık yapan, Türk ve İngiliz saraylarında temsilci olarak bulunan, elle ettiği büyük başarılar sayesinde İran Şahı'ndan pırlanta ve değerli taşlarla süslenmiş kılıç ve ipek elbise hediye alan, yüksek rütbeli ve saygıdeğer Mirza Ebul Hasan Han'ı seçmişti.

Sonuç olarak yukarıda adı geçen yetkililer, Karabağ'da Zeyv Irmağı kıyısındaki alanda bulunan Gülistan adlı yerde toplandık ve taraflar olarak kararlaştıran barış ve iyi komşuluk

⁹²² Farrokh, a.g.e., s. 194.

⁹²³ Gülistan Antlaşması'nın Rusça metni için bkz. PSZRİ, Sobr. 1, Tom. 32, 12 Oktyabrya 1813, № 26.466, s. 641-645. Ayrıca bakınız Dubrovin, *İstoriya Voyni*, Tom. VI, s. 127-131; Belyavskiy, *Utverjdenie Russkavo Vladiçestva na Kavkaze*, Tom. II, s. 506-508; Fasai, a.g.e., s. 143; Hidayet, a.g.e., s. 7651-7657; Hurewitz, a.g.e., s. 84-86; Pio-Carlo Terenzio, *Rekabet-i Rus ve İngiliz Der İran ve Afganistan*, ter. Abbas Azerin, Bengah-ı Tercüme ve Neşr-i Kitab, Tahran 1359, s. 36-38; Şemim, a.g.e., s. 85; Atkin, a.g.e., 143-144.

konusundaki en küçük şeylerden en mühim konulara kadar bütün mevzuları görüşüp değerlendirdik ve aşağıda yazılan maddeleri onayladık:

Madde I: *Rus İmparatorluğu ile İran Devleti arasında bugüne kadar devam eden düşmanlıklar ve anlaşmazlıklar bundan böyle sona erecek, bundan sonra Rusya İmparatoru, İran Şahı ve onların veliahtları da arasında ebedi barış, dostluk ve iyi bir mutabakat ortamı sağlanacaktır.*

Madde II: *İki büyük güç arasındaki karşılıklı anlaşma temellerini atmak için, status quo ad presentem gereği her iki taraf şu anda sahip oldukları hanlık ve topraklarda kalmalıdır. Ancak Rus ve İran İmparatorluğu arasındaki daimi sınır aşağıdaki gibi olacaktır:*

Mugan bozkırı boyunca, Odin-Bazar (Odun Pazarı) bölgesinden Aras Nehri'ndeki Yedibulak tarafına kadar; oradan Aras'ın yukarisından Kepenekçay Nehri'nin birleştiği yere kadar; sonra Kepenekçay'dan Meğri dağ silsilesine kadar; oradan Karabağ ve Nahçıvan hanlıkları arasından, Alagez dağlarının sırtına kadar; oradan Karabağ, Nahçıvan, Erivan ve Elizavetpol'un birleştiği (önceden Gence Hanlığı olan) Daralageza bölgesine kadar; oradan Erivan Hanlığını Elizavetpol topraklarından ayıran bölgeye kadar, ayrıca Şemseddin ve Kazak hanlıklarındaki Eşok-Meydan'a (Eşik-Meydan ?) kadar; oradan da nehrin sağ tarafından devam ederek Gimzaçiman yolundan Pambak dağlarının sırtından Şuragel'deki dağların kenarına kadar; buradan da karlı dağ Alageza, oradan Şuragel, Mastaras ve Artık Dağ sırtları boyunca Arpaçay Nehri'ne kadar uzanacaktır. Talış Hanlığı ise Rus-İran savaşı esnasında sırayla iki tarafın da eline geçtiği için, bu hanlığın sınırlarını Zinzel ve Erdebil sınırlarında, iki tarafın da sahip oldukları toprakları gözden geçirip incelenmesi ve kayda alınması için, bir komisyon kurulacaktır. Burada koylar, nehirler, tepeler, göller, vadiler gibi topraklar ayrıntılı bir şekilde incelenip konuşulacaktır. Bu bölgelerde her iki tarafın bu güne kadar olan gücü tartılıp, tartışılacak ve ona göre de Talış hanlığının gerçek sınırı ortaya çıkarılacaktır.

Madde III: *İran Şahı, Rus İmparatoru'na samimiyetinin bir kanıtı olarak kendisi ve İran sarayı adına, Karabağ, Gence (şimdi Elizavetpol olarak okrug haline getirilen), Şeki, Şirvan, Derbent, Kuba, Bakü ve Talış hanlıkları (şimdiki Ruslara ait sınırlarda), ayrıca, Dağıstan'ın tamamı, Gürcistan'ın Şuragel kazası ile İmereti, Guria, Megrelya ve Abhazyanın (yani Rusların Kafkasya sınırında sahip oldukları topraklar ve Hazar Denizi*

civarında yaşayan insanlar ve topraklar da geçerli olmak üzere) Rus İmparatoru'na ait olduğunu kabul eder.

Madde IV: Rus İmparatoru ise bu nezaket karşılığında, İran Şahı'na kendi iyi niyetini göstermek için İran Devleti'ne daima her konuda yardım edeceğini belirtir. İran'da veliaht olan her kimse Rus İmparatoru'ndan yardım ve destek alacaktır. İran Şahı'nın oğulları tarafından hanlıkta kargaşa yaratılırsa, Rus İmparatoru başta olan Şah'ın izni olmadan devlet işlerine karışmayacak, ancak İran'ı düşman ve kötü niyeti olan her ülkeye karşı kesin bir şekilde koruyacağına dair söz verecektir.

Madde V: Rus ticaret gemileri, eskiden olduğu gibi Hazar kıyılarından geçebilir, hatta orada durabilirler. İranlılar tarafından tüccarlar da istedikleri zaman gemileri ile oraya gidebilirler. Gemilerin kaza yapması durumunda İranlılar tarafından kendilerine yardım edilecektir. İranlıların gemileri için aynı şartlar geçerlidir. Savaş gemilerine gelince; Hazar Denizi'nde yalnızca Rus savaş gemileri ve Rus bayrağı bulundurulabilecektir. Başka hiçbir devlet burada bayrağını açamayacaktır.

Madde VI: İran ve Rusya arasında yapılan savaşlarda alınan esirler ve her iki tarafın uyruğundaki tüm mahkûmlar anlaşmanın imzalandığı günden itibaren üç ay içerisinde serbest bırakılacaktır. Bu esirler yola çıkacakları zaman gerekli araç gereç ve erzak kendilerine sağlanmalıdır. Sınır komutanları bu esirleri aralarında karşılıklı mübadele etmelidir. İki tarafta da kaçak olan askerler affa uğrayacak ve serbest bırakılacaklardır.

Madde VII: Yukarıda belirtilen her şeyden evvel, Bütün Rusya İmparatorları ve İran İmparatorları iki devlet arasında gerçekleştirilecek görüşmeler ve saray ziyaretleri esnasında, her iki devletin devlet adamlarını rütbe ve namlarına göre karşılamalı ve saygı göstermelidir. Bakanlar, tüccarlar ve konsoloslar da korunmalı ve gerekli muameleyi görmelidirler. Onlar zarar veya saygısızlık gördükleri zaman, bu durum adaletli bir şekilde hal olmalıdır.

Madde VIII: Tüccarların haklarına gelince, iki taraf arasında gerçekleşen ticari faaliyetler resmi mektup ve izinler eşliğinde gerçekleşecektir. Bundan böyle şahısların gerçek birer tüccar olup olmadıkları da belli olacaktır. Rus ve İran tüccarları kara ve deniz yolu ile ticaret gerçekleştirebileceklerdir. Ülkelerine gidiş ve dönüşleri engellenmeyecektir. İki taraftan getirilen mallar satılabilecek veya takas edilebilecektir. İki taraf arasında çıkan anlaşmazlık ve tartışmalarda o devletin konsolosluğuna başvuru yapılmalıdır. Yetkili kişiler

de bu şikâyet ve tartışmaları halletmeli ve kimsenin zarar görmesine göz yumamamalıdır. Bundan başka, Rus tüccarları İran'dan, İran'la komşu ve iyi ilişkide olan diğer ülkelere geçerek ve orada ticaret yapabileceklerdir. Aynı kural İran tüccarları için de geçerlidir. Tüccarın ticaret yaptığı ülkede (Rus veya İran) ölümü üzerine, mal varlığı gizlenmeden diğer ülkeye teslim olunmalıdır. Bu kural tüm gelişmiş ülkelerde geçerlidir.

Madde IX: *İran'a Rusya'dan getirilen mallardan alınan vergi yüzde beş oranında olmalı; ikinci seferde vergi alınmamalıdır. Tüccarların bölge içerisindeki hareketleri kısıtlanmamalı, gittikleri yerlerde ufak bile olsa başka herhangi bir vergi tekrardan alınmamalıdır. Rus tarafına gelen tüccarlar için de aynı kurallar geçerlidir.*

Madde X: *Deniz kıyısı veya limanlara getirilen malların ne olduğu sorulmayacak, tüccarlar ticaretini rahatça yapacaklardır. Vergilerini gerekli yetkililere ödemesi şartıyla kimseye bu konuda hesap verilmeyecektir.*

Madde XI: *Bu anlaşmanın devreye gireceği andan itibaren, her iki taraf zaman kaybetmeden ve uzatmadan, bölgede savaş olan her yere bu antlaşmanın iki dilde, imzalı mühürlü iki kopyası göndermeli ve bu bölgelerde savaşın bitmesi emredilmelidir. Bu ömür boyu sürecek barış antlaşması, iki kopya olarak İran ve Rus dillerinde yazılmış ve iki taraf arasında imzalanıp mühürlenmiştir. Şimdi ise Rus İmparatoru ve İran İmparatoru tarafından da kabul edilmeli ve şerefli bir şekilde imzalanmalıdır. Bu işlem üç ay içinde yapılmalı, antlaşmanın birer kopyası iki taraflar arasında karşılıklı olarak değiş-tokuş edilmelidir.*

Bu anlaşma Karabağ'daki Gülistan bölgesindeki Rus karargâhında İsa'nın doğuşundan sonra 1813 yılında 12 Ekim'de, İran takvimine göre ise, 1228 yılı Şevval ayının 29. günü gerçekleştirildi.

İmza Atanlar:

Gürcistan Komiseri ve Başkumandanı Nikolay Rtişev.

İran Devletinin Yetkilisi: Mirza Ebul Hasan Han.

SONUÇLAR

XVIII. asrın sonlarından itibaren ortaya çıkan yeni, ama yeni olduğu kadar da öngörülebilir bir gelişme, bu çalışma sınırları dahilinde ele alınan Güney Kafkasya'nın içinde bulunduğu belli belirsiz atmosferde bir katalizör etkisi yarattı. XVIII. ve XIX. asırlar tam anlamıyla bir Rus çağıydı. Çar I. Petro'nun artık bir Rus hülyası haline gelen yayılma siyaseti, belki kendisi tarafından değil ancak varisleri tarafından kararlılıkla hayata geçirilmek istendi ve büyük oranda da ilerleme kaydedildi. Aslında Rusların Kafkasya macerasını başlatan da 1720'li yıllarda bizatihi Petro'nun kendisiydi. Ancak Rusların kararlı bir biçimde bölgeye adım atmaları ve tutunmaları İmparatoriçe II. Katerina dönemine gerçekleşti. Katerina döneminde, belki Kafkasya'daki yayılma değilse bile Asya ve Avrupa kıtaları arasındaki Rus yayılması devasa boyutlara ulaştı.

1768 yılında Osmanlı ile olan savaş, Ruslar adına bir kez daha Güney Kafkasya yolunu açtı. İmparatoriçe II. Katerina Türklere karşı Balkanlardan sonra bir cephe daha açmak istiyordu. Kazbek dağlarını aşarak bölgeye açılan tek geçit olan Daryal'ı kat eden Rus General Totleben'e Gürcü prenslikleri ile birleşerek Türklere karşı ortak bir saldırı tertip etme görevi verilmişti. Zira Osmanlı Devleti kendisine bağlı hudut kaleleri vasıtasıyla Güney Kafkasya'nın batı bölgelerinde hegemonik olmasa bile bir süzerenlik tesis edebilmişti. Bölgede mukim Hristiyanlardan haraç ve cizye alınmaktaydı. Dağların hemen güneyinde, nehirlerin beslediği verimli topraklara ve eşsiz yerüstü ve yeraltı kaynaklarına sahip olan Gürcistan parçalanmış bir haldeydi. Ruslar bölgeye adım attıklarında karşılarında ana kütlesi Tiflis merkezli Kartli ve Kaheti krallığında olmak üzere, İmereti, Megrelya ve Guria gibi, görece daha küçük prensliklere bölünmüş bir halk buldular. Kendi aralarında süregelen iktidar mücadeleleri bir yana, Osmanlı ve İran'ın siyasi baskılarından, Kuzey Kafkasya Dağlı halklarının yağmalarından ve etrafını çevreleyen Müslüman hanlıkların tehditlerinden (ki bu tehdidin bazen iki yönlü olduğunu görülmektedir) yılan Gürcüler için Rusların bölgeye gelişi adeta bir umut ışığı yaratmıştı. Rusların Kafkasya'ya en yakın sınır bölgesi Astrahan'dı. Ancak 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşını sonlandıran Küçük Kaynarca Antlaşması ile kendilerine Kuban Nehri civarında bir faaliyet alanı yaratmayı başardılar. Ayrıca Gürcüleri çok da tatmin etmemekle birlikte onlara bir takım dini serbestlikler temin ederek, halk üzerinde bir Rus sempatisi yaratmayı bildiler.

Gürcüler için ise mesele hayatiydi. Savaş sırasında açıkça Türklere cephe almışlardı ve bunun bir bedeli mutlaka olacaktı. Aslında Osmanlı Devleti ile bir süreden beri ilişkiler gergindi ve bu nedenle St. Petersburg'a II. Taymuraz başkanlığında bir heyet gönderilerek korunma talep edilmişti. Rusları bu talebe Tottleben'i göndererek cevap vermesi ise bir Ortodoks dayanışmasından öte, aslında stratejik çıkarlar doğrultusunda atılmış bir adımdı. Zaten savaş sonrası imzalanan antlaşma metninden de Gürcü hassasiyetlerinin masa başında Ruslar tarafından çok dikkate alınmamış olduğu anlaşıldı.

Ruslar için bu tecrübe, bölgeyi tanıma ve bir sonraki adımı planlama fırsatı yarattı. Bölge halkı müşkül bir haldeydi ve Gürcü toprakları sömürüye oldukça müsaitti. Öncelikli iş Kafkasya'daki Rus sınır hattını takviye etmek ve bölgede bir kolonizasyon politikası uygulayarak safları kuvvetlendirmektir. Ruslar Azak-Mozdok Müstahkem Hattı projesini hayata geçirerek kendi suni sınır hatlarını meydana getirdiler. Kağıt üzerinde bir "savunma" hattı olan ve birbirine iskan edilmiş Kazak stanitsaları ile bağlanmış müstahkem kaleler boyunca uzanan bu hat, Rusların Güney Kafkasya'ya sirayet etmeleri için bir atlama tahtası haline geldi.

1783 yılı, Rusların artık Kafkasya'ya bir daha dönmek üzere giriş yapmalarına neden olacak iki önemli hadiseye sahne oldu. II. Katerina'nın 19 Nisan'daki manifestosu ile Rusya sınırlarına dahil edilen Kırım, diğer kazanımları yanında Kafkasya'nın kaderinin el değiştirmesi anlamını taşıyordu. O tarihe kadar Osmanlı Devleti'ne bağlı olan Kırım Hanları, bilhassa Kuzey Kafkasya'daki bozkır toplulukları üzerinde geleneksel bir otoriteye sahip bulunmaktaydılar. Ruslar bu bölgeyi alarak aslında Kuban ve çevresinde yaşayan halkları da kontrol yetkisine sahip oldular. Hemen akabinde Kalmuk ve Nogaylar bölgeden sürülerek yerleri Kazak stanitsaları ile dolduruldu. Kuzeydoğu Kafkasya'daki Dağlı topluluklar dışında artık Kafkasya dağ kuşağının kuzey kesimlerinde Rus otoritesini tehdit edecek herhangi bir güç kalmamıştı. Artık dağların güney yakasına inmek için General Tottleben'in hatıra defterinin tozlu sayfaları aralandı.

O zaman için doğa, Rusların Kafkasların güneyine inmesi için en büyük engeldi. Ruslar kısa sürede "Gürcü Askeri Yolu" adı verilen ve Mozdok-Vladikafkaz-Tiflis güzergahı boyunca uzanan bir karayolu inşa etmek suretiyle bu doğal engelleri de aşmayı başardılar. 1783 yılının bir başka dönüm noktası da Kartli-Kaheti Kralı II. İrakli'nin Rusya himayesine girdiğini ilan eden Georgiyevsk Antlaşması'nı imzalamasıydı. İlk bakışta iki taraf için de karlı bir antlaşma gibi gözükse de Georgiyevsk Antlaşması, maddeler dikkatle incelendiğinde

adeta ilhakın bir provası niteliğindedir. Gürcüler siyasi, ekonomik ve dini yetkilerinin neredeyse tamamını Rusların kontrolüne terk ediyorlar, bunun dışında içişlerinde serbestlik ve uğruna bunca şeye katlanmış oldukları Rus korunmasına sahip oluyorlardı.

Birleşik Kartli-Kaheti Krallığı idarecisi II. İrakli (ki bu iki krallığı bizatihi kendi birleştirmişti) felaketlerle dolu halkının (belki de mensubu bulunduğu Bagration Hanedanının) makûs tarihini değiştirmek isteyen aktif bir idareciydi. Ancak bir takım yönetsel zafiyetlere sahipti ve çok ileri görüşlü bir siyaset adamı olduğu söylenemezdi. Onun Ruslara yanaşması ilk bakışta mantıklı bir adım gibi gözüküyordu. Zira Osmanlı Devleti eski gücünde değildi. İran’da iktidar namzetleri arasında meydana gelen mücadeleler bir süre daha devam edeceğe benziyordu. Ve Ruslar dünya siyasetinin yükselen askeri ve ekonomik gücü olarak yanı başında belirmişlerdi. Ancak kadim geleneklerin şekillendirdiği Kafkasya tarihinin kendi içinde seyreden doğal bir akışı bulunuyordu. Bölgesel dengelerin biranda değişmesi de kısa vadede pek mümkün görünmüyordu. İrakli’nin hayali Rus askeri gücünü arkasına alarak civar hanlıklar üzerinde bir hegemonya tesis etmekte. Bunun için de bazı girişimleri oldu.

Ancak bir önceki savaş ile gelişen Gürcü-Rus ilişkileri vuku bulan yeni bir Osmanlı-Rus savaşı ile yeniden bilinmezliklerle dolu bir sürece evrildi. Ruslar antlaşmadan doğan hakları doğrultusunda Gürcü askerinden faydalanmak isterken, bölgede farklı planlar peşinde koşan İrakli, Osmanlı ile bozuşmak yerine kadim düşmanları olan bölgesel hanlıklar üzerine yoğunlaşmış durumdaydı. Rusların ise burada konuşlu birliklerini çiçeği burnundaki vassalları uğruna heba etmeye pek niyetleri yoktu. Bölgedeki Rus askeri gücüne aniden (tabiki bu Gürcülerin bakış açısıyla) Kafkasya Hattı’na çekilme emri verildi.

1787-1792 yılları arasında vuku bulan Osmanlı-Rus Savaşı planlarından çıkarılan Gürcistan, artık kendi kaderiyle baş başaydı. Artık eskiden olduğu gibi bitaraf bir vaziyette dengeleri gözetken bir siyaset tarzı da geliştiremez haldeydiler. Rus kaynakları İrakli’nin Osmanlı Devleti ile el altından yazışmakta olduğu yönünde ısrarcı bir tutum sergileye dursun (ki bu konuda bazı deliller bulunmaktadır), İrakli’nin 1783 yılı antlaşmasının garanti ettiği korumayı Rusların kendisine çok görmeyeceği konusunda olukça iyimser bir bakış açısına sahipti. O, batıdaki komşusu ile arasını bozmamak için Rusya ile olan ilişkilerini riske atmıştı. Ancak tehlike batıdan değil güney sınırlarından gelecekti.

Zend Hanedanı'nın inkıraza uğradığı İran'da ise Esterabad merkezli ve gücünü dinamik Türkmen aşiretlerinden alan yeni bir hanedan yükselişe geçmişti. Ağa Muhammed Han'ın riyasetinde Zendlerin son kalıntılarını da bertaraf ederek kadim Pers imparatorluğu topraklarının yeni iktidarı haline gelen Kaçarlar, artık bu geleneğin gereksinimlerini yerine getirmek için sahneye çıkacaklardı. İran devletlerinin tarih öncesi çağlardan bu yana geleneksel olarak domine ettiği bir coğrafya bulunmaktaydı ve Kafkasya'nın güneydoğu kesimleri de bu geleneksel etki sahasının bir bileşeni durumundaydı. Ağa Muhammed Han bu nedenle lokal güç odaklarını dize getirip, başkentini Tahran'a taşıdıktan sonra gözünü Kafkasya'ya dikti. Teamüllere göre gerçek bir İran Şahı olabilmesi için Gürcistan ve Azerbaycan valilerinin hazır bulunacağı bir seremoni eşliğinde Şah İsmail'e ait kılıcı kuşanması ve taç giymesi gerekiyordu. Ancak Tiflis'te oturan Gürcü kralı Ruslara yemin etmiş ve başka bir hükümdar tanımayacağına dair söz vermişti. Bu durum acımasızlığıyla ün yapmış Kaçar Şahı'nın tüm öfkesinin bu topraklar üzerinde toplanmasına sebep oldu. Ağa Muhammed Han'ın İrakli'ye gönderdiği ultiatom niteliğindeki mektup, Gürcü kralının Rus askerine karşı duyduğu aşırı güven neticesinde rest ile karşılık buldu.

Şüphesiz Gürcü Kralı II. İrakli'nin Ağa Muhammed Han ile restleşmesine neden olan makul sebepler bulunmaktaydı. En büyük dayanağı 1783 Antlaşması'ydı. Diğer bir umudu da Azerbaycan hanlıklarının Kaçar ordusuna mukavemet göstermeleriydi. İki de olmadı. Ne Ruslar garanti ettikleri korumayı İrakli'ye sağladılar, ne de Karabağ Hanı İbrahim dışındakiler Ağa Muhammed Han'a karşı bir yaptırımda bulundular. Rusların niyeti pek açık olmamakla birlikte, en azından Gürcülere bir had bildirme çabası, ya da daha ağırı, onların mahvına seyirci olarak, daha sonraki ilhak sürecinin oluşmasına zemin hazırlamak olabilir. Bu konuda Rus kaynakları derin bir sessizlik içindedir. Hanlıkların tutumuna gelince, onların davranış biçimi kendi doğaları içinde bir tutarlılık göstermekteydi. Kendi küçük hakimiyet sahalarında çıkarlarıyla ters düşmediği sürece her türlü ittifaka meyilli halde bulunan bu hanlıkların bir anda Kaçar saflarına katılmaları şaşırtıcı bir hadise değildi.

Kaçınılmaz son gerçekleşti ve Kaçar ordusu 1796 yılında Tiflis'e girerek büyük bir yıkım yarattı. Yıkımın en büyüğünü ise Kral II. İrakli yaşadı. O Ruslara güvenip İran'a rest çekmenin bedelini ağır bir şekilde ödedi. Aslında ihaneti en yakınındaki insanlardan görmüştü. Kendi hanedan mensupları şahsi çıkarlar uğruna onu savaş meydanında yalnız bırakmışlardı ve bunlar arasında ikinci eşi Darya ve ondan doğan çocukları da

bulunmaktaydı. Kendisi de savaş meydanından kaçarak başkentini Kaçar hükümdarının insafına (ya da belki insafsızlığına) terk etti.

Böylelikle Kaçar Şahı Ağa Muhammed Han, eski buyruklarını kendisine bağlamış bir halde başkentinin yolunu tutarken, en azından rencide olmuş gibi görünen imparatorluk onuru, Rusları İran'a karşı 1796 yılında bir kampanya düzenlemeye sevk etti. Valerian Zubov komutasındaki Rus ordusu, Derbent, Şamahı, Bakü, Salyan ve Gence'yi de kapsayan bir dizi harekât sonucunda bölgedeki hanlara boyun eğdirdi. Ancak dönemin önemli aktörlerinin birbiri ardına ölmesi ile Kafkasya sınırındaki dengeler yeniden fabrika ayarlarına dönüş yaptı. Rus İmparatoriçesi Büyük Katerina 1796 yılında, aynı yıl Kafkasya'da yarım bıraktığı işi tamamlamak isteyen Ağa Muhammed Han da Karabağ Hanlığını ele geçirdiği bir esnada hayatını kaybettiler. Gürcü Kralı İrakli'nin melankolik ölümü ise 1798 yılında vuku buldu.

Artık üç yeni iktidar mümessili ve yeni baştan ele alınan bir Güney Kafkasya siyaseti ile karşı karşıya kalınmıştı. Annesinin ölümü ardından Rusya tahtına oturan I. Pavel'in ilk işi 1796 kampanyasının kazanımlarını bir anda çöpe atmak olmuştu. Dahası II. Katerina'nın yakın çevresindeki devlet kademelerinde büyük bir temizlik hareketi başlatması St. Petersburg'daki taşları yerinden oynatmıştı. İrakli'nin ölümü ardından Kartli-Kaheti Krallığı'nın başına getirilen XII. Giorgi ise hasta ve dirayetsiz bir kimseydi. Üvey annesi Darya'nın entrikaları ve üvey kardeşleri Aleksander, Parnaoz ve Iulon'un muhalefetine direnmeye ne sağlığı ne de gücü imkân tanımamaktaydı. Tek kurtuluşu Rus himayesini yeniden tesis etmekte ve varislerinin haklarını bu sayede garanti altına almakta görüyordu.

Bu sırada St. Petersburg'a iletilen birkaç resmi rapor neticesinde Pavel'in kafasında da ilhak fikri hâsıl olmaya başlamıştı. Zaten Giorgi'nin buna itiraz edecek bir gücü bulunmuyordu. Ruslar görünürde Giorgi'nin talep ettiği korunmayı sağlamak, gerçekte ise ilhak şartlarının oluşmasını temin etmek üzere Tiflis'e biri sivil ve biri asker olmak üzere iki temsilci tayin ettiler. Bunlardan sivil olan Kovalenskiy, Gürcü kralını kısa sürede avcunun içine almıştı. Teamüllere ters bir biçimde Kartli-Kaheti Krallığı bürokrasisinde de kendisine yer edinen Kovalenskiy, bir taraftan içişlerine müdahale ederken, diğer bir taraftan da yeni Kaçar şahı Feth Ali'ye gözdağı vererek onu Gürcistan konusundaki planlarından vazgeçmeye davet ediyordu. General Lazerev ise kendisine verilen görevi layıkıyla yerine getirmekten başka bir gayesi bulunmayan, zaman zaman da Kovalenskiy'nin başına buyruk müdahalelerini eleştiren bir askeri idareci konumundaydı. İori Nehri civarında Avar Hanı

Ömer'i ve isyankar Gürcü Prensi Aleksander'i mağlup etmesi, Giorgi ve Gürcü halkı nazarındaki Rus sempatisini doruk noktaya ulaştırmıştı. Ruslar için Gürcistan'ı ilhak etmenin tam zamanıydı. İmparator I. Pavel, Gürcü Kralı XII. Giorgi'nin ölmesi ardından oğlu David'in tahta çıkmasına fırsat vermeksizin 1801 yılında yayınladığı manifesto ile Gürcistan'ı ilhak ettiğini deklare etti. Bunu Gürcistan'da bulunan Ruslardan başka kimse beklemiyordu. Özellikle de bu toprakların kadim idarecileri konumundaki Bagration hanedanı mensupları.

I. Pavel'in aynı yıl bir suikast sonucu öldürülmesi Gürcistan'da kısa süreli bir boşluk yaratmıştı. Ancak disiplinli bir devlet yapısına sahip olan Rus İmparatorluğu, kişilerin değil kurumsallığın geçerli olduğunu kanıtlayarak kısa süre içinde tekrar mevcut Kafkasya politikalarına geri dönüş yaptı. Yeni İmparator I. Aleksander'in ilhak konusundaki çekinceleri raporlar ve danışmanlar vasıtasıyla aşılarak 12 Eylül 1801 tarihli ikinci bir manifesto ile Kartli-Kaheti Krallığı Rus İmparatorluğu tarafından kesin bir şekilde ilhak edildi.

Bu andan itibaren artık Rusya ile İran devletleri karşı karşıya gelmek zorunda kalıyorlardı. Zira artık Kaçar Hanedanı'nın kendisine bağlı olarak gördüğü (en azından öyle görmek istediği) bir Gürcistan yoktu. Bunun yerine bir Rus vilayeti tesis edilmişti. Buna ilk tepkiler Bagratlı hanedanı içinden geldi. Rusları eskiden beri kabullenemeyen ve sürekli isyan halinde, Dağlı halkları ve Gürcü hanedan üyelerini kışkırtan İrakli'nin oğlu Aleksander artık İran saflarına katılmıştı. Hatta ilhak sonrası son Gürcü kralı XII. Giorgi'nin oğlu Prens Taymuraz da Aleksander ile birlikte hareket etmekteydi. İşte bu durum Gürcistan'ın Rusya sınırlarına katılması ve güvenliğin sağlanması yönündeki en büyük tehdidi oluşturuyordu.

Gerçekten de bu ani yaptırım biranda Gürcistan'ı karıştırmıştı. Zira onları bu topraklara davet edenler Bagratlılardı. Şimdi ise atalarından miras kalan topraklar top ateşi ve tevazu ile karşıladıkları Ruslar tarafından ellerinden alınmıştı. Rahatsızlık had safhaya ulaşır ulaşmaz, zaten halkın tepkisini cezbetmekte büyük bir hünere sahip olan Kovalenskiy, İmparator I. Aleksander tarafından geri çağrılarak yerine Pavel D. Tsitsianov getirildi.

Tsitsianov'un bölgeye gönderilmesi kendi içinde muazzam derecede rasyonalist bir atılımdı. Aslen bir Gürcü olan Tsitsianov'un bölgeye olağanüstü temsil yetkisi ile (sivil ve askeri) gönderilmiş olması, Bagrat Hanedanı'nın tasfiye sürecinde yerli bir yönetim izlenimi yaratacak ve Gürcü halkının öfkesi dizginlenmeye yarayacaktı. Tsitsianov'u ilk eylemleri de

bu doğrultuda oldu. Gürcü asilzadeler göstermelik bir biçimde sanki Tiflis bürokrasisinin hâkim unsuru olarak kalacakları izlenimine sokuldular. Gerçekte ise yerli Gürcüler ile Tsitsianov arasındaki tek benzerlik Müslümanlara karşı besledikleri derin düşmanlık ve aşağılama hissinden ibaretti. Kısa zaman zarfında Gürcü hanedan üyeleri birer birer Gürcistan'dan sürgün edilmeye başlandılar.

Tsitsianov'un bölgede görev yaptığı üç buçuk yıllık süre zarfında gerçekleştirmiş olduğu eylemler, Rusların bölgede kalıcı hale gelmesini sağladı. Öncelikli mesele Gürcistan'ın güvenliğini tehdit eden Lezgi belasını bertaraf etmektir. Tsitsianov bunu kısmen sağladıktan sonra Hanlıklar meselesine yoğunlaştı. Zira bu bölgenin bir güvenlik zinciri ile çevrenmesi, bölgede feodal bir biçimde varlığını sürdüren Müslüman hanlıkların dize getirilmesi ile sağlanabilirdi. Tsitsianov, Georgiyevsk'te biraz da gözdağı vererek hanlardan bazılarını Rusya'nın tahakkümü altına almayı başardı. Daha sonra sıra çağrısını dikkate almayan diğer hanlıklara gelecekti. İlk kurbanı Gence Hanı Cevad Han oldu.

Cevad Han, Kaçar Hanedanı için önemli bir konumdaydı. Onun öldürülmesi, zaten Gürcistan meselesi yüzünden gergin olan Rus-Kaçar ilişkilerinin tamamen kopmasına neden oldu. Artık savaş kaçınılmaz hale gelmişti. İki tarafında savaşmak için çok sayıda sebebi mevcuttu. Ancak Tsitsianov'un bu durumu özellikle tetiklediği de açık bir şekilde görülmekteydi.

Neticede taraflar artık kozlarını savaş meydanında paylaşmak zorundaydılar. Tsitsianov, elindeki kuvvetlerin bu iş için yetersiz olduğunu biliyordu. Ancak bu onu yine de yolundan alı koymadı. Revan'da aldığı hezimetten sonra bile Güney Kafkasya'yı Rus sınırlarına katma fikrinden asla dönüş yapmadı. Bir taraftan Kaçarlar ile savaşı sürdürüyor, diğer taraftan da kendi varlıklarını sürdürmekten başka hiçbir gayeleri bulunmayan hanlık yöneticileriyle bağlılık sözleşmeleri imzalıyordu. Hanlık idarecileri için Rusya ya da İran'ın etkisi altına girmenin pratikte hiçbir farkı yoktu. Onlar sadece sahip oldukları hakları muhafaza etmelerine ve civardaki hasımlarına üstünlük kurmalarına yardım edecek bir dayanak arayışındaydılar. Rusların askeri yetenekleri bu hanlıklar için oldukça cezbedici bir seviyedeydi. Ancak yine de yanı başlarındaki kadim metbularından da öyle kolay kopamıyorlardı.

Tsitsianov bu hanlarla yapmış olduğu bağlılık sözleşmelerine gereğinden fazla itibar gösteriyordu. Çoğu, daha imzaların mürekkebi kurumadan yükümlülüklerinden caymaya

başlamışlardı. Aslında Rusların onlara tanıdığı haklar da Gürcistan'da sahneye koydukları gibi ilhakın hemen öncesindeki bir geçiş aşamasıydı. Tsitsianov'un en çok almayı istediği yer ise Bakü Hanlığıydı. Zaten son nefesini de bu uğurda verdi.

Tsitsianov'un öldürülmesinden 1810 yılına kadar geçen sürede iki tarafın da birbirlerine karşı kalıcı bir üstünlük kurduklarını söylemek güçtür. Ruslar hem Güney Kafkasya'daki isyanlarla hem de mütemediyen Aras Nehri'ni aşarak tehlike yaratan Kaçar kuvvetleri ile mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Bunun yanında Fransa ve İngiltere ile birbiri ardına antlaşmalar imzalayan Kaçarlar, Ruslarla savaşı yürütebilmek adına maddi ve teknik anlamda destek arayışına girmişlerdir.

Rusların Güney Kafkasya'daki pozisyonu, Gudoviç, Tormasov ve Pauliççi döneminde çok fazla değişim göstermedi. Zira bu dönemde Ruslar başka başka cephelerde yürüttükleri görece daha büyük savaflara angaje olmak durumunda kalmışlardı. Ancak Rusların Kaçarlara karşı cephede kesin bir üstünlük kurmaları 1812 yılında Rtişev'in bölgeye gelmesi ile oldu. Aslında o çok başarılı ve enerjik bir kumandan değildi. Rus kaynakları bu yönde görüş bildirmekteydiler. Rtişev'in en büyük şansı Kotlyarevskiy'di. Bu genç Rus kumandanı Meğri, Aslandüz ve Lenkeran'da Kaçarları üç büyük felakete maruz bıraktı.

Böylelikle İngiliz yardımı ile de olsa Kaçarların Rus ordusu karşısında tutunamayacakları ortaya çıkmış oldu. Ruslar masa başında da istediklerini aldılar. Gülistan Antlaşması, İran'ın o güne değin imzaladığı en tahkir edici antlaşmaydı. Artık Hazar'da hiçbir İran savaş gemisi seyrüsefer edemeyecekti. Bundan daha acı verici olansa Kaçar Hanedanı'nın Aras'ın kuzeyinde kalan topraklardan elini eteğini çekmiş olmasıydı. Feth Ali Şah ve Abbas Mirza kendi veraset haklarını dahi Ruslara zar zor kabul ettirebilmişlerdi. Ancak antlaşmanın İran halkı tarafından sindirilmesi zordu. Zira Rusların zorla Kaçarlı idarecilere kabul ettirdikleri maddeler on yıl kadar sonra iki taraf arasında patlak verecek ikinci bir savaşın başlıca sebebi haline gelecekti.

KAYNAKÇA

ARŞİV BELGE KOLEKSİYONLARI

- AKAK,** *Akti, sobrannie kavkazkoyu arheografiçeskoyu kommissieyu*, Tom: I-XII, Ed. A. P. Berje, Tiflis 1866-1904.
- AKV,** *Arhiv Knyazya Vorontsova*, Tom. 1-40, Ed. P. İ. Bartenev, Moskva 1870-1895.
- BOA,** *Osmanlı Devleti ile Azerbaycan Türk Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri (Karabağ-Suşa, Nahçıvan, Bakü, Gence, Şirvan, Seki, Revan, Kuba, Hoy) 1578-1914*, C. I-II, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 1992-1993.
- BOA,** *Osmanlı Belgelerinde Karabağ*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, İstanbul 2009.
- BOA,** *Osmanlı Belgelerinde Karabağ*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, İstanbul 2009.
- PSZRİ,** *Polnoe Sobranie Zakonov Rossiyskoy Imperii*, Sobranie: I-III, 1649-1913 gg., Sankt-Peterburg 1900-1906.
- SİRİO,** *Sbornik imperatorskogo russkogo istoričeskogo obşestva*, Tom: 1-148, Sankt-Peterburg-Yurev-Moskva-Gelsingfors-Petrograd 1867-1914.

KİTAP VE MAKALELER

- Qarabağnameler II. Kitab*, Şerg-Gerb, Ed. Nazım Ahundov, Akif Ferzeliyev, Bakı 2006.
- AGAYAN, Ts. P.,** *Rol Rossii v istoričeskikh sudbah armiyanskovo naroda*, Nauka, Moskva 1978.
- Ahmed Cevdet Paşa,** *Tarih-i Cevdet*, C. II, İstanbul 1309.
- Ahmed Cevdet Paşa,** *Tarih-i Cevdet*, C. VI, İstanbul 1858.
- Ahmed Vâsif Efendi,** *Mehâsinü'l-âsâr ve Hakâikü'l-ahbâr*, Yay. Mücteba İlgürel, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1978.

- AITCHISON, C. U., *A Collection of Treaties, Engagements and Sanads relating to India and Neighboring Countries*, Vol. X, Government of British India, Calcutta 1892.
- ALEVİ-ŞİRAZİ, Mirza M. Hadi, *Sefername-i Mirza Ebulhasan Han Şirazi (İlçi) be Rusya*, Tashih: Muhammed Gülben, Dünyay-ı Kitab, Tahran 1363.
- ALGAR, H., “Kāşef-Al-Ġeṭā’, Ja’far”, *Encyclopedia Iranica*, Vol. XV, Fasc. 6, s. 648-649.
- ALGAR, H., *Religion and State in Iran 1785-1906*, University of California Press, Berkeley-Los Angeles-London 1969.
- ALIJARLY, S., “The Republic of Azerbaijan: notes on the state borders in the past and the present”, *Transcaucasian Boundaries*, Eds. J. R. R. Wright, Suzanne Goldenberg, Richard Schofield, UCL Press, London 1996, s. 112-132.
- AMANAT, A., “Muḥtahids and Missionaries: Shi’i responses to Christian polemics in the early Qajar period”, *Religion and Society in Qajar Iran*, Ed. Robert Gleave, Routledge Curzon, London and New York 2004, s. 247-269.
- ANDREEVA, E., *Russia and Iran in the Great Game: Travelogues and Orientalism*, Routledge, Oxon/New York 2007.
- ANONİM, *Gürcistan Tarihi (Eski Çağlardan 1212 yılına kadar)*, Gürcüceden Çev. Marie Félicité Brosset, Türkçeye Çev. Hrand D. Andreasyan, Haz. Erdoğan Merçil, TTK Basımevi, Ankara 2003.
- ARTEMİ (Araratskiy), *Memoirs of Life of Artemi of Wagarschapat, near Mount Ararat, in Armenia*, London 1822.
- ASLAN, Y., “Rus İstilasından Sovyet Ermenistanı’na Erivan (Revan) Vilayetinin Demografik Yapısı”, *Yeni Türkiye*, Ermeni Meselesi Özel Sayısı, C. IV, S. 63, Ankara 2014, s. 2610-2620.
- ATEŞ, A., “Ağa Muhammed Han’ın Kafkasya Seferleri ve Osmanlı-İran İlişkileri (1795-1797)”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Yıl. 8, S. 16, Bahar 2014, s. 39-56.
- ATKİN, M., *Russia and Iran 1780-1828*, University of Minnesota Press, Minneapolis 1980.

- ATKİN, M., “Russian Expansion in the Caucasus to 1813”, *Russian Colonial Expansion to 1917*, Ed. Michael Rywkin, Mansell Publishing Limited, London and New York 1988, s. 139-187.
- ATKİN, M., “The Pragmatic Diplomacy of Paul I: Russia’s Relations with Asia, 1796-1801”, *Slavic Review*, Vol. 38, № 1 (March, 1979), s. 60-74.
- AVALOV, Z., *Prisoedinenie Gruzii k Rossii*, Sankt-Peterburg 1901.
- AVERY, P., *Tarih Muasır İran*, Çev. Muhammed Rafî Mehrebadi, C. I, Tahran 1379.
- AYRAPETOV, O. R.
M. A Volhonskiy,
V. M. Muhanov, *Doroga na Gyulistan: İz istorii rossiyskoy politiki na Kavkaze vo vtoroy polovine XVII-pervoy četverti XIX. v.*, Mejdunarodniy İstitut Noveysih Gosudarstv, Moskva 2014.
- BABAYEV, E., *İz istorii Gyandjinskovo Hanstva*, Bakû 2003.
- BADDELEY, J. F., *Rusların Kafkasya’yı İstilası ve Şeyh Şamil*, Çev. Sedat Özden, Kayıhan Yayınları, İstanbul 1989.
- BALA, M., “Gürcistan”, *İA*, C. IV, İstanbul 1988, s. 837-845.
- BARRETT, T. M., “The Frontiers of the North Caucasus”, *Slavic Review*, Vol. 54, № 3 (Autumn, 1995), s. 578-601.
- BARRETT, T. M., *At the edge of Empire: The Terek Cossacks and the North Caucasus Frontier, 1700-1860*, Westview Press, Colorado 1999.
- BARRETT, T. M., “The Land is Spoiled By Water: Cossack Colonisation in the North Caucasus”, *Environment and History*, Vol. 5, № 1 (February 1999), s. 27-52.
- BELYAVSKIY, N. N., *Utverjdenie Russkavo Vladiçestva na Kavkaze*, Tom. I-II, Ed. V. Potto, Tiflis 1901-1902.
- BERDZENİŞVİLİ N. A., V. D. Dondua,
G. A. Melikişvili, *İstoria Gruzii s drevneyşih vremen do 60-h godov XIX. veka*, Tiflis 1962.
- BERKOK, İ., *Tarihte Kafkasya*, İstanbul Matbaası, İstanbul 1958.
- BEYDİLLİ, K., “1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşında Doğu Anadolu’dan Rusya’ya Göçürülen Ermeniler”, *Belgeler*, C. XIII, S. 17, TTK Basımevi, Ankara 1988, s. 365-434.

- BOGDANOVIÇ, M. İ., *İstoriya tsarstvovaniya imperatora Aleksandra I i Rossii v yego vremya*, Tom. I-V, Sankt-Peterburg 1869-1871.
- BOURNOUTIAN, G. A., *The Khanate Of Erevan Under Qajar Rule 1795-1828*, Mazda Publishers, California and New York 1992.
- BOURNOUTIAN, G. A., “Eastern Armenia from the Seventeenth Century to the Russian Annexation”, *The Armenian People from Ancient to Modern Times*, Vol. 2, Ed. R. G. Hovannisian, Macmillian Press, Los Angles 1997, s. 81-107.
- BOURNOUTIAN, G. A., “Ebrāhīm Ḳalīl Khan Javānšīr”, *Encyclopedia Iranica*, Vol. VIII, Fasc. 1, s. 71-73.
- BOURNOUTIAN, G. A., “Alexander Prince”, *Encyclopedia Iranica*, Vol. I, Fasc. 8, s. 826.
- BOURNOUTIAN, G. A., “Prelude to War: The Russian Siege and Storming of the Fortress of Ganjeh, 1803–4”, *Iranian Studies*, Volume 50, 2017-Issue 1, s. 1-18.
- BUTKOV, P. G., *Materialı dlya Novoy İstorii Kavkaza s 1772 po 1803 god*, Çast. I-III, Sankt-Peterburg 1869.
- CAMPBELL, J., “The Russo-Persian Frontier, 1810,” *Journal of the Royal Central Asian Society*, Vol. 18, 1931, s. 223-32.
- CASTERA, J. H., *History of Catharine II. Empress of Russia*, Translated from French by Henry Hunter, London 1800.
- CLODFELTER, M., *Warfare and Armed Conflicts: A Statistical Reference to Casualty and Other Figures, 1500-2000*, McFarland and Company, North Carolina 2002.
- COENE, F., *The Caucasus: An introduction*, Routledge, London and New York 2010.
- CRONIN, S., “Building a new army: Military reform in Qajar Iran”, *War and Peace in Qajar Persia*, Ed. Roxane Farmanfarmanian, History and Society in the Islamic World, New York 2008, s. 47-87.
- ÇAKMAK, M. A., *Hanlıklar Devrinde Azerbaycan-Türkiye Münasebetleri (1723-1829)*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1996.
- ÇAKMAK, M. A., “Azerbaycan’da Müstakil Hanlıklar Devrine Umumî Bir Bakış”, *Türkler*, C. 7, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 10-20.

- ÇAPRAZ, H., “Gürcistan’da Rus İdaresinin Yerleşmesi”, Orta Asya ve Kafkas Araştırmaları (OAKA), C. 1, № 1, 2006, s. 67-80.
- DEBU, İ., *O Kavkazskoy linii i prisoedinennom k ney Çernomorskoy voyske 1816 po 1826*, Sankt-Peterburg 1829.
- DIBA, L. S., “Making History: A Monumental Battle Painting of the Perso-Russian Wars”, *Artibus Asiae*, Vol. 66, № 2, s. 97-110.
- DUBROVİN, N. F., *İstoria Voyni i Vladiçestva Russkih na Kavkaze*, Tom. I-VII, Sankt-Peterburg 1871-1888.
- DUBROVİN, N. F., *Zakavkaze ot 1803-1806 goda*, Sankt-Peterburg 1866.
- DUBROVİN, N. F., *Georgiy XII Posledniy Tsar Gruzii i Prisoyedineniya yeya k Rossii*, Sankt-Peterburg 1897.
- DUMİN, S., P. Grebelskiy, *Dvoryanskiye rodi Rossiyskoy imperii*, Tom. 3, Knyazya, Moskva 1996.
- DUNBULİ, N. Kulu Han, *Maasir-i Sultaniyye (Dynasty of the Kajar)*, İngilizce Ter. Sir Harford Jones Brydges, London 1833.
- DWYER, P., *Citizen Empereror: Napoleon in Power 1799-1815*, Bloomsbury, London, New Delhi, New York, Sydney 2013.
- ESKANDARİ-QAJAR, M. M., “Between Scylla and Charybdis, Policy-making under conditions of constraint in early Qajar Persia”, *War and Peace in Qajar Persia*, Ed. Roxane Farmanfarmanian, History and Society in the Islamic World, New York 2008, s. 21-46.
- FARROKH, K., *Iran at War: 1500-1988*, Osprey Publishing, Oxford/New York 2011.
- FASAİ, H., *History of Persia Under Qajar Rule (Farsname-yi Naseri)*, Farsçadan Çev. Heribert Busse, Columbia University Press, New York & London 1972.
- FOWLER, G., *Three Years in Persia: With Travelling Adventures in Koordistan*, Vol. I-II, London 1841.
- GROOT, J. D., *Religion, Culture and Politics in Iran: From the Qajars to Khomeini*, I. B. Tauris, London and New York 2007.

- GVOSDEV, N. K., *Imperial Policies and Perspectives Towards Georgia, 1760-1819*, St. Martin's Press, New York 2000.
- HACİEVA, S., "İrean (Revan) Türk Hanlığı ve Osmanlı Devleti ile İlişkileri", *Türkler*, C. 7, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 76-89.
- HAKVERDİYEYEV, A. B., *Ağa Muhammed Şah*, Bakü 1907.
- HAMBLY, G. R. G., "Agha Muhammad Khan and the Establishment of the Qajar Dynasty", *The Cambridge History of Iran*, Vol. 7, Ed. P. Avery, G. R. G. Hambly, C. Melville, Cambridge University Press, New York 2008, s. 104-143.
- HAMBLY, G. R. G., "Iran During the Reigns of Fath Ali Shah and Muhammad Shah", *The Cambridge History of Iran*, Vol. 7, Ed. P. Avery, G. R. G. Hambly, C. Melville, Cambridge University Press, New York 2008, s. 144-173.
- HEYET, "İmennoy ukaz", *Entsiklopedicheskiy slovar Brokgauza i Yefrona*, (82 Tom. i 4 dop.), Sankt-Peterburg 1890-1907.
- HEYET, *Esnadi ez Revabet-ı İran ve Rusye ez Safaviye ta Kacâriye*, Çev. Rahim Musulmanyân Kubadiyani, Behruz Musulmaniyan Kubadiyani, Tahran 1387.
- HEYET, *İrəvan Xanlığı: Rusiya İşğalı və Ermənilərin Şimali Azərbaycan Torpaqlarına Köçürülməsi*, Ed. Yaqub Mahmudov, Azərbaycan Milli İlimlər Akademisi, Bakı 2010.
- HİDAYET, R. Kulu Han *Tarih-i Ravzatü's-Safâ-yı Nâsirî*, Tashih: Cemşid Keyanfer, C. XIII-XIV, İntişârât-ı Esâtir Tahran 1385.
- HOVANNİSİAN, R. G., "Armenia's Road to Independence", *The Armenian People from Ancient to Modern Times*, Vol. 2, Ed. R. G. Hovannisian, Macmillian Press, Los Angeles 1997, s. 272-301.
- HUREWITZ, J. C., *Diplomacy in the Near and Middle East: A Documentary Record 1535-1956*, Vol. I, Archive Editions, New York 1987.
- INGRAM, E., "An Aspiring Buffer State: Anglo-Persian Relations in the Third Coalition, 1804-1807", *The Historical Journal*, Vol. 16, № 3 (Sep., 1973), s. 509-533.

- İGOLKİN, İ. Yu., “O pohode Russko-Frantsuzskih voysk v İndiyu”, *Vestnik VGU*, Seriya: Lingvistika i Mezhdokulturnaya Kommunikatsiya, 2007, № 2, Çast. 1, s. 158-161.
- JORGA, N., *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. 5, Çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005.
- KARADENİZ, Y., *İran'da Sömürgecilik Mücadelesi ve Kaçar Hanedanı*, Bakış Yayınları, İstanbul 2006.
- KARADENİZ, Y., *İran Tarihi (1700-1925)*, Selenge Yayınları, İstanbul 2012.
- KARAKOÇ, E., “A Brief Overview on Karabakh History from Past to Today”, *International Journal of Human Sciences*, Volume: 8, Issue: 2, Year: 2011, s. 1002-1026.
- KARAMANLI H. M., “Gürcistan (Tarih)”, *DİA*, C. 14, İstanbul 1991, s. 311-313.
- KASHANİ-SABET, F., “Fragile Frontiers: The Diminishing Domains of Qajar Iran”, *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 29, № 2 (May, 1997), s. 205-234.
- KATOUZİANS, H., *Iranian History and Politics: The Dialectic of State and Society*, Routledge, London and New York 2003.
- KAZBEK, G., *Voyennaya istoriya Gruzinskovo grenaderskovo yivo İmperatorskovo Visoçestva Velikovo Knyazya Konstantina Nikolayeviça polka, v svyazi s istoriyey Kavkazskoy voynı*, Tiflis 1865.
- KAZEMZADEH, F., “Iranian Relations with Russia and the Soviet Union, to 1921”, *The Cambridge History of Iran*, Vol. 7, Ed. P. Avery, G. R. G. Hambly, C. Melville, Cambridge University Press, New York 2008, s. 314-349.
- KERSNOVSKİY A. A., *İstoriya Russkoy Armii*, Tom. I, Moskva 1992.
- KHAZENİ, A., *Tribes and Empire on the Margins of Nineteenth-Century Iran*, University of Washington Press, Seattle and London 2009.
- KOŁODZIEJCZYK, D., *The Crimean Khanate and Poland-Lithuanian international diplomacy on the European periphery (15th-18th century): a study of peace treaties followed by annotated documents*, Brill, Leiden 2011.
- KÖSE, O., *1774 Küçük Kaynarca Andlaşması*, TTK Basımevi, Ankara 2006.

- KÖSE, O., “Osmanlı Devleti Tarafından Kırım ile İlgili Rusya’ya Verilen Resmi Belge “Sened” (1784)”, *History Studies*, Vol. 2/2, 2010, s. 349-359.
- KULAGİNA, L. M., *Rossia i İran (XIX-naçalo XX veka)*, İstitut Vostokovedeniya, Moskva 2010.
- KURAT, A. N., *Rusya Tarihi: Başlangıcından 1917’ye Kadar*, TTK Basımevi, Ankara 2010.
- KÜRKÇÜOĞLU, E., “Revan’dan Erivan’a Bir Şehrin Kimliği”, *Yeni Türkiye*, Ermeni Meselesi Özel Sayısı, C. IV, S. 63, Ankara 2014, s. 2640-2652.
- LYALL, R., *Travels in Russia, the Krimea, the Caucasus, and Georgia*, Vol. I-II, London 1825.
- LANG, D. M., “Count Todtleben's Expedition to Georgia 1769-1771 (according to a French eyewitness)” *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, University of London, Vol. 13, № 4 (1951), s. 878-907.
- LANG, D. M., *The Last Years of the Georgian Monarchy 1658-1832*, Columbia University Press, New York 1957.
- LEDONNE, J. P., *The Grand Strategy of the Russian Empire, 1650–1831*, Oxford University Press, New York 2004.
- LIGHT, M., “Russia and Transcaucasia”, *Transcaucasian Boundaries*, Eds. J. R. R. Wright, Suzanne Goldenberg, Richard Schofield, UCL Press, London 1996, s. 34-53.
- MAMEDOVA, G., *O Pohode V. Zubova v Azerbaydjan 1796 g.*, Natsionalnaya Akademiya Nauk Azerbaydjana İstitut İstorii İm. A. Bakihanova, Baku 2003.
- MARSHALL, A., *The Russian General Staff and Asia 1800-1917*, Routledge, London and New York 2006.
- MARTIN, V., *The Qajar Pact: Bargain, Protest and the State in the Nineteenth-Century Persia*, I.B.Tauris, London and New York 2005.
- MIKABERIDZE, A., *The Russian Officer Corps of the Revolutionary and Napoleonic Wars 1795-1815*, Savas Beatie, New York 2005.

- MIKABERIDZE, A., *Historical Dictionary of Georgia*, The Scarecrow Press, Lanham, Maryland • Toronto • Plymouth 2007, s. 20.
- MIKABERIDZE, A., *Conflict and Conquest in the Islamic World: A Historical Encyclopedia*, Vol. 1, ABC-CLIO, Santa Barbara, California • Denver, Colorado • Oxford, England 2011.
- MIRFENDERESKI, G., *A Diplomatic History of the Caspian Sea: Treaties, Diaries, and Other Stories*, Palgrave, New York 2001.
- MORIER, J., *A second journey through Persia, Armenia, and Asia Minor, to Constantinople, between the years 1810 and 1816*, London 1818.
- MORIER, J., *The Adventures of Hajji Baba of Ispahan in England*, Paris 1835.
- MOSTASHARI, F., *On the Religious Frontier: Tsarist Russia and Islam in the Caucasus*, I.B.Tauris, London and New York 2006.
- MUÎN, M., *Ferheng-i Farsî, C. II, İntişârât-ı Emîr Kebîr*, Tahran 1375.
- MUSTAFA, N., *İrevan Şehri: Türk-İslam Varlığı Nasıl Yok Edildi*, Berikan Yayınevi, Ankara 2015.
- NEFİSÎ, S., *Tarih-i İctimai ve Siyasi-yi İran der Devre-i Muassır (ez Agaz-ı Saltanat-ı Kacâriye ta Serencam-ı Feth Ali Şah)*, C. 1, Tahran 1383.
- NERSİYAN, M. G., *İstoriya Armiyanskovo Naroda: s drevneyşih vremen do naşih dney*, İzdatelstvo Yerevanskovo Universiteta, Yerevan 1980.
- NİŞANYAN, S., *Sözlerin Soyağacı: Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü*, Everest Yayınları, İstanbul 2009.
- OGARKOV, V. V., *G. A. Potemkin yivo jizn i obşestvennaya deyatelnost*, Sankt-Peterburg 1892.
- PAKRAVAN, E., *Ağa Muhammed Han*, Çev. Cahangir Efkari, Tahran 1363.
- PENAHÎ, M. A., *Ağa Muhammed Han Kacâr, Kitâb-ı Numune*, Tahran 1366.
- PERRY, J. R., “Aga Mohammad Khan Qajar”, *Encyclopedia Iranica*, Vol. I, Fasc. 6, s. 602-605.

- PETROV, A., *Voyna Rossii c Turtsiey 1806-1812 gg.*, Tom. I, Sankt-Peterburg 1885.
- POTTO, V. A., *Kavkazskaya Voyna (Drevennih vremen do Yermolova)*, Tom. I, Moskva 2006.
- POTTO, V. A., *Dva veka Terskavo Kazaçestva (1577-1801)*, Vladikavkaz 1912.
- PUŞKİN, A. S., *Erzurum Yolculuğu*, Çev. Ataol Behramoğlu, İşbankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014.
- RAGSDALE, H., “Russian Foreign Policy, 1725-1815”, *The Cambridge History of Russia*, Ed. Dominic Lieven, Cambridge University Press, New York 2006, s. 504-529.
- SAZONOV, A. A.,
G. N. Gerasimov,
O. A. Guşkov,
S. K. Ki,sterov,
S. O. Podolny,
- Pod Styagom Rossii: Sbornik Arhivnih Dokumentov*, Moskva 1992.
- SİPİHR, M. T., *Nasihü't-tevarih (Tarih Kacâriye)*, Tashih: Cemşid Kiyânfer, C. I, İntişârât-ı Esâtir, Tahran 1377.
- SOLLOGUB, V. A., *Biografîya Generala Kotlyarevskavo*, Sankt-Peterburg 1836.
- ŞİŞOV, A. V., *Shvatka za Kavkaz XVI-XXI. veka*, Moskva 2007.
- STEGNİY, P. V., “Kollegiya inostrannih del v period pravleniya Ekaterine II”, *Mejdunarodnie otnoşeniya*, Moskva 2002, № 1 (2), s. 5-28.
- SUNY, R. G., *The Making of the Georgian Nation*, Indiana University Press, Indiana 1994.
- SUNY, R. G., “Eastern Armenians under Tsarit Rule”, *The Armenian People from Ancient to Modern Times*, Vol. 2, Ed. R. G. Hovannisian, Macmillian Press, Los Angeles 1997, s. 109-137.
- SÜMER, F., “Ağa Muhammed Şah”, *DİA*, C. 1, s. 455-456.
- SÜMER, F., “Kaçarlar”, *DİA*, C. 24, s. 51-53.
- ŞEMİM, A. A., *İran der Devre-i Saltanat-ı Kacâr*, İntişârât-ı Mudabber, Tahran 1375.

- TANCOIGNE, M., *A Narrative of a journey into Persia, and residence at Teheran*, Ed. William Wright, London 1820.
- TAPPER, R., *Frontier Nomads of Iran: A Political and Social History of the Shahsevan*, Cambridge University Press, New York 1997.
- TEMİZKAN, A., “Rusya ve Osmanlı Devleti’nin Kafkas Ötesinde Nüfuz Mücadelesi”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, C. VI, S. 2, İzmir 2006, s. 447-462.
- TOKSOY, N., *Revan’da Son Günler: Türk Yönetiminden Ermeni Yönetimine*, Orion Yayınevi, Ankara 2007.
- TSAGARELİ, A. A., *Perepiska Gruzinskih tsarey i vladetelnih knyazey s gasudaryami Rossiyskimi v XVIII stoletii*, Sankt-Peterburg 1890.
- TSAGARELİ, A. A., *Gramoty i drugie istoričeskie dokumenty XVIII stoletiya otnosyašiesya do Gruzi*, Tom. II. Vıp. I-II, Sankt-Peterburg 1898-1902.
- TSUTSİEV, A., *Atlas of the Ethno-Political History of Caucasus*, Translated by: Nora Seligman Favorov, Yale University Press, New Haven and London 2013.
- TUÇKOV, A. S., *Zapiski Sergeya Aleksandreviça Tuçkova 1766-1808*, Ed. K. A. Voenskiy, Sankt-Peterburg 1908.
- TÜRKER, Ö.,
A. Soofizadeh, “Gürcistan’ın Rus Himayesine Girmesi ve Sonuçları: Georgiyevsk Antlaşması’ndan Ağa Muhammed Han’ın Tiflis Seferine”, *History Studies International Journal of History*, C. 7, S. 3, Eylül 2015, s. 149-165.
- TÜRKER, Ö., “Georgiyevsk Antlaşması Bağlamında Gürcistan-Rusya İlişkileri (1783)”, *Yeni Türkiye*, Kafkaslar Özel Sayısı, C. VII, S. 77, Ankara 2015, s. 549.555.
- TÜRKER, Ö., “1804-1813 Rus-İran Savaşı’nın Başlıca Nedenleri Üzerine”, *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 2, S. 1, Haziran 2017, s. 75-91.
- VANZAN, A., “Mirza Abu’l-Hasan Khan Sirazi Ilci’s Safar-nâma ba Rusiya: The Persians Amongst the Russians”, *Society and Culture in Qajar Iran*, Studies in Honor of Hafez Farmayan, Ed. Elton L. Daniel, Mazda Publishers, Costa Mesa (California) 2002, s. 347-357.

- VERNADSKY, G., *Rusya Tarihi*, Çev. Doğukan Mızrak, Egemen Ç. Mızrak, Selenge Yayınları, İstanbul 2011.
- WARD, S. R., *Immortal: A Military History of Iran and Its Armed Forces*, Georgetown University Press, Washington 2009.
- WRIGHT, D., *The English Amongst the Persians: During the Qajar Period 1787-1921*, Heinemann, London 1977.
- ZIEGLER, C. E., *The History of Russia*, Greenwood Press, Santa Barbara and California 2006.

EKLER

A. PORTRELER

Resim 3 II. Katerina
(1762-1796)

Kaynak: A. A. Kersnovskiy, *İstoriya Russkoy Armii*, Tom. I, Moskva 1992, s. 256.

Resim 4 I. Pavel

(1796-1801)

Kaynak: N. N. Belyavskiy, *Utverjdenie Russkavo Vladiçestva na Kavkaze*, Tom. I, Ed. V. Potto, Tiflis 1901, s. 1.

Resim 5 I. Aleksander
(1801-1825)

Kaynak: N. N. Belyavskiy, *Utverjdenie Russkavo Vladiçestva na Kavkaze*, Tom. I, Ed. V. Potto, Tiflis 1901, s. 20.

Resim 6 P. İ. Kovalenskiy

(1801-1802)

Kaynak: N. N. Belyavskiy, *Utverjdenie Russkavo Vladiçestva na Kavkaze*, Tom. I, Ed. V. Potto, Tiflis 1901, s. 8.

Resim 7 P. D. Tsitsianov
(1802-1806)

Kaynak: N. N. Belyavskiy, *Utverjdenie Russkavo Vladiçestva na Kavkaze*, Tom. I, Ed. V. Potto, Tiflis 1901, s. 64.

Resim 8 İ. V. Gudoviç

(1806-1809)

Kaynak: N. N. Belyavskiy, *Utverjdenie Russkavo Vladiçestva na Kavkaze*, Tom. I, Ed. V. Potto, Tiflis 1901, s. 266.

Resim 9 A. P. Tormasov
(1809-1811)

Kaynak: AKAK, Tom. IV, Tiflis 1870, s. 1.

Resim 10 F. O. Paului
(1811-1812)

Kaynak: AKAK, Tom. V, Tiflis 1873, s. 1.

Resim 11 N. F. Rtışev

(1812-1816)

Kaynak: N. N. Belyavskiy, *Utverjdenie Russkavo Vladiçestva na Kavkaze*, Tom. II, Ed. V. Potto, Tiflis 1902, s. 352.

Resim 12 P. S. Kotlyarevskiy

Kaynak: *AKAK*, Tom. V, Tiflis 1873, s. 740.

Resim 13 Ağa Muhammed Han
(1789-1797)

Kaynak: M. Ahmed Penahi, *Ağa Muhammed Han Kacâr*, Kitâb-ı Numune, Tahran 1366, s. 100.

Resim 14 Feth Ali Şah

(1797-1834)

Kaynak: George Fowler, *Three Years in Persia: With Travelling Adventures in Koordistan*, Vol. I, London 1841, s. I.

Resim 15 Abbas Mirza

Kaynak: *AKAK*, Tom. VII, Tiflis 1878, s. 538.

Resim 16 Mirza Ebu'l-Hasan Han Şirazi (İlci)

Kaynak: Mirza M. Hadi Alevi-Şirazi, *Sefername-i Mirza Ebulhasan Han Şirazi (İlci) be Rusya*, Tashih: Muhammed Gülben, Dünyay-ı Kitab, Tahran 1363, İç Kapak.

Resim 17 II. İrakli
(1762-1798)

Kaynak: S. Dumin, P. Grebelskiy, *Dvoryanskiye rodi Rossiyskoy imperii*, Tom. 3, Knyazya, Moskva 1996, s. 69.

Resim 18 XII. Giorgi

(1798-1800)

Kaynak: S. Dumin, P. Grebelskiy, *Dvoryanskiye rodi Rossiyskoy imperii*, Tom. 3, Knyazya, Moskva 1996, s. 74.

Resim 19 Prens Aleksander

Kaynak: N. N. Belyavskiy, *Utverjdenie Russkavo Vladiçestva na Kavkaze*, Tom. II, Ed. V. Potto, Tiflis 1902, s. 380.

B. ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİ

Soyadı, Adı : Türker, Özgür
Uyruğu : T.C.
Doğum Tarihi : 11 Şubat 1983
Doğum Yeri : Ankara
Telefon : +90 544 574 02 47
Email : ozgurturker06@hotmail.com

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Yılı
Yüksek Lisans	: MSKÜ Tarih	2011
Lisans	: AÜ Tarih	2007

İŞ TECRÜBESİ

Yıl	Yer	Görev
2011-Şuan	AYBÜ Tarih Bölümü	Araştırma Görevlisi
2009-2011	MSKÜ Tarih Bölümü	Araştırma Görevlisi

YABANCI DİLLER

İngilizce (YÖKDİL: 76), Rusça (Çok iyi okuma), Farsça (Orta seviye okuma)

YAYINLAR

Uluslararası hakemli dergilerde yayımlanan makaleler:

- 1) TÜRKER Özgür (2017), “1804-1813 Rus-İran Savaşı’nın Başlıca Nedenleri Üzerine”, *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2(1), s. 75-91.
- 2) TÜRKER Özgür, SOOFIZADEH Abdolvahid (2015), “Gürcistan’ın Rus Himayesine Girmesi ve Sonuçları: Georgiyevsk Antlaşması’ndan Ağa Muhammed Han’ın Tiflis Seferine”, *History Studies International Journal of History*, Volume 7 Issue 3, s.149-165.

3) TÜRKER Özgür, ÜKTEN Selim Serkan (2014), “Haçlılar-Moğollar ve Ortadoğu da Haçlı-Moğol Münasebetleri”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 54(1), s. 321-346.

4) TÜRKER Özgür (2014), “Kuzey Kafkasya’daki Rus İşgaline Dair Rusça Kaynaklar Üzerine”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 33(55), 183-218.

Yazılan ulusal/uluslararası kitaplar:

1) TÜRKER Özgür (2014), *Nefesten Taşa Taştan Kağıda: Türkler ve Moğollarda Tarih Yazıcılığı*, Türkiye Alim Kitapları, Editör: Mikail Çöl, Basım sayısı:1, Sayfa Sayısı 352, ISBN: 978-3639670356, Türkçe (Bilimsel Kitap), (Yayın No: 2338557).

Yazılan ulusal/uluslararası kitaplardaki bölümler:

1) TÜRKER Özgür (2017), “Kutadgu Bilig ve Eski Türk Devlet Nazariyesi”, *Dede Korkut’un İzinde 30 Yıl: Prof. Dr. Üçler Bulduk’a Armağan Türk Tarihine Dair Yazılar*, Gece Kitaplığı, Editör: Alparslan DEMİR, Basım sayısı:1, Sayfa Sayısı 778, ISBN: 978-605-180-653-2, Türkçe (Bilimsel Kitap), (Yayın No: 3468199).

2) TÜRKER Özgür (2015), “Georgivesk Antlaşması Bağlamında Gürcistan-Rusya İlişkileri (1783)”, *Kafkaslar Özel Sayısı VII*, Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi, Editör: Hasan Celâl Güzel, Basım sayısı:1, Sayfa Sayısı 816, ISBN:1300-4174, Türkçe (Araştırma (Tez Hariç) Kitabı), (Yayın No: 2338937).

T.C.
ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SAVUNMA SONRASI TEZ/PROJE TESLİM ve YAYIM İZİN FORMU

1- Tezi Hazırlayanın Soyadı, Adı: TÜRKER, Özgür

2- Tezin Derecesi:

Yüksek Lisans   Doktora

3- Enstitü: Sosyal Bilimler Enstitüsü

4- Tezin Adı: Güney Kafkasya'da Rus-Kaçar (İran) Nüfuz Mücadelesi (1779-1813)

5- Anahtar Kelimeler: Rusya, İran, Kaçar Hanedanı, Güney Kafkasya, Nüfuz Mücadelesi.

6- Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Hasan IŞIK

7- Telif Hakkı Antlaşması:

Bu anlaşma ile Tez/Proje çalışmamın, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı tarafından her türlü elektronik formatta arşivlenmesine ve kullanıma sunulmasına, tüm mülkiyet ve patent hakları ile tezimin/projemin tümü veya bir bölümü ile gelecekte yapacağım çalışmaların (makale, kitap vb.) kullanım haklarımı elimde tutmak koşuluyla, izin veriyorum.

Kabul Ediyorum   Kabul Etmiyorum

/10/2017
Özgür TÜRKER
İmza

Kabul edilmiş olan tez/proje, tamamen veya kısmen Üniversite tarafından yurt içinde veya yurt dışında yayımlanabilir. Tez/Proje Üniversite'nin yazılı izni olmadan hiçbir kişi veya kuruluş tarafından tamamen ya da kısmen yayımlanamaz.